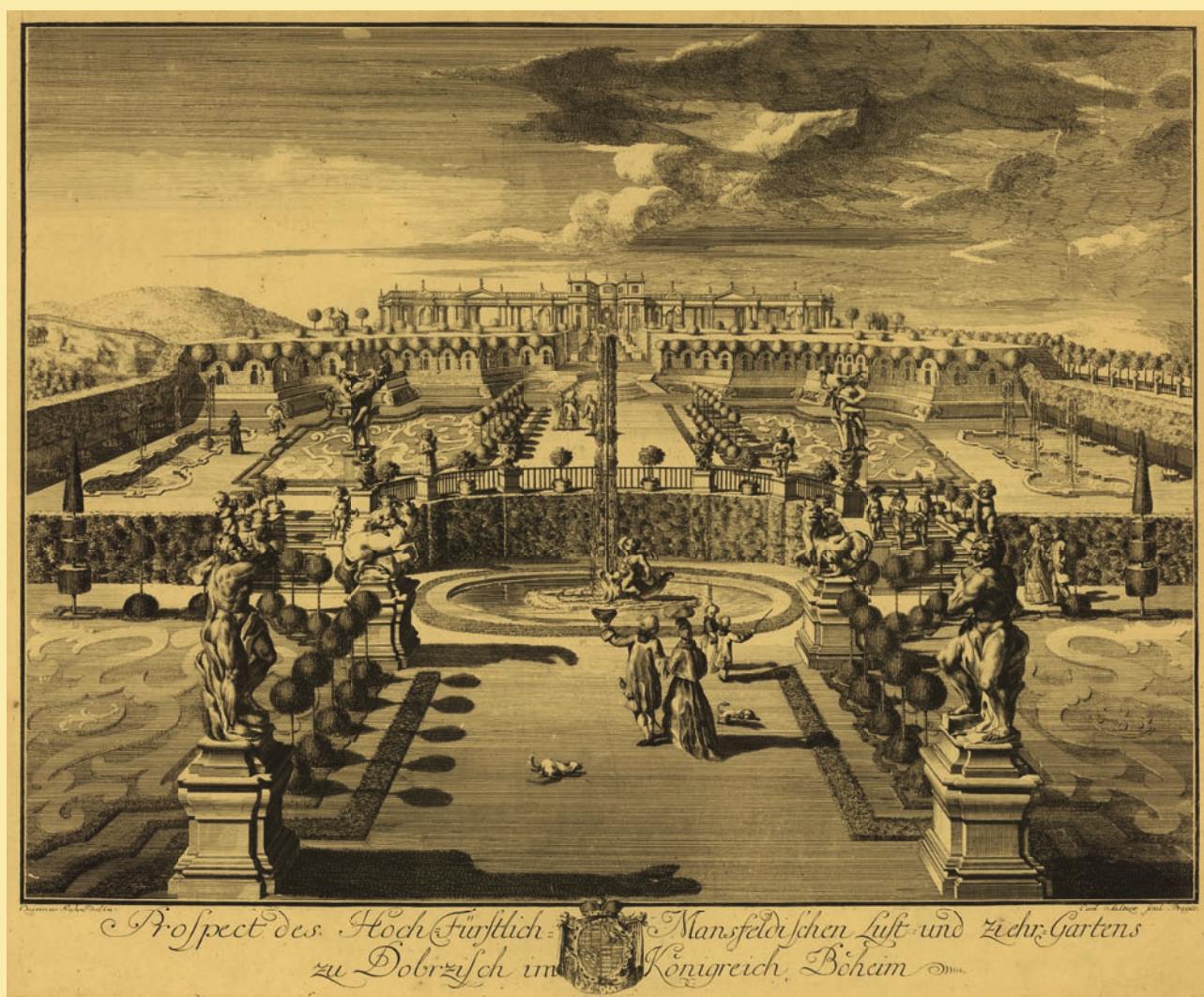

PRŮZKUMY

PAMÁTEK

II/2024

PRŮZKUMY PAMÁTEK

RECENZOVANÉ PERIODIKUM

DENKMALFORSCHUNG

HISTORICAL MONUMENTS'
RESEARCH & DOCUMENTATION

Ročník XXXI., číslo 2

www.pruzkumypamatek.cz

Časopis Průzkumy památek vydává Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze.

Vydávání periodika je podpořeno úkolem DKRVO Prezentace výsledků výzkumu a vývoje NPÚ a podpůrná vědecká činnost pro výzkumné a vývojové pracovníky NPÚ – podpora recenzovaného periodika Průzkumy památek. Studie a materiále procházejí nezávislým lektorským posouzením. Časopis je indexován v databázi EBSCO (od roku 2021).

Vedoucí redaktor: Mgr. Jan Kypta, Ph.D.

Výkonný redaktor: PhDr. Olga Klapetková

Redakční rada: Mgr. et Mgr. Jan Dienstbier, Ph.D. et, Ph.D.; PhDr. Zdeněk Dragoun; JUDr. PhDr. Pavel Kroupa; PhDr. Martin Krummholz, Ph.D.; Dr. Thomas Kühtreiber; Mgr. Jan Kypta, Ph.D.; Ing. Petr Macek, Ph.D.; PhDr. Vladislav Razím; doc. Ing. Michael Rykl, Ph.D.; Ing. Jan Sommer; prof. Ing. arch. Jiří Škabrada, CSc.; JUDr. Jiří Varhaník; Mgr. Helena Zápalková, Ph.D.; doc. PhDr. Jana Zapletalová, Ph.D.

Adresa redakce:

Sabinova 373/5 130 11 Praha 3

tel.: 274 008 283

e-mail: klapetkova.olga@npu.cz

Distribuce a předplatné:

Hana Nesměráková

tel.: 274 008 285

e-mail: nesmerakova.hana@npu.cz

Tisková příprava: Vojtěch Hytha, DiS.

Překlady anglických anotací: Mgr. Lucie Kasíková

Překlady německých resumé: PhDr. Jindřich Noll

Tisk: Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.

© Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, 2024

Layout: © Lepton studio, 1994–2024

Registrace povolena pod číslem MK ČR E 6836

Vychází 2× ročně

ISSN 1212-1487

Za původnost a věcnou správnost

uveřejněných příspěvků odpovídají autoři.

Vyšlo: 30. 12. 2024

Titulní strana: Dobříš (okres Příbram), celkový pohled na zámekovou zahradu z balkónu zámku k oranžérii (mědiryt, kreslíř: Jan Jakub Quirin Jahn, rytec: Karel Saltzer, cca 1770; Národní muzeum, Praha).

Zadní strana obálky: Chudenice (okres Klatovy),

kostel sv. Jana Křtitele, Zvěstování Panně Marii na predele z chudnického oltáře, 1506 (foto O. Šindlář).

Úvodník

Archivní rešerše v digitálních časech

Die Archivrecherche im digitalen Zeitalter

Romana Rosová..... 1–2

Studie

Rožmberské paláce hradů Dívčího Kamene (Menštejna)

a Helfenburku u Bavorova

Příspěvek k výzkumu kultury bydlení ve středověku

Die Rosenbergschen Palasse der Burgen Dívčí Kámen (Maidstein) und

Helfenburk bei Bavorov (Helfenburg bei Barau)

Ein Beitrag zur Forschung über die Wohnkultur im Mittelalter

Vladislav Razím 3–72

Skupina maleb chudnického oltáře

Případ pozdně gotické malířské dílny ve službách šlechty

Die Gemäldegruppe vom Chudenitzer Altar

Ein Beispiel der spätgotischen Malerwerkstatt im Dienste der Adeligen

Ondřej Šindlář 73–106

Materiále

Barokní bazény v zámeckých zahradách v Dobříši a ve Smilkově

Die barockzeitlichen Wasserbecken in den Schlossgärten in Dobříš und Smilkov

Jan Kypta, Filip Laval, Zdeněk Neustupný 107–115

K datování roubených sýpek ve vsi Jarov na severním Plzeňsku

Zur Datierung der Blockbauspeicher im Dorf Jarov im Bezirk Pilsen-Nord

Alena Aubrechtová, Karel Foud, Tomáš Karel, Stanislav Plešmíd 116–124

Doplňující zjištění k raně novověkému stavebnímu vývoji samoty

Harazim u Rájova na Českokrumlovsku

Die ergänzenden Feststellungen zur frühneuzeitlichen Bauentwicklung des

Weilers Harazim bei Rájov im Bezirk Český Krumlov

Filip Facincani, František Iša 125–127

Recenze

Jan Chlíbec – Jiří Roháček, Monumenta mortis et memoriae.

Sepulkrální skulptura ve výtvarné kultuře českého středověku

Jan Kypta 128–129

Kristina Uhlíková (ed.), Městský chrám sv. Vavřince ve Vysokém

Mýtě

Jan Kypta 130–132

NÁRODNÍ
PAMÁTKOVÝ
ÚSTAV

ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVÍŠTĚ
STŘEDNÍCH ČECH V PRAZE

ARCHIVNÍ REŠERŠE V DIGITÁLNÍCH ČASECH

MGR. ROMANA ROŠOVÁ, PH.D.

Když vyšla v roce 2015 aktualizovaná metodika stavebněhistorického průzkumu, uváděl Pavel Zahradník v kapitole *Zdroje archivního průzkumu* jen velmi sporé odkazy na digitalizované dokumenty využitelné při zpracování archivní rešerše. Jednalo se zejména o edice středověkých listin (zpřístupněné např. na <https://sources.cms.flu.cas.cz>), také o mapové podklady (např. císařské otisky a indikační skici na <http://historickemapy.cuzk.cz>; mapy I. a II. vojenského mapování na <http://oldmaps.geolab.cz>), obecně vzato ale byla tehdy česká archivní digitalizace teprve v plenkách. Na rozdíl od zahraničí, kde již dobře fungovala například rozsáhlá databáze Monasterium (<http://www.monasterium.net>), do níž byla zapojena i řada českých institucí. U nás archivy (některé více, některé méně) alespoň ulehčovaly badatelům práci zpřístupněním inventářů, ať v podobě naskenovaných papírových verzí (např. Národní archiv na <http://badatelna.cz>) nebo verzí digitalizovaných, které umožňovaly i vyhledávání (zde byl nejdále Zemský archiv v Opavě na <https://digi.archives.cz>).

Za necelých deset let se situace zcela zásadně proměnila. Velkým impulsem bylo samozřejmě uzavření archivních badatelen a knihoven v pandemických letech 2020–2021, kdy byla najednou vědecká práce zásadním způsobem omezena, přičemž elektronický přístup k archiváliím byl jedinou záchranou. V té době se k archivům, příp. muzeím masově přidávaly i knihovny, které zpřístupnily nejen digitalizované knihy a časopisy, které již nepodléhaly autorskému zákonu, ale i publikace chráněné autorským právem (v databázi Díla nepřístupná na trhu <https://dnnt.cz/>), které bylo možné studovat za specifických podmínek. Dnes jsou základním rozcestníkem pro vyhledávání literatury portály Knihovny (<https://www.knihovny.cz/>) a Česká digitální knihovna (<https://ceskadigitalniknihovna.cz/>), které nejenže umožní vyhledat, v které knihovně se požadovaná kniha či časopis nachází, ale rovněž badatele přesměrují na existující elektronické verze.

Co se týče jednotlivých archivů, úroveň a kvalita aplikací, které digitalizované archiválie zpřístupňují badatelům, se velmi liší. Asi nejdále je u nás v tomto ohledu Zemský archiv v Opavě (a jemu podléhající státní okresní archivy), který od počátku patřil k průkopníkům digitalizace a je velmi dobrým příkladem, jak by měla vypadat uživatelsky přívětivá digitální „badatelna“. Na adrese <https://digi.archives.cz> je možné vyhledat nejen zpracované i nezpracované fondy a digitalizované pomůcky k nim, ale na základě klíčových slov je možné napříč fondy i archivy vyhledávat i jednotlivé inventární záznamy. Podobně je možné pracovat s tematickými skupinami (např. fotografiemi, listina-

mi, kronikami, mapami a plány, pozemkovými knihami, matrikami, sčítacími operáty, vedutami), v nichž se badatel dostane nejen k odkazu, kde je konkrétní dokument uložen, ale pokud existuje i jeho digitální kopie, může si ji ihned prohlédnout, v některých případech dokonce i uložit do svého počítače. Nyní má portál více než dva miliony záznamů a téměř 20 milionů digitalizovaných položek! V současné době Zemský archiv v Opavě ve spolupráci s Národním archivem a Státním oblastním archivem v Litoměřicích vyvíjí nový portál s názvem Digitální badatelna, který reaguje na poslední změny v metodice pořádání archiválií. Zkušební provoz byl již zahájen na adrese <https://digi2.archives.cz>.

Je nesporné, že digitalizace pramenů (a samozřejmě i literatury) obrovským způsobem ulehčuje práci na archivních rešerších. Oproti bádání před patnácti, dvaceti lety, kdy historik vyrážel vyzbrojen tužkou, příp. fotoaparátem, a strávil značnou část své pracovní doby objížděním institucí často po celé republice, teď mnohdy nemusí vstát od svého psacího stolu, resp. počítače, a má k dispozici obrovské množství různorodých pramenů (archiválií, map, plánů, fotografií) po celém světě. Dostane se k dokumentům, které by ho ani nenapadlo hledat, příp. k dokumentům na opačném konci Evropy, k nimž by se (zejména z finančních, ale i časových důvodů) nikdy nedostal. A dostane se k nim teď, hned, okamžitě. Na druhou stranu je množství možností bezbřehé a v celé šíři neuchopitelné a badatel se může „utopit“ v hledání dalších a dalších odkazů a překlíkávání na další a další portály a ve výsledku mu tato činnost spolkne mnohem více času, než rešerše v době předdigitální. Také je čím dál pohodlnější a říká si: „Jak to, že toto ještě nemají v elektronické podobě?“. I já si to říkám často, přestože ještě stále pocívu nostalgický stesk po zšeřelých badatelnách, prachu a vůni archiválií i přátelských debatách s archiváři. Je štěstí, že v současnosti zdaleka není vše zdigitalizované!

Romana Rozpár

ROŽMBERSKÉ PALÁCE HRADŮ DÍVČÍHO KAMENE (MENŠTEJNA) A HELFENBURKU U BAVOROVA

PŘÍSPĚVEK K VÝZKUMU KULTURY BYDLENÍ VE STŘEDOVĚKU

VLADISLAV RAZÍM

**The Rožmberk Palaces of Dívčí Kámen (Menštejn) Castle and Helfenburk Castle near Bavorov
Contribution to Research of Housing Culture in the Middle Ages**

In the Šumava foothills, large ruins of two castles have survived, built close together by the powerful Rožmberk (Rosenberg) family in the third quarter of the 14th century as the administrative centres of the newly organised estates. Because the builders were the same, it is not surprising that the castles show similarities, particularly the core with the monumental three-part palace in the central part of the castle. Despite their rather exceptional information value and the rare possibility of comparison, the building historians have paid little attention to the two castles. This is manifested especially in the palaces as they rank among the largest and best-preserved housing structures of the time. Based on the author's research using a new geodetical survey and dendrochronological analysis of selected elements, the presented study brings a new perspective on the palaces as construction units with many similar but also different features. Furthermore, it provides many partial findings about the housing culture at the time of Charles IV.

Keywords: Dívčí Kámen (Menštejn) Castle – Helfenburk Castle – High Middle Ages – Rožmberks (Rosenbergs) – palace – housing culture – comparison – research and documentation of the fragments of preserved buildings

V podhůří Šumavy stojí rozsáhlé zříceniny dvou hradů, vystavěných nedaleko od sebe mocným rodem Rožmberků v průběhu 3. čtvrtiny 14. století jako správní centra tehdy nově zorganizovaných panství. Vzhledem ke stejným stavebníkům nepřekvapí vzájemná podobnost hradů, kterou představuje zejména jádro tvořené monumentálním trojdílným palácem v centrální části hradní dispozice. I přes relativně výjimečnou vypovídací hodnotu a vzácnou možnost srovnání věnovali stavební historici oběma hradům dosud nevelkou pozornost. Tento deficit je citelný zejména u zmíněných paláců, které patří k největším a nejlépe dochovaným obytným stavbám své doby. Předložená studie, vypracovaná na základě průzkumu autora s využitím nového geodetického zaměření a dendrochronologické analýzy vybraných prvků, přináší nový pohled na paláce jako stavební celky, které mají mnoho společných, ale také rozdílných vlastností. Zároveň poskytuje řadu důležitých zjištění o kultuře bydlení doby karlovské.

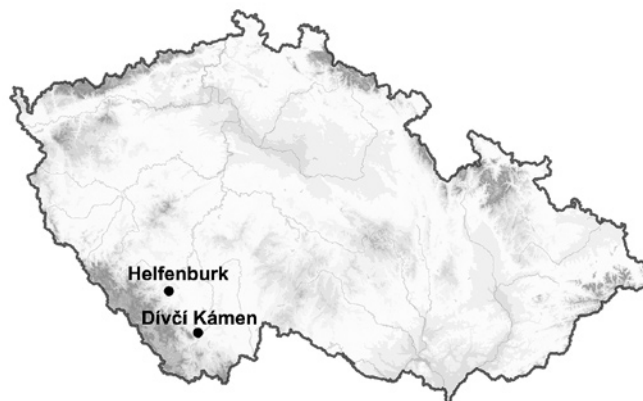
Klíčová slova: Hrad Dívčí Kámen (Menštejn) a Helfenburk – vrcholný středověk – Rožmberkové – palác – kultura bydlení – komparace – průzkum a dokumentace torzálně dochovaných staveb

<https://doi.org/10.56112/pp.2024.2.01>

ÚVOD

Na jihočeském dominiu mocného rodu Rožmberků byly těsně po polovině 14. století vybudovány jako nová centra panství dva velké hradby – Dívčí Kámen (okres Český Krumlov) a Helfenburk u Bavorova (okres Strakonice). Přes nesporný význam v rámci stavební kultury dané doby zůstávaly oba monumenty stranou bližší pozornosti. Přitom nejde jen o potenciál samotné stavební analýzy hradů a její zařazení do širších souvislostí, ale o očekávatelný přínos ojedinělé možnosti vzájemného srovnání.¹⁾

1) Naproti tomu seznam literatury k oběma hradům není krátký. Seznamy srov. zejm. v nejnovějších pracích: T. Durdík, Hrad Dívčí Kámen (Maidštejn, Menštejn), in: V. Storm red., Dívčí Kámen. Přírodní rezervace a historický vývoj osídlení. Křemže 2004, s. 62–70; F. Kašička – B. Nechvátal, Helfenburk, in: titíž, Hradby, hrady a tvrze na Strakonicku, Blatensku a Vodňansku. Strakonice 2014, s. 109–123 (2., doplněná a rozšířená vydání). Nejpodrobněji literaturu shromáždil T. Durdík, Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha 2000, s. 155–157, 350–351; titíž, Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Dodatky. Praha 2002, s. 27; titíž, Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Dodatky 2. Praha 2005, s. 32, 60; titíž, Ilustrovaná encyklo-

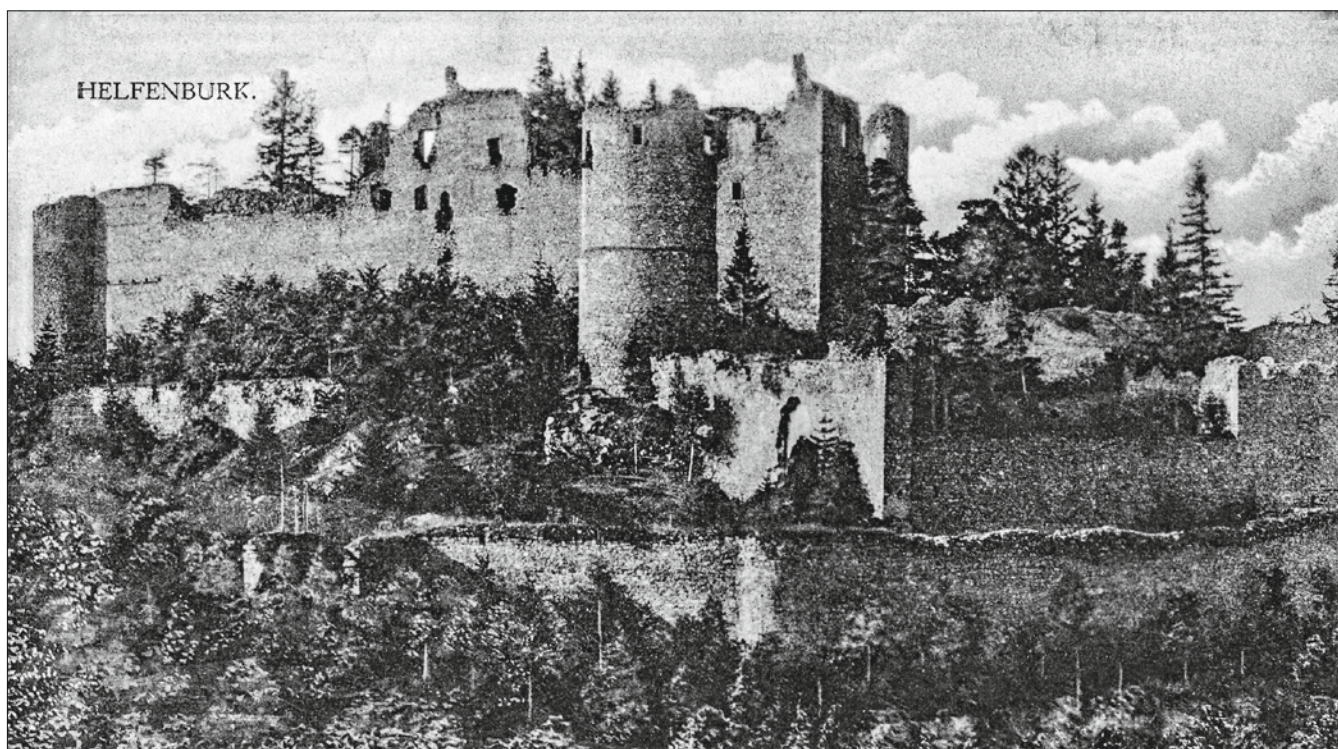

Obr. 1: Situační mapka hradů Dívčího Kamene (okres Český Krumlov) a Helfenburku u Bavorova (okres Strakonice) (vyhotovil J. Marounek).

pedie českých hradů. Dodatky 3. Praha 2008, s. 34, 75; titíž, Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Dodatky 4. Praha 2011, s. 31, 70–71. Srov. též další poznámky tohoto příspěvku.

Obr. 2: Dívčí Kámen, celkový pohled na jádro hradu od jihu. Vlevo rozsáhlý palác chráněný parkánovou zdí, dole přístupový koridor zakončený věžovou branou (vpravo). Palác je charakteristický průčelím bez oken, na kterém lze dobře rozeznat v dolní části šikmo probíhající vrstvy zdiva a v části horní vrstvy vodorovné, s otvory po ochozu a sedlové věžici (označ. šipkou). Nad touto jižní spojovací zdí je v pozadí vidět koruna severní zdi, s pozůstatky předprvní zídky, event. cimbuří. Vlevo vyvýšená západní obytná část paláce. Šipkou vlevo označeno lokální šikmé založení horního, sálového patra. Vpravo (uprostřed snímku) vyčnívá horní patro východní obytné části (foto V. Hyhlík, 1963, archiv NPÚ GnŘ, č. 96139).

Obr. 3: Helfenburk, celkový pohled na jádro hradu od severozápadu. V pozadí palácové jádro, před ním velká válcová věž, zcela vlevo menší válcová věž s úsekem hradby navazující na palác (srov. obr. 9). Průčelí paláce je pozoruhodné zejména okny a otvorem po prevetu (se zříceným parapetním zdívkem) východní obytné části (vlevo od velké věže), dnes z velké části zakrytými popínavou vegetací (srov. obr. 63c). Ve větší míře oproti dnešku, ještě stojí pozdější úsek zdi ve 2. patře, s jedním oknem (vlevo od horní části věže) (snímek 1929, archiv NPÚ GnŘ, č. F 53117).

Stavbu hradů povolil král Karel IV. bratřím z Rožmberka těsně po sobě. Listina pro Dívčí Kámen nese datum 1349, pro Helfenburk pak 1355.²⁾ Potvrzení, že stavby byly zahájeny bezprostředně poté, event. již v té době začínaly či probíhaly, poskytují zejména nedávné a veřejnosti dosud jen zčásti známé dendrochronologické průzkumy. Na prvním z hradů byl zatím přesně datován (rok skácení stromu) jen jeden ze zbytků původních stropních trámů 1. patra v západní obvodové zdi velkého paláce do roku 1353/1354, zbytek tzv. polštáře nad sousedním trámem pak do doby někdy po roce 1321.³⁾ Průzkum Helfenburku pokračoval v tomto směru podstatně dále, vzorků z doby počáteční výstavby hradu je k dispozici řada. Stromy pro datované nosníky obvodové hradby a konstrukční prvky druhé a třetí brány byly shodně těženy kolem roku 1355,⁴⁾ pro trámy a další prvky velkého paláce v letech 1355 až 1358.⁵⁾ Oba hradby, včetně paláců, tedy byly budovány – s přihlédnutím k obvyklému využívání čerstvého dřeva ve stavebnictví – nejspíše v přímé návaznosti na královská povolení, datace z Helfenburka dokonce nevylučují zahájení stavby již před datováním příslušné písemnosti 1355.⁶⁾

Budování hradů rychle pokračovalo. Na Dívčím Kamenu je k roku 1383 doložena hradní kaple, o rok později purkrabí.⁷⁾ Helfenburk se stal roku 1369 místem vydání společné listiny rožmberských bratrů, což nasvědčuje jeho provozuschopnosti.⁸⁾ Mezi několika tesanými heraldickými znaky na Helfenburku, jejichž původní umístění v areálu hradu je však nejasné, najdeme dvakrát alianční znak manželů Jana z Rožmberka a Alžběty z Halsu (sňatek 1358, † Alžběty 1384).⁹⁾ Oba hradby tedy můžeme pokládat za funkční – byť třeba částečně – nejpозději v průběhu 14. století.

Hradby jsou vzájemně vzdáleny necelých 40 km vzdušnou čarou a leží v podobně utvářené členité krajině podhůří Šumavy a Blanského lesa, v takřka jednotných klimatických podmínkách a srovnatelných geologických prostředích.¹⁰⁾

Stavebníky hradů byli synové Petra I. z Rožmberka († 1347) – bratři Petr II. († 1384), Jošt († 1369), Oldřich († 1390) a Jan († 1389). Největšího významu dosáhl Jošt, nejvyšší královský komorník v letech 1348–1352. Předpokládá se proto v zásadě shodné koncepční i detailní stavební postupy, pravděpodobná je také alespoň částečná účast stejných zedníků, stavitelů, využití společných zdrojů. Produktivitu srovnání v tomto směru podporuje velký rozsah obou stavebních celků, mimořádná míra jejich dochování i skutečnost, že hradby byly podle všeho „novostavbami“, bez zátěže předešlých stavebních konstrukcí a dalších determinant. Již zmíněn byl značný počet dřevěných prvků, jež nalezneme na obou hradních zříceninách a které byly zatím jen dílem využity pro dendrochronologický průzkum. Oba hradby byly opuštěny již v průběhu 16. století.¹¹⁾

2) *RBM V/2*, č. 677, s. 338; *RBM VI/1*, č. 37, s. 26.

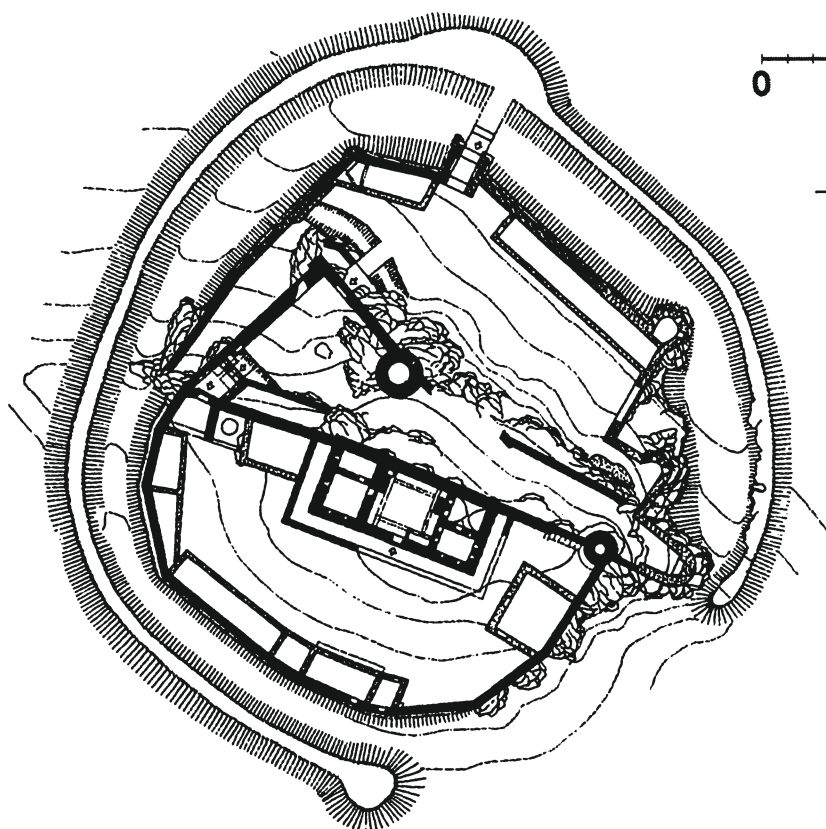
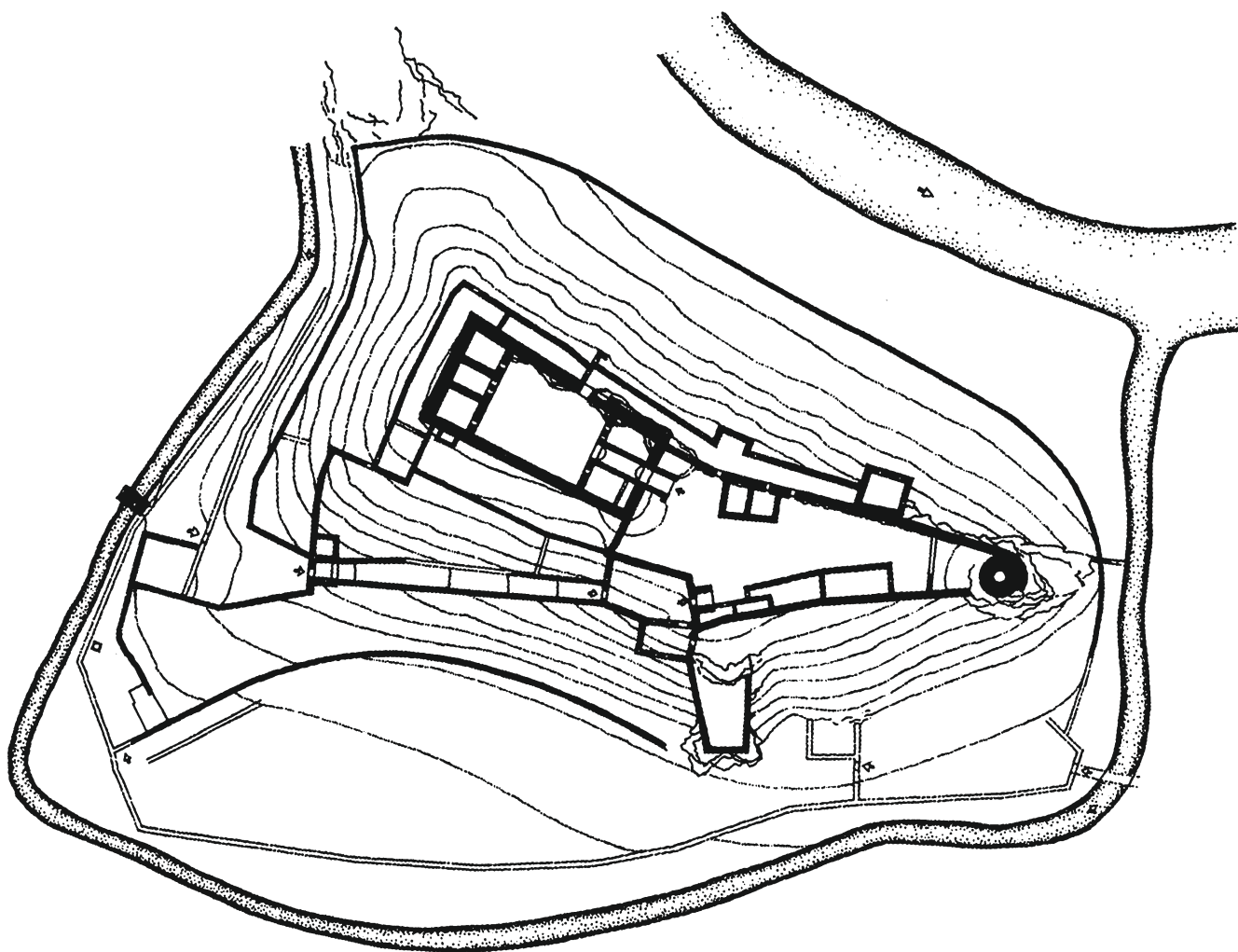
3) T. Kyncl, Dendrochronologické datování dřevěných konstrukcí hradu Dívčí Kámen – západní část paláce. Brno 2024, rkp. Tento průzkum zadal NPÚ ÚOP v Českých Budějovicích, T. Kynclovi a J. Havlicemu děkuji za neodkladné a kolegiální poskytnutí výsledků pro účely této studie. Za ochotu a pomoc se shromažďováním různých nepublikovaných materiálů jsem zavázán také J. Hansové a D. Šnejdovi z NPÚ ÚOP v Českých Budějovicích, M. Hockové a T. Snopkovi

Obr. 4: Helfenburk, kamenný alianční znak manželů Jana z Rožmberka a Alžběty z Halsu, umístěný v druhotné poloze v severní zdi palácového nádvoří (srov. obr. 63d a 91). Původně byl patrně nad vchodem v jižním průčelí, stav 2016 (všechny snímky V. Razím, není-li uvedeno jinak).

z NPÚ GnŘ v Praze, za přípravu obrazových příloh J. Marounekovi z NPÚ ÚOP SČ.

- 4) T. Kyncl, Dendrochronologické datování dřevěných konstrukcí hradu Helfenburk u Bavorova. 1. etapa. Praha – Průhonice 2004, rkp., publikováno v: V. Razím, Ochozy hradu Helfenburka, in: Dějiny staveb 2004, Plzeň 2004, s. 47–59 (Errata, in: Dějiny staveb 2005, s. 219). Dendrochronologický průzkum inicioval autor tohoto příspěvku v rámci projektu výzkumu a vývoje NPÚ ÚOP SČ „Torzálně dochované památky“. Rukopis uložen v archivu NPÚ ÚOP SČ v Praze.
- 5) T. Kyncl, Dendrochronologické datování dřevěných konstrukcí hradu Helfenburk u Bavorova. 2. etapa. Brno 2015, dosud nepublikováno. Dendrochronologický průzkum inicioval autor tohoto příspěvku v rámci projektu výzkumu a vývoje NPÚ ÚOP SČ „Výzkum nemovitých památek v ČR“. Rukopis uložen v archivu NPÚ ÚOP SČ v Praze.
- 6) K principům a významu dendrochronologie při zkoumání historických staveb z poslední doby zejm. T. Kyncl, Dendrochronologie a průzkumy staveb, *Průzkumy památek XXIX*, č. 1, 2022, s. 1–2. Cílem tohoto příspěvku není podrobný výklad přínosu dosavadního dendrochronologického průzkumu pro stavební dějiny hradů.
- 7) A. Kubíková, Petr I. z Rožmberka a jeho synové. České Budějovice 2011, s. 66–67; F. Záruba, Hradní kaple II. Doba lucemburská. Praha 2015, s. 254–258.
- 8) A. Sedláček, Hradby, zámky a tvrze království Českého 7. Písecko. Praha 1998–2000, s. 91 (elektr. vydání); A. Kubíková, o. c. v pozn. 7, s. 62.
- 9) Např. A. Kubíková, o. c. v pozn. 7, s. 46–47.
- 10) Zatím nebyly provedeny petrografické průzkumy hradů, jejichž potenciál může být značný.
- 11) Dosud nejpodrobnější zpracování dějin obou hradů publikoval A. Sedláček, Hradby, zámky a tvrze království Českého 3. Budějovicko. Praha 1998–2000, s. 60–71 (elektr. vydání); *týž*, o. c. v pozn. 8, s. 84–103.

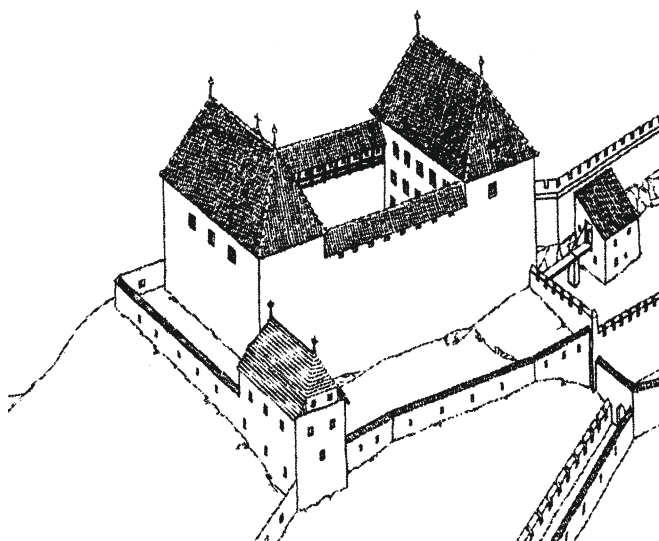

0 50m

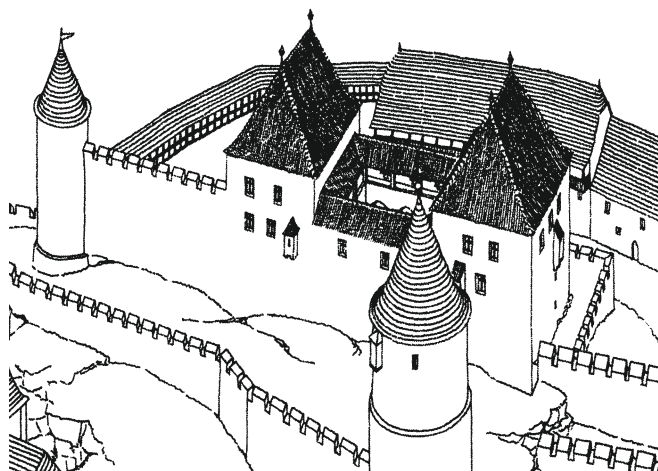

Obr. 5: Dívčí Kámen, situační plánec rozlehlého hradu, vrcholického obdélníhým palácovým jádrem – vlevo nahoře (převzato z D. Menclová 1976, s. 73).

Obr. 6: Helfenburk, situační plánec hradu, vrcholického obdélníhým palácovým jádrem – uprostřed (převzato z D. Menclová 1976, s. 80).

Obr. 7: Dívčí Kámen, pokus o rekonstrukci výsledné stavební podoby paláce v pohledu od jihozápadu, s krytými ochozy na spojovacích zdech (převzato z D. Menclová 1976, s. 79).

Obr. 8: Helfenburk, pokus o rekonstrukci stavební podoby paláce, pohled od severozápadu (převzato z D. Menclová 1976, s. 83). Průčelí jsou charakteristická stejně velkými okny s křížem děleným ostěním v obou patrech. Ve skutečnosti byla zejména okna 1. patra menší, existenci křížů i arkýřového prevetu na západním průčelí (vpravo) lze vyloučit.

Vzájemně podobná je terénní situace hradů, celková dispozice, stejně jako rozmístění a hierarchie jednotlivých částí jejich areálů. Hradby shodně stojí na výrazných kopcích bez větší návaznosti na předpolí, i když poloha Helfenburku (cca 670 m n. m.) hrála v okolní krajině podstatně dominantnější roli než Dívčího Kamene (cca 475 m n. m.), a to nejen kvůli relativní nadmořské výšce. Rozsáhlé obvodové opevnění je tedy spíše koncentrické, a k hradnímu jádru je nutno stoupat ze sníženého předpolí svahem po cestě, která procházela několika branami. V nejvyšším a zároveň nejprestižnějším místě pak stojí rozměrný několikapatrový palác takřka přesně obdélného půdorysu, v obou případech trojdílný, se dvěma obytnými částmi a mezilehlým nádvořím. Jen mírně nepravidelný půdorys byl v obou případech vynucen specifiky skalního terénu. Palác s tímto umístěním zcela ovládal celkový výraz hradu, byl hlavním, určujícím prvkem jeho tváře. Příliš na tom nemění skutečnost, že palác Helfenburku stojí takřka v centru hradního areálu, zatímco palác Dívčího Kamene při okraji. Paláce mají téměř shodnou orientaci s delší osou ve směru východ – západ.

Srovnatelný je také protějšek paláců v podobě válcové věže, která zakončuje úsek hradby vybíhající od jednoho z nároží paláce, i když na Dívčím Kameni je tato hradba podstatně delší než na Helfenburku a o samotné, takřka zaniklé věži prvního z hradů nic bližšího nevíme. Věž a na

Obr. 9: Helfenburk, menší válcová věž a úsek hradby mezi ní a palácem, pohled od severu, z dolního hradu (srov. obr. 8). Horní část věže novodobá. S věží byl vystavěn krátký úsek hradby, zakončený cimbuřím se dvěma stínkami a jednou mezilehlou prolukou (vlevo dole). Teprve následně byla k této hradbě připojena podstatně vyšší a širší zeď, tvořící zároveň severní obvodovou zeď paláce (uprostřed a vpravo). Původní úsek hradby u věže byl poté výrazně zvýšen. V popředí relikty parkánové hradby, stav 2015.

ni navazující úsek hradby s cimbuřím na Helfenburku byly podle stavebního rozboru vztyčeny zároveň s palácem, event. dokonce o něco dříve (srov. obr. 9), na Dívčím Kameni byl stavební postup zřejmě podobný. Dosavadní studium poukazuje i na další shodné či velmi podobné fortifikační prvky na obou hradech. Nejmarkantnější je svého druhu sedlová věžice s předsazeným dřevěným ochozem (srov. níže).¹²⁾ Naproti tomu bylo zjištěno, že cimbuří obvodové hradby na Helfenburku nemělo střilny, zatímco ve stínkách přibližně stejně starého cimbuří na Dívčím

¹²⁾ V. Razím, o. c. v pozn. 4, zejm. s. 57; J. Varhaník, K podobě hradu Dívčího Kamene, in: Dějiny staveb 2018, Plzeň 2018, s. 27–32, zejm. s. 31.

Obr. 10: Helfenburk, velká válcová věž v pohledu z paláce. Vysoká přízemní část je zakončená římsou, nad níž zdivo ustupuje. Vpravo dole „šmorce“ připravené k navázání zdi, k němuž nedošlo (označeno šipkou). Sedlový portálek do 1. patra je vybaven dvěma konzolami, ve kterých však nebyla připravena ložiska pro točnice padacího můstku. Nahoře okénka jednotlivých pater a vstup do zaniklého arkýřového prevetu, s dřevěnými konzolami. Svrchní část zdiva a partie s okénkem vlevo jsou dílem novodobé rekonstrukce, stav 2022.

Kamení střílny identifikovány byly. Nejmarkantnějším specifikem opevnění Helfenburku je další, velká válcová věž, chránící z boku, i když s určitým odstupem, první bránu z poloviny 14. století (po pozdně gotickém rozšíření třetí brána). Věž, stojící ve vyvýšené poloze a zároveň zčásti chránící také palác v pozadí, nepochybně vznikla současně s branou, neboť úsek hradby ve směru od brány je k ní přiložen na spáru (srov. obr. 10).¹³⁾

Zejména T. Durdík zdůraznil, že Helfenburk a Dívčí Kámen reprezentují tehdy módní a prestižní dvoupalácový typ hradu, odpovídající mocenské expanzi Rožmberků v době, kdy byl stále větší důraz kladen na rozvoj

obytné a reprezentační složky na cestě k přeměně hradu v zámek.¹⁴⁾

V tomto příspěvku se zaměřujeme právě na velké paláce pojednávány hradů, s důrazem na jejich původní stavební podobu z třetí čtvrtiny 14. století. Důvody jsme naznačili již v úvodu. Oba paláce představují jedny z největších a nejlépe dochovaných obytných staveb doby karlovské v Čechách, zbudované ke stejnému účelu a ve stejných dějinných souvislostech. Jejich stavebníky byli představitelé ekonomicky a mocensky nejzdatnějšího šlechtického rodu v zemi, což se nepochybně odrazilo ve velkém rozsahu obou hradních areálů i rychlosti jejich výstavby, předpokládat lze vysokou architektonicko-stavební kvalitu. Paláce tak představují studijní materiál mimořádného významu.

Stavební analýza, dosud chybějící, prověřuje tezi o vývojovém postavení tzv. dvoupalácové dispozice a zároveň přináší sumu různých poznatků, které jiné stavby neposkytují, a jsou tedy cenné samy o sobě. Zacílení výhradně na paláce umožňuje soustředit se podrobněji na konkrétní otázky komfortu bydlení a jejich prezentaci s pomocí většího počtu obrazových příloh, které mají nezastupitelný přínos. Srovnávací rozbor dvou staveb rozšiřuje možnosti úvah o zaniklých částech, detailech i souvislostech, otvírá otázky, které by jinak nevystaly. Umožňuje pokusy o výklad řady rozdílů, přesahující problematiku těchto staveb samotných. Řadu jevů a zjištění se samozřejmě vyložit nepodaří.

Za tímto účelem byla kromě dendrochronologického průzkumu a fotografické dokumentace, pořizované při různých vhodných příležitostech během delšího období (srov. data obrazových příloh), vyhotovena také podrobná geodetická zaměření obou hradních paláců, bez nichž by stavební průzkum daného pojetí nepřipadal v úvahu.¹⁵⁾ Vzhledem k bezmála úplnému zániku kamenických prvků nelze naproti tomu efektivně uplatnit uměleckohistorické přístupy.

K PREZENTACI PRŮZKUMŮ A DOKUMENTACE TORZÁLNĚ DOCHOVANÝCH STAVEB

Dané téma a způsob jeho uchopení poskytuje také dobrou příležitost připomenout si metodická specifika a úskalí výzkumu torzálně dochovaných staveb, zejména zřícenin středověkých hradů a městských hradeb, jež patří k nejohroženějším druhům nemovitého kulturního dědictví. Autor se již vícekrát pokusil shrnout současné problémy výzkumu hmotných pozůstatků hradů, nelze však konstatovat, že by se situace zásadně měnila k lepšímu.¹⁶⁾

14) Naposled T. Durdík, Rožmberské hrady, in: J. Pánek – M. Gaží edd., Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami. České Budějovice 2011, zejm. s. 186–189, 195.

15) Zaměření realizovali M. Černý – T. Vyleta – V. de A. Lima – A. Honetschlager – J. Kopecký v letech 2016 (H) a 2019 (DK) za odborné spolupráce autora tohoto příspěvku v rámci vědecko-výzkumného úkolu DKRVO NPÚ „Nemovitě památky v ČR“: M. Černý – T. Vyleta – V. de A. Lima – A. Honetschlager – J. Kopecký, Hrad Helfenburk u Bavora, okres Strakonice. Palác. Geodetické zaměření stávajícího stavu. 2016, rkp.; *titiž*, Hrad Dívčí Kámen, okres Český Krumlov. Palác. Geodetické zaměření stávajícího stavu. 2019, rkp. V tomto příspěvku uvěřejňujeme jen výběr z výkresů, doplněný čísly nálezových situací.

16) Souhrnně V. Razím, Ke stavu a potřebám výzkumu středověkých fortifikací v ČR, in: Svorník 11 – Opevnění, 2013, s. 130–136; z poslední doby *týž*, Středověká opevnění českých měst. 1. díl. Výklad.

13) Jeden z dubových nosníků (krakorců) arkýřového prevetu v posledním patře věže (srov. obr. 10 vpravo nahoře) byl dendrochronologicky datován 1422–1427, druhý nosník po roce 1397 (srov. pozn. 5). Nelze však vyloučit pozdější výměnu nosníků, nebo delší období výstavby věže.

Značný počet nezajištěných torzálních staveb v českých zemích postupně podléhá zubu času bez odpovídající dokumentace. Standardní stavebněhistorický průzkum (dále jen SHP) řady hradních zřícenin nebyl realizován prostě proto, že jej nikdo neobjednal, a tedy také nefinancoval. Pomyslná řada se ještě podstatně prodlouží, uvědomíme-li si, že SHP provedená zhruba do přelomu 20. a 21. století se svou strukturou a kvalitou příloh propastně odlišují od objektivních potřeb a dnešních metodologických nároků. Zatímco po stránce slovních popisů a interpretací mohou tyto SHP dosahovat vysoké úrovně, většinou nebyla pořízena podrobná fotografická a kvalitní plánová dokumentace. Přitom je dostatečně známo, že verbální popisy většinou nemohou dostatečně a jednoznačně vyjádřit velkou část zjištění. Maximum úsilí by se proto mělo věnovat kvalitní dokumentaci náleзовých situací ohrožených úbytkem či zánikem vypovídací hodnoty, a to minimálně formou promyšleně strukturovaných operativních průzkumů a dokumentací (dále OPD).¹⁷⁾ V delším časovém horizontu je pak třeba systematicky a nepřetržitě pracovat na soupisech (korpusech) stavebních prvků hradních zřícenin, pokud už se nedaří kontinuální tvorba dnešním potřebám odpovídajících soupisů stavebních a uměleckých památek.¹⁸⁾ Velmi důležité je pořizování měřické dokumentace, samozřejmě časově a věcně úzce koordinované se samotným terénním průzkumem.

Dívčí Kámen a Helfenburk představují i přes svůj nezastupitelný význam názorné příklady uvedeného neblahého stavu. Nemají zpracovaný SHP,¹⁹⁾ dostupná měřická

Obr. 11a, b: Helfenburk, porovnání detailů horní části západního nádvorního průčelí, stav 2008 a 2017 (srov. obr. 65). Při důležitém stavebním zabezpečení v mezidobí zanikl důležitý fragment římsy z několika lomových kamenů, úbytkem zdiva a nevhodnou povrchovou úpravou byl postižen i blok zdiva vpravo od proluky.

a fotografická dokumentace zdaleka neodpovídá dnešním potřebám.²⁰⁾ V dosavadních publikacích se objevuje až překvapivě nízký počet spíše ilustrativních záběrů, chybí zaměření nádvorních fasád, o detailech nemluvě. Patříčná pozornost nebyla věnována – jako obvykle – zejména problematice obytného komfortu paláců, v závěrech je řada omylů a povrchních soudů. Dopady tohoto stavu a akutní nebezpečí z prodlení nejlépe dokládá zjištění, že jen během našeho zkoumání paláců v několika etapách došlo k zániku některých důležitých náleзовých situací, případně ke zkomolení při důležitých opravách (srov. obr. 11 a 12).

Praha 2022, s. 406–409; *týž*, Proměny velké věže hradu Okoře – k problematice výzkumu nemovitých památek, *Zprávy památkové péče* 84, č. 3, 2024, s. 248–256.

17) K SHP a OPD přehledně V. Razím – P. Macek edd., *Zkoumání historických staveb*. Praha 2011, zejm. s. 34–62. Obě metody podporují certifikované metodiky NPÚ: J. Bláha – V. Jesenský – P. Macek – V. Razím – J. Sommer – J. Veselý, *Operativní průzkum a dokumentace historických staveb*. Odborná a metodická publikace, sv. 31. Praha 2005; J. Beránek – P. Macek edd., *Metodika stavebněhistorického průzkumu*. Odborná a metodická publikace, sv. 70. Praha 2015.

18) Podrobné průzkumy a dokumentace na soudobé úrovni samozřejmě probíhají, ale v nedostatečném množství a s různou strukturou, odvislou od zaměření autorů. Z poslední doby srov. např. M. Sýkora, *Hrad Skalka u Třebenic (okres Litoměřice)*, *Archaeologia historica* 48, č. 2, 2023, s. 431–450; P. Hlavenka – M. Sýkora, *Hrad Pravda (okres Louny)*. Nové poznatky o podobě a době výstavby hradu, *Archaeologia historica* 49, č. 1, 2024, s. 71–103.

19) Rozpracován byl SHP hradu Helfenburku, zůstal však pouze ve stavu konceptu. F. Kašíčka – L. Lancinger – N. Procházková, *Hrad Helfenburk, okres Strakonice*. Stavebně historický průzkum a architektonické vyhodnocení objektu (Koncept). I. část textová a obrazová. II. část grafická. SÚRPMO Praha 1996, rkp. (uložen v NPÚ ÚOP v Českých Budějovicích, plánový archiv, arch. č. PD 2809).

20) Starší zaměření jádra hradu Dívčího Kamene bylo pořízeno: Dívčí Kámen, okres Český Krumlov. Hrad. Polohopisný a vrstevnicový plán (repro plánu z plánového archivu NPÚ GnŘ). SÚPPOP v Praze (foto Č. Šíla, 1971, fototéka NPÚ GnŘ, inv. č. 104.068). Součástí konceptu SHP hradu Helfenburka (F. Kašíčka – L. Lancinger – N. Procházková, o. c. v pozn. 19) je geodetické zaměření publikované v: F. Kašíčka – B. Nechvátal, o. c. v pozn. 1, s. 111–115.

Obr. 12a, b: Helfenburk, porovnání průchodu v 1. patře mezitraktové zdi západní obytné části paláce, pohled z jižní místnosti, stav 2008 a 2015 (srov. obr. 69). Přes zánik ostění měl otvor velkou vypovídací schopnost, která se rasaně snížila způsobem jeho stavebního zajištění s využitím cementové malty (na druhém snímku nahoře). Pod průchodem v 1. patře otvory stejného účelu v úrovni přízemí a sklepa, zatím bez zajištění.

Z metodologického hlediska chceme tímto příspěvkem přispět k diskusi, jak optimálně pokračovat v průzkumu zejména rozsáhlejších hradních zřícenin a v publikování výsledků těchto akcí. Důraz byl kladen na co nejširší zveřejnění měřické (kresebné) a fotografické dokumentace s výkladovými popisky. To umožní stručněji formulovat popisné texty, oprostít je od údajů, které lze snadno získat z příloh. Není zde však podrobně vyhodnocena historie a postupy oprav, stejně jako nálezy pod úrovní terénu v jejich průběhu, neboť je nelze seriózně využít v rámci sledovaných otázek.²¹⁾

PŘEHLED DOSAVADNÍHO BÁDÁNÍ

Jak jsme již uvedli, nevěnovalo dosavadní bádání stavební stránce pojednávaných hradů pozornost, jakou bychom mohli očekávat. Zejména zůstává u stručných charakteristik, v řadě důležitých detailů „nedotažených“ i rozporuplných, neklade si některé důležité otázky. Následující přehled uvádí jen novější práce, které se zabývají stavební stránkou hradů na základě vlastních poznatků autorů.

D. Menclová předpokládá bez bližších zdůvodnění vývoj paláce Dívčího Kamene ve dvou základních etapách.²²⁾

21) K tomu zejm. M. Flegl, Hrad Helfenburk a jeho záchrana před půl stoletím, Jihočeský sborník historický 52, 1983, s. 116–124.

22) D. Menclová, České hrady II. Praha 1976, s. 75–80.

V první, zhruba z let 1350–1360, byla podle autorky vystavěna rozsáhlá obvodová zeď paláce a západní obytná část v rozsahu tří podlaží. Uprostřed východní zdi se nacházela stavebně blíže neznámá kulisová brána. Ve druhé etapě z doby před koncem 14. století byl západní palác zvýšen o jedno patro a vyrostla celá východní obytná část, dosahující ve zdivu třech pater. Přitom byla zvýšena obvodová zeď palácového jádra s ochozem na úroveň vstupů do těchto horních podlaží. V západní části zdůrazňuje autorka sál doplněného třetího patra, registruje dva krby, jejichž genezi se blíže nezabývá, a arkýř s polygonálním závěrem, „pravděpodobně“ kapli. Východní křídlo označuje jako příliš poškozené pro bližší rozbor. Autorka zmiňuje charakteristické „karlštejnské“ profily dochovaných zbytků ostění, i když zároveň konstatuje, že se dochoval jediný zlomek (!). Upozorňuje také na omítkové pasparty oken východní obytné části. Po argumentační stránce je třeba zdůraznit, že D. Menclová nejprve interpretaci arkýře ve 3. patře západní obytné části jako kaple ozna-

čuje pouze za pravděpodobnou (srov. níže), ale posléze písemnou zmínku o existenci kaple na Dívčím Kameni z roku 1383 již bezvýhradně spojuje právě s tímto stavebním pozůstatkem. To samozřejmě není možné – v pramenech zmíněná kaple mohla mít zcela jiné umístění v rámci rozlehlého hradního areálu.²³⁾

S hodnocením D. Menclové v podstatě souhlasí T. Durdík, který však uvádí, že v arkýřové kapli byla žebrová klenba, kterou prý D. Menclová využila k výše uvedenému datování.²⁴⁾ Už však víme, na čem byla datace D. Menclové ve skutečnosti založena, navíc žebrovou klenbu autorka vůbec nezmiňuje. Bližší rozbor paláce T. Durdík nepodává. Kaplí se pak podrobněji zabývá F. Záruba, který konstatuje zbytek vítězného oblouku vyzdřeného z cihel a pozůstatky žebrové klenby v závěru, konkrétně nález žebra v severozápadním koutě, sestaveného z cihelných tvarovek v podobě vyžlabeného klínu. Arkýřovou kapli datuje do 60. let 14. století.²⁵⁾

Také k Helfenburku dosud nejvíce publikovala D. Menclová.²⁶⁾ Konstatuje dva suterény v západní části paláce a jeden ve východní. Určení k obývání prokazují dvě patra, která byla podle autorky shodně rozdělena do dvou místností, osvětlených velkými obdélnými okny, dělenými kamennými kříži. Lépe dochovaná západní obytná část má zvenku přední místnosti konzolu zaniklého prevetu, v zadní místnosti si autorka všimá koutového krbu. V 2. patře předpokládá v přední místnosti vytápění kamny. Pozornost autorky upoutaly zejména stopy táflování v 1. patře východní části a vývoj při severní a jižní zdi dvora. Rekonstruuje zde pro první vývojovou fázi pavlače na šikmých dřevěných vzpěrách a pro fázi druhou obvodové pavlače na zděných arkádách se svíslými osmibokými podporami (srov. obr. 13). Vznik těchto plochostropých arkád předpokládá autorka ještě před koncem 14. století. Zjevně se však přitom nevyrovnává s rozmístěním a druhovou skladbou otvorů průčelí západní části paláce.

S využitím svého nepublikovaného stavebněhistorického průzkumu navázal na D. Menclovou F. Kašička.²⁷⁾ Přináší však jen souhrnnou charakteristiku, interpretace některých detailů je nesprávná (srov. níže). Nezbývá se otázkou vytápění, komunikačního systému atp. Autor se neztotožňuje s rekonstrukcí vývoje obvodových pavlačí nádvoří od D. Menclové a uvádí, že rozhodnout by mohly jen revizní průzkumy. Blíže neuvedené stopy na nádvořních průčelích ho vedou k názoru, že podoba nádvoří byla zřejmě jiná. Za prokázanou považuje pouze existenci bočních pavlačí s okny, spojujících obytné části paláce. Představu obvodové pavlače však později opět prezentuje T. Durdík, podávající jen stručnou charakteristiku paláce.²⁸⁾

Obr. 13: Helfenburk, anastyloza části polygonálního sloupu arkády na nádvoří z fragmentů nalezených při výkopu. V pozadí vstup do jižní místnosti východní obytné části paláce. Dnes sloup neexistuje (foto V. Obereigner, 1963, archiv NPÚ GnŘ, č. 94979).

STAVEBNÍ ROZBOR A SROVNÁNÍ DVOU HRADNÍCH PALÁCŮ

V souladu s již uvedenými informacemi se tato kapitola zaměřuje na stavební rozbor paláců dvou hradů pro období původní výstavby po polovině 14. století. Dalšími stavbami a vývojovými fázemi se zabývá v jen nejnútnejším rozsahu. Popisné části usilují o stručnost, neboť jsou provázeny podrobnější obrazovou přílohou s výkladovými popisky (pro úsporu místa budeme napříště používat zkratky jmen hradů – **DK** a **H**).

Celky paláců

Paláce mají takřka přesně 200 cm širokou obvodovou zeď, půdorys paláce **DK** je však podstatně větší, s délkami (zao-krouhleno) jednotlivých stran 57, 22, 55 a 25 m. Rozměry paláce **H** jsou naproti tomu jen 37, 15, 40 a 18 m. Tento rozdíl se odráží ve vnitřním dělení – obě obytné části paláce **DK** jsou trojdílné, na **H** jen dvoudílné. Mezilehlé nádvoří má výměru na **DK** asi 28 × 20 m a na **H** jen 15 × 14 m. Podstatný je také rozdíl v umístění a formě vstupu do paláce, podmíněný však zejména konkrétní situací v terénu. Na **DK** najdeme asi 280 cm široký a minimálně 14 m dlouhý průjezd, představující střední díl východní obytné části, kdežto na **H** jen vstup pro pěší od jihu, přímo do nádvoří (jen částečně rekonstruovaný, po předešlém širokém vylá-

23) Pochybnosti v této souvislosti vyslovil již F. Záruba, o. c. v pozn. 7, s. 254–256.

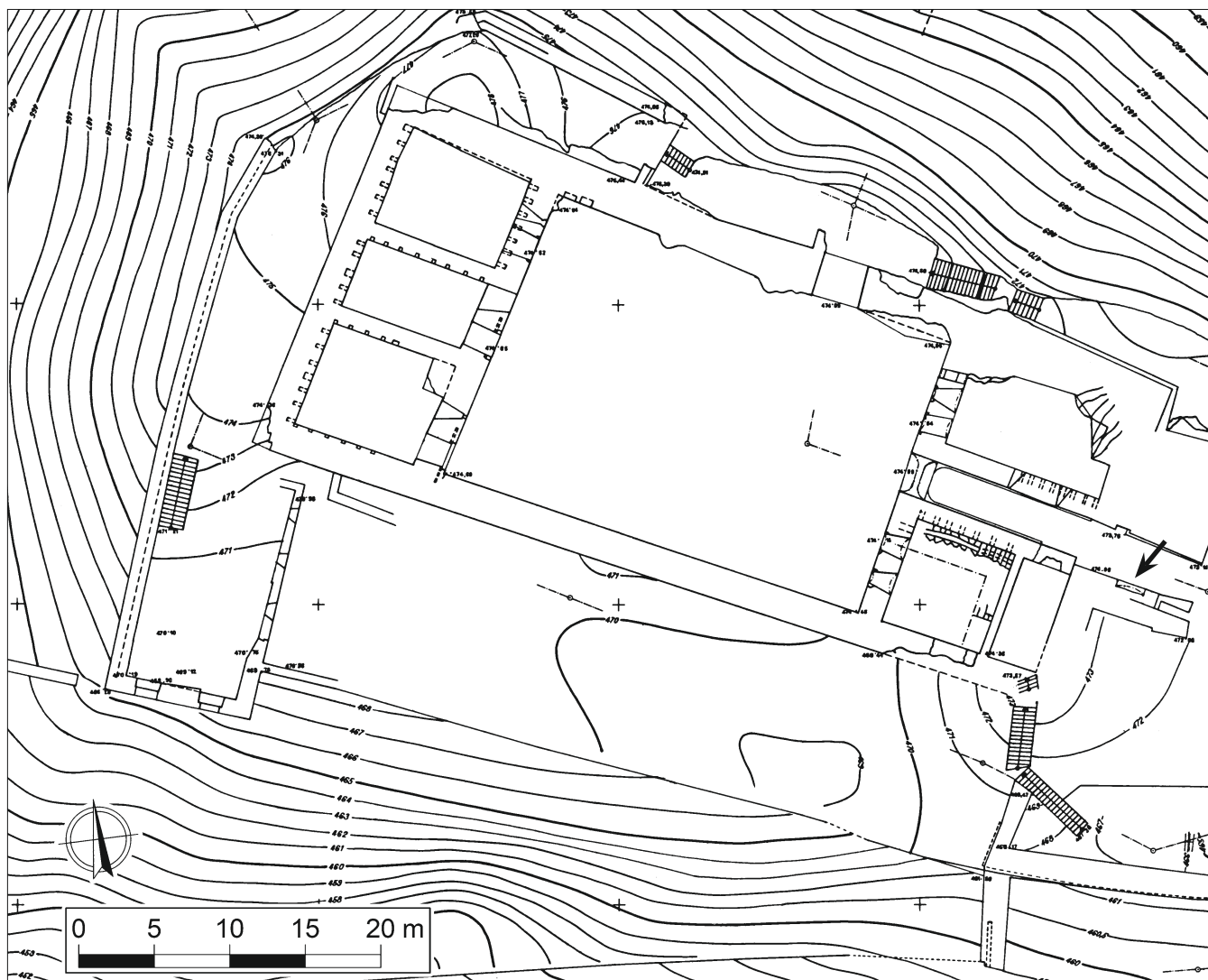
24) T. Durdík, 2004, o. c. v pozn. 1, s. 63–64; *týž*, o. c. v pozn. 14.

25) F. Záruba, o. c. v pozn. 7, s. 256–258.

26) D. Menclová, o. c. v pozn. 22, s. 80–85.

27) F. Kašička – L. Lancinger – N. Procházková, o. c. v pozn. 19; F. Kašička – B. Nechvátal, o. c. v pozn. 1.

28) T. Durdík, o. c. v pozn. 14, s. 187.

Obr. 14: Dívčí Kámen, zaměření půdorysu paláce v úrovni přízemí. Zajímavá je zejména vstupní partie na východě, dnes zasypaná. Jižní trakt v sousedství průjezdu sestával ze dvou místností. Východní, menší z nich, sloužila nejspíše jako vrátnice. Od brány vystupují směrem k východu dvě souběžné zdi (označeno šipkou), které je možno považovat za zbytek předbrání, k jehož případnému vývoji a relativní době vzniku nemůžeme však dnes nic říci. V jižní části téhož útvaru vidíme výklenek sedile, upravo od něj půdorysné členění (jakýsi výřez) nejasného účelu a původu (archív NPÚ GnŘ, č. PPOP 992-5-8286, zaměření J. Houzvíce a kol. 1962, 1964; převzato z repro snímku fotoarchivu NPÚ GnŘ, Č. Šíla, 1971, č. 104068) (srov. obr. 53–59).

mání, roku 1939²⁹⁾). Rozdíl v základních rozměrech ovlivňuje celkové vnímání staveb. Zatímco palác **DK** byl rozsáhlou impozantní stavbou, přitahující pozornost svými pravidelnými tvary a rozsáhlými plochami liců zdíva bez oken, působí palác **H** v tomto směru spíše intimně, a to jak navenek, tak při vstupu do vnitřního nádvoří, mnohem více se hlásí ke své strukturované obytné funkci.

Paláce měly formu mohutných kvádrů, jejichž koncové obytné části byly ve zdivu vyvýšené nad střední díl, tvořený postranními, spojovacími zdmi mezilehlých pravoúhlých nádvoří. Koncové části dosahovaly ve zdivu výšky tří pater na **DK**, ale jen dvou na **H**, v průběhu středověku však došlo k podstatným změnám, zejména na prvním z hradů (srov. níže). Zmíněná vnitřní dispozice obytných částí byla u obou paláců v rozsahu přízemí a pater stejná, jen horní podlaží byla určena neděleným sálům a také sklepy byly odlišné. Koncové části paláců vrcholily střechami či ochozy, jejichž formu však pro absenci stop či jiných dokladů nelze ani naznačit. Nejasný je v této

souvislosti výklad několika předstupujících kamenů nad střední částí západního nádvorního průčelí na **H**, které zmizely teprve v posledních letech (srov. obr. 11). Lze je pokládat za fragment vodorovné římsy, která snad souvisela s uvažovaným podstřešním podlažím, event. nesla vaznici krovu pultové střechy nádvorní pavlače.

Mezi obytnými částmi paláců probíhal na korunách spojovacích zdí ochoz. Doložit jej však lze již jen archivními snímky předprsní zidky, patrně s cimbuřím, na **DK**, kde však chybí (snad s jedinou výjimkou) stopy propojení ochozu s interiéry obytných částí (srov. níže). Na západním konci severního úseku přitom na **DK** vylučuje toto propojení v poslední vývojové fázi existence kaple (srov. níže), zatímco ve zbylých třech místech nemůžeme propojení vyloučit. Obě zdi však byly druhotně zvýšeny (srov. níže). Na jižní spojovací zdi **H** se dochovaly zbytky obou portálků vstupů z ochozu do obytných částí, zatímco na severní zdi není spojení ochozu s obytnými částmi pravděpodobné. Také stopy či spolehlivé doklady předprsních zidek spojovacích zdí nelze dnes na **H** nalézt, snad zde byl krytý ochoz bez zděné předprsně. Spojovací zdi na **H** nebyly na

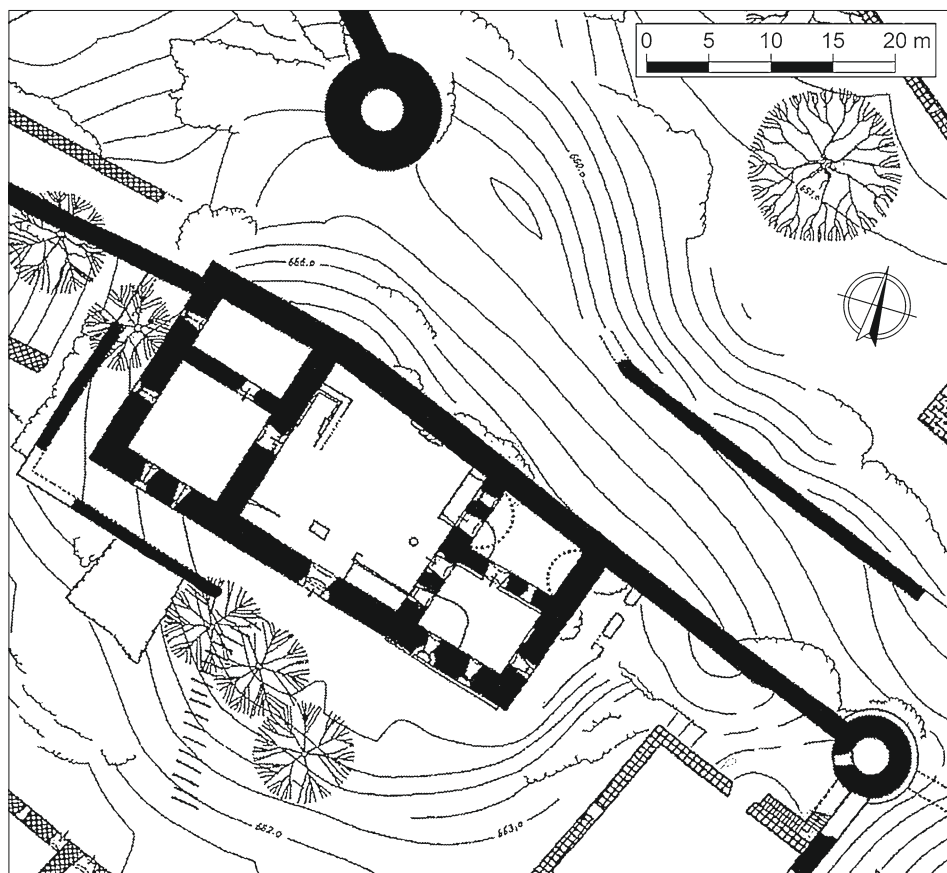
29) F. Kašička – B. Nechvátal, o. c. v pozn. 1, s. 122.

rozdílu od **DK** dodatečně zvýšeny, ale byly na nich sekundárně vztyčeny patrové nástavby blíže nejasných souvislostí. Podle charakteru smíšeného zdiva byly nástavby nejspíše pozdně gotické (obr. 91, 94, 95).

Zejména doklady konstrukčních vztahů vzájemně kolmých zdí nám poskytují pozoruhodné informace o postupu stavby paláců. Základní prvek představuje v obou případech masivní obvodová zeď, společná pro obě obytné části a mezilehlé nádvoří. Při její stavbě byla do určité míry využita vystupující skála, jejíž masa nahradila nezanedbatelný objem zdiva z lomového kamene. Stalo se tak zejména na severní straně paláce **DK**, včetně interiérů obytných částí, kde bylo výhodné využít probíhající skalní žebro, zatímco na **H** k tomu došlo v podstatně menší míře. V obou případech byla masa skály později – v průběhu existence stavby – částečně odsekána.

Většinou teprve následně, ale ještě před dosažením úrovně podlah prvního patra, byly k vnitřní straně obvodové zdi přistavěny kolmé nádvoří a vnitřní dělicí zdi. Vesměs byly připojeny „na spáru“, někde s prokazatelným využitím tzv. šmorců. Nelze vyloučit určitou nejasnost postupu a výsledku díla před zahájením stavby. Tak na **H** probíhala stavba severní zdi paláce zpočátku společně s poněkud nejednotně navazujícími úseky hradby, ale od úrovně podlahy 1. patra obytných částí paláce zjišťujeme různý postup. Na severovýchodním nároží západního obytného dílu vidíme nad touto úrovní šmorce, svědčící o teprve dodatečném vztyčení horní části severní zdi nádvoří (samotné nároží je však částečně nově přezděno). Spodní část severní zdi paláce přechází plynule v hradbu také na severovýchodě, východní zeď paláce je zde přiložena na spáru, ve vyšší úrovni se však vztah obrací. Zbýlá dvě nároží, obrácená dovnitř hradu, jsou jednotně svázána s tesanými kvádry v celé výšce, bez zjevného přerušení. Nádvoří zeď západní obytné části **DK** byla na jižní straně napojena na obvodovou zeď v přízemí s pomocí připravených šmorců, ale výše byly obě zdi plně provázané, vyrůstaly tedy společně. Východní nádvoří zeď byla v přízemí i v 1. patře zjevně napojena na spáry. Východní nádvoří zeď na **H**, dochovaná jen v rozsahu přízemí, byla evidentně stavěna na spáry, ve vyšší úrovni pak na obou stranách vidíme zřetelně připravené šmorce až k úrovni podlahy 2. patra (srov. obr. 89, 91, 94, 95).

Zásadní je však v dané souvislosti také původní uložení stropních trámů. V západní obytné části **H** jsou stropní trámy severních místností sklepa a přízemí kladeny v západovýchodním směru, kdežto v jižních místnostech ve směru kolmém, všechny příslušné zdi tedy musely vy-

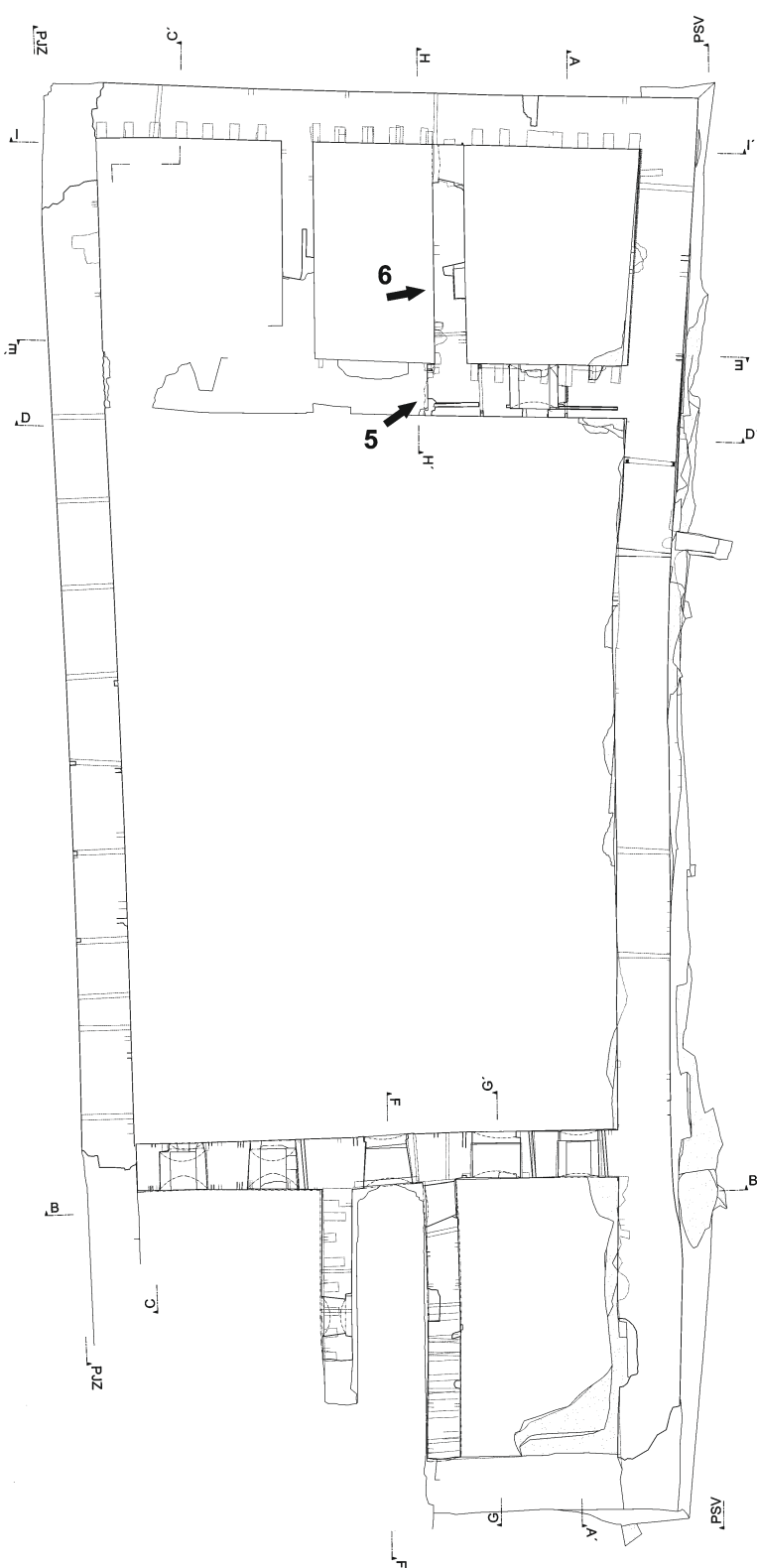
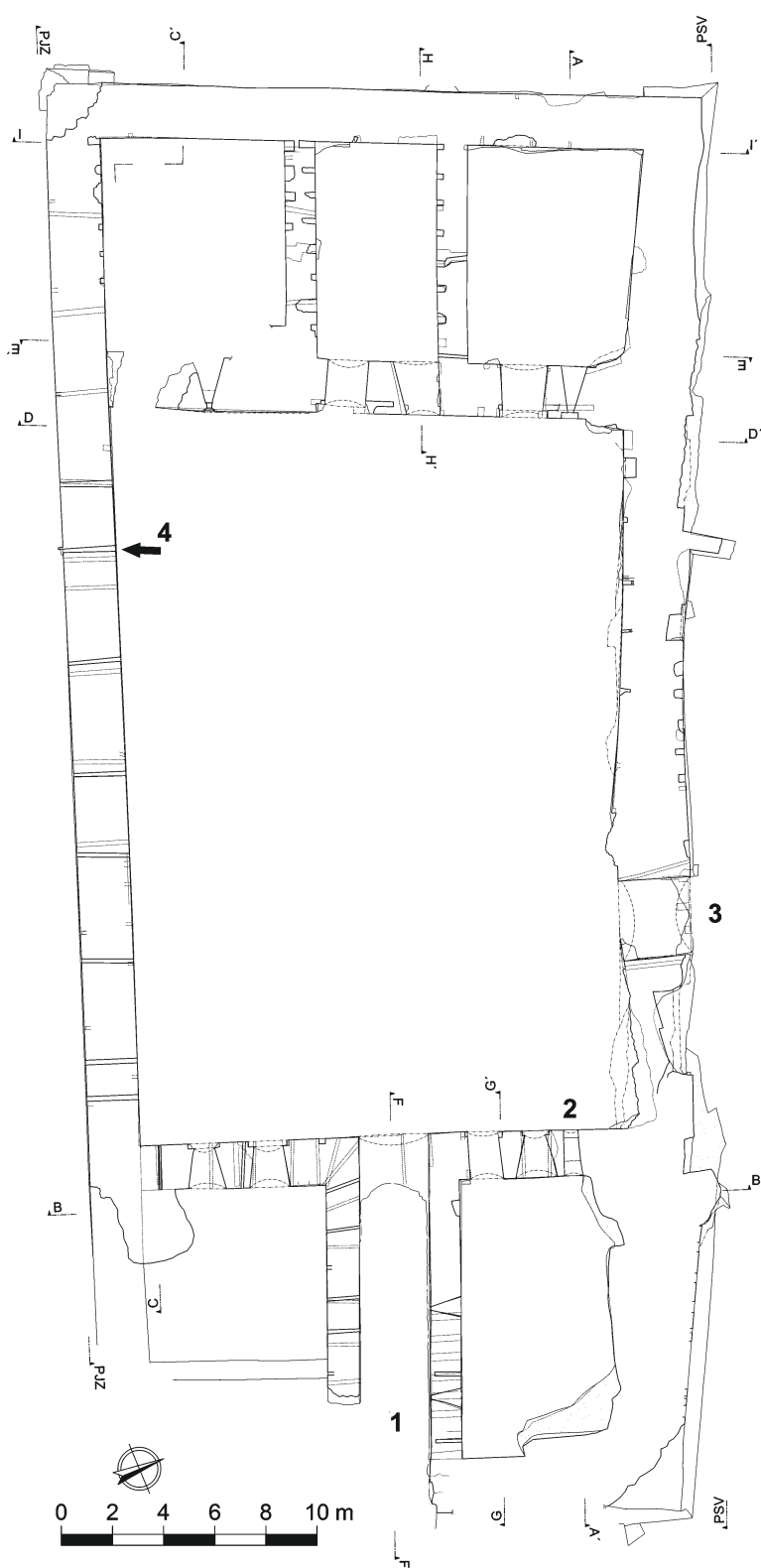

Obr. 15: Helfenburk, půdorys paláce v úrovni přízemí (převzato z F. Kašíčka – B. Nechvátal 2014, s. 112).

růstat zároveň. Také stropní trámy dolního sklepa pod severní místností jsou osazeny ve směru sever – jih. Na **DK** jsou v západní obytné části stropní trámy všech podlaží, včetně přízemí, kladeny ve směru východ – západ, což koresponduje se zjištěním, že počínaje 1. patrem byly všechny vzájemně kolmé zdi provázané. Ve východní části téhož paláce byly trámy naopak kladeny v severojižním směru; dnes to však lze sledovat jen na dělicích zdech, vztah trámů k obvodové zdi se nedochoval.

Obvodová zeď a nádvoří

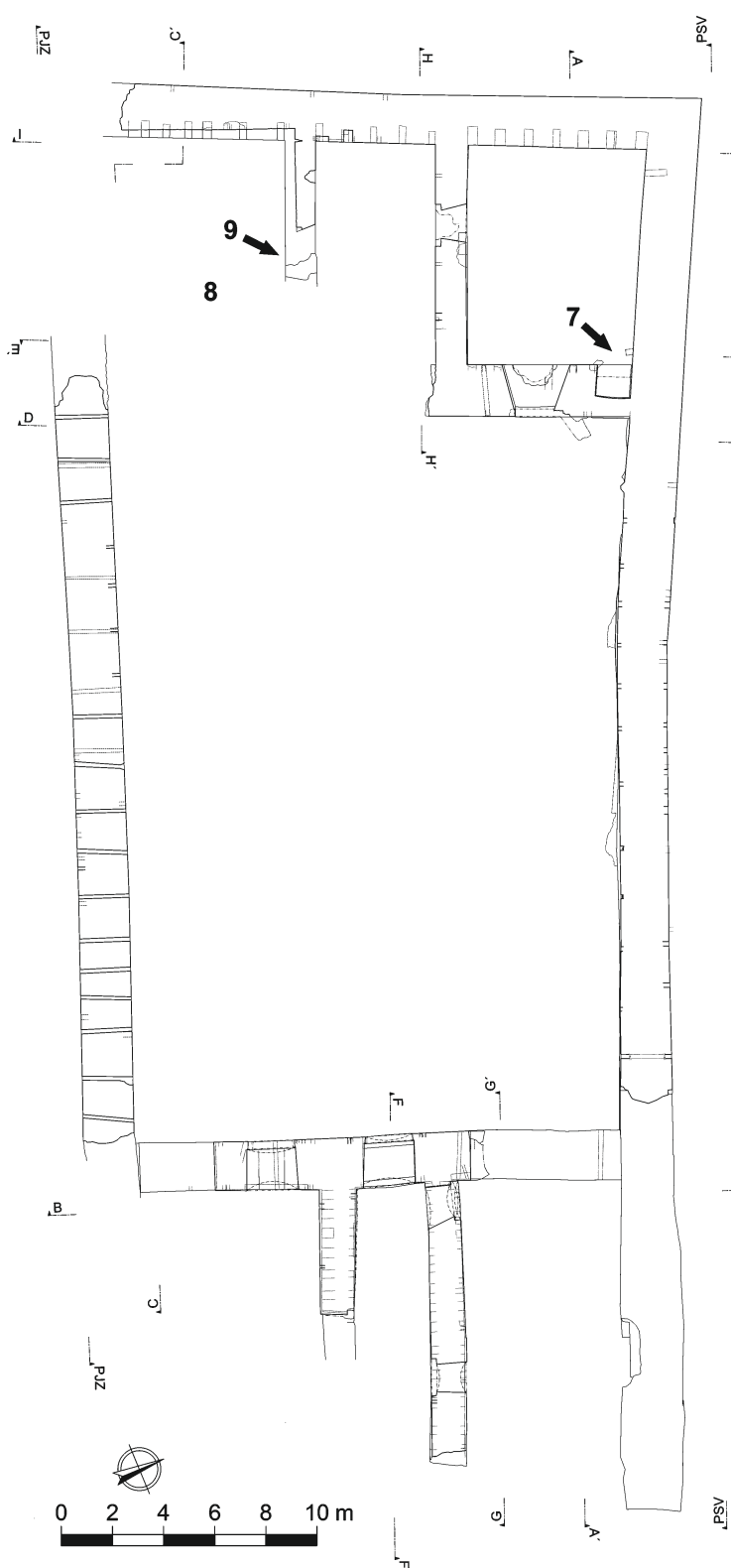
Vodorovné konstrukční spáry obvodové zdi paláce **H** odpovídají tomu, že plocha i obvod stavení byly před zahájením stavby zarovnány, kromě některých skalních výchozů. Pozoruhodná je však severozápadní část paláce na **H**, kde byl klesající terén na počátku stavby využit ke zřízení „dolního“ sklepa. Složitější byla situace **DK**. Na západní straně klesalo stavení mírně k jihu a šikmý povrch skály sledují vrstvy zdiva jen v nejspodnější partii. Podobně tomu patrně bylo také na východě, kde se však obvodová zeď takřka celá zřítla a její spodní část zakrývá destrukce. Na severní straně využívala obvodová zeď do značné míry skálu, probíhající ve směru východ – západ. Skála i zeď samotná zde byly vícekrát upravovány – skála odsekávána a plentována, značné části líců z lomového kamene, zejména na vnější straně, nemůžeme pokládat za původní. To se týká i vlastního severovýchodního nároží paláce, mírně kónického a upraveného pro druhotnou přístavbu v parkánu. Nejen proto nelze přijmout nedávno vyslovený názor, že více než 3 m široký, segmentově zaklenutý průchod v severní zdi nádvoří je původní a že event. ústl do

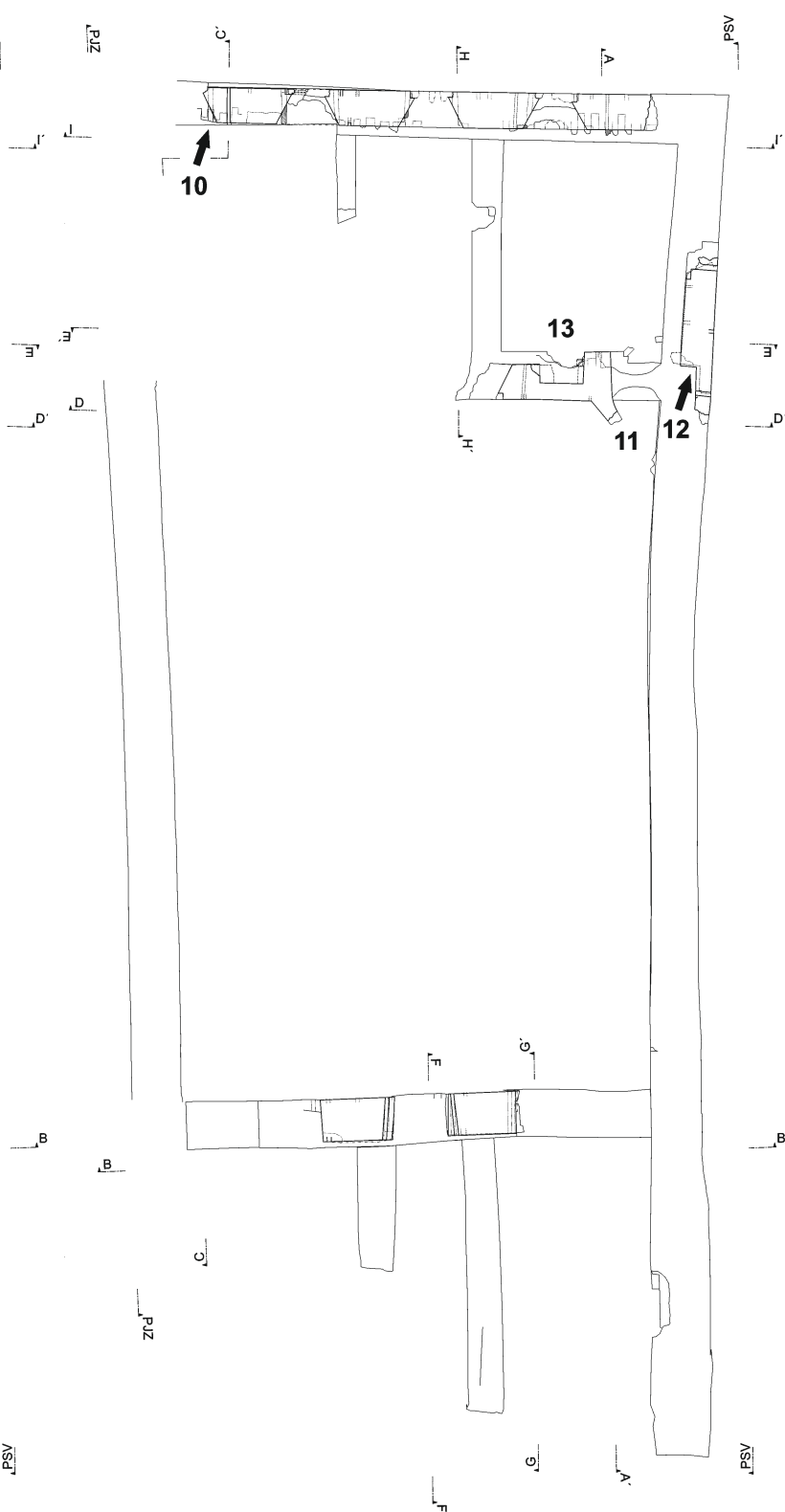
Obr. 16a: Dívčí Kámen, geodetické zaměření půdorysu v úrovni přízemí, Černý a kol. 2019, srov. též pozn. 15. 1 – brána a průjezd; 2 – kůrňovod?; 3 – průřez ze severního parkánu; 4 – výlevka s chrlíčem.

Čísla v řadách 1–26 a 1–48 se opakovaně objevují v plánech obr. 16, 20–23, 31, 36, 38, 40, 53, 57, 58, 62, 63, 64, 99.

Obr. 16b: Dívčí Kámen, geodetické zaměření půdorysu v úrovni 1. patra (srov. 16a). 5 – špaleta okénka střední místnosti západní obytné části (srov. obr. 40, 41 a 47); 6 – zazděný otvor s lomeným záklenkem, v zazdivce výklenkové police v severní místnosti (srov. obr. 40 a 42).

Obr. 16c: Dívčí Kámen, geodetické zaměření půdorysu v úrovni 2. patra (srov. obr. 16a). 7 – zazděný otvor v dolní části krbu (srov. obr. 35–37); 8 – původně vydlážděná místnost (srov. obr. 44); 9 – obslužný otvor kamen ve vydlážděné místnosti (srov. obr. 47).

Obr. 16d: Dívčí Kámen, geodetické zaměření půdorysu v úrovni 3. patra (srov. obr. 16a). 10 – okna sálu západní obytné části paláce (situace na obr. 49); 11 – konzoly vynášející závěr kaple; 12 – severozápadní kout kaple s výběhem klenby; 13 – krb.

Obr. 17: Dívčí Kámen, dnešní pohled na palác od jihu umožňuje oproti snímku z roku 1963 (srov. obr. 2) nahlédnout do zbytků východní obytné části, s vodorovnými řadami stropních trámů. V horních úrovních stejné části stavby ubýly partie zdiva, také zanikly zbytky předprsně severní spojovací zdi. Dobře jsou čitelné otvory po nosnících předsazeného ochozu na jižní zdi (srov. obr. 20). Před palácem vyrostly stromy, které mohou ohrozit stabilitu a soudržnost zdiva, stav 2015.

jinak nedoložené kuchyně v parkánu.³⁰⁾ Detailní nálezo­vá situace, zejména četné změny ve vývoji vnějšího a vnitřního líce zdi, nasvědčuje opaku. Za jediný původní vstup obvodovou zdi na **DK** lze nadále považovat východní bránu, ovšem s výjimkou jednoho zajímavého prvku. Ve vzdálenosti asi 530 cm od nádvorní zdi západní obytné části najdeme v jižní spojovací zdi v průřezu přibližně čtvercový (cca 15 × 15 cm), nepochybně původní otvor, který prochází celou tloušťkou zdi, směrem ven mírně klesá a je zakončen zbytky chrliče z neopracovaného, lomového kamene. Výšku otvoru nad původní úroveň nádvoří dnes nelze pro destrukci stanovit, podle vchodu do přízemí obytné části ji však můžeme odhadovat na cca 100–150 cm. Evidentně jde o výlevku, kterou bychom mohli hypoteticky spojit právě s kuchyní. Stavba tohoto účelu mohla mít lehčí konstrukci, po níž se na líci obvodové zdi paláce nezachovaly stopy (ty lze reálně předpokládat pod destrukcí v ploše nádvoří) (srov. obr. 16/4, 18, 21, 24).

Jižní zeď paláce **DK** je pozoruhodná i dalšími detaily. Jak lze sledovat na její vnitřní, ale zejména vnější straně, byla zeď stavěna až do výškové úrovně stropu 1. patra na západě a úroveň podlahy téhož patra na východě ve vrstvách zdiva kopírujících povrch skalního terénu, klesajícího směrem k východu. Teprve od uvedené úrovně začaly být vrstvy náhle kladený ve vodorovném směru. Šikmost

vrstev je markantní zejména blízko jihovýchodního nároží paláce (samotné nároží je však dnes zakryto destrukcí), kde byla obvodová zeď založena minimálně o 550 cm níž oproti úrovni podlahy průjezdu na východní ose stejné části paláce. Z toho je zřejmé, že terén nádvoří musel být v průběhu stavby, event. v přímé návaznosti značně upravován – navyšován. V úrovni první vodorovné spáry vidíme na exteriéru jižní zdi paláce stopy předsazeného dřevěného ochozu v podobě zhlaví trámů – vodorovných nosníků, pod nimiž probíhala řada trámů šikmých – vzpěr. Trámy v obou řadách byly vzájemně vzdáleny asi 320 cm, výškový rozdíl mezi řadami byl asi 60 cm. Výškové úrovni tohoto původního ochozu, kterou lze zhruba spojit s úrovní podlahy 2. patra západní obytné části, odpovídá také svislá spára na jižním průčelí, prozrazující rozsah pozdějšího zvýšení spojovací zdi. Uvedené detaily napovídají tomu, že šlo o předsazený ochoz bez zděné předprsně (viz též níže severní zeď). Zhruba uprostřed stejné fasády prozrazuje vyvýšená pětice stop podobných trámů patrně arkýř či věžici s dalším předsazeným úsekem ochozu, podobnou, jakou lze ve stopách identifikovat na hradbě mezi palácem a válcovou věží.³¹⁾ Věžice patřila k mladšímu, vyvýšenému ochozu, jehož přesnější podobu neznáme. Jak naznačuje vývoj severní spojovací zdi, došlo ke zvýšení vzápětí, v průběhu výstavby (srov. další odstavec). Pak byla zeď zvýšena ještě jednou, a to bezmála na úroveň podlahy 3. patra téže obytné části a završena ochozem s předprsní zídou, kterou snad členilo cimbuří

30) J. Varhaník, o. c. v pozn. 12, zejm. s. 27–30. Vysunutí kuchyně do parkánu, kvůli němuž by musel být v důležité obvodové hradbě velký otvor, navíc bez možnosti uzavírání, nepovažujeme za pravděpodobné, zvláště když ve vlastním palácovém jádru bylo tolik volného místa.

31) K tomu již J. Varhaník, o. c. v pozn. 12, zejm. s. 31.

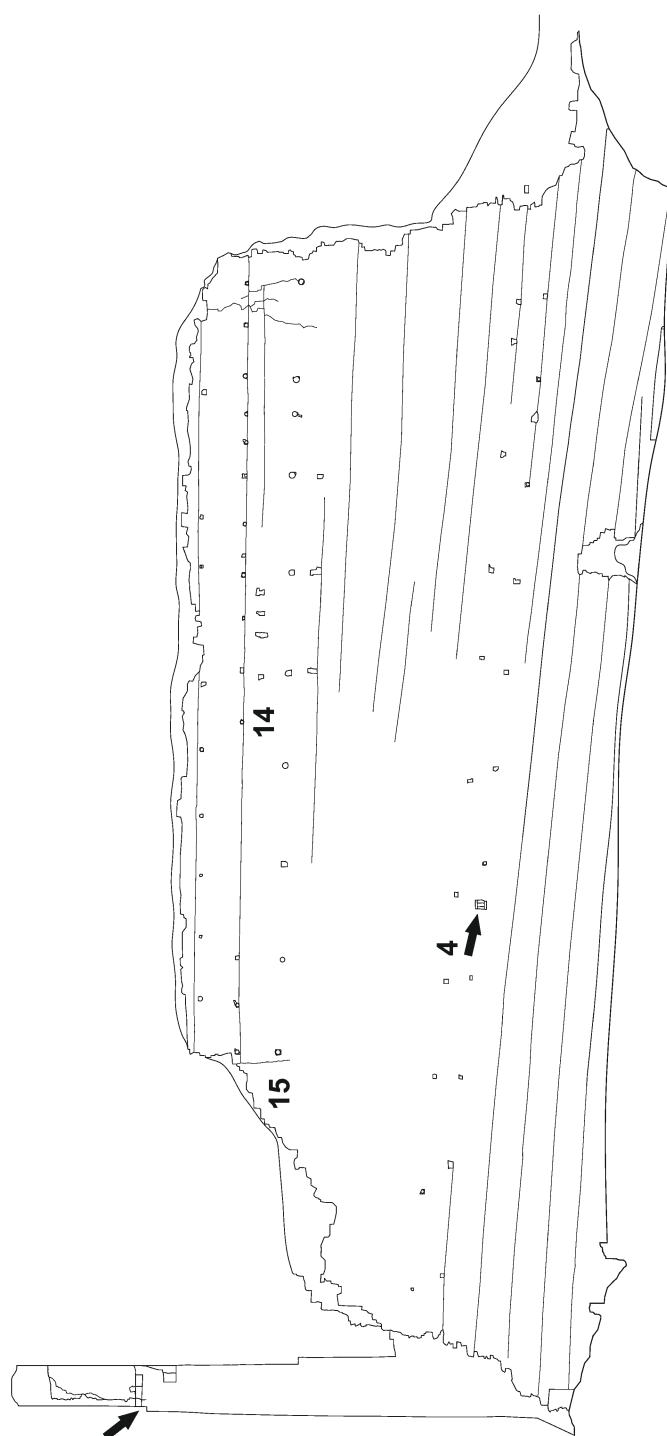
Obr. 18: Dívčí Kámen, nádvorní, severní strana jižní spojovací zdi (srov. obr. 21). Dole šikmo skloněné vrstvy zdiva, výše vodorovné. Šipkou označeno vnitřní ústí výlevky (srov. obr. 21/4). Vpravo stopy návaznosti západní nádvorní zdi (obr. 19), od ní vpravo dole ostění okénka do jižního sklepa (obr. 34). Vlevo východní nádvorní zeď, nad ní několik vázacích kamenů z doby po zvýšení spojovací zdi (obr. 21/17, 52), stav 2024.

Obr. 19: Dívčí Kámen, detail návaznosti zaniklé nádvorní zdi západní obytné části na zeď jižní – vpravo interiérová stěna přízemí (bez omítky dole) a 1. patra (s omítkou), vlevo jižní spojovací zeď. V rozsahu přízemí byla nádvorní zeď připojena na připravené šmorce (nad plotem), výše jsou zdi už plně provázané, tedy stavěné současně (srov. obr. 18 a 21/16), stav 2024.

(event. průběžná zídka se střilnami). Došlo k tomu kolem poloviny 15. století (srov. níže). Další detaily jsou dnes nejasné. Pozůstatky ochozu jsou pro svou výšku na fasádě nepřístupné, včetně návaznosti ochozu na obytné části paláce, jak již bylo uvedeno (srov. obr. 17–21).

Srovnatelný vývoj jako zeď jižní měla zeď severní, i když systémy otvorů po trámcích ve vnějším líci zde nelze kvůli malému odstupu v parkánu a terénu sledovat tak spolehlivě. Dodatečnému zvýšení hradby odpovídá opět svislá spára na stejném severním průčelí, na předělu mezi západní obytnou částí a spojovací zdí. Důležitý je výklad účelu zazděného, původně asi 150 cm vysokého průchodu v nádvorní zdi západního dílu paláce, těsně při vnitřním líci pojednávané severní spojovací zdi. Na vnitřní straně průchod svým prahem zhruba korespondoval s podlahou 2. patra paláce a na vnější, východní straně s úrovní koruny spojovací zdi z doby před jejím prvním zvýšením. S největší pravděpodobností šlo o vchod do 2. patra paláce z nádvoří (po dřevěném schodišti s využitím skalního bradla), zároveň ale o spojnicu tohoto podlaží s původním ochozem spojovací zdi, na vnitřní straně zřejmě předsazeným. Průchod byl po prvním zvýšení zdi zazděn a jeho nika v paláci využita v krbu zřízeném na tomto místě.

Obr. 20: Dívčí Kámen, geodetické zaměření, pohled na jižní průčelí paláce (srov. 16a). Dole šikmo probíhající vrstvy zdiva, ve vyšší úrovni jsou vrstvy vodorovné.

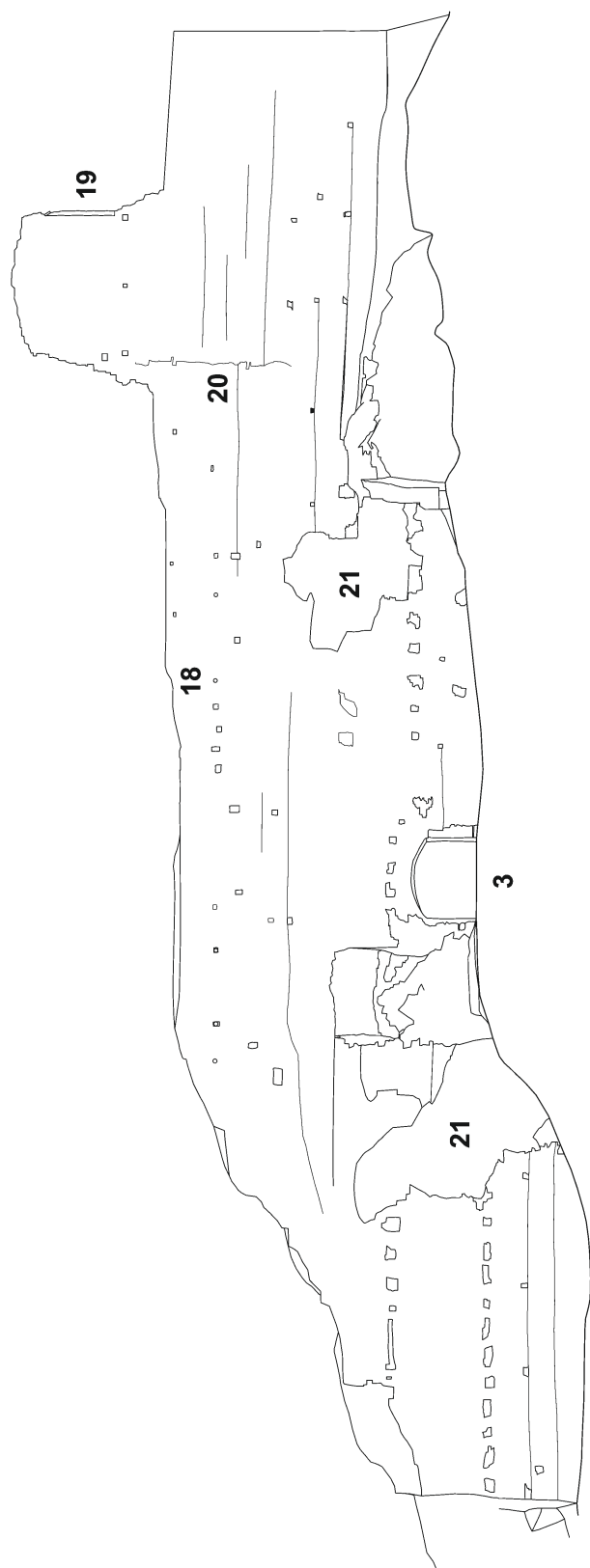
4 – chrlič; 14 – dvě řady otvorů po nosnících předsazeného ochozu a jejich vzpěrách, nad nimi kapsy po věžovitě nástavbě (tzv. sedlové věžiči); 15 – svislá spára udávající rozsah druhotného zvýšení spojovací zdi.

Vlevo řez západní zdi paláce. Šipka označuje nepravidelnost nasazení zdiva 3. patra, související s jeho dodatečným vznikem (srov. obr. 2 a 17).

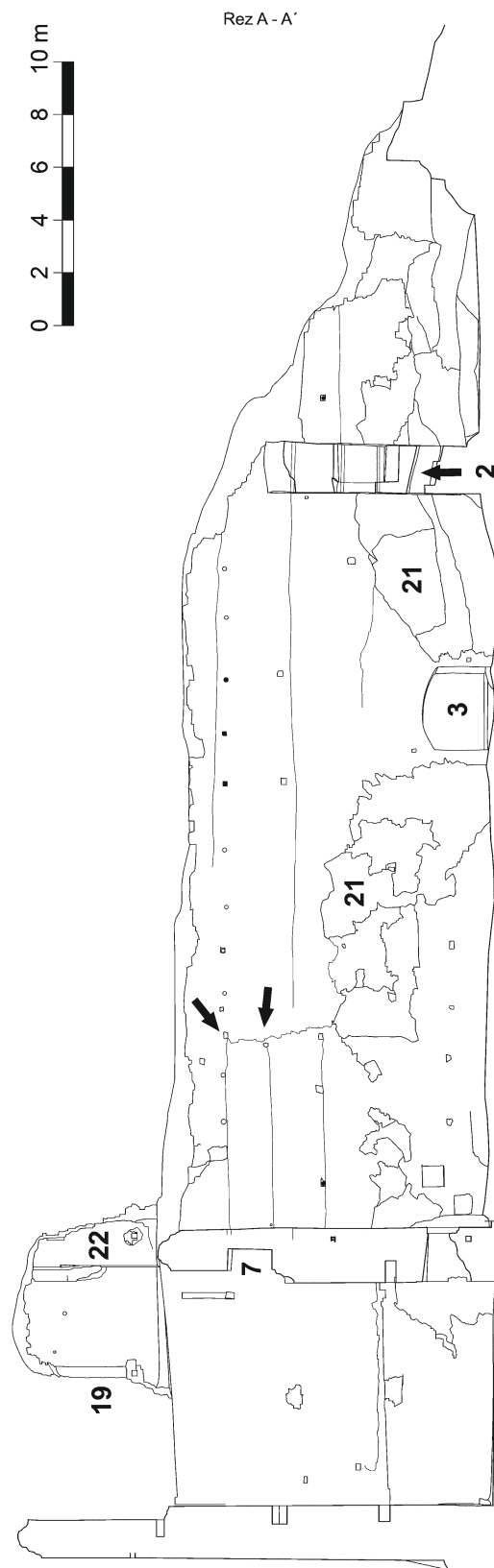

Obr. 21: Dívčí Kámen, geodetické zaměření, pohled na nádvoří, severní stranu jižní spojovací zdi paláce (srov. 16a). Dole šikmo probíhající vrstvy zdiva, ve vyšší úrovni jsou vrstvy vodorovné. Šipkou naznačena přibližná výšková úroveň koruny hradby před 1. zvýšením (srov. obr. 20/15). 4 – vnitřní ústí výlevky; 16 – místo návaznosti kolmé, nádvoří zdi západní obytné části paláce; 17 – několik kamenů návaznosti východní nádvoří zdi (srov. obr. 52).

Vpravo řez západní zdi paláce. Šipka označuje nepravidelnost nasazení zdiva 3. patra, související s jeho dodatečným vznikem (srov. obr. 2, 20).

Obr. 22: Dívčí Kámen, geodetické zaměření, pohled na severní průčelí paláce (srov. 16a). Vlevo partie zdiva kolem severovýchodního nároží, s druhotně přezděným lícem a dvěma vodorovnými řadami kapes po trámech. Vpravo odsud různá druhotná narušení přízemních partií zdiva, mezi něž můžeme počítat také široký průraz se segmentovým záklenkem (srov. 16a/3). Teprve ve vyšších partiích se dochoval původní líc s pravděpodobnými stopami tzv. sedlové věžice (18). Pravá, západní část průčelí nese vystupující relikv zdiva 3. patra se stopami okna sálu na pravé straně (19). Křivolaká svislá spára (20) prozrazuje dodatečné zvýšení spojovací zdi (vlevo od spáry), analogicky ke zdi jižní (srov. obr. 20/15). Zeď využila v dolních partiích značný objem rostlé skály (21) (srov. obr. 25–27).

Obr. 23: Dívčí Kámen, geodetické zaměření, řez západní (vlevo) a východní (vpravo) obytnou částí paláce s pohledem na nádvoří, jižní stranu severní spojovací zdi (srov. 16a). Řez západní částí paláce prochází vstupem ze sálu do kaple (22) a zazděným otvorem (původně vstupem z ochozu?) v dolní části krbu ve 2. patře (7). Dolní části spojovací zdi jsou upravované, se značným objemem rostlé skály. Šipky značí pravděpodobné úrovně ochozu – dole původní, horní po prvním zvýšení. Zcela vpravo řez nádvoří zdi východní obytné části, se šikmo stoupajícím okénkem v přízemí (2, kouřovod?) (srov. obr. 28).

Plášť krbu je však zřejmě původní součástí zdiva, proto lze soudit, že k prvnímu zvýšení hradby a zrušení vstupu došlo vzápětí, jako ke změně v průběhu plynulé výstavby (srov. níže). Druhé, poslední zvýšení spojovací zdi lze spojit s nastavením obytné části paláce o jedno patro v poslední čtvrtině 15. století (srov. níže). Tento vývoj můžeme předpokládat, jak již bylo zdůvodněno v předešlém odstavci, pro severní i jižní spojovací zeď (obr. 23, 27).

Na východní straně paláce pak dosud vidíme, že zeď tvořící severní stranu průjezdu přiléhala k vnitřnímu líci obvodové zdi na spáru až do úrovně podlahy 2. patra, zatímco ve vyšších partiích přesahuje v dochovaném fragmentu východním směrem (obr. 54–56). V uvedené úrovni tedy můžeme předpokládat původní ochoz z doby před rozhodnutím dodatečně vystavět východní obytnou část paláce, která hradbu převyšovala. Tato výšková úroveň také odpovídá koruně hradby před jejím prvním zvýšením, jak jsme výše zdůvodnili pro severní a jižní část obvodové zdi. Ve stejných místech najdeme v úrovni přízemí fragment severní špalety niky portálu brány, která byla

Obr. 24: Dívčí Kámen, chrlíč (4) v jižní spojovací zdi, podhled z parkánu. Pravý a dolní kámen tvořící chrlíč jsou ураžené, stav 2013.

Obr. 25: Dívčí Kámen, pohled na palácový komplex od severovýchodu (srov. obr. 22). Vlevo v popředí přezděná nárožní část paláce se dvěma řadami dodatečných otvorů, souvisejících s objekty v parkánu. Vpravo od nich zbytek interiérové omítky dalšího zaniklého objektu a horní část průchodu do nádvoří (se segmentovým záklenkem) (srov. obr. 26). Vpravo úsek parkánové zdi. Nad průchodem je zřetelné dodatečné zesílení líce zdiva oproti původnímu stavu. Nahoře zbytky členění předprsně spojovací zdi se svislou špaletou (na obr. 22 již neexistuje). Vpravo tenká zeď sálavého patra s reliktem šikmé zdi trojbokého závěru kaple (označeno šipkou), dnes již tento relikt neexistuje (foto Č. Šíla, 1962, archiv NPÚ GnŘ, č. 91843).

Obr. 26: Dívčí Kámen, průchod v severní spojovací zdi (4), šikmý pohled z parkánu od severovýchodu. Nad záklenkem zdi zesilující zeď, původní líc zcela nahoře (srov. obr. 22/3 a 25), stav 2024.

původní součástí východní obvodové zdi paláce. Vnitřní nároží niky, vyzděné z tesaných kvádrů, stěna průjezdu nerespektuje – mírně před ně předstupuje (obr. 57 a 59). Konečně je třeba upozornit na zřetelné spáry mezi obvodovou zdi a nádvorní zdi východní obytné části, nasvědčující absenci šmorců a vzájemného provázání zdiva. Všechny tyto detaily lze spolu se stropními trámy kladenými v severojižním směru považovat za indicie druhotného vzniku této části paláce (srov. též níže). Ke spojovacím zdem **H** se vracíme ještě níže (obr. 18 a 52).

Sklepy

Stavební charakteristiku interiérů obytných částí paláců zahájíme sklepy. V obou hradech zde zůstaly skalní bloky, omezující využitelnost prostor. Podle charakteru otvorů po stropních trámech a konfliktu jejich výškové úrovně s otvory stropních trámů přízemí byly sklepy středního a jižního dílu západní obytné části paláce **DK**, dnes z většiny zasypané, zřízeny dodatečně. Proto také nebyly osvětleny okénky a vcházet do nich zřejmě bylo možno blíže nejasným způsobem jen z upravených přízemí. Doba zřízení těchto sklepů je nejasná. Severní místnost zůstala podle všeho nepodsklepena, čemuž odpovídá také velký objem v přízemí ponechané rostlé skály. O sklepech ve východním paláci nevíme, s výjimkou prakticky neznámého prostoru jižně od brány (srov. obr. 56).

Obr. 27: Dívčí Kámen, severní průčelí paláce, detail rozhraní mezi západní obytnou částí (uprostřed) a spojovací zdi (vlevo). Uvedené části stavby vzájemně odděluje svislá spára (vlevo nahoře), srov. obr. 22/20, stav 2011.

Dnes jen zčásti obnažené sklepy západní části paláce **H** jsou původní součástí stavby. Všechny měly ploché stropy. Přístupné byly šíjemi (šachtami) zahloubenými v ploše nádvoří. Šíje při nádvorním průčelí západního paláce sloužila vstupu do sklepa jižní části dispozice a zároveň plynule sestupovala až ke vchodu do dalšího, dolního sklepa pod částí severní. Do horního sklepa severní části se proto vcházelo torzálně dochovaným průchodem z jižního sklepa. Vyloučit nelze existenci dnes zcela zasypaného dolního sklepa také v jižní části paláce, jak by mohla naznačovat sníženina (šíje?) v jihozápadním koutě nádvoří. Severní horní sklep byl osvětlen jedním úzkým okénkem od západu, jižní sklep okénkem stejného typu od západu a dvěma od jihu. Okosená ostění okének nemají stopy uzavírání. Dolní sklep byl zcela temný. Stropní trámy obou místností byly kladeny ve směru východ – západ a měly kolmý průvlak. Jen dolní sklep uzavíraly stropní trámy severojižního směru. Průchod mezi sklepy měl ostění bez zasouvací závory, které zaniklo. U sklepních vstupů z nádvoří je existence závory nejasná (srov. obr. 62b).

Zajímavý detail představuje výklenek v severozápadním koutě severního horního sklepa. Tvar výklenku lze spolehlivě rekonstruovat jako ležatý kvádr délky 123, šířky 60 a výšky 52 cm. Svislé stěny byly lícovány lomovým kamenem, strop tvořily tři podélné fošny (dochovány otisky) a podlahu patrně prkna či dřevěné desky. Výklenek byl celý

Obr. 28: Dívčí Kámen, celkový pohled z nádvoří na severní spojovací zeď (srov. obr. 23). Dole uprostřed dodatečný průraz do severního parkánu. Nerovnosti líce v sousedství průrazu podporují závěr o dodatečném vzniku otvoru. Po stranách dochované části rostlé skály, využité při stavbě zdi. Vlevo (nad dřevěným přístřeškem) je patrný mírný zlom v průběhu líce. Vlevo v nádvoří zdi západní obytné části zazděný otvor (7), patrně původní vchod z ochozu spojovací zdi (obr. 35). Otvor byl nejspíše zazděn při prvním zvýšení této zdi. V pozadí nad koutem styku spojovací zdi a průčelí obytné části relikv kaple s koutem jejího interiéru, kde lze rozeznat zbytky cihelné klenby (12), stav 2024.

vybrán v severní zdi, ale svým západním koncem v délce 36 cm zasahoval zároveň za líc západní stěny místnosti. Způsob zavírání dnes nelze kvůli olámaní zdiva určit. Vyloučit nelze tenkou zazdívkou, která by poněkud zužovala interiér výklenku. Parapet byl vyvýšen zhruba 50 cm nad prkennou podlahou sklepa. Vzhledem ke skrytému umístění v takřka odlehklém koutě temné, běžně nepřístupné prostory, ve výškové úrovni těsně nad podlahou, stejně jako s ohledem na konkrétní půdorys komůrky ve zdivu lze uvažovat o jejím určení pro uschování nějakého zvláště cenného předmětu či komodity (skryš, trezor; obr. 63, 78, 79).³²⁾

Dva sklepy pod východní částí paláce **H** mají samostatné přístupové šje, zakončené lomenými vstupními portálky. Severní sklep je dnes prakticky zcela zasypaný, ale také z jižního sklepa je obnažena jen část, kde zároveň vystupuje rostlá skála. Kapsy po stropních trámech zde najdeme na jižní straně, zjevně jsou však druhotné. Na severní straně prostory protější kapsy překvapivě zcela chybějí, namísto toho je zde neporušený sokl dělicí zdi. Jižní sklep i vstup do něj tedy vznikly dodatečně, i když s nevelkým odstupem. Sekundárnímu vzniku nasvědčuje opět také absence přímého osvětlení. Úroveň stropu byla oproti stropům sklepení v západním paláci poněkud níž.

³²⁾ K otázce těchto prostor v poslední době šířeji V. Razím, K účelu výklenku v přízemí bergfritu hradu Vizmburka, *Průzkumy památek* XXVII, č. 1, 2020, s. 122–129; polemicky J. Varhaník, K otázce hygienických poměrů ve středověkém vězení, *Archaeologia historica* 48, č. 2, 2023, s. 421–430.

Přízemí

Tři přízemní, neomítnuté místnosti v západní části paláce **DK** byly zřejmě jednotně přístupné portálkem se závorou zasouvanou do masy zdiva z nádvoří a skromně osvětlené jen úzkým okénkem vedle vstupu. Nejlépe si tuto sestavu uchovala severní místnost, ze všech ostění naopak nezaniklo jen jižní okénko s průběžnou ústupkovou profilací na obvodě, bez uzpůsobení k zavírání (obr. 34). Stropní trámy místností byly při stavbě kladeny (částečně s využitím tzv. polštářů) ve směru východ – západ, uprostřed je podpíral kolmý průvlak. Také přízemky, bez vzájemných průchodů, částečně vyplňoval neodstraněný skalní výchoz.

Ve východním paláci **DK**, jehož podlahy v přízemí výškově prakticky odpovídaly dílu západnímu, najdeme na ose dlouhou chodbu již zmíněného průjezdu, širokou kolem 280 cm. Zbytky klenby, s patkami ve výš-

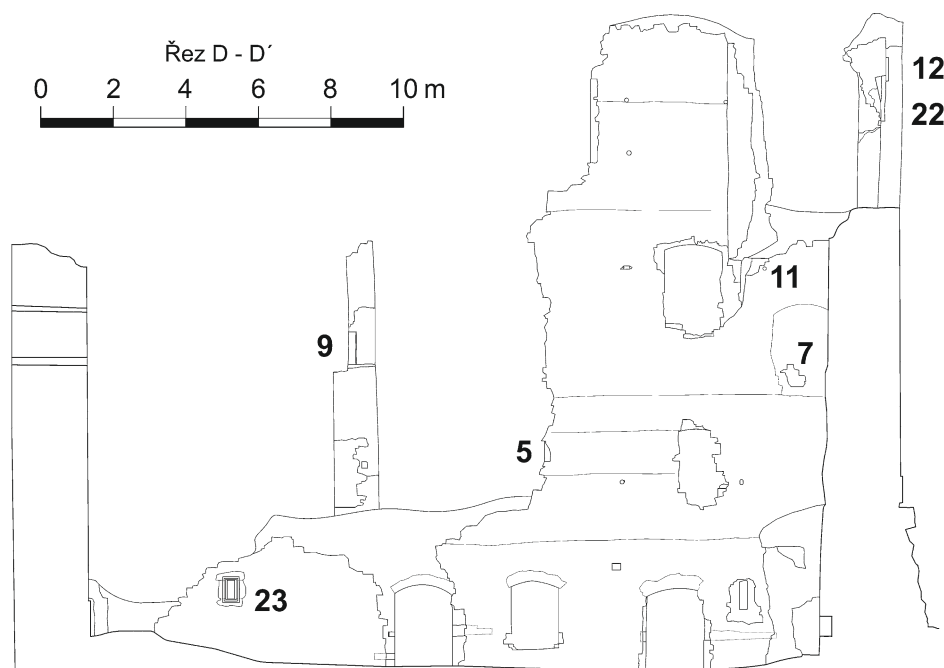

Obr. 29: Divčův Kámen, západní průčelí paláce se třemi okny sálového prostoru 3. patra. Těsně pod okny probíhá vodorovná řada otvorů po nosnících zaniklého dřevěného ochozu. Zcela upravo se v této úrovni rýsuje poněkud šikmé nasazení lince zdiva horního patra (označeno šipkou, srov. obr. 2, 20, 21) (snímek J. Hansová, 2021).

Obr. 30a: Divčův Kámen, palác od severozápadu. Vpravo západní průčelí s třemi okny sálu a zřícenými nárožími (srov. obr. 29), vlevo severní průčelí, v dolní polovině zvenku zesílené i jinak upravované (srov. obr. 25). Dole uprostřed tohoto průčelí, nad úsekem parkánové zdi, vyčnívá horní část průchodu do parkánu (3). Vlevo od paláce hradba běžící po skalním hřebeni k válcové věži (není vidět). Uprostřed hradby (šipka) jedna z branek, nad ní otvory po nosnících předpokládané sedlové věžice (foto Vl. Hyhlík, 1962, archiv NPÚ GnŘ, č. 96134).

Obr. 30b (na str. 22 dole): Divčův Kámen, detail branky označený šipkou na obr. 30a, stav 2017.

Obr. 31: Dívčí Kámen, geodetické zaměření, pohled od východu na nádvoří průčelí západní obytné části paláce. Vlevo dole okénko s ostěním do přízemí jižního traktu (23). Po stranách řezy oběma spojovacími zdmi (srov. obr. 16a). Rozvedeno u obr. 32.

Obr. 32: Dívčí Kámen, pohled z nádvoří na západní obytnou část paláce (srov. obr. 31 a 33). Vpravo nejlépe dochovaný severní trakt s předstupujícím zbytkem arkýře kaple (11). Pod ním zazděný původní vchod z ochozu severní spojovací zdi do 2. patra (7). Nádvoří zeď středního a jižního traktu nad úrovní přízemí zanikla. V 2. patře jižního traktu zbytek dřevem zateplené světnice (8), obslužný otvor jejích kamen (9), nahoře dvě západní okna sálu (10), stav 2024.

ce asi 250 cm nad dnešní (dusanou) podlahou, nasvědčují stlačenému profilu. U klenby nelze vyloučit druhotný vznik, i když po starším stropu zde nejsou zřetelné stopy; na východní části severní stěny průjezdu, ve výšce asi 350 cm, se uplatňuje vodorovná řada šesti otvo-

tyto otvory, jejichž ostění zanikla, měly šikmé špalety a závory zasouvanou do masy zdiva. Podlaha přízemí byla oproti nádvoří asi o 1 m vyvýšená. Zastropení odpovídalo DK. V jižní místnosti najdeme dvě úzká okénka na jihu a jedno na západě, v severní místnosti jedno okénko

rů po trámech, evidentně sekundárních, bez jasného účelu (na protější stěně jejich obdobu nenajdeme) (obr. 57). Vchod do nádvoří, s původními nárožími, není zdůrazněn portálem, který můžeme naopak předpokládat na východním začátku průjezdu, kde však dnes nad úrovní terénu vidíme jen již zmíněný fragment severní špalety niky. Doložena je pouze existence předbrání, jehož zbytky dnes zakrývá terén, resp. destrukce zdiva. Stavební podoba a vývoj předbrání nám tedy unikají. V jeho jižní zdi je doložen mělký výklenek sedile.

V severní stěně průjezdu najdeme dvě svislá střílnovitá okénka, mířící sem ze sousední místnosti. Severní stěnu této prostoty tvoří rostlá skála, na niž výše nasedá obvodová zeď paláce, která se ve fragmentu uplatňuje také na východní straně. V západní stěně této severní místnosti je vlevo vchod, uprostřed okénko a vpravo nahoře menší, směrem ven stoupající otvor se segmentovým záklenkem. Bez stop dalších souvislostí můžeme funkci otvoru jen hypoteticky spojovat s nějakým otopným zařízením v této místnosti, které mohlo event. sloužit k vyhřívání vyššího podlaží. Podobně byla pojata jižní přízemní místnost, přístupná a osvětlená opět jen z nádvoří (ale bez šikmého otvoru). Okení otvory si uchovaly niky se segmentovými záklenky, ostění však zcela zanikla. Na východní straně byla místnost na rozdíl od svého severního protějšku kratší o drobný prostor při vnějším portálu průjezdu, nejspíše vrátnici (obr. 56).

Dvě neomítnuté přízemní místnosti západní části paláce na H byly přístupné vchodem z nádvoří do jižní, větší z nich a vzájemně spojeny průchodem, umístěným přímo nad shodně řešenou spojnicí sklepů. Oba

Obr. 33: Dívčí Kámen, takřka stejný pohled (srov. obr. 32, též 28) na archivním snímku poskytuje představu o postupné destrukci od 60. let 20. století do současnosti (foto Č. Šíla, 1962, archiv NPÚ GnR, č. 91857).

na západě. Okénka měla opět tesaná ostění bez možnosti uzavírání a byla jen o něco delší (vyšší) než u sklepů.

Obě prostory v přízemí východního dílu stejného paláce byly přístupny samostatnými, nad nádvořím vyvýšenými vchody, s okénkem po straně. Oboustranně špaletované okénko mělo být po straně spojovacího průchodu mezi místnostmi, již během stavby však bylo zrušeno. Jižní místnost osvětlovala kromě nádvořního další tři okénka, zatímco v severní žádné další nebylo. Místnosti, bez stop omítek, měly původně trámové stropy, severní však byla následně opatřena ve zbytcích dochovanou valenou klenbou. Ve východní stěně jižní místnosti najdeme mělkou odkládací niku.

První patra

Teprve první patra obou paláců nasvědčují určení k obytnému využití. Tři místnosti západní části paláce na **DK** se dochovaly různou měrou, u všech lze však potvrdit absenci okenních otvorů v obvodové zdi budovy. Nejkompletnější je dnes severní místnost, osvětlená z nádvoří nevelkým oknem s rozměrnou nikou, postranními sedátkami a stopami závory zasouvané do zdiva. I přes zánik ostění můžeme otvor rekonstruovat jako maximálně 60–65 širo-

ký a 120 cm vysoký. Takové okno zřejmě nemělo vnitřní dělení, pravděpodobná je však mříž. Místnost byla přístupná později upraveným vchodem ze střední místnosti, umístěným nápadně excentricky až při obvodové zdi paláce. Vedle něj vidíme velkou niku, původně rozdělenou vodorovnými policemi na několik úrovní. Důležité je zjištění, že nika byla zřízena teprve druhotně na místě přibližně stejně velkého otvoru s ostře zalomeným záklenkem, jehož linie se částečně rýsuje pod omítkou ve střední místnosti (max. výška od podlahy do vrcholu záklenku cca 250, šířka cca 130–140 cm). Špalety otvoru, pro detailní průzkum dnes kvůli zazdivce nepřístupné, se zřejmě mírně rozvířily směrem k severu. Podobně pozoruhodná je dochovaná severní špaleta niky jinak zaniklého otvoru v nádvořní zdi střední prostory, těsně při styku s kolmou, severní dělicí zdí. Špaleta není v půdorysu šikmá a její výšku lze stanovit na cca 150 cm. Těsně pod patou zbytku segmentového záklenku niky, směrem do nádvoří mírně skloněného, najdeme hlubokou kapsu pro zasouvací závory, umístěnou za zaniklým ostěním nevelkého otvoru, jehož přesné rozměry neznáme. Parapet niky ležel sotva 50 cm nad podlahou, zatímco od paty záklenku ke stropu místnosti lze změřit vzdálenost asi 180 cm. Zjevně tedy nešlo o běžné

Obr. 34: Dívčí Kámen, ostění přízemního okénka jižního traktu západní obytné části paláce (23), stav 2024.

osvětlovací okno, srovnatelné se severní místností. Hypoteticky lze uvažovat o otvoru souvisejícím s blíže neznámým systémem vytápění (přívod vzduchu?), podobně jako v případě uvedeného zrušeného otvoru s lomeným záklenkem. Spíše by pak šlo o nepřímé vytápění severní místnosti 1. patra, na něž se však rezignovalo snad již v průběhu stavby. Jižně od otvoru v nádvorní zdi střední místnosti lze předpokládat vstup, zeď se zde však zcela zřítla. Každopádně byla místnost takřka temná. Konstatovat můžeme již jen existenci průchodu mezi střední a jižní místností, se závorou zasouvanou do masy dělicí zdi, ze kterého se dochovala západní stojka bez ostění. O jižní z místností prakticky nic nevíme, opět kromě toho, že osvětlena mohla být nanejvýš z nádvoří. Ani zde nenacházíme stopy nějakého způsobu zateplení (obr. 40–42).

První patro východní obytné části **DK** poskytuje podobně jako přízemí jen skromnou výpověď. Nad průjezdem byla úzká místnost s velkým oknem na straně do nádvoří, vchodem do jižní místnosti a dalším otvorem tohoto účelu do místnosti severní. Z ní se otvírala dvě okna s postranními sedátky do nádvoří, zatímco na severu, v obvodové zdi paláce, zcela chyběla. Informace nemáme vzhledem k míře destrukce o východní straně prostoru, stejně jako v průjezdu. Na jižní stěně severní místnosti se dochoval zřetelný otisk dvouramenného dřevěného schodiště, stoupajícího k západu do 2. patra. Velmi podobnou situaci jako

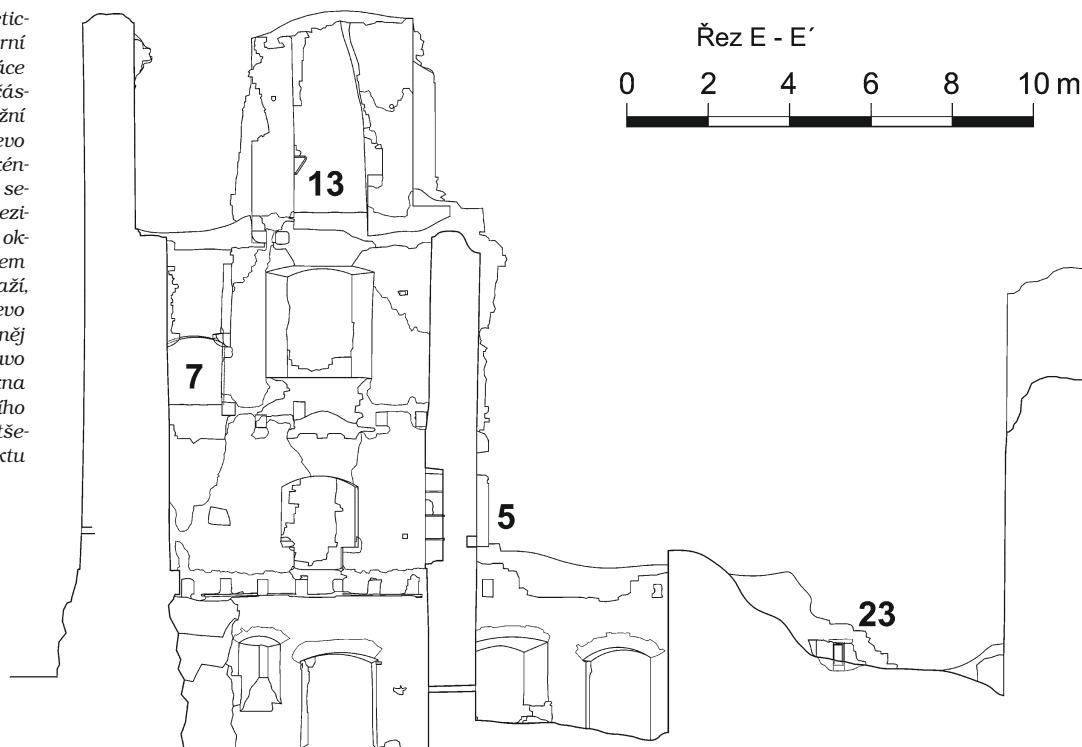
Obr. 35: Dívčí Kámen, detail zazděného vchodu (7) z původního ochozu severní spojovací zdi (uvnitř 2. patra v dolní části křbu). Vpravo je vidět nechtěné odstupňování této zdi v důsledku dodatečného zvyšování, stav 2017 (srov. obr. 31–33).

na severu najdeme v jižní místnosti, včetně dvou oken na straně nádvoří, všechna ostění však zanikla. Obvodová zeď na severu i východě zanikla v celém rozsahu půdorysu místnosti.

V 1. patře západní části paláce **H** najdeme v souladu s přízemím dvě plochostropé místnosti. Jižní z nich má dodnes dvě větší, nad úroveň podlahy poněkud vyvýšená okna s široce rozevřenými špaletami (kolem 360 cm) na jihu a jedno na západě. Uprostřed dělicí zdi se otvírá průchod do severní místnosti, opět vybavený závorou zasouvanou do masy zdiva. Ostění i tady zaniklo. Podle rekonstrukce s využitím ojedinělého fragmentu ostění západního z oken na jižní straně byly okenní otvory jen asi 53 cm široké a 140 cm vysoké, nejspíše bez vnitřního dělení. Vyloučit tak můžeme rekonstrukci D. Menclové, podle níž zde byla velká okna s kamennými kříži.³³⁾ Zavírání umožňovala podle uvedené části ostění jen dřevěná okenice upevněná na jeho vnitřní straně a zapadající do nevýrazného ozubu v hraně ostění. Profilaci ostění tvoří

33) D. Menclová, o. c. v pozn. 22, s. 83. Na západní straně byl segmentový záklenek okna rekonstruován po roce 2004. Zatím nelze spolehlivě určit původní účel kamenné konzoly zazděné na západním průčelí vlevo nad okénkem přízemí. D. Menclová ji spojuje se zaniklým arkýřovým prevetem v 1. patře (srov. obr. 8 vpravo), to však vylučuje právě existence okna. Patrně nemůžeme vyloučit možnost, že konzola vzhledem k rozsáhlým úpravám a doplňkům líce ve svém okolí není na původním místě.

Obr. 36: Divčí Kámen, geodetické zaměření, pohled na nádvoří ze západní obytné části paláce od západu, z interiéru obytné části. Po stranách řezy severní a jižní obvodovou zdi. (srov. 16a). Vlevo severní trakt s vchodem a okénkem v přízemí, v patře okno se sedátkem a výklenková police v mezi-traktové zdi. Ve 2. patře větší okno a krb se zazděným průchodem v dolní části (7). V horním podlaží, s tenčí severní zdi, vidíme vlevo průchod do kaple a vpravo od něj (v ose místnosti) krb (13). Vpravo od krbu špaleta nádvorního okna (srov. obr. 37) V přízemí středního traktu vchod a druhotně zvětšené okénko, přízemí jižního traktu (vpravo) téměř zasypané.

ve směru zvenku dovnitř okosení, mělký výžlabek a pásek. Ve špaletách oken nenacházíme stopy zasouvacích závor, kterými by zavřené okenice byly zajišťovány, muselo tedy postačovat kování na samotných okenicích. Otvary po kovaných prvcích (hácích), na nichž byly okenice zavěšeny, se však právě v dochovaných zbytcích ostění nedochovaly (obr. 72–74).

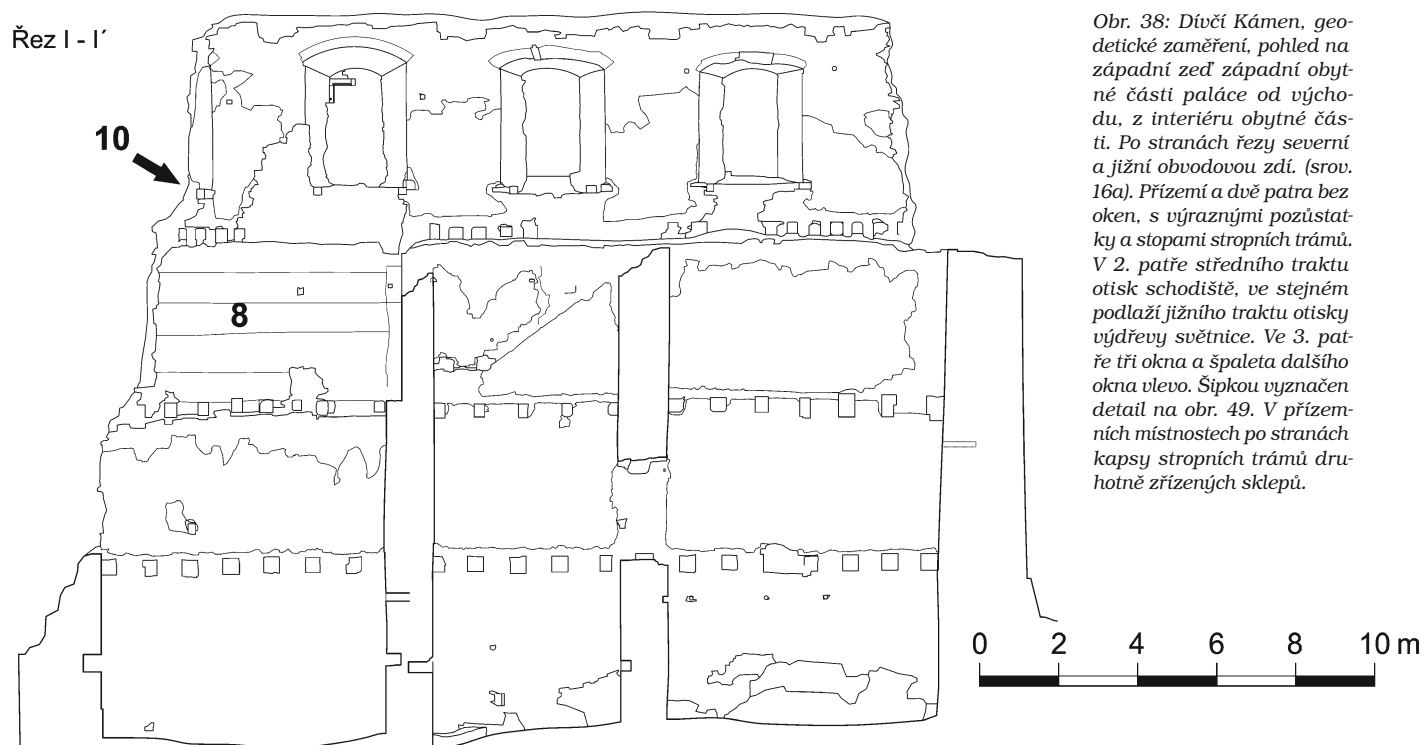
V nádvorní zdi této prostory poutá pozornost asi 180 cm široký vstup z pavlače, charakteristický téměř souběžnými špaletami, segmentovým záklenkem a absencí stop ostění, ačkoli pozdějším úpravám nic nenasvědčuje. Zřejmě tedy musíme počítat se zaniklou výdřevou otvoru, výhodnou při jeho enormní šířce. V severním sousedství vstupu nepřehlédneme v místnosti otvor do zhruba čtvercového (cca 120 × 170 cm) spodku komína (sopouchu), stoupajícího odsud v tloušťce zdi. Otvor sloužil k obsluze zcela zaniklých kamen v severovýchodním koutě místnosti. Jeho horní částí zřejmě také odcházel kouř z kamen zpět do komína (rozměry otvoru 150 × 100 cm). Obslužný prostor v dolní části komína byl přístupný z nádvorní pavlače dalším, původně jen asi 60 cm širokým otvorem, umístěným nápadně mimo osu dutiny (srov. obr. 64, 70, 71).³⁴⁾

34) K této situaci na Helfenburku, s patřičnými odkazy již J. Kypta, Vytápění jindřichohradeckého hradu ve srovnávací perspektivě, in: J. Havlice – J. Kypta a kol., *Gotické kachle z Jindřichova Hradce*. České Budějovice 2017, s. 37–67. F. Kašíčka předtím označuje tento obslužný prostor kamen jen jako „komůrku“, bez další interpretace (F. Kašíčka – B. Nechvátal, o. c. v pozn. 1, s. 123).

Obr. 37: Divčí Kámen, severní trakt západní obytné části paláce, průhled interiérem k východu (srov. obr. 36 vlevo). Dole neomítnuté přízemí s vchodem z nádvoří a jediným osvětlovacím okénkem, zhlaví stropních trámů byla podložena tzv. polštářem. Stejně zakončené 1. patro mělo na straně nádvorní okno s postranními sedátkem, vlevo od okna hluboký čtvercový výklenek nejasného účelu. V jižní stěně segmentově zaklenutý výklenek s otisky polic. V ose 3. patra větší okno se sedátkem, vlevo od něj zazdě-

ný průchod z ochozu severní spojovací zdi, vzápětí využitý pro krb, jehož kamenné konzoly a zbytky cihelného pláště vidíme výše. Kouřovod krbu zanikl nejpозději nástavbou 3. sálového patra. Nad krbem široký vstup do vysunutě kaple, jejíž triumfální oblouk je doložen ozubem vpravo a výběhem zdiva vlevo. Vpravo od kaple krb s jednou dochovanou konzolou (vlevo) a zbytkem sbíhavého dýmníku (srov. obr. 36). Stav 2024.

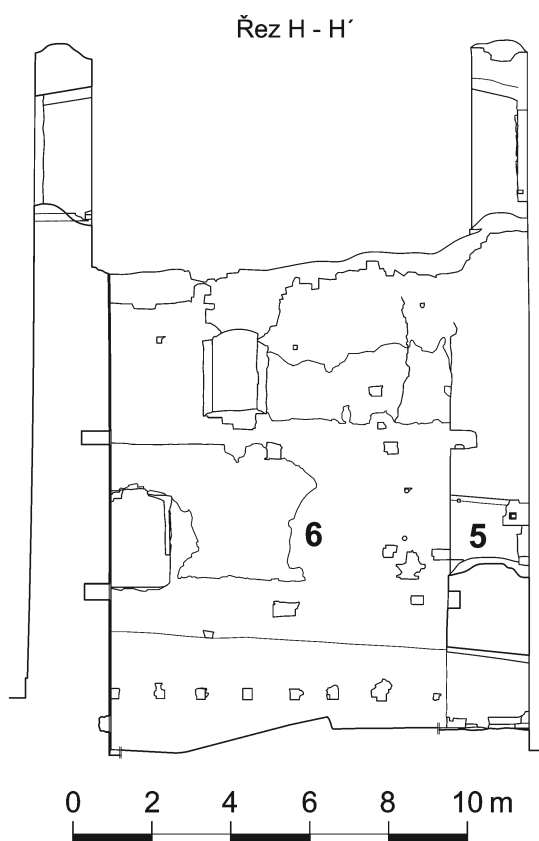
Obr. 38: Dívčí Kámen, geodetické zaměření, pohled na západní zeď západní obytné části paláce od východu, z interiéru obytné části. Po stranách řezu severní a jižní obvodovou zdi. (srov. 16a). Přízemí a dvě patra bez oken, s výraznými pozůstatky a stopami stropních trámů. V 2. patře středního traktu otisk schodiště, ve stejném podlaží jižního traktu otisky výdřevy světnice. Ve 3. patře tři okna a špaleta dalšího okna vlevo. Šipkou vyznačen detail na obr. 49. V přízemních místnostech po stranách kapsy stropních trámů druhotně zřízených sklepů.

Severní místnost patra byla vybavena širokou odkládací nikou se segmentovým záklenkem v jižní stěně, krbem v jihovýchodním koutě, jehož komín se v mase zdiva spojoval s komínem uvedených kamen, a prevetem na severu, z kterého se však dochoval jen průchod v obvodové zdi, zatímco samotný arkýř zanikl. Osvětlení prostory zajišťovalo poměrně malé severní okno, jen poněkud větší okno je na východní straně. Ostění východního okna zaniklo, ale severní se dochovalo kompletně. Při světlosti 120×60 cm je nedělené a mělo pevnou mříž, vnější hrana je prostě okosená. V asymetrické špaletě najdeme jednostranné sedátko. Východní okno sedátka nemělo a světlost před zánikem ostění můžeme odhadnout na cca 150×80 cm. Okenice obou otvorů se zajišťovaly – na rozdíl od jižní místnosti – závorou zasouvanou do zdiva špalet. Obě místnosti 1. patra nepochybně sloužily k obývání, stopy zateplení stěn zde však nenajdeme. Postačovat musela omítka, dochovaná ve velkých fragmentech.

Poněkud jinak je tomu v místnostech stejného patra ve východním dílu paláce **H**, jejichž nádvorní zdi – kromě tzv. šmorců – nad přízemím zanikly. Jižní z místnosti nese doklady zateplení v podobě vodorovných dřevěných lišt pro upevnění deštění, dochovaných ve špaletách oken i v některých partiích stěn. Lišty byly vloženy do líců při jejich vyzdívání a poté do nich byly uchyceny desky obkladu pomocí dřevěných kolíků (hřebů). Ve špaletách a jejich sousedství jsou přitom dvě lišty nad sebou, zatímco v protější severní stěně probíhá lišta jediná, asi v polovině výšky stěny. To zřejmě odráží nejednotnou velikost dřevěných desek zateplení, resp. menší desky v nepravidelných plochách špalet. Jižní místnost měla kromě dvou takových oken na jihu jedno okno na východě (dodatečně ve špaletách zúžené) a průchod s pochvou závory na severu, ve vztahu k adekvátní prostora západního dílu tedy zrcadlové uspořádání. Okna i průchod pozbyly svých ostění.

Obr. 39: Dívčí Kámen, střední trakt západní obytné části paláce, průhled interiérem k západu (srov. obr. 38 uprostřed). Dole neomítnuté přízemí, nad ním 1. patro s průchodem do severního traktu (vpravo), s otvorem po pochvě závory. Výše 2. patro s otiskem schodiště a jeho podesty, vpravo průchod do severního traktu, vlevo cihelná stojka obslužného otvoru kamen v jižním traktu. Nahoře okna sálu 3. patra se zbytkem ostění (srov. obr. 50) a několika otvory v místech zazdění nosníků ven předsazeného ochozu, stav 2013.

Obr. 40: Dívčí Kámen, geodetické zaměření, pohled od jihu na zeď mezi středním a severním traktem západní obytné části, vlevo řez západní zdi s okny sálu v horním podlaží (srov. 16a).

Nálevkovité niky oken bez sedátek na jižní straně, opět asi o 50 cm vyvýšené nad podlahou, dosahují šířky maximálně 190 cm, tedy méně než dvojice jižních oken v západním obytném dílu, také zde chybí pochvy pro závory okenic. Ostění zanikla. Ve východní stěně najdeme ještě drobnou niku, podobně jako v jižní stěně sousední místnosti. Zde jsou v severní stěně dvě nad podlahou vyvýšená okna s jednostrannými sedátkami v nice a zasouvacími závory pro okenice,³⁵⁾ průchod do zaniklého arkýře převetu byl opět umístěn zrcadlově ve vztahu ke stejnému prvku západní části paláce. Jednoduchá není otázka otopných zařízení obou místností. Ve východní stěně severní z místností se otvírá

35) Ve východním z oken pochva zanikla, lze ji však podle vedlejšího okna předpokládat.

Obr. 41: Dívčí Kámen, detail severní stěny 1. patra středního traktu v západním dílu paláce. Vpravo špaleta okénka v nádvorní zdi (5). Zřetelná je původní úroveň parapetu i patky záklenku, pod níž nepřehlédneme otvor pochvy pro závory, stav 2024 (srov. obr. 40 vpravo).

Obr. 42: Dívčí Kámen, detail severní stěny 1. patra středního traktu v západním dílu paláce (srov. obr. 40 a 41). Uprostřed (vpravo od plochy omítky) zazděný původní otvor s hrotitým záklenkem (6), vpravo část špalety okénka (5) v nádvorní zdi. Stav 2024.

Obr. 43: Dívčí Kámen, detail interiéru severního traktu západní obytné části. Vlevo mezitraktová zeď s úložným výklenkem a průchodem v 1. patře, další průchod o patro výše. Vpravo nahoře okno v západní zdi sálu. Stěny pater jsou na rozdíl od přízemí omítnuté, stav 2011.

Obr. 44: Dívčí Kámen, detailní pohled z nádvoří do jižního traktu západní obytné části paláce s otiskem výdřevy světnice ve 2. patře (srov. obr. 38 vlevo). V mezitraktové zdi vidíme zbytek cihelné špalety obsluhujícího otvoru kamen (9), stav 2011.

velký, směrem vzhůru se zužující výklenek, u kterého nemusíme i přes novodobou úpravu pozůstatků pochybovat o určení krbu. Stopy zateplení stěn však chybějí. V jižní, dřevem obložené místnosti lze předpokládat nepřímo vytápěná kamna při nádvořní zdi, i když byla oproti stejné zdi protější obytné části užší.

První patro paláce hradu **H** nelze analyzovat bez spojovacích úseků zdí na severu a jihu, uzavírajících nádvoří mezi dvěma obytnými částmi. Na rozdíl od DK jsou tyto úseky pozoruhodné existencí původních okenních otvorů v úrovni 1. patra, i když na první pohled zde nestály žádné nádvořní zdi nějakých spojovacích křídel. Jde o okna s dvojicemi postranních sedátek, s široce rozvěšenými špaletami, segmentovými záklenky nik a za-

souvacími závory okenic. Na severu jsou tato okna dvě, na jihu tři. Takto pojatá okna, jejichž ostění zanikla, prakticky odpovídají oknům v patrech obytných částí a na první pohled nesvědčí pro možnost jejich pouze formální, pohledové funkce, bez příslušnosti ke konkrétním místnostem. Toto svědectví by mohly ještě umocňovat stopy arkýřového prevetu na severní straně, vlevo od dvojice oken.³⁶⁾ Přesvědčivé stopy takových místností naproti tomu postrádáme. Pod okny v severní i jižní zdi nádvoří vidíme několik vodorovně uspořádaných kapes, které jsou však mělké a evidentně druhotně vyhlávané, neleží ani důsledně na společné linii. Podobně je tomu s negativy dolních konců dvou šikmých vzpěr v poněkud nižší, ale nejednotné úrovni na jižní zdi, dosud spojovaných, stejně jako uvedené kapsy, s předpokládaným ochozem pod okny. Šikmé kapsy jsou odlišně utvářené a nemají společnou výškovou úroveň, snad šlo o provizorní prvky z průběhu stavby.

Důležitá je v této souvislosti výpověď nádvořní fasády západní části paláce, jejíž uspořádání zjevně nepočítá s obytnými křídly či alespoň chodbami na severu a jihu nádvoří. V levé části průčelí je v 1. patře již zmíněný vchod, k němuž vedla z jihozápadního koutu nádvoří pavlač na trámových nosnících, podložených tzv. polštářem. Levý krajní nosník prozrazuje svým hlubokým otiskem v jižní zdi šířku pavlače minimálně 2 m a zároveň svou polohou ukazu-

je na absenci pochozí úrovně na kolmé, jižní zdi. Konec trámu v hloubi zdíva byl zajištěn proti vyvrácení kolmým prvkem („zámkem“), jehož délku neznáme. Pod pavlačí mezi jihozápadním koutem nádvoří a vchodem do jižní místnosti 1. patra najdeme opět kapsy po dvou šikmých vzpěrách, v nejednotné výšce a velmi mělkého dolního osazení, tedy nespíše jen provizorního, pomocného účelu. Pavlač pokračovala pouze k přístupu do spodní části komína kamen. Také samotná existence východního okna severní místnosti, vybaveného závorou s dřevěnou pochvou, ne-

36) V těchto místech však došlo k úpravám zdíva, které je dnes zároveň z velké části porostlé břečťanem a nepřístupné. Také nelze vyloučit vznik případného prevetu až v souvislosti s dodatečnou nástavbou v úrovni 2. patra spojovací zdi (srov. níže).

Obr. 45: Dívčí Kámen, detail dnes již zaniklé části zdi mezi středním a jižním traktem západní obytné části paláce, pohled z jižní místnosti přízemí. Vpravo nádvoří zeď s dosud dochovaným okénkem (23; obr. 34). Vlevo průchod v 1. patře, nahoře otisk výdřevy ve 2. patře a relikv východní špalety obslužného otvoru kamen, srov. s obr. 47 (foto Vl. Hyhlík, 1963, archiv NPÚ GnŘ, č. 96162).

svědčí pro předpoklad výstavby severního křídla. Na stejné nádvoří zdi jsou sice v úrovni přízemí vystupující kamenné (cca 2 m od spojovacích zdí), nelze je však jednoznačně pokládat za „šmorce“ připravené pro navázání zdí.

Uvedená zjištění můžeme tedy nejspíše vyhodnotit tak, že při stavbě obou spojovacích zdí se předběžně, ale bez detailního ujasnění počítalo s eventualitou vzniku přilehlých galerií, navíc ve vzdálenější budoucnosti. Ostění a zasouvací závory oken spojovacích zdí umožňovaly, aby okna byla dlouhodobě uzavřená, ale pohledově působila jako funkční. Dlouhý nosník v jihozápadním koutě nádvoří naznačuje, že při jeho osazování nebylo rozhodnuto o podobě a šířce jižní přístavby v nádvoří. Na tomto závěru nic nemění nález několika zděných patek a polygonálních tesaných prvků v destrukci na nádvoří, které byly sporně interpretovány jako zbytky sloupů arkád, vztyčených později na obvodu nádvoří, event. jeho částí. Otázka původního záměru, stejně jako jeho výsledné podoby a chronologie, tedy musí zůstat otevřená do případného archeologického ověření (srov. výše).³⁷⁾ Složitost této otázky ještě umocňují zbylé zdi patrně pozdně gotických nástaveb nad prvním

Obr. 46: Dívčí Kámen, detail jednovrstvé omítky ve 2. patře západní obytné části paláce, stav 2024.

patrem spojovacích zdí s okny. Funkce a širší souvislosti těchto tenkých zdí také zůstává nejasná.

Druhá patra

Druhé patro západní obytné části paláce na **DK** se dochovalo v rozsahu odpovídajícím 1. patru. Všechny čtyři obvodové stěny má dnes jen severní z trojice místností, jejíž trámový strop s průvlakem ležel ve výšce téměř 4 m nad podlahou. V severní a západní stěně, tedy v obvodové zdi paláce, neměla místnost opět žádný otvor. Téměř uprostřed jižní zdi se otvírá segmentem zaklenutá nika vchodu, s negativem zaniklého ostění na jižní straně. Bezmála na ose východní, nádvoří zdi najdeme velkou okenní niku s šikmými špaletami a postranními sedátky, ostění světlé šířky cca 100 cm však zaniklo. Otázkou je tedy také jeho pravděpodobné vnitřní dělení. Nejzajímavější jsou již zmíněné pozůstatky krbu vlevo od tohoto okna, v severovýchodním rohu prostory. Dochovaly se dvě tesané, příslušně natočené konzoly, které nesly zaoblený plášť jeho cihelného dýmníku. Odvod kouře nezasahoval do tloušťky zdiva. Dole v pozadí samotného krbu vidíme zaslepený původní vchod v nádvoří zdi. Přístup k tomuto, již pojednávanému otvoru na fasádě je nejasný, zřízení beze stop zaniklého schodiště ke vchodu snad ulehčoval upravený skalní výchoz v koutě nádvoří, později částečně odsekávaný. Podle okna se sedátky a krbu měla být severní místnost obytná, zrušením krbu v důsledku výstavby dalšího

37) Srov. D. Menclová, o. c. v pozn. 22, s. 83; F. Kašička – B. Nechvátal, o. c. v pozn. 1, s. 122–123.

Obr. 47: Dívčí Kámen, západní obytná část paláce, pohled z 2., původně vydřeveného patra jižního traktu k severu. V popředí vlevo (za náletovou vegetací) část stěny jižní místnosti s otiskem výdřevy a stojkou jinak zaniklého obslužného otvoru kamen (9). Rozeznat lze i stopu napojení kamen na otvor a na dřevěné zateplení (vlevo uprostřed výšky snímku). V pozadí severní stěna středního traktu – dole 1. patro se špaletou nádvorního okénka, nahoře 2. patro se zbytky plošné omítky (srov. obr. 41). Nahoře v pozadí zdívo s krbem a špaletou severního okna sálu (vedle kaple), stav 2024.

Obr. 48: Dívčí Kámen, pohled od kaplového arkýře na západní zeď paláce se třemi okny (srov. obr. 38 a 44), stav 2017.

patra však komfort zásadním způsobem poklesl (srov. níže). K zazdění původního vchodu z ochozu došlo v souvislosti se zvýšením severní spojovací zdi (srov. výše). Protože se nezdá, že by byly konzoly se zbytky pláště dýmníku dodatečné, došlo k této změně zřejmě vzápětí, již v průběhu výstavby.

Střední místnost 2. patra má dosud v severní dělicí zdi výše uvedený průchod s šikmými špaletami a ozubem zaniklého ostění. Na západě, tedy v obvodové zdi paláce, okno není. Lze je však předpokládat směrem do nádvoří, kde se zeď zřítla. Na jihu se dochoval jen fragment dělicí zdi se západní stojkou otvoru, který jistě sloužil k obsluze kamen v jižní místnosti (srov. níže). Střední místnost zřejmě i v tomto podlaží sloužila především jako obslužná a komunikační, jak ukazuje také otisk ramene dřevěného schodiště na západní stěně, které však nemuselo být původní. Jižní, opět plochostropá místnost stojí v rozsahu bezmála celé západní zdi a zhruba západní poloviny zdi severní, ostatní části obvodových zdí zanikly. Stěny nesou zřetelné otisky výdřevy, zkonstruované těsně před obezděním. Tvořily ji široké (až 80 cm) vodorovné fošny, zakotvené v drážkách koutových sloupků.³⁸⁾ Vchod byl nepochybně umístěn v dnes již zaniklé nádvorní zdi, kde k němu patrně vedla pavlač od jihu, od spojovací zdi. V jižní zdi prostory můžeme předpokládat pyramidální sestavu osvětlovacích otvorů s vnějším výklenkem, charakteristickou pro tímto způsobem zateplené místnosti. Zmíněný obslužný, cihlami obezděný a směrem k severu mírně se rozšiřující otvor kamen byl podle dochované západní špalety asi 120 cm vysoký, z čehož lze předpokládat, že jeho horní část sloužila zároveň k odvodu

38) Charakteristiku výdřevy podali již J. Kypka – J. Veselý, *Obytná stavba v parkánu hradu Dívčího Kamene, Průzkumy památek XIX, č. 1, 2012, s. 98.*

kouře z kamen do dýmníku ve střední místnosti (zanikl beze stop). Parapet otvoru byl vyvýšen asi 20 cm nad podlahou. Vlevo od špalety lze rozeznat mělké ustoupení v otisku dřevěné konstrukce zateplení, nejspíše negativ části kamen. Celé 2. patro uzavíral strop s trámy hustě kladenými ve směru východ – západ.

Pozůstatky 2. patra ve východní části paláce **DK** se dochovaly zejména ve střední části, kde se otvírá opět velké okno do nádvoří, úsek dělicí zdi se špaletou jednoho průchodu na jihu a dělicí zeď se dvěma průchody na severu. Tato zeď je pozoruhodná již zmíněným vztahem k východní, v těchto místech již nestojící obvodové zdi celého paláce. Jak jsme již uvedli, v rozsahu přízemí a 1. patra k ní byla obvodová zeď přiložená na spáru, ale od úrovně podlahy 2. patra dělicí zeď přesahovala vnitřní líc obvodové zdi směrem k východu. To lze nejspíše vysvětlit tak, že v těchto místech probíhal původní ochoz obvodové zdi, která se tak na vnitřní straně zeslabovala (srov. též výše). Zhruba ve stejné výškové úrovni byly v dělicí zdi osazeny stropní trámy 1. patra severní místnosti, z nichž dva dochované fragmenty (zhlaví v mase zdiva) byly nedávno dendrochronologicky datovány 1445/1446.³⁹⁾ Protože jde zjevně o původní dřevěné prvky, naskytá se důležitá otázka, zda je zjištěné datum využitelné jen pro horní část zdi, nebo pro širší celek, vlastně celou východní obytnou část paláce. Vzhledem k tomu, že obě části zdi se svou strukturou neliší, považujeme za pravděpodobnější druhou z uvedených možností. Vznikem východní obytné části paláce **DK** až v době kolem poloviny 15. století by také bylo snazší vysvětlit její odlišnosti oproti části západní, jako velikost oken a jejich omítkové pasparty, nedokonalou návaznost severní zdi průjezdu na špaletu brány či absenci šmorců v celé výši obvodové zdi.

Obr. 49: Dívčí Kámen, detail jednoho se západních oken sálu v západní obytné části paláce, pohled z interiéru. Nahoře dolní část šikmé špalety, pod ní otvory po vzájemně kolmých vodorovných trámech, které se protínaly. Levý z nich byl nosíkem vnějšího ochozu, pravý kotvil jeho vnitřní konec (srov. obr. 32 vlevo nahoře a 38/10), stav 2024.

Obr. 50: Dívčí Kámen, jedno se západních oken sálu v západní obytné části paláce, pohled z exteriéru (srov. obr. 29, první okno zprava). V horní části zbytek stojky a překladu ostění, zjevně původně děleného křížem. V ostění je vidět drážka pro pevné zasklení. Záklenek niky okna je cihelný, stav 2017.

39) Dendrochronologickou analýzu provedl T. Kyncl, Dendrochronologické datování stropních trámů z hradu Dívčí Kámen (k.ú. Holubov). Brno 2010, rkp. (uložen v archivu NPÚ ÚOP v Českých Budějovicích). Data autorovi poskytl D. Šnejd, kterému děkuji.

Druhé patro západní obytné části paláce na **H** tvořila jediná prostora – sál (cca 14 × 8,5 m), jehož způsob zastropení je nejasný.⁴⁰⁾ Jeho obvodové zdivo bylo oproti předešlému patru podstatně tenčí, pozdějšímu vzniku však nic nenasvědčuje. Od západu byl sál osvětlen trojicí pravidelně rozmístěných oken se sedátky, samotné oken-

40) D. Menclová mylně předpokládá, že zde byli shodně s 1. patrem dvě místnosti (D. Menclová, o. c. v pozn. 22, s. 83–84).

Obr. 51: Dívčí Kámen, pohled z koruny severní spojovací zdi směrem ke zřícenému kaplovému arkýři. V popředí zbytky tenkých zdí arkýře a náběhy triumfálního oblouku, v pozadí část západní zdi sálu s jedním oknem (srov. obr. 31–33, 38, 48), stav 2017.

ní otvory měly podle dochovaných částí tesaných ostění světlost 170×90 cm. Za profilací dvěma nestejně širokými mělkými výžlabky a páskem byla již vnitřní plocha ostění s otvory pro zavěšení okenice. Okenici, která nezapadala do žádné drážky, tiskla k vnitřní straně ostění závora zasouvaná do šikmých špalet. Ostění rozdělával pouze vodorovný příčník v horní polovině výšky, opět tedy nelze potvrdit kříže rekonstruované D. Menclovou. Pevné zasklení neexistovalo. Na obou koncích této stěny najdeme dvě úložné, původně dřevem vyložené pravoúhlé skříňky, u levé z nich navíc drobnou, dole zaoblenou konzolu nejasného účelu. Dvojice stejných oken osvětlovaly sál také od jihu a severu. Složitější bylo utváření východní, nádvorní zdi. Těsně při jižní zdi podlaží se nacházel vstup z koruny jižní spojovací zdi, který sice zanikl, stopy po něm, zejména pata segmentového záklenku niky a otvor po pochvě závory, jsou však jednoznačné. Dále k severu následovalo větší okno, s šikmými špaletami a zasouvací závorou

okenice. Světlou šířku jeho zaniklého ostění lze odhadnout asi na 100 cm, další údaje chybí. Těsně v severním sousedství okna nepřehlédneme v sálu malou niku s tesaným profilovaným ostěním a prkenným překladem interiéru (pro detailní průzkum dnes nedostupné). Na druhé, severní straně niky se dochovala v tloušťce zdi horní část svislého sopouchu obdélného půdorysu, společného kamnům v jižní a krbu v severní místnosti 1. patra (srov. výše). Poněkud problematický je výklad původně asi 250 cm širokého otvoru severně od sopouchu. Jeho jižní špaleta ztratila líc, který se však dochoval ve špaletě severní, kolmé k nádvornímu průčelí. Je zřejmé, že zde nebyl ozub po ostění, nároží je neporušené. Šlo tedy o nápadně širokou proluku, která nebyla upravena k uzavírání směrem do nádvoří, ale volně se otvírala nad jeho prostor. Ve srovnání s podobným otvorem o patro níž (šířka cca 180 cm) je však tento otvor podstatně širší. Hypoteticky bychom proto mohli uvažovat, že na něj navazoval dřevěný či hrázděný arkýř (kaple?). V severním sousedství tohoto širokého otvoru se konečně dochovala lomící se chodbička v tloušťce nádvorní zdi. I když je dnes nepřístupná, napovídají letecké záběry tomu, že se do ní vstupovalo nedochovaným vchodem při severovýchodním koutě sálu a zakon-

čena byla arkýřovým prevetem v severním průčelí paláce. Pokud jde o možnost vytápění sálu, víme jen o uvedeném společném sopouchu kamen a krbu prvního patra zhruba uprostřed tloušťky nádvorní zdi. Jiná možnost evidentně nepřipadá v úvahu, a to ani prostorově. Uvažovat tedy můžeme jen o nějakém dalším způsobu předávání tepla z vytápěných místností v 1. patře. Otevřená je otázka vstupu do sálu. Již jsme zmínili vchod v jihovýchodním rohu, zaniklým portálem z ochozu na koruně jižní spojovací zdi (srov. níže). Schodiště přímo interiérem 1. patra dnes nic nenasvědčuje, vyloučit je však nemůžeme. Pozoruhodné jsou v této souvislosti zbytky trámových nosníků, které vystupovaly z nádvorního průčelí v úrovni podlahy sálu. Dochovaly se minimálně dva – jeden v místě mezi vstupem ze spojovací zdi a oknem, druhý pod oknem. Otvory s nepravidelně olámanými ústími dál směrem doprava ve stejné horizontále představují nejspíše druhotné zásahy, relativně mělké a bez otisků trámů. Uvedené nosníky snad

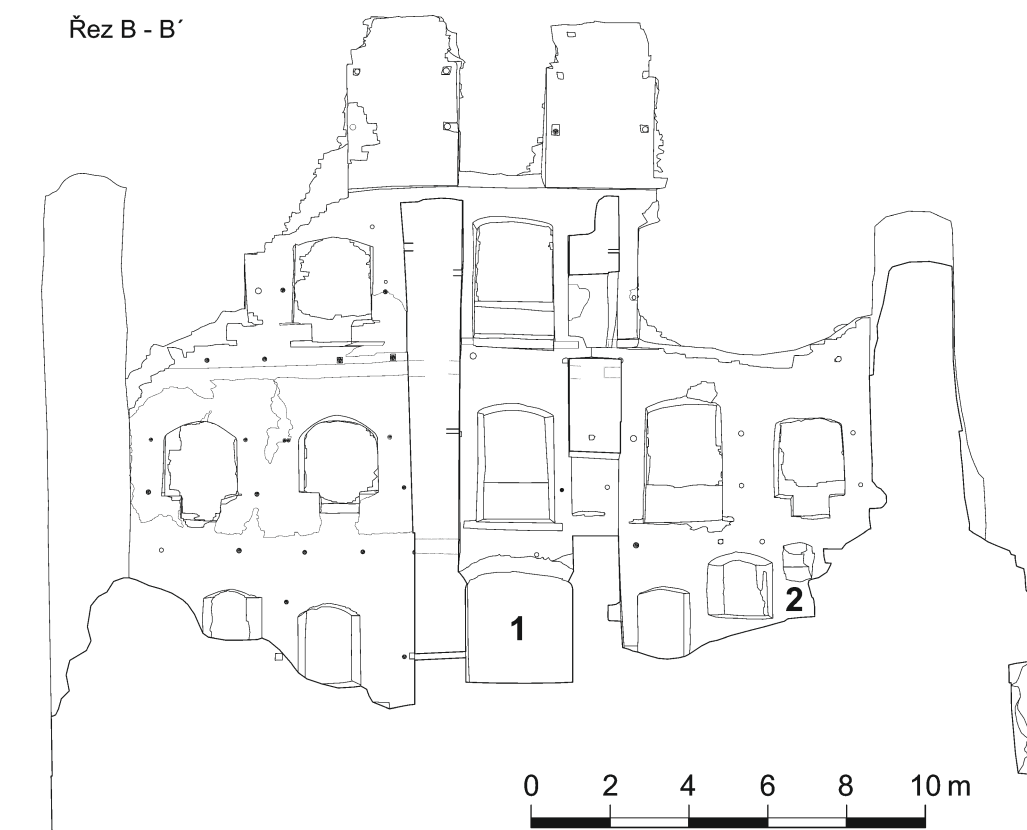
Obr. 52: Divčí Kámen, nádvorní průčelí východní obytné části. Okna všech čtyř podlaží přišla o ostění, místy se však dochovaly omítkové pasparty na jejich obvodu. Hlazená pasparta lemuje také vjezd do průjezdu. Průčelní zeď je k obvodové zdi přiložena oběma svými konci na spáru. Nad horním koncem pravé spáry vystupuje několik vazacích kamenů (označ. šipkou), jsou však součástí teprve dodatečného zvýšení obvodové zdi (srov. obr. 18 a 21). Vlevo dole přibližně čtvercové okénko (označ. šipkou), snad související s topením v přízemí severní místnosti (2) (foto Č. Šíla, 1962, archiv NPÚ GnŘ, č. 91863).

prozrazují krátkou pavlač, na kterou bylo možno vystoupat po dřevěném schodišti z pavlače o patro níž. Z krátké pavlače – podesty by bylo možno vstoupit do vchodu na konci spojovací zdi.

Analogický sál východní obytné části paláce **H** zcela ztratil nádvorní zeď, což zásadně ochuzuje naše možnosti rekonstruovat jeho původní uspořádání a funkci. Existenci zaniklé zdi již prozrazují pouze tzv. šmorce na obou jejích koncích. V jižní a severní zdi sálu se dochovaly pozůstatky dvojic oken s šikmými špaletami a dřevěnými pochvami zasouvacích závor okenic, rozeznat lze i zbytky oboustranných sedátek. Světlou šířku zaniklých ostění dokážeme rekonstruovat přibližně stejně jako v západním sálu. Další okno bylo v jižní a střední části východní zdi, zatímco její severní část je vybrána rozsáhlou depresí topeniště, resp. sopouchu komína krbu umístěného o patro níže. Tato deprese musela být v době funkce stavby upravena tak, aby zároveň sloužila k vytápění sálu. Vlevo od tohoto tělesa, v severovýchodním koutě místnosti, zřejmě ústila zalomená chodbička do arkýřového prevetu, který

musel vyčnívat na severu z obvodové zdi. Zdivo chodbičky bylo částečně vysazeno z východního průčelí paláce, jak napovídá zde předstupujících několik lomových kamenů. Dnes tvarově nejasný výklenek vpravo od topeniště je patrně pozůstatkem skříňky ve zdi. Na jižní straně sálu se kromě pozůstatků dvou oken se sedátkem a pochvami závor dochoval další důležitý relikt – stojka a fragment překladu tesaného sedlového portálu, profilovaného oblounem a mělkým výžlabkem. Za ostěním byly otvory pro zasouvání závoru. Tento portálek představoval protějšek původně jistě stejného vstupu do západní obytné části. Pozoruhodné přitom bylo přesné umístění vstupů ve vztahu k navazujícím zdem. Portálky stály jen menší částí na spojovací zdi a z větší části byly součástí nádvorních zdí obytných částí paláců. Z toho je zřejmé, že spojovací zeď musela nést ochoz, který byl výrazně předsazen nad prostor nádvoří. Konce trámů zřejmě nebyly podepřeny. Stejně tak nic nenasvědčuje tomu, že by byl ochoz součástí nějaké rozsáhlejší konstrukce při vnitřním lici spojovací zdi. Ochoz spojoval sály, zároveň však – jak již bylo uvedeno – pa-

Řez B - B'

Obr. 53: Dívčí Kámen, geodetické zaměření nádvorní zdi východní obytné části – vnitřní, východní strana (srov. 16a). Uprostřed střední trakt s průjezdem v přízemí, upravo dole (v přízemí) event. kouřovod (2), srov. obr. 54 a 60.

Obr. 54: Dívčí Kámen, celkový pohled na palácové jádro od východu. Destrukce východní partie stavby otevřela pohled do interiéru. Uprostřed úzký trakt průjezdu se třemi velkými okny směrem do nádvoří, vlevo interiérová stěna nádvorní zdi jižního traktu s omítkou, zřetelně přiložená na spáru k obvodové zdi (zcela vlevo), upravo podstatně méně dochovaný severní trakt (srov. obr. 53), stav 2017.

trně umožňoval sestup od jeho portáلكů po fasádě k vchodům do prvních pater. Severní spojovací zeď zjevně ochoz nenesla. O vytápění východního sálu jsme se již zmínili, hypoteticky s ním můžeme spojit ještě předávaný výhřev z kamen v jižní místnosti 1. patra.

Třetí patra

Oba obytné díly paláce hradu **DK** měly ještě 3. patro, představované rozlehlým prostorem sálu. V západním se horní podlaží dochovalo v rozsahu převážné části západní zdi a fragmentů severní a východní zdi, celý interiér měl rozměry cca 9,5×21 m. Obvodová zeď byla jen 120–150 cm široká, tedy znatelně tenčí oproti nižším podlažím. Sál od západu osvětlovala čtyři velká okna, z nichž tři se takřka kompletně dochovala, s výjimkou ostění, z nichž zůstal jen fragment v druhém okně od jihu. Podle něj můžeme samotný otvor rekonstruovat jako max. 200 cm vysoký a 100 cm široký. Z žuly vytesané ostění bylo z obou stran okosené a na vnitřní straně páska mezi okoseními opatřené polodrážkou pro pevné zasklení. Ostění mělo střední kříž, rozdělující okenní otvor na čtyři části, vyšší dole a nižší nahore. Dochovaný fragment ostění prozrazuje zavěšení okenic na vnitřní straně, stopy zasouvacích závor však ve špaletách oken chybějí. Zhruba uprostřed severní zdi bylo další takové okno, z nějž lze ve zbytku zdi identifikovat východní špaletu, zatímco na jihu, kde se zeď i s nárožím zřítla, můžeme takový otvor jen předpokládat. Existence oken v obvodové zdi sálu představuje výraznou odlišnost oproti předešlým podlažím. Nádvorní zeď opět stojí pouze v rozsahu severního traktu této části stavby. Zhruba uprostřed, nad oknem předchozího patra, vidíme v místnosti prohlubeň velkého krbu, dnes již jen s jednou postranní konzolou a zužujícím se dýmníkem. Vpravo od krbu se dochovala šikmá špa-

Obr. 55: Dívčí Kámen, pohled od východu k průjezdu brány. V popředí předpokládané předbrání s „výřezem“ nejasného účelu vlevo. Vpravo nahoře otisk zaniklé obvodové zdi (v rozsahu 1. patra severní mezitraktové zdi), srov. obr. 14, 17, 54 a 56 (foto Č. Šíla, 1962, archiv NPÚ GnŘ, č. 91867).

leta dalšího, jinak zmizelého velkého okna, vlevo pak široký vstup do nejspíše kaplového arkýře, jehož trojúhelný půdorys vystupoval pomocí oblouku z cihel a lomového kamene, neseného dvěma šikmo osazenými, nejednotně provedenými konzolami nad kout sevřený vnitřním lícem severní hradby a nádvořním průčelím křídla. Podle dochovaného fragmentu na jihu a severu měla pětiboká kapse jen asi 70 cm široké zdivo, umožňující v dolní úrovni maximálně využít mocnost spojovací zdi. V horní části bylo zdivo na vnitřní straně ještě asi o 10 cm tenčí, aby na vodorovný ozub vnitřního líce mohla být osazena cihelná, jen fragmentárně dochovaná klenba, jejíž morfologii nelze podle jediného koutového výběhu s diagonálně směřující hranou spolehlivě vyhodnotit. Stěží však lze přijmout dosavadní představu žebrové klenby.⁴¹⁾

Do sálu bylo možno vstoupit po schodišti z 2. patra středního traktu a event. také z koruny jižní (spojovací) zdi nádvoří, to však již nelze prokázat. Na severu sálu bránil této možnosti závěr kapse. Otázkou zůstává také poloha nezbytného prevetu, který můžeme jen předpokládat v severozápadním rohu sálu. Vysvětlit bychom tak mohli poněkud asymetrické rozmístění čtyř západních oken. Vytápění sálu zajišťoval uvedený krb vedle arkýřové kapse, umístěný však v rámci celého sálu velmi excen-

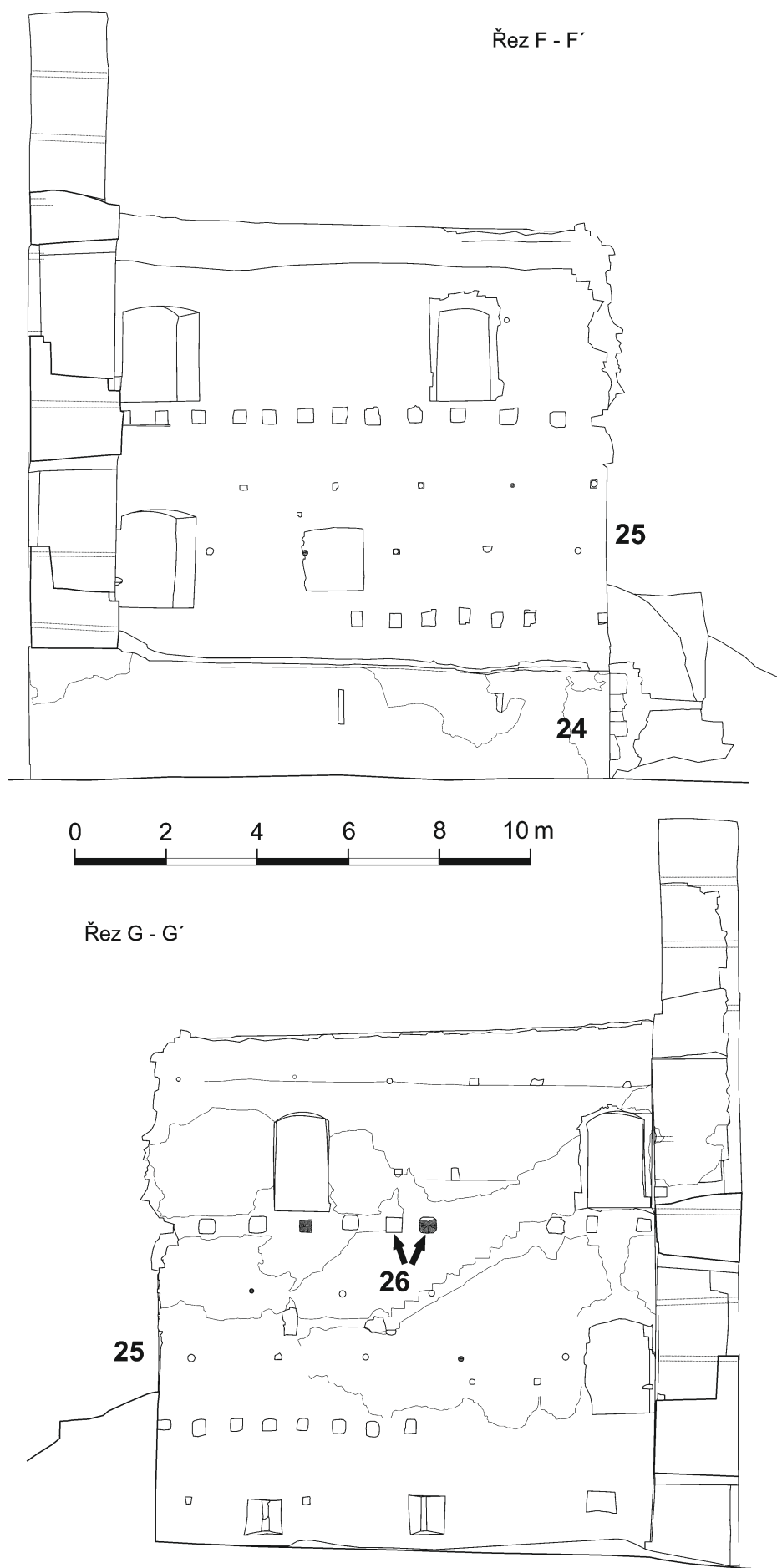

Obr. 56: Dívčí Kámen, pohled od jihovýchodního nároží ke vstupní partii paláce (srov. obr. 55). V popředí nárožní suterénní prostora jižního traktu, dnes zasypaná, s úzkým klenutým otvorem neznámého účelu ve zdi oddělující menší místnost pod vrátnicí (?) od větší místnosti (vlevo dole, srov. obr. 14). Výše dvě zdi vymezující v přízemí průjezd. Svislé zakončení severní z nich vpravo prozrazuje primární vznik obvodové zdi paláce přibližně do výšky podlahy 2. patra (25) (foto Č. Šíla, 1962, archiv NPÚ GnŘ, č. 91868).

trický. Proto můžeme uvažovat o dalším krbu v nádvořní zdi jižní části prostoru. Pozoruhodná je otázka komínu kamen dřevem zateplené místnosti o podlaží níž, který by procházel takřka středem sálu do podstřeší. Ať už jeho těleso či speciální úprava vypadaly jakkoli, mohlo také přispívat k vyhřívání rozlehlého sálu, když jím byl palác zvýšen. O zastropení sálu nic nevíme, zcela hypoteticky si však můžeme představit i náročnější tesařskou konstrukci, spojenou s krovem.

Dosavadní bádání nevěnuje bližší pozornost také západnímu průčelí paláce, které se obracelo k protější, takřka neschůdné skále nad zákrutem Křemžského potoka. Těsně pod parapety velkých oken horního patra zde probíhala vodorovná řada hranolových dubových nosníků, vzájemně vzdálených asi 120–150 cm, z nichž se dochovaly zbytky. Nosnou funkci trámů potvrzují stejně provedené, současné kolmé prvky v masě zdi, blíže vnitřnímu líci, které měly vyloučit uvolnění či pokles trámů při zatížení jeho předsazeného konce (tyto „kotvy“ jsou obnaženy jen v místech destrukce lícího zdiva). Odkud byl předsazený ochoz na těchto trámech přístupný, je dnes nejasné, nejspíše však pouze z příslušného patra paláce, neboť nad ochoz spojovacích zdí v jeho maximální dosažené výšce byl vyvýšený téměř o 250 cm. Ochoz pokračoval

41) Srov. pozn. 23.

ve stejné úrovni na severním průčelí, kde se také dochovaly příslušné otvory po nosnících, a předpokládat jej můžeme také na jihu.

Jeden z dochovaných nosníků u jižního okna západního průčelí byl dendrochronologicky datován do intervalu let 1469–1476,⁴²⁾ přičemž uvedený způsob upevnění trámů vylučuje možnost jejich druhotného osazení. Zatímco tedy stavbu západního dílu paláce na **DK** můžeme v rozsahu přízemí a dvou pater spolu s celou obvodovou zdí spojit s výstavbou hradu na základě královského povolení z roku 1349, s posledním, 3. patrem je tomu jinak. Uvedené dendrochronologické datování prozrazuje jeho dodatečný vznik až někdy v poslední čtvrtině, event. v 70. až 80. letech 15. století. Sekundární výstavbě horního patra nasvědčuje také dosud nepovšimnuté, výše již zmíněné neplynulé nasazení vnějšího líce jeho západní zdi na 2. patro – při jihozápadním nároží lze rozpoznat nepravidelné odsazení. Podobnou vypovídací hodnotu má způsob osazení jižní patky obloky vynášejícího závěr kaple. Patka byla osazena bezprostředně v pravém horním rohu nádvorního okna druhého patra. Toto staticky problematické řešení, zasahující jistě do dnes již zaniklého ostění okna, si lze za předpokladu vzájemně současného původu stěží předsta-

42) T. Kyncl, o. c. v pozn. 3. Srov. v této pozn. poděkování.

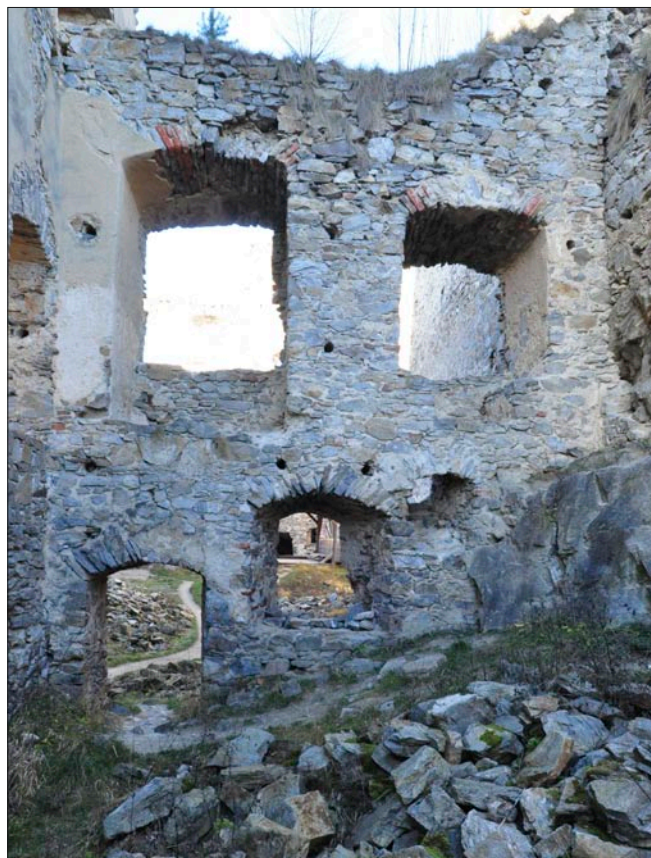
Obr. 57: Dívčí Kámen, geodetické zaměření, pohled na severní stěnu průjezdu, s řezem nádvorní zdi (vlevo; srov. 16a). Vpravo pozůstatky vlastní brány (obr. 58), nad ní přímé svíslé zakončení zdi, přiložené na spáru ke zdi obvodové (srov. obr. 56).

Obr. 58: Dívčí Kámen, geodetické zaměření severní zdi průjezdu, pohled ze severního traktu s otvory průchodů (srov. 16a). Vpravo řez nádvorní zdi. Na pohledu dole přízemí s okénky do průjezdu, v 1. patře otisk schodiště. 26 – dochovaná zhlaví trámů s dendrodatem 1445–6. Vlevo přímé svíslé zakončení zdi, která přiléhala na spáru ke zdi obvodové (srov. obr. 57).

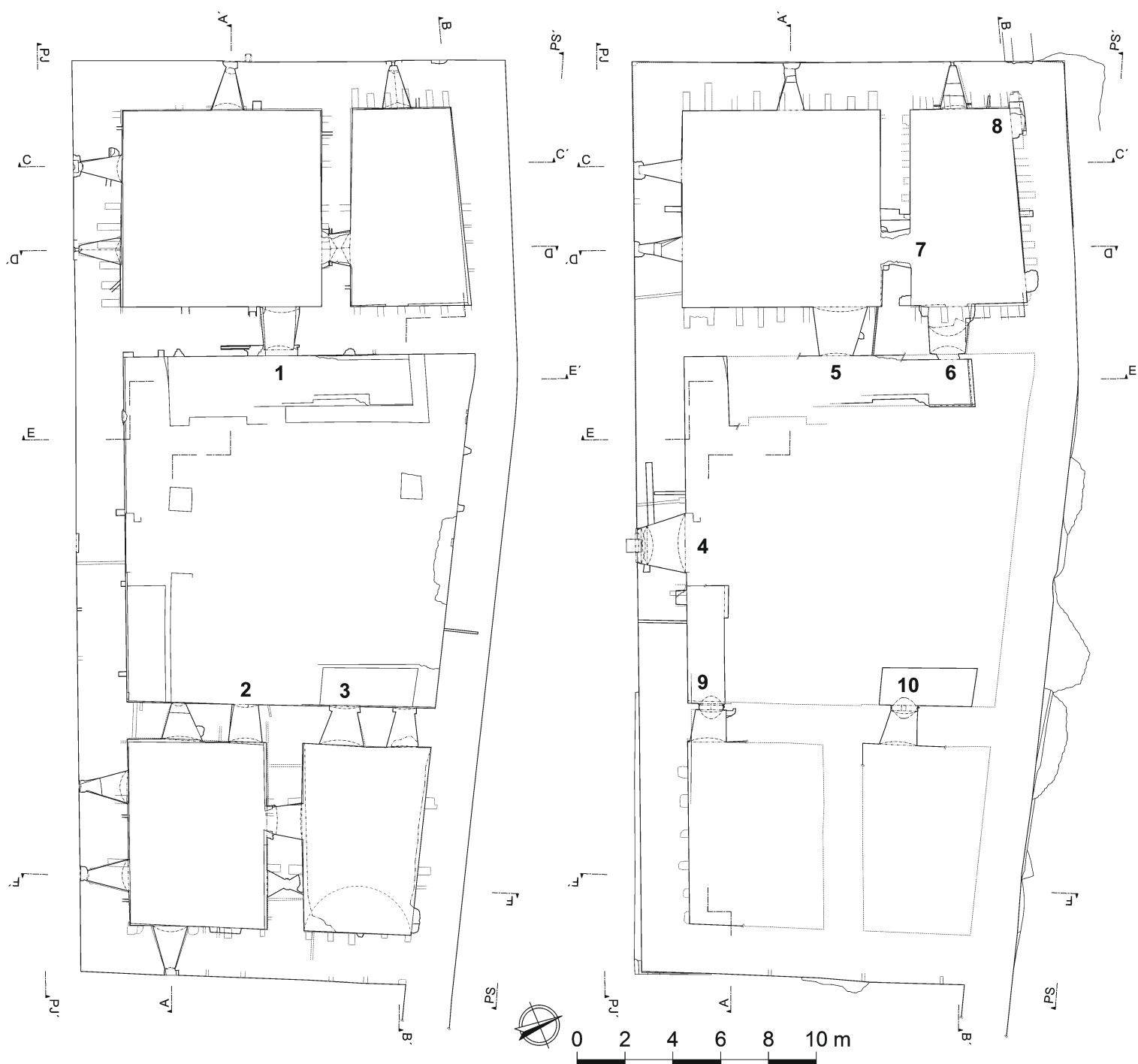

Obr. 59: Dívčí Kámen, pohled od jihu na relikt severní špalety otvoru brány do paláce (srov. obr. 57 vpravo a 17 vpravo). Vnější nároží s portálem brány zaniklo, vnitřní nároží je svázáno původními kvádry (24). Na toto nároží zleva přiléhá stěna průjezdu s výběhem stlačené valené klenby a zbytkem plošné omítky. Skutečnost, že stěna není v půdorysu odsazena od armovaného nároží, napovídá jejímu pozdějšímu vzniku. V celé výšce snímku je vidět, že boční zeď průjezdu (vlevo) byla na spáru přiložená k obvodové zdi paláce (uprostřed, srov. obr. 57), stav 2024.

Obr. 61: Helfenburk, celkový pohled na palác od jihozápadu, s parkánovou hradbou v popředí. Vpravo hlavní, jižní průčelí s vchodem uprostřed (4). Některé záklenky oken v patrech západní obytné části (v popředí) byly v minulých desetiletích rekonstruovány, stav 2024.

Obr. 60: Dívčí Kámen, interiér severního traktu východní obytné části paláce. Pohled na nádvorní zeď, v přízemí vlevo vchod, uprostřed okno, vpravo ve vyvýšené poloze ven stoupající otvor (2), patrně součást systému vytápění (srov. obr. 53), stav 2017.

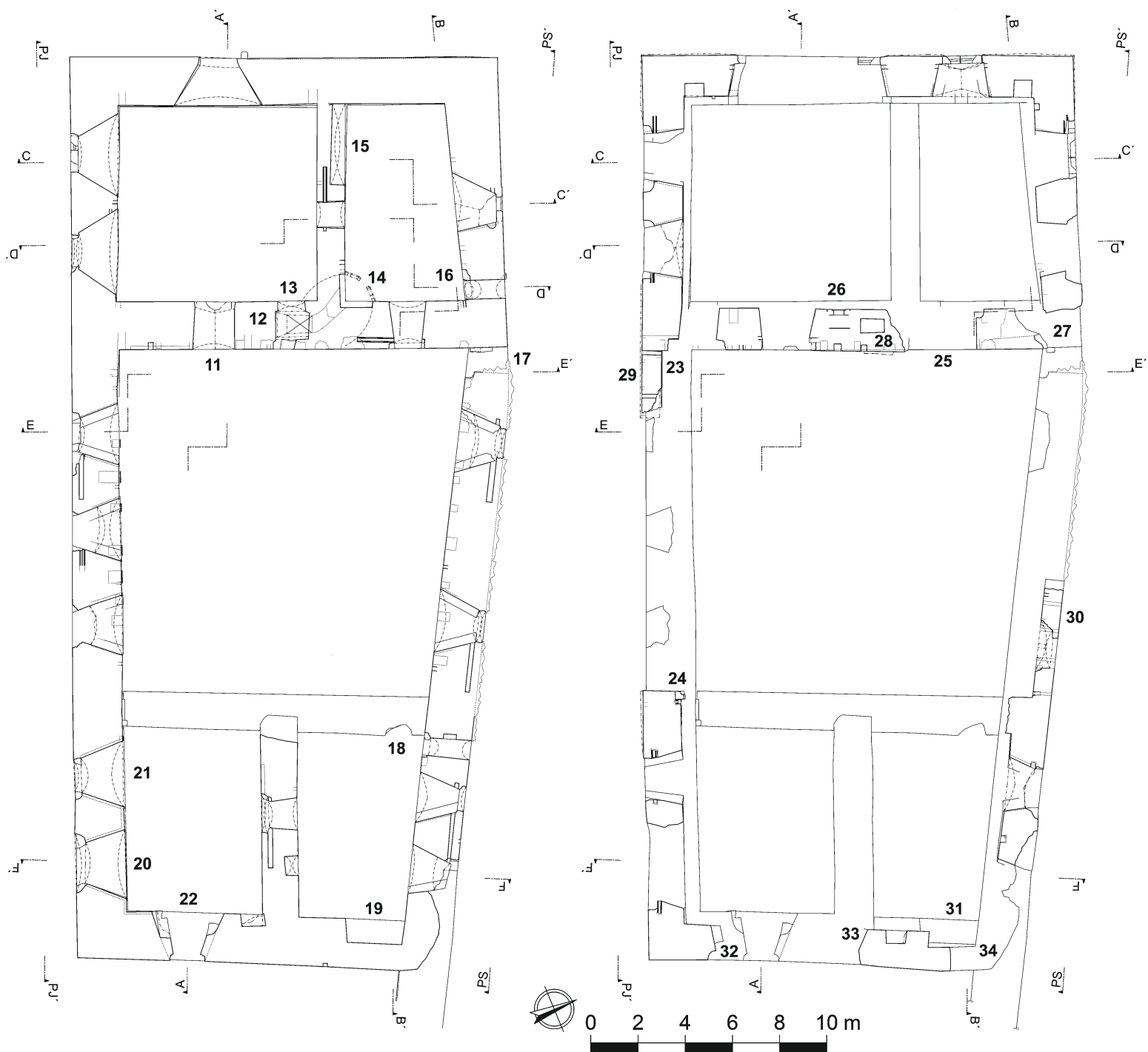
Obr. 62a: Helfenburk, geodetické zaměření půdorysu v úrovni přízemí, Černý a kol. 2016.

1 – vchod z nádvoří do západní obytné části; 2, 3 – vchody do východní obytné části.

Srov. též poznámku (tučně) u obr. 16a.

Obr. 62b: Helfenburk, geodetické zaměření půdorysu v úrovni sklepa (srov. obr. 62a).

4 – vchod do nádvoří paláce; 5 – vchod do horního sklepa západní obytné části; 6 – vchod do dolního sklepa západní obytné části; 7 – průchod mezi horními sklepy; 8 – skříž; 9, 10 – vchody do sklepů východní obytné části.

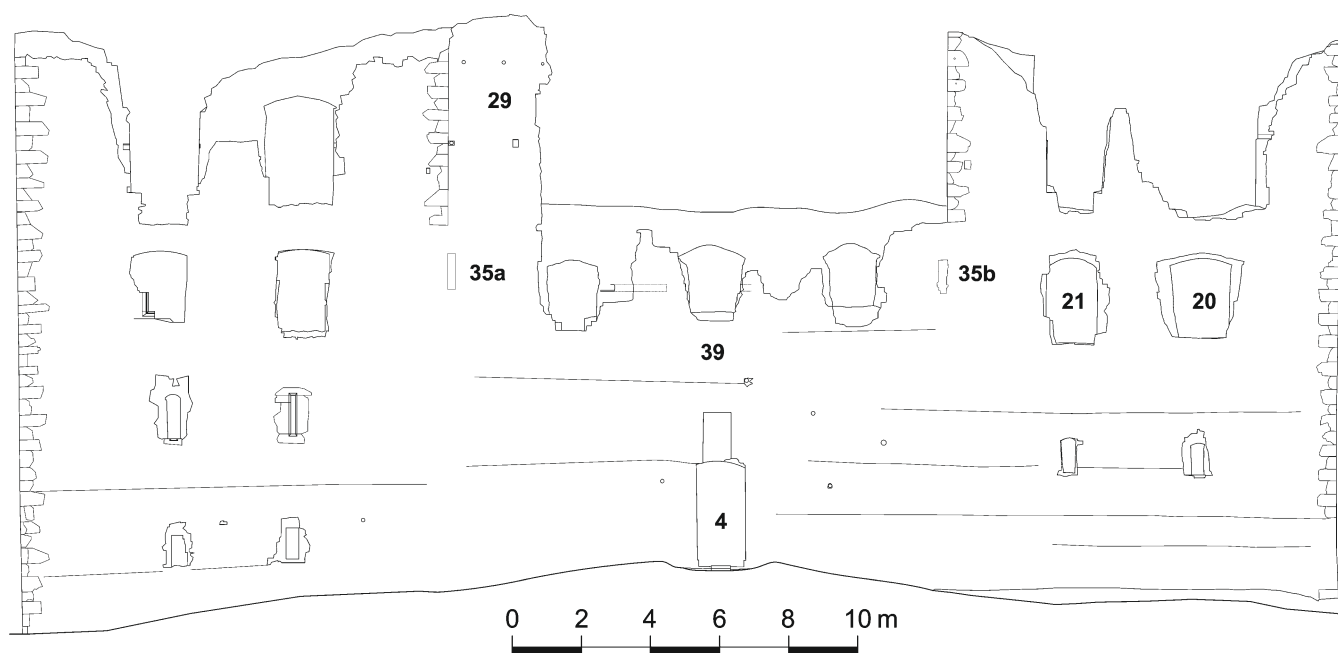

Obr. 62c: Helfenburk, geodetické zaměření půdorysu v úrovni 1. patra (srov. obr. 62a).

11 – vchod z pavlače do 1. patra západní obytné části; 12 – komín a obslužné otvory kamen; 13 – místo kamen; 14 – krb; 15 – výklenková police; 16 – přístup k zaniklému prevetu; 17 – místo pravděpodobného prevetu; 18 – přístup k zaniklému prevetu; 19 – výklenek krbu; 20, 21 – dvě okna s latěmi deštění; 22 – třetí, později zúžené okno.

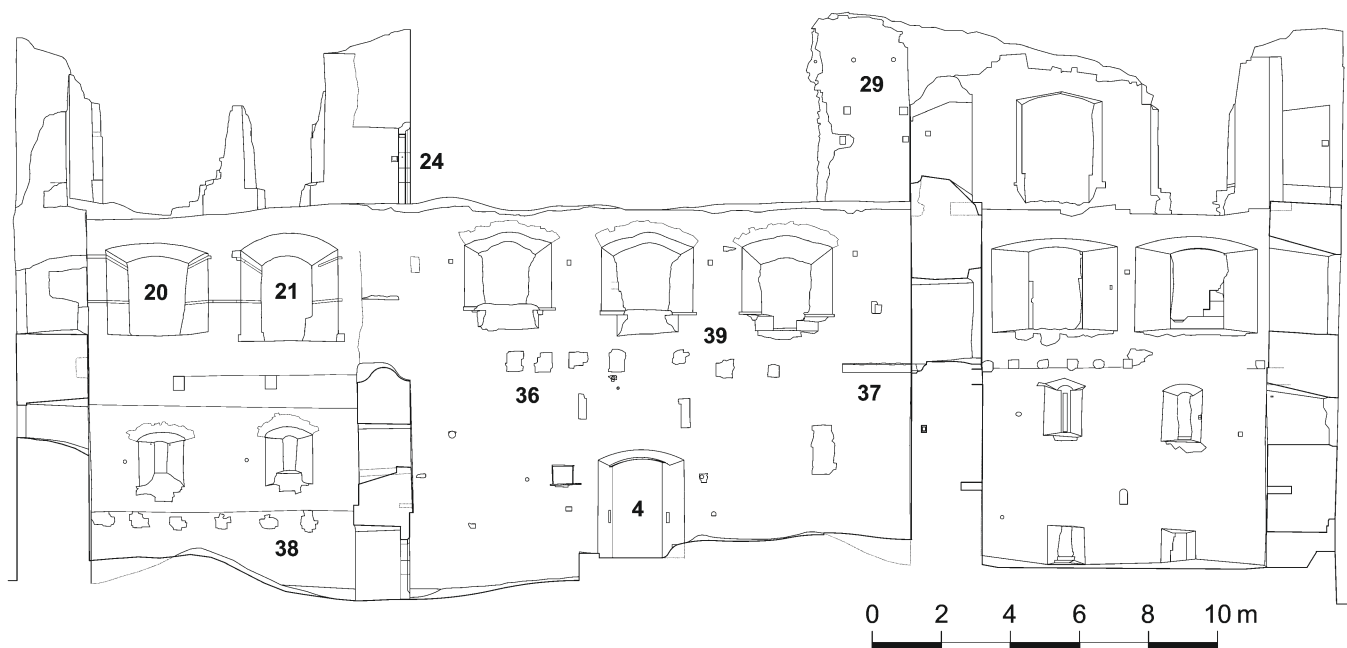
Obr. 62d: Helfenburk, geodetické zaměření půdorysu v úrovni 2. patra (srov. obr. 62a).

23, 24 – pozůstatky vstupů z jižní spojovací zdi do sálů; 25 – proluka zakončená arkýřem (?); 26 – skříňka v tloušťce zdiva s dvířky; 27 – místo chodbičky k zaniklému prevetu; 28 – komín; 29, 30 – zdi pozdějších nástaveb; 31 – výklenek krbu; 32, 33 – špalety východních oken sálu; 34 – místo přístupu k prevetu v severní zdi.

Obr. 63a: Helfenburk, geodetické zaměření jižní fasády paláce (srov. obr. 62a). 35a, b – cihelné obdélníčky nejasného účelu.

Řez A - A'

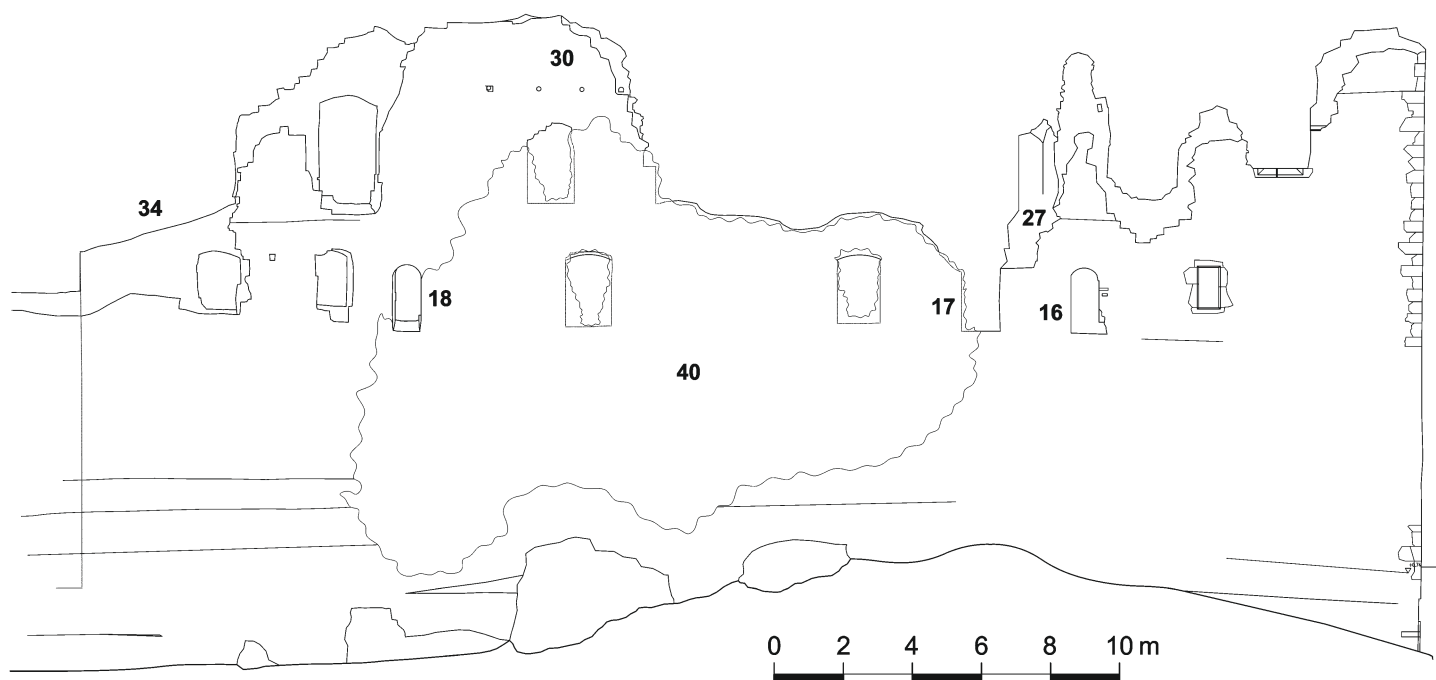

Obr. 63b: Helfenburk, geodetické zaměření, podélný řez palácem s pohledem k jihu (srov. obr. 62a). 36 – vodorovná řada dodatečných kapes; 37 – otisk hluboko osazeného trámového nosníku pavlače; 38 – dodatečné kapsy pro stropní trámy sklepa; 39 – okna v patře jižní spojovací zdi.

vit. Ostatně také klenba, která je původní součástí kaple, naznačuje spíše pozdní původ.

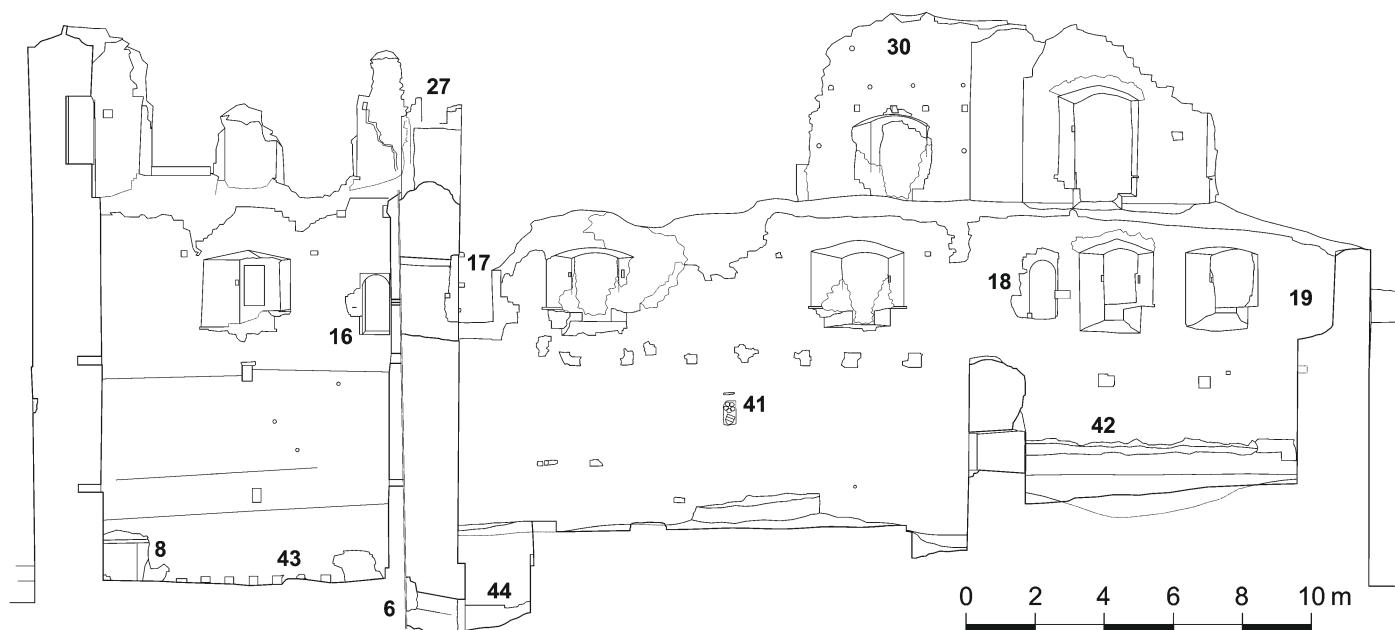
Třetí patro východní obytné části paláce **DK** se dochovalo jen v rozsahu fragmentů tří oken v nádvorní zdi. Podobné okno s velkou nikou a šikmými špaletami je fotograficky doloženo na severní straně, o ostatních zdech nemáme žádné informace. Nádvorní zeď je asi 180 cm široká, tedy podstatně víc než zeď téhož patra západního dílu. Podobně tomu bylo se severní zdí. Podle absence stop

dělicích zdí na vnitřní straně nádvorní zdi lze soudit, že také celé horní patro východní části paláce tvořil jeden prostor – sál. Není však dodatečný, ale současný s celkovou výstavbou tohoto dílu paláce v době kolem poloviny 15. století, jak jsme zdůvodnili výše.

Obr. 63c: Helfenburk, geodetické zaměření severní fasády paláce (srov. obr. 62a). 40 – část fasády porostlá břečtanem.

Řez B - B'

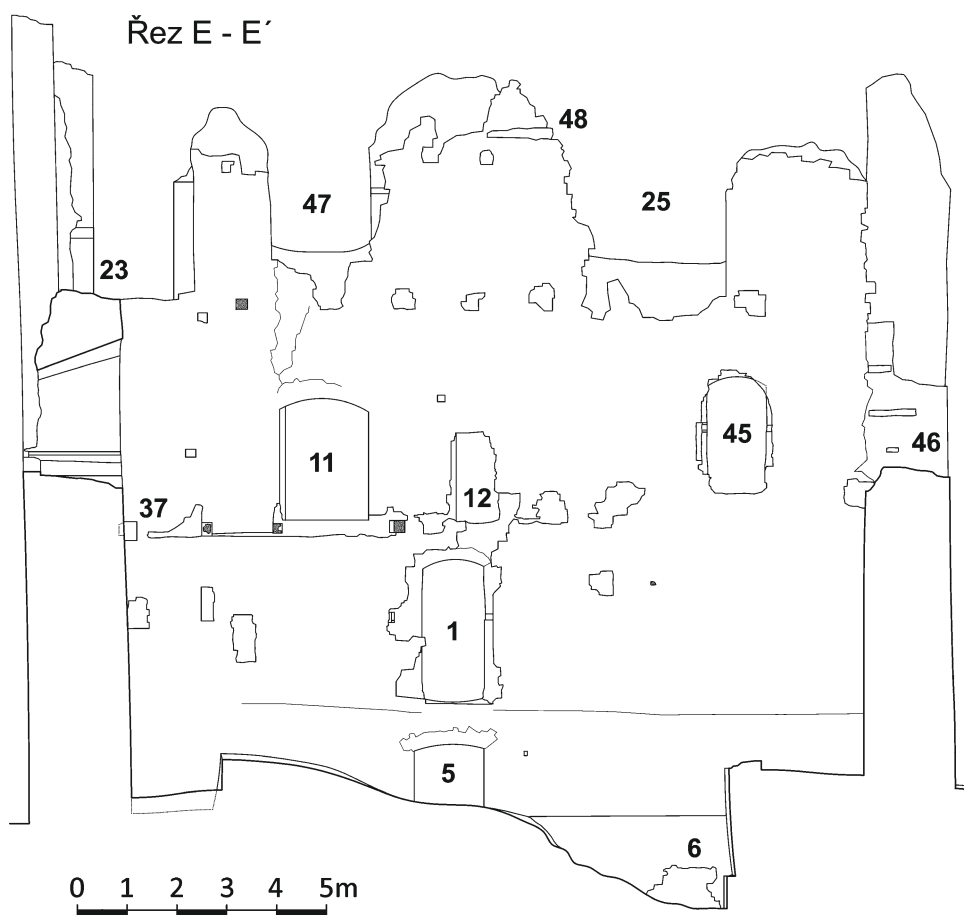

Obr. 63d: Helfenburk, geodetické zaměření, podélný řez palácem s pohledem k severu (srov. obr. 62a). 41 – kamenný znak (obr. 4); 42 – pozůstatky valené klenby; 43 – kapsy po stropních trámech dolního sklepa; 44 – šije ke vchodu do dolního sklepa.

ROZPORUPLNÝ OBRAZ ROŽMBERSKÉHO HRADNÍHO PALÁCE DOBY KARLOVSKÉ

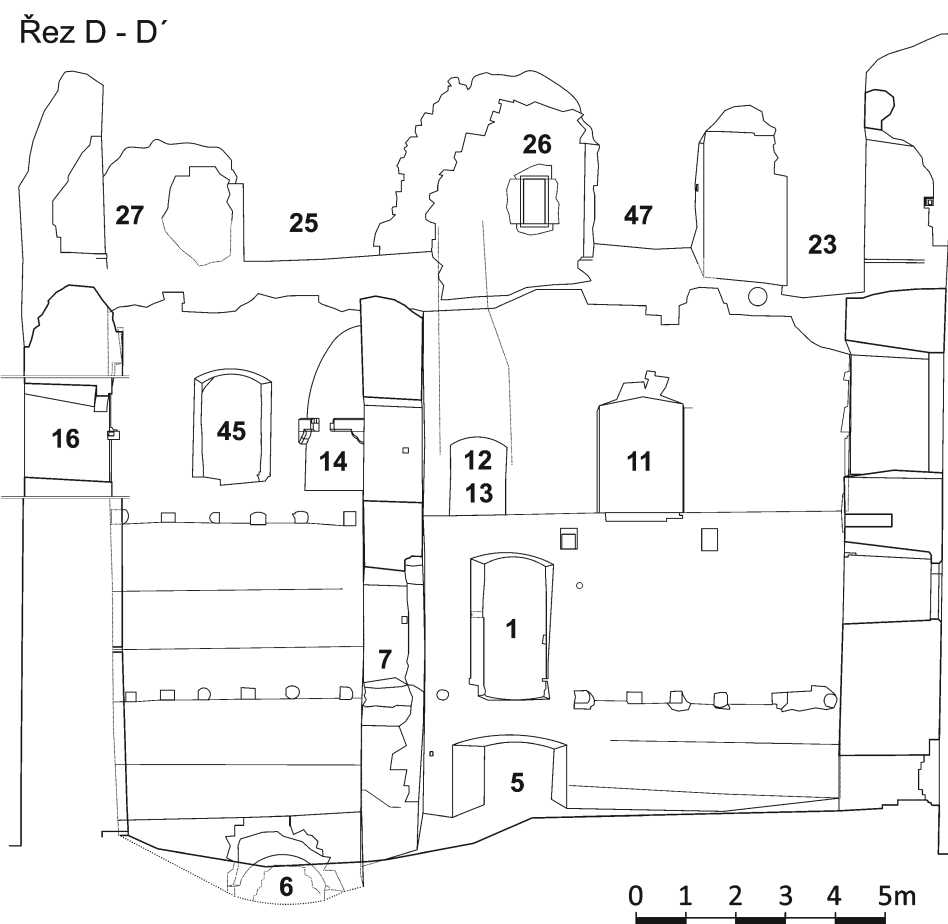
Na první pohled velmi podobné paláce dvou hradů z doby po polovině 14. století se ve skutečnosti vzájemně liší nejen v mnoha detailech, ale poněkud překvapivě také v základním pojetí. Vzájemná podobnost je tedy jen rámcová. Palác **DK** byl charakteristický mohutnou obvodovou hradbou bez okenních otvorů (výjimkou mohla být okénka na jihu vydržené místnosti v 2. patře). Okna

směrem do exteriéru hradu v horním podlaží západní obytné části paláce jsou teprve součástí druhotného zvýšení někdy v poslední třetině 15. věku. Vzhledem k dobrému vnějšímu zabezpečení terénem i dalšími stavbami to nelze vysvětlovat jen potřebami obrany, i když postupné zvyšování spojovacích zdí není v rámci úvah zanedbatelné a zatím nám chybí přesnější představa o chronologii ostatních částí hradního areálu. Důvody můžeme hledat také v oblasti symboliky, formálního výrazu. Opatrně by-

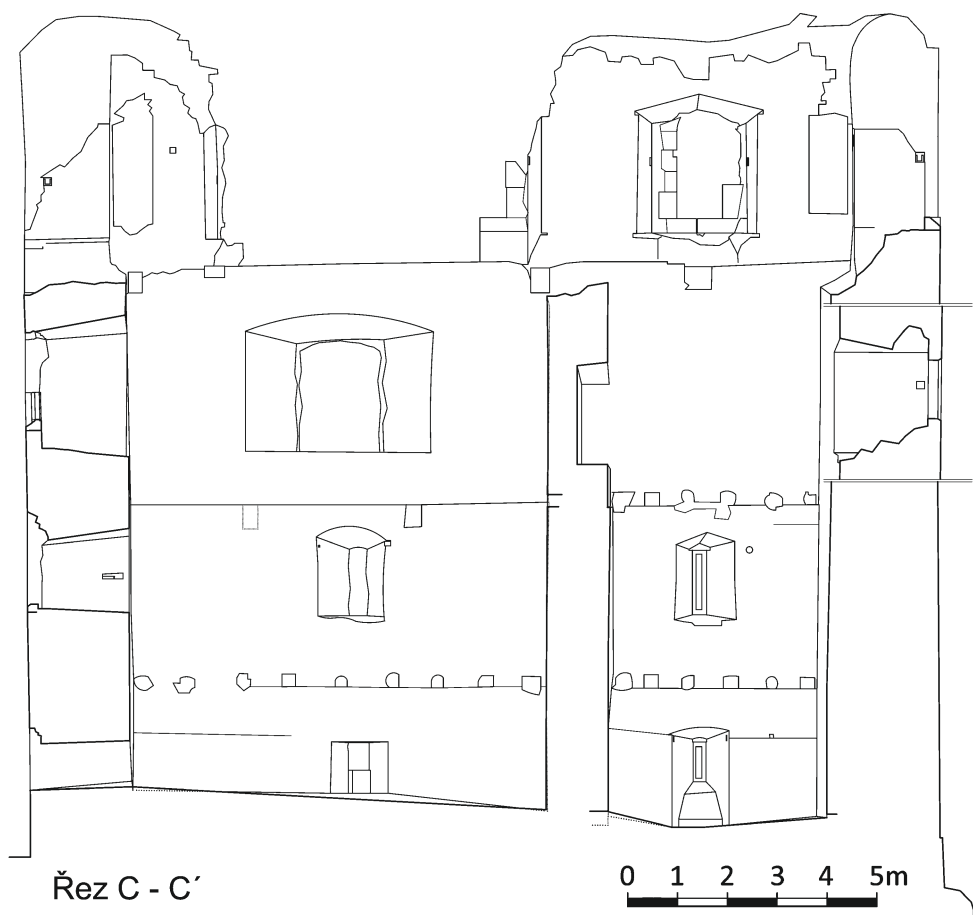
Obr. 64a: Helfenburk, geodetické zaměření, příčný řez spojovacími zdmi s pohledem na nádvoří průčelí západní obytné části (srov. obr. 62a).

6 – olámaný vchod do dolního sklepa; 5 – upravený vchod do jižního sklepa; 1 – ostění zbavený vchod do přízemí, se stopami pochvy pro závoru; 11 – vstup v 1. patře nad linií pavlače, který neměl kamenné ostění; 12 – malý vstup do dolní části komína; 45 – okno do severní místnosti 1. patra, jehož ostění zaniklo; 46 – „šmorce“ na severovýchodním nároží této části paláce; 23 – místo vstupu do sálu v 2. patře z jižní spojovací zdi; 47 – okno s pochvou závory, jehož ostění zaniklo; 25 – proluka po event. arkýři; 48 – několik předstupujících lomových kamenů (římsa).

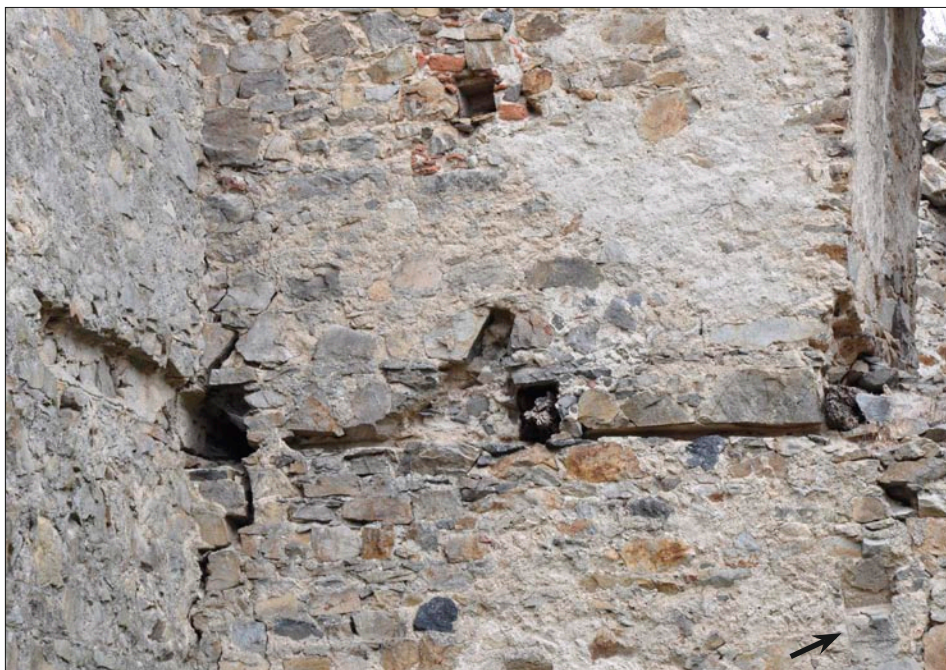

Obr. 64b: Helfenburk, geodetické zaměření, příčný řez s pohledem na vnitřní stranu západní nádvoří zdi (srov. obr. 62a, obr. 64a).

Obr. 64c: Helfenburk, geodetické zaměření, příčný řez s pohledem na vnitřní stranu západní zdi paláce (srov. obr. 62a, 69, 77, 86).

Obr. 65: Helfenburk, nádvoří průčelí západní obytné části paláce (srov. obr. 64a s legendou), stav 2008.

Obr. 66: Helfenburk, nádvorní průčelí západní obytné části paláce (srov. obr. 65), detail s hlubokou kapsou a otiskem jižního trámu pavlače (vlevo). Směrem doprava se dochovaly zbytky dalších dvou trámů stejného účelu, s negativem jejich vodorovného „polštáře“. Vpravo špaleta vstupu z pavlače do 1. patra, pod ní (v rohu obrázku, označeno šipkou) mělká kapsa šikmá, nejspíše provizorní vzpěry (srov. obr. 92), stav 2015.

chom snad mohli uvažovat o jakémisi ulpění v minulosti, i když s demonstrativním cílem. Naproti tomu palác **H** se otvíral již od počátku mnoha okny, a to ve všech podlažích a do všech stran, nadto zároveň v patře spojovacích zdí, kde okenní otvory zpočátku plnily spíše jen formální účel. Kontrast je zřejmý. Lze hovořit o diametrálně odlišných přístupech a očekávaních stavebníka, o to zajímavějších, že hradby byly stavěny prakticky zároveň a stejným šlechtickým rodem, který rozhodně nelze považovat za zaostalý, nesolventní či jinak omezený v možnostech. Právě výraz paláce **H** bychom mohli považovat za velmi cennou ranou indicii zmíněného „rozvoje obytné a reprezentační složky na cestě k přeměně hradu v zámek“. U Rožmberků můžeme potenciál tohoto trendu již v době karlovské právem předpokládat s ohledem na jejich význačné postavení a přístup k zahraničním podnětům.

Naskytá se také důležitá otázka zjevného odkladu stavby východní obytné části paláce **DK**. Těžko si představit, že nebyla plánována, když rozsah obvodové hradby palácového jádra byl tak velký. D. Menclová a T. Durdík předpokládali, že východní obytná část byla vystavěna ještě před koncem 14. století, uvedená zjištění však nasvědčují až době o půl století pozdější. V úvahu samozřejmě připadá ovlivnění tohoto postupu zátěží husitských válek a dalších politických událostí, pro Rožmberky nikterak zanedbatelných, či přehodnocení významu hradu, zároveň však nelze vyloučit již původní záměr určitého zakonzervování – posunu dokončení obytného jádra do budoucna.

Palác **DK** měl původně poměrně nízkou využitelnost k bydlení. Komfort snižoval malý počet vytápěných prostor i toalet, chyběl zde skutečný sál; obvyklá bytová jednotka složená z obyvatelné síně, světnice a komory byla značně redukována. Také sklepy vznikly později. I přes torzovitost dochování je zřejmé, že k bydlení byla ve 14. sto-

letí uzpůsobená jen obě patra paláce na **DK**, zatímco přízemí, charakteristické u obou hradů absencí omítek, tuto možnost jako obvykle neposkytovalo. Prostřední z trojice místností v 1. patře (sín) byla jen provozní či obslužná a severní (komnata), chabě osvětlená relativně malým oknem z nádvoří, měla nejasný způsob vytápění od jihu, dokonce zřejmě zrušený už během stavby. Stopy zateplení zde nenalzáme. Podobně si lze představit jižní místnost (světnici) tohoto podlaží. O to více bychom pak mohli očekávat od 2. patra. Severní místnost (komnata) však také zde měla jediné, i když znatelně větší okno na nádvorní straně a vedle něj krb, kterým byl již v průběhu výstavby nahrazen původní vstup z ochozu. Střední místnost (sín) byla podobně jako v 1. patře obslužná a ko-

munikační. Místnost jižní (světnici) zateplovala fošnová výdřeva a nepřímo obsluhovaná kamna. Pozoruhodná je absence prevetů, podmíněná již tím, že obvodová zeď paláce zůstala bez otvorů. Toaleta mohla být opět jen v jižní místnosti, zde by však stěžila uspokojovala potřebu celého podlaží. S možnostmi toalet umístěných v nádvorní zdi nelze kalkulovat. K podstatné změně ostatně nedošlo ani s pohusitskou výstavbou sálového patra, kde prevet nejspíše nechyběl, ale jeho dostupnost z nižších pater byla komplikovaná, zanikl krb severní místnosti 2. patra. Pokud jde o komunikační systém západní části paláce jako celku, nejsou prokázány nádvorní pavlače. To by svým způsobem ještě více omezovalo využitelnost interiérů k obývání.⁴³⁾

I když velké části nádvorní zdi zanikly spolu se všemi ostěními oken a dveří, jeví se tedy celková podoba paláce **DK** ze 14. století jako spíše jednoduchá a z hlediska funkčnosti neprogresivní, nadto shledáváme improvizace či nedomyšlenosti během výstavby, z nichž vyplývala různá omezení.

Palác na **H** byl od začátku podstatně odlišný. Také zde zjistíme dílčí změny z průběhu výstavby, svědčící zřejmě o neujasněnosti záměru. Děлил se na dva takřka identické obytné celky, poskytující ve srovnání s **DK** vyšší komfort. Sklepní podlaží, přístupná z nádvoří šjemi, byla na rozdíl od **DK** plánována, i když vznikala s určitými improvizacemi (následkem byla absence některých okének). Výjimečný detail představuje skrytý úložný prostor sklepa v severozápadním nároží paláce, který může být předmětem samostatné diskuse, např. s otázkou, proč nebyl v 1. patře atp.⁴⁴⁾ Přízemí jsou srovnatelná s **DK**, opět

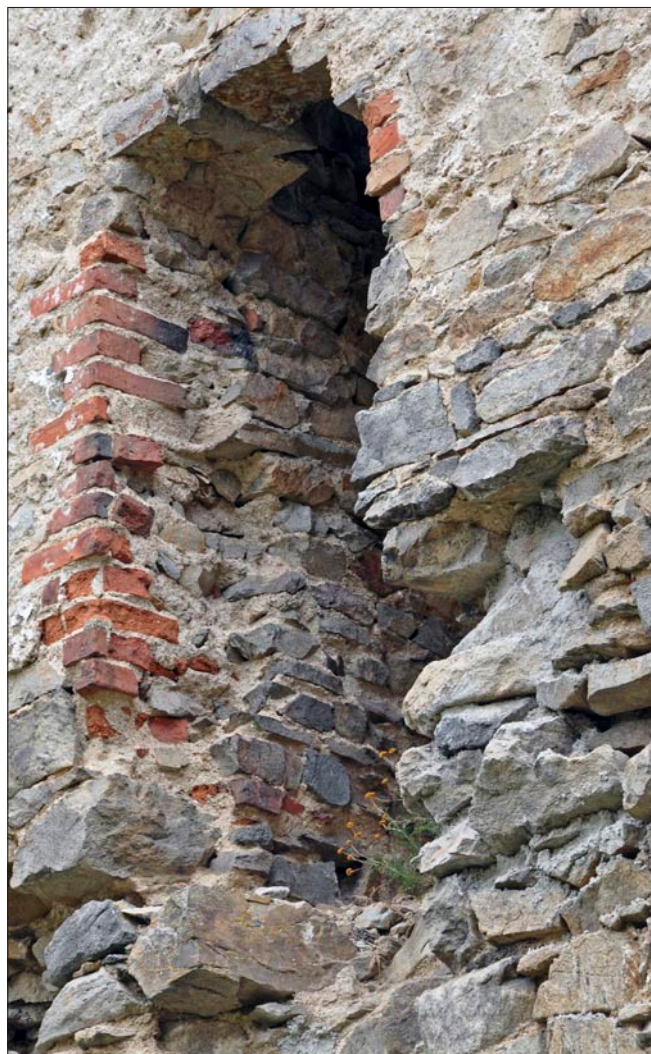
43) K současným názorům na dispozici a vybavení obytných celků ve 14. století, se zmínkami o Dívčím Kamenu a Helfenburku, srov. zejm. M. Rykl, Světnice jako srdce středoevropského domu, in: M. Dulla ed., Kapitoly z historie bydlení. Praha 2014, s. 29–59; J. Kypta, o. c. v pozn. 34.

44) K tomu srov. již pozn. 32.

měla nanejvýš skladovací funkci. K pobytu sloužila teprve první patra. Přístupná zřejmě byla prostřednictvím dílčích pavlačí, na něž se vystupovalo z nádvoří, vnitřní schodiště však nelze ani přes absenci stop vyloučit. Nádvorní pavlače byly výhodné z hlediska úspory prostoru v interiérech, ale problematické z hlediska údržby. Dvojice místností prvních pater – podle dnešní kategorizace světnice na jihu a komnata (komora) na severu – měly dovnitř široce rozevřená okna, z nichž část disponovala sedátko, severní prostory byly vybaveny prevetem. Vytápění kamny nebylo v západním dílu paláce podpořeno obvyklým zateplením stěn (dochovaly se rozsáhlé zbytky omítky) s „pyramídální“ sestavou ven rozevřených okének, zatímco stejně řešená jižní místnost na východě měla zateplení dřevěnými deskami, i když spíše jednoduché a řemeslně nevýrazné. Obě obytné části zakončovalo sálové podlaží s většími okny, které bylo možno částečně nepřímo temperovat. Palác H tedy měl dvě „plnohodnotné“ obytné jednotky, rozdělené však do dvou pater. Pozoruhodné propojení sálů ochozem na koruně jižní spojovací zdi lze snad klást do souvislosti s majetkovým rozdělením hradu mezi více členů rodu. Jak v tomto rozdělení mělo případně „fungovat“ patro s okny ve spojovacích zdech, zatím nedokážeme uspokojivě vyložit.

V dalších vlastnostech jsou si paláce bližší. Byly vystavěny obvyklým způsobem z lomového zdiva. Na **H** jsou ve velké míře dochovány tesané nárožní kvádry, na **DK** však samotná nároží zanikla. Pozoruhodná je absence armatur na horních částech severovýchodního a jihovýchodního nároží západního dílu na **DK**, v úrovni 2. patra; buď palác neměl tesané kvádry ani na ostatních nárožích, nebo to lze považovat za indicii záměru brzkého zvýšení spojovacích zdí.⁴⁵⁾ Tesaný kámen se na obou palácích dále uplatňoval v ostěních dveřních a okenních otvorů, která se však dochovala ve velmi nízkém počtu. Konzoly (korkorce) byly i na exponovaných místech dřevěné, kamenné konzoly se nedochovaly, kromě dvou malých exemplářů na **H**. S jedinou výjimkou valené klenby na **H** byly paláce přes svou výrazovou monumentalitu vybaveny pouze trámovými stropy, v případě potřeby vylehčenými kolmým průvlakem. Dílčí rozdíly je přitom obtížné jednoznačně vysvětlit, jako například „rychle“ řazené stropní trámy 2. patra na **DK**, které jsou zřejmě součástí dodatečného zvýšení o sálové podlaží.

Ostění dveří kompletně zanikla, s výjimkou dvou lomených sklepních portálů na **H**. Vesměs měla ostění rovné překlady, pokud to lze z dochovaných líců okolního zdiva odvodit. Jasný záměr nelze vysledovat ve zřizování prkenných pochev pro zasouvací závory ve špaletách dveřních otvorů. Tak na **DK** se zasouvací závory uplatňovaly u vchodů z nádvoří do přízemků západní obytné části. Funkci závor bychom zde mohli pokládat za velmi formální, neboť k delšímu pobytu tyto temné a nevytápěné prostory nesloužily. Všechny zůstaly neomítnuté a jistě měly jen skladovací funkce, podobně jako dodatečné sklepy. Na druhou stranu však nelze zapomínat, že mohlo jít zároveň o vstupy do celé budovy, uvnitř propojené schodišti. Na **H** měl vstup z nádvoří do přízemí západní části paláce závoru, stejně jako spojovací průchod mezi místnostmi tohoto podlaží. Analogicky tomu je ve východní obytné části, v obou případech se přitom zavíralo ze severní místnosti.

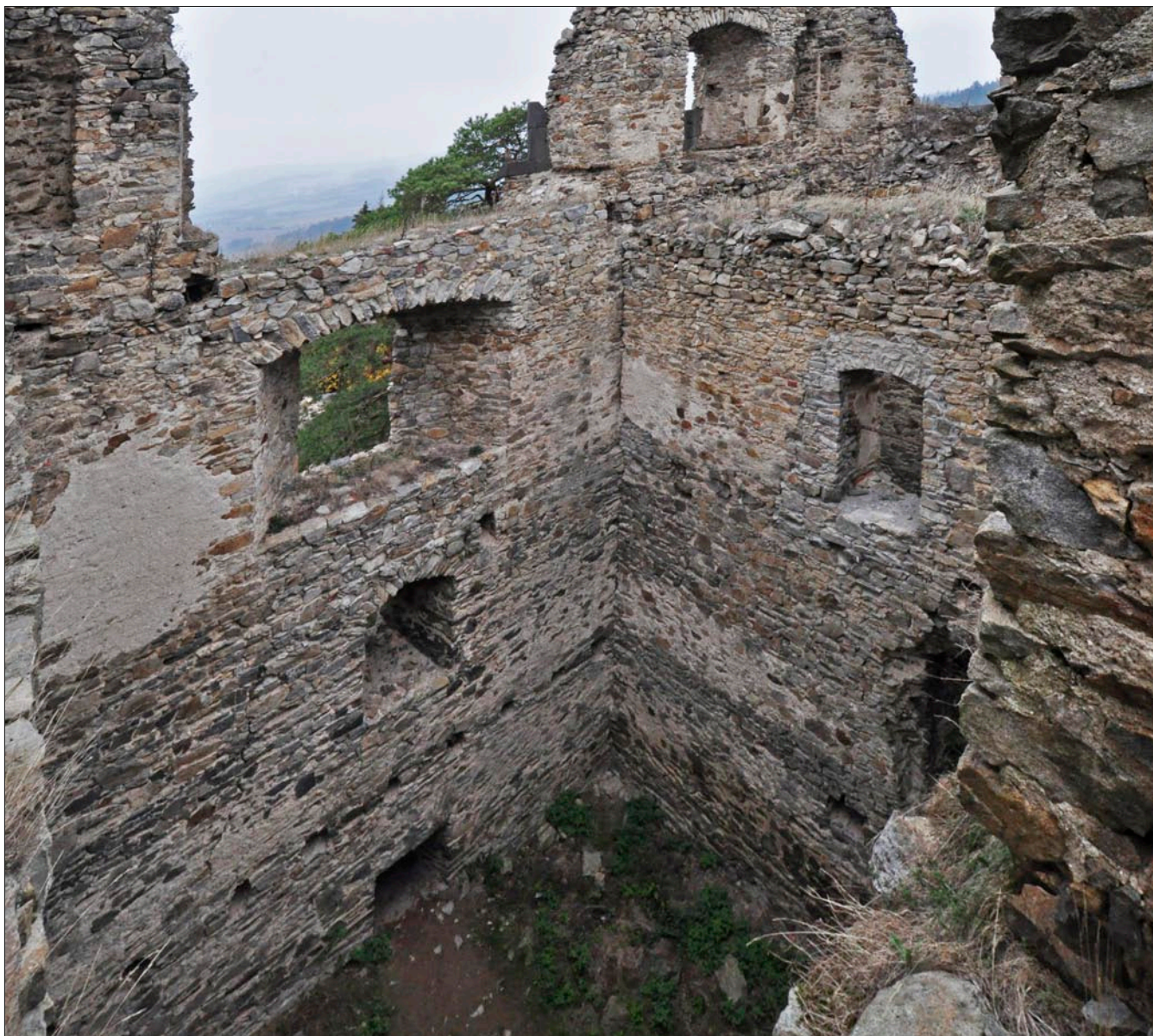

Obr. 67: Helfenburk, okno severní místnosti 1. patra západní obytné části (45), pohled z nádvoří, stav 2017.

Obr. 68: Helfenburk, pohled do hluboké kapsy po zaniklém trámovém nosníku v jihozápadním koutě nádvoří (obr. 66 vlevo), který byl součástí pavlače v úrovni podlahy 1. patra západní obytné části paláce. U konce otvoru vidíme dřevěný prvek v podobě háku, který kotvil uvedený nosník, stav 2015.

45) Existují však místa, kde lze absenci nárožních kvádrů vyložit ještě obtížněji. Např. obě nároží paláce Helfenburku nad jižní spojovací zdí jsou armované, nad východním koncem severní spojovací zdi však kvádry nebyly (nad západním koncem nároží zaniklo).

Obr. 69: Helfenburk, západní obytná část paláce, pohled z horní části jihovýchodního kouta do jižního traktu (srov. obr. 64c). Dole sklep a přízemí, nad nimi první patro s rekonstruovaným velkým oknem a také nově vyzděným průchodem do severní místnosti (srov. obr. 12b). Nahoře sálové podlaží s koutovou skříňkou (zcela vlevo), výraznou prolukou po zaniklém zdivu a špaletou okna se stopami dřevěného sedátka i zbytkem ostění. V pozadí vpravo další, stejně provedené okno sálu. U obou oken jsou vidět také otvory pochev pro závoru ve špaletách, stav 2015.

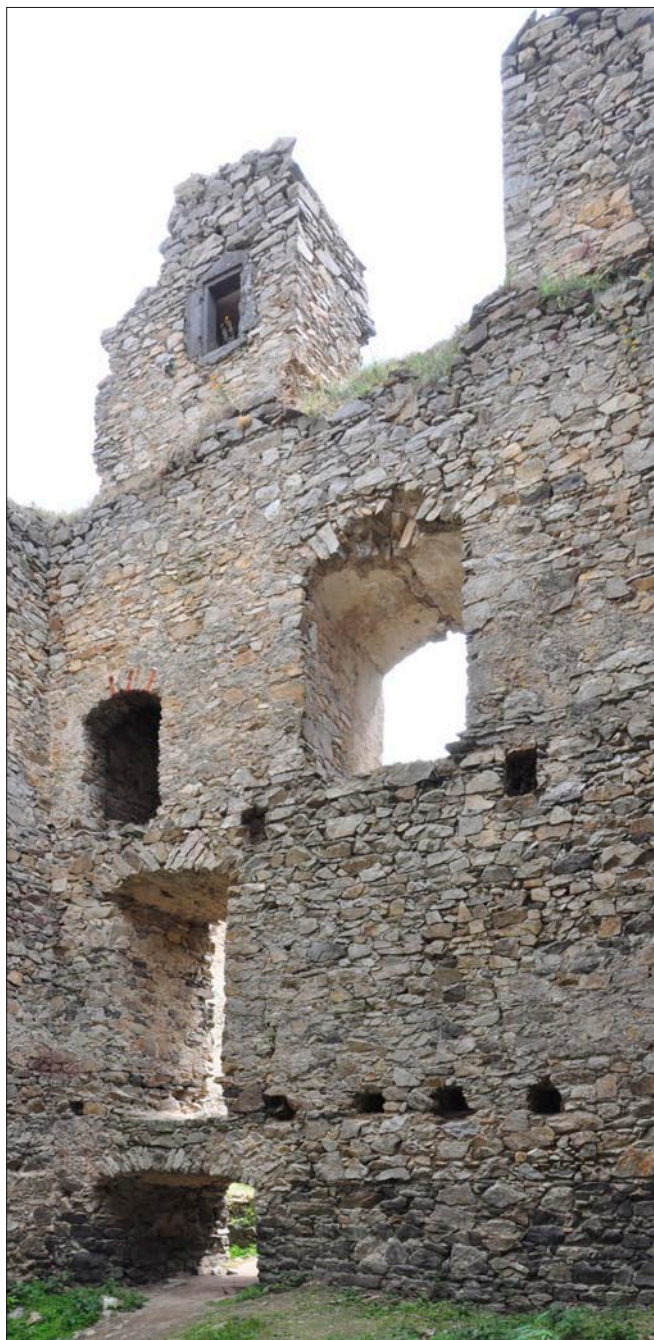
Vstupy do sklepů i průchod mezi sklepy západní části však závory neměly. Závorou byl zabezpečen průchod v 1. patře. Ve východní části tolik informací nemáme. V sálových patrech se dochovaly jen zbytky vchodů z jižní spojovací zdi, které závory měly.

Pozoruhodný je široký vchod v 1. patře západní nádvoří zdi paláce na **H**, který podle všeho neměl kamenné ostění, ale výdřevu, jejíž konstrukční řešení neznáme. Součástí výdřevy musel být i nějaký speciální způsob uzavírání, bez závory zasouvané do zdiva. Smysl tohoto pojetí nám dosud uniká, snad bylo výhodnější při větší šířce vchodu.⁴⁶⁾

Jen o něco lépe se dochovaly okenní otvory, přesto však jejich ostění, původně nepochybně všechna pravoúhlá, představují zajímavý celek svého druhu. Hůře je na

tom i v tomto směru palác **DK**, kde se z původní výstavby 3. čtvrtiny 14. století uchovalo jediné přízemní ostění, bez možnosti uzavírání. Podobná okénka, jen s jednodušší profilací ostění a umístěná v obvodové zdi, přísluší sklepmu a přízemí západní obytné části **H**. Okna v 1. patře západní obytné části stejného hradu jsou pozoruhodná široce rozevřenými špaletami, ale poměrně malou světlou šířkou vlastních ostění. Okna neměla pevné zasklení, pouze na vnitřní straně ostění je bylo možno uzavřít volnou dřevěnou okenicí, která se po vložení do polodrážky zajistila závorou zasouvanou do pochvy ve špaletě. Tyto závory však chyběly na jižních stranách obou obytných částí paláce, i když v oknech spojovacích zdí se důsledně uplatňovaly. Právě okna bez závory také neměla postranní sedátka. Jen poněkud větší okna podobného půdorysu a se sedátky osvětlovala oba sály na **H**. Podle dochovaných zbytků ostění v západní části je zřejmé, že ostění v sálu byla rozdělena jen příčnickem. Rovněž neměla pevné za-

46) Na podobný, vydřevěný průchod v hradbě mezi palácem a válcovou věží na Dívčím Kameni upozorňuje J. Varhaník, o. c. v pozn. 12, s. 30, srov. obr. 30b.

Obr. 70: Helfenburk, interiér jižního traktu západní obytné části paláce, pohled na část nádvoří zdi (srov. obr. 64b). Dole částečně zasypáný vchod z nádvoří do sklepa, nad ním vchod do přízemí. V 1. patře vchod z pavlače a obslužný otvor zaniklých kamen. Nahoře okno sálu, skříňka s uzavíratelným ostěním a zcela vlevo část širokého otvoru (snad do arkýřové kaple?), stav 2015.

sklení, ale bylo je možno uzavřít okenicemi, zavěšenými na vnitřních stranách. Patrně všechny tyto okenice bylo možno po zavření zajistit závorami zasouvány do pochv ve špaletách. Uvedená zjištění jsou pozoruhodná zejména představou o využitelnosti obytných prostor paláce **H** za předpokladu, že okna nebyla zasklená a přívod denního světla byl možný jen při současném otevření na povětrnost. Na místě je proto úvaha, že okenice nepředstavovaly plné dřevěné desky, ale prosklené rámy, byť by byly velmi robustní a prosklení se týkalo jen části jejich plochy. Každopádně musíme slevit v dosavadní představě o relativně velkých, křížem dělených oknech v 1. a 2.

Obr. 71: Helfenburk, obslužný otvor kamen v 1. patře západního obytného dílu paláce (srov. obr. 70). Kamna v popředí zanikla beze stop. Za otvorem, jehož horní část musela sloužit také k odvodu kouře z kamen, je dutina dolní části komína. Za ní se otvírá průhled menším otvorem do nádvoří, který byl přístupný z pavlače (srov. obr. 65), stav 2008.

Obr. 72: Helfenburk, fragment ostění v 1. patře jižního průčelí západní obytné části. Ostění v širším prostoru okna ukazuje, že světlá šířka otvoru byla poměrně malá. Pozoruhodná je absence stop po upevnění okenice i pochvy po závoře ve špaletách. Chybí také postranní sedátka (srov. obr. 63b vpravo), stav 2008.

Obr. 73: Helfenburk, fragment ostění v 1. patře jižního průčelí západní obytné části (srov. obr. 72). Na vnitřní hraně je zřetelná pravoúhlá drážka pro okenici, stav 2008.

Obr. 74: Helfenburk, fragment ostění jižního okna v západní obytné části paláce, dochovaný in situ (srov. obr. 72 a 73). Zřetelná je profilace stojky nad parapetním dílem, stav 2017.

patře.⁴⁷⁾ Systém uplatnění závor dveří a okenic zřejmě nebyl důsledný, v 1. patře můžeme jen zhruba tušit preferování závor oken blíže exteriéru hradu kvůli obrannému hledisku.

Obytnou funkci obou pater paláců na **DK** a **H** doplňuje několik dřevem vyložených výklenků (skříňek) ve

Obr. 75: Helfenburk, skříňka ve východní zdi 2. patra západní obytné části (srov. obr. 70). Na vnějším obvodu drážka a stopy závěsů pro dvířka, uvnitř zborcený prkenný překlad. Vpravo šplateta okna, stav 2017.

Obr. 76: Helfenburk, původně dřevem vyložená skříňka v jihozápadním rohu západního sálu paláce (nadpraží je zříceně). Vpravo od ní drobná kamenná konzola nejasného účelu (srov. obr. 64c, 69 vlevo), stav 2008.

zdi. Opět už nepřekvapuje, že se tyto výklenky neobjevují v obvodové zdi paláce na prvním z hradů. Největší výklenek je v jižní stěně severní místnosti 1. patra na **H**. Výjimečná je drobná skříňka ve východní stěně západního sálu na **H**, jejíž kamenné ostění bylo uzpůsobeno k zavírání dvířky (obr. 75). Hypoteticky bychom mohli uvažovat o její souvislosti s eventuální arkýřovou kaplí, vystupující v sousedství do prostoru nádvoří. Mezi skříňkou a uva-

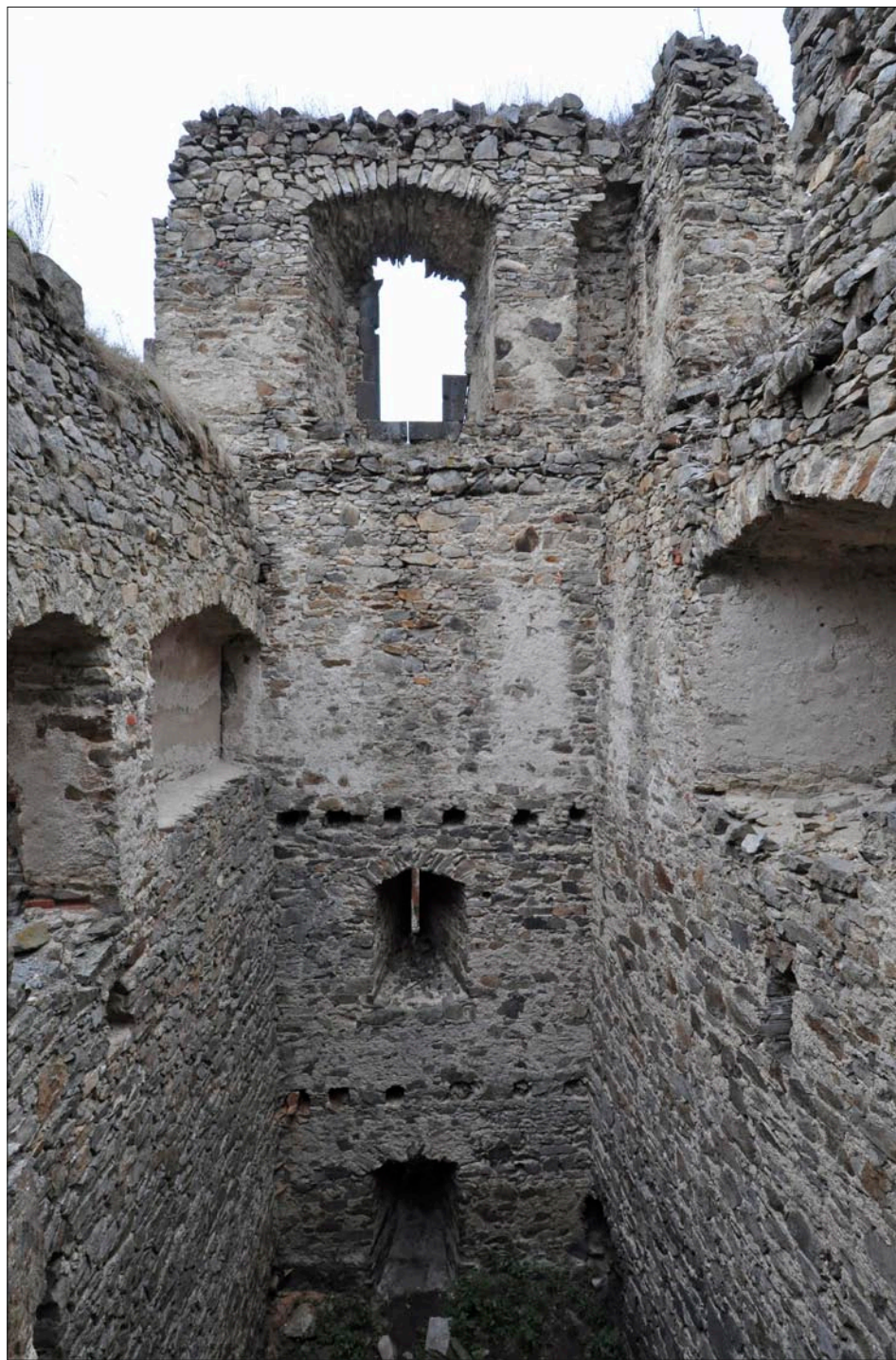
47) Srov. D. Menclová, o. c. v pozn. 22, s. 83.

žovanou kaplí stoupá masou zdíva komínový sopouch od kamen v 1. patře.

Zajímavé jsou získané informace o vytápění obytných prostor, bez kterého si život v podhorských hradech nelze pro větší část roku představit. Lze-li příslušná patra paláců chápat jako bytové jednotky, byla střední prostora – síň – 1. patra na **DK** určena takřka výhradně ke komunikaci a nepřímému vytápění severní místnosti, jehož systém nedokážeme stanovit a na něj bylo záhy z neznámých důvodů rezignováno. V jižní místnosti mohl být hypoteticky někde při nádvoří zdi krb. Druhé patro mělo stejné funkční rozdělení, jen s tím rozdílem, že krb byl v severní místnosti a jižní, dřevem zateplená místnost byla vybavena kamny. Na sál, jehož součástí byl výběžek kaple, si palác musel delší dobu počkat. Můžeme jen připomenout, že byl vytápěn patrně dvěma krby (doložen je však jen jeden) a k tomu snad ještě temperován komínem kamen stojících v 2. patře. Hodnocení paláce **DK** z hlediska vytápění je obtížné a nejednoznačné kvůli změnám v průběhu stavby a dalším, výše zmíněným zvláštnostem.

V západní obytné části paláce **H** nebyla na rozdíl od **DK** střední obslužná místnost – síň, za jejíž variantu však můžeme pokládat nepřímé vytápění kamen větší místnosti (rozlehlé světnice) prostřednictvím nádvoří pavlače. Menší, severní místnost – komnatu – vyhříval koutový krb. Ani jedna z této dvojice obytných prostor neměla dřevěné zateplení, přičemž není pravděpodobné jeho zmišení beze stop. I ve světnici jsou klasická okna s dovnitř rozevřenými špaletami, byť samotné otvory byly poměrně malé. Analogicky bylo zjevně vyhříváno 1. patro východní obytné části. Oba sály na **H** byly nejspíše vytápěny jen nepřímo, v návaznosti na otopné systémy 1. patra.

Poznatky o vytápění obou hradních paláců, byť samozřejmě neúplné, ukazují na paralelní využívání více systémů a prostředků, stejně jako různé improvizace a změny v průběhu výstavby i později.⁴⁸⁾ Je zřejmé, že

Obr. 77: Helfenburk, průhled severním traktem západní obytné části k západu (srov. obr. 64c vpravo). V pozadí západní zeď s úzkými okénky ve sklepe a přízemí. V 1. patře okno není, ve 2. patře okno sálu s dochovanou větší částí ostění, které bylo děleno jen vodorovným příčnickem v horní části (srov. obr. 86). Vpravo od okna koutová skříňka, jejíž dřevěné obložení se nedochovalo. Vpravo severní zeď s koutovou nikou (skrýš?) v úrovni sklepa a nikami oken v obou patrech. Vlevo mezitraktová zeď s průchodem a širokou nikou v 1. patře, stav 2015.

neklamným důkazem funkce místnosti jako světnice nemusí být zateplení dřevem. Na **H** zjevně takto sloužily dvě srovnatelné místnosti, z nichž zateplená tímto způsobem byla jen jedna. Toto zateplení však bylo podle překrytí fragmentů latí omítkou zrušeno ještě v době obývání

48) Na velkou šíři možností upozorňuje např. V. Razím, Věž hradu Rýzmburku (Oseku) a otázka její obytné funkce, in: M. Dejmal – L. Jan – R. Procházka edd., Na hradech a tvrzích. Miroslavu Plačkoví k 75. narozeninám jeho přátelé a žáci. Praha 2019, s. 177–189.

Obr. 78: Helfenburk, severní trakt západní obytné části paláce, průhled směrem k východu (srov. obr. 64b vlevo). V čele nádvoří zeď se zbytky stropních trámů nad horním sklepem a přízemím. Dole pod odsazením líce zdiva olámaný vstup z nádvoří do takřka zasypaného dolního sklepa (snímek je pořízen z povrchu tohoto zásypu). Nahoře 1. patro s oknem na ose a pozůstatky koutového krbu vpravo. Z druhého patra vidíme blok zdiva mezi vchodem na tamější prevet (v koutě) a širokým otvorem domnělé arkýřové kaple. Vlevo severní zeď se špaletou okna a vstupem do prevetu (srov. obr. 80). Dole těsně nad zásypem vlevo kapsy po stropních trámech dolního sklepa. Vpravo mezitraktová zeď s vchody do horního sklepa (prohloubení na úrovni zásypu dolního sklepa je novodobé) a přízemí. Nahoře průchod do jižní místnosti, stav 2008.

hradu. Podobně je tomu s půdorysy a velikostí oken, sestavy ven rozevřených okének nejsou žádnou podmínkou.⁴⁹⁾ S daným tématem úzce souvisejí interiérové omítky. V obou palácích se dochovaly zbytky jednovrstvých omítek, které neumožňují uvažovat o složitějším vývoji tepelných poměrů obytných místností v průběhu středověku.

Součástí obytných podlaží byly toalety ve formě z fasád vy-sazených arkýřů. Na **DK** jsme již zdůraznili pozoruhodnou absenci těchto zařízení v západní obytné části, korespondující s celkově nižším komfortem bydlení stavby. V pozdější části východní si dokážeme představit řadu míst, kde prevety mohly být, ale zanikly spolu s rozsáhlými destrukcemi zdiva. Palác **H** vykazuje pravidelné rozmístění prevetů. V 1. patře byly vždy v severní obvodové zdi, tedy v místnostech – komnatách, kde se zároveň nacházely krby, v sálech druhého patra pak ve stejné zdi, vždy v severovýchodním koutě. Sporná je pouze existence prevetu v západní partii severní spojovací zdi. Všechny toalety tedy vystupovaly do exteriéru hradního jádra, praktické bylo směřování k severu. Předpoklad prevetu v 1. patře na západní straně, vyslovený D. Menclovou, je i v této souvislosti neodůvodněný. Dnes již jen prevet na severní straně západní obytné části poskytuje bližší představu o způsobu zavírání. Z cihel vyzdžené ostění vstupní chodbičky, po stranách však takřka odlámané, mělo na straně místnosti vpadlinu pro dveře, které se do místnosti také otvíraly (obr. 80). Úzkou chodbičkou se vstupovalo do samotného arkýře, vysunutého na konzolách, jejichž detailní řešení neznáme. Arkýř vyčníval přímo v ose průchodu. Stejně tomu zřejmě bylo

49) K tomu např. též V. Razím, Dolní palác hradu Žebráka. Několik poznámek k problematice dřevem zateplených prostor českých hradů, *Průzkumy památek X*, č. 2, s. 63–85.

i s ostatními toaletami. Žádné další hygienické zařízení nebylo v palácích identifikováno.

K možnosti částečné zástavby velkého nádvoří paláce na **DK** jsme se již vyjádřili (kuchyně?, na **H** doložena není. Komplikace by ostatně působily šje sestupující ke sklepům, později také ochozy při zdech. Informace o střechách a jejich krytině, exteriérových omítkách, detailním řešení ochozů atp. nám do dalších archeologických poznatků chybí.

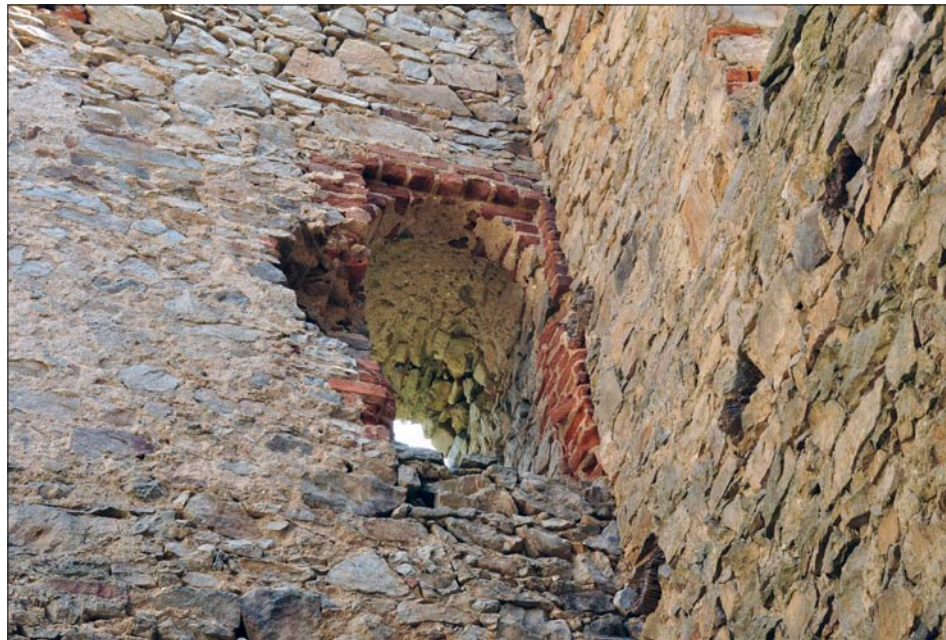
ZÁVĚR

Cílem tohoto příspěvku bylo představit výsledky průzkumu dvou „bratrských“ hradních paláců a využít potenciál jejich srovnání, zdůvodněný úvodem. I řada dílčích zjištění je však přínosná vzhledem k zásadnímu místu budov ve stavebním fondu doby karlovske v českých zemích, i když jejich vypovídací hodnota může být využita teprve v budoucnosti. Hlavní přínos spatřuji v možnosti publikovat širší dokumentaci k oběma stavbám a jednotlivým tématům kultury bydlení, jako jsou dispoziční řešení, dveřní a okenní otvory, topení, toalety atd., v souladu s krédem vysloveným v úvodu. V průběhu průzkumu a jeho zpracování se stále připomínala nedostatečnost systematického poznávání a zpřístupňování v terénu dochovaného, přitom velmi ohroženého materiálu.

I když byly v poslední době představeny důležité práce na dané téma a období pro území jihozápadních Čech (zejm. hrady Kašperk, Radyně, Bečov nad Teplou), zdržíme se širších srovnání a diskuse, přesahujících možnosti této práce. Účelnější bude ponechat komparaci na pozdější období, zvláště když můžeme konstatovat spíše obtížně vysvětlitelné rozdíly než jednoznačné shody.⁵⁰⁾ Podobně je tomu se spolehlivou srovnávací využitelností dochovaných kamenických prvků a dalších detailů českých hradů. Na základě v budoucnu získaných dendrochronologických dat bude možno také

Obr. 79: Helfenburk, skříž (?) v severozápadním koutě sklepa západní obytné části paláce, úhlopříčný pohled z prostoru sklepa (srov. obr. 77 dole). Parapetní část zdiva je odlámaná, vnitřní výdřeva zanikla. Zcela vpravo dole kapsa po stropním trámu dolního sklepa, stav 2008.

Obr. 80: Helfenburk, vchod do arkýřového prevetu v 1. patře severního traktu západní obytné části paláce, šikmý pohled z přízemí. Dveřím, které se otvíraly do místnosti, sloužila vpadlina a zavírací mechanismus ve vodorovném trámu vpravo (stojky cihelného ostění byly později odsekány a průchod rozšířen), stav 2017.

Průzkumy památek IX, č. 2, 2002, s. 75–108; J. Anderle, Uspořádání bytů v některých velkých hradech doby Karla IV., in: Svorník 6 – Funkční a prostorové uspořádání budov, Praha 2008, s. 13–32; též, Katalogové heslo č. 19 – Kašperk, kapitola Hradní architektura, in: P. Jindra – M. Ottová edd., Obrazy krásy a spásy. Gotika v jihozápadních Čechách. Revnice – Plzeň 2013, s. 118–123. Jako solidní základ je třeba připomenout zejm. práci J. Škabrada, Konstrukce historických staveb. Praha 2003.

50) Srov. J. Anderle – J. Kyncl, Vývoj horního hradu v Bečově nad Teplou,

Obr. 81: Helfenburk, zbytky krbu v jiho-východním koutě severní místnosti 1. patra západní obytné části paláce. Při pohledu z přízemí vidíme dvě natočené tesané konzoly pláště dýmníku, zahýbajícího do komína, který byl společný s komínem kamen v jižní prostře, stav 2015.

Obr. 82: Helfenburk, pohled z koruny velké válcové věže na horní partii západní obytné části paláce. Dole otvory 1. patra – vlevo vchod do zaniklého arkýře prevetu (zdívo vlevo od otvoru a pod ním přezděné), vpravo okno, původně s mříží (srov. obr. 83). Ve 2. patře vlevo chodbička do prevetu v dnes zříceném nároží. Průhledem na místě okna v popředí vidíme část nádvorní zdi sálu se skříňkou s uzavíratelným ostěním (obr. 75), vlevo od skříňky dutina komína společného krbu a kamnům v 1. patře. Pravě ze dvou oken v popředí si uchovalo tesaný parapetní díl ostění, prokazující absenci svislého středního prutu (obr. 84). V průhledu stejným oknem vidíme dvě nestejně dochovaná okna západní strany sálu, stav 2016.

posoudit, zda nemusíme přehodnotit dosavadní představy o vývoji a postavení hradu Dívčího Kamene v 15. až 16. století.

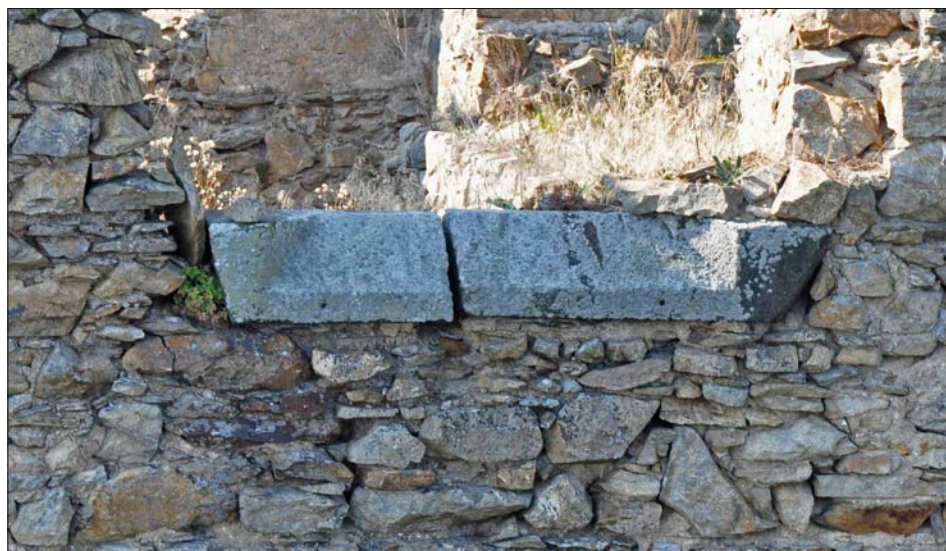
Tento recenzovaný odborný článek vznikl na základě institucionální podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace poskytované Ministerstvem kultury (VO5. Nemovité památky).

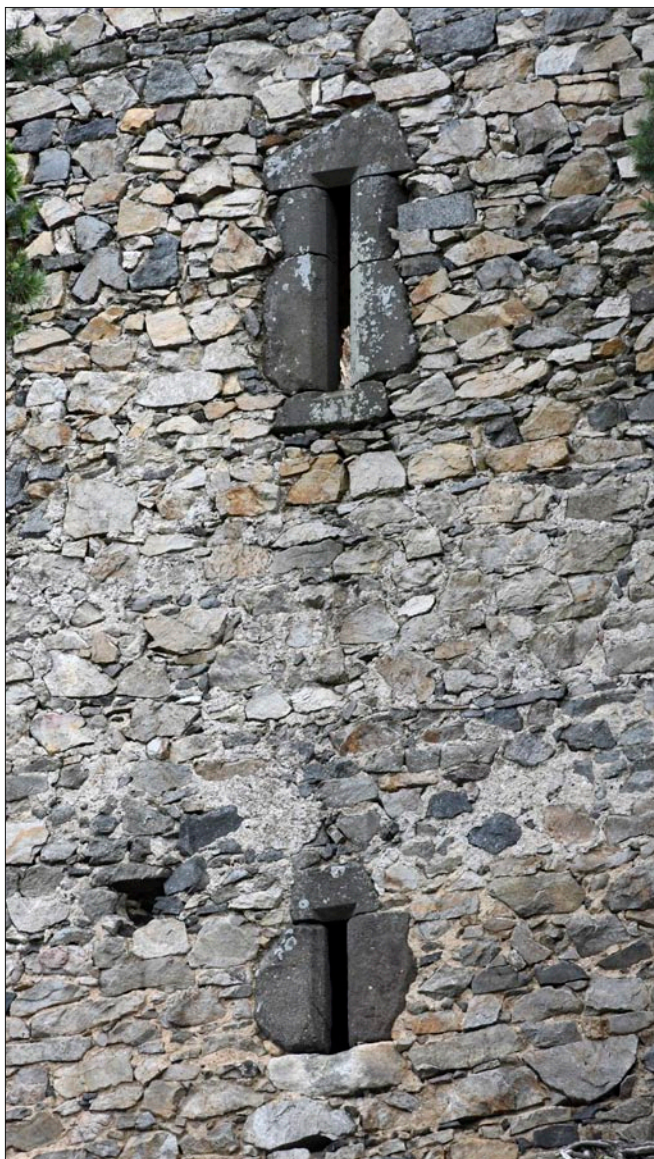
PHDR. VLADISLAV RAZÍM – NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ
ÚSTAV, ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVIŠTĚ
STŘEDNÍCH ČECH V PRAZE,
SABINOVA 373/5, PRAHA 3
RAZIM.VLADISLAV@NPU.CZ
ORCID: 0000-0003-3016-3831

Obr. 83: Helfenburk, v úplnosti dochované ostění okna v severním průčelí západní obytné části paláce, náležející 1. patru (srov. obr. 82). Hrana ostění byla na celém obvodu stejnoměrně okosená, ostění nebylo dělené a od počátku v něm byla vložena železná mříž (podle dochovaných otvorů jeden prut svislý a dva vodorovné). Zamřížování snad souviselo s umístěním na nejméně chráněné, severní straně, tedy směrem k hlavní bráně hradu, stav 2017.

Obr. 84: Helfenburk, dochovaný parapetní díl ostění okna v severním průčelí západní obytné části paláce, osvětlujícího sál v 2. patře (srov. obr. 82). Nad široce okosenou hranou nejsou stopy svislého dělení, stav 2016.

Obr. 85: Helfenburk, detail západního průčelí paláce s typickými okénky. Dole kratší do horního sklepa, nahoře delší do přizemí, stav 2024.

Obr. 86: Helfenburk, severní okno ve 2., sálovém patře západního průčelí paláce, se segmentovým záklenkem niky a rozsáhlými pozůstatky tesaného ostění (srov. obr. 77 nahoře). Profilace ostění sestávala z širokého okosení, před nímž představeného úzkého výžlabku a pásku, bez mříže. Patrné jsou stopy zaniklého příčníku, stav 2016.

PRAMENY A LITERATURA

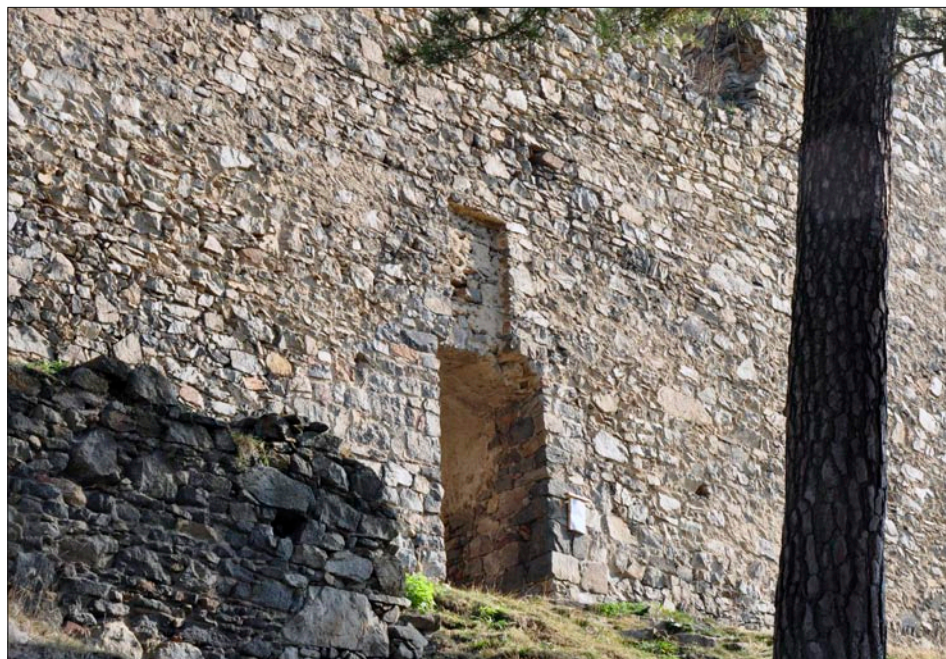
- Anderle, J. 2008: Uspořádání bytů v některých velkých hradech doby Karla IV., in: Svorník 6 – Funkční a prostorové uspořádání budov, Praha, s. 13–32.
- Anderle, J. 2013: Katalogové heslo č. 19 – Kašperk, kapitola Hradní architektura, in: Jindra, P. – Ottová, M. edd., *Obrazy krásy a spásy. Gotika v jihozápadních Čechách*. Revnice – Plzeň, s. 118–123.
- Anderle, J. – Kyncl, J. 2002: Vývoj horního hradu v Bečově nad Teplou, *Průzkumy památek IX*, č. 2, 2002, s. 75–108.
- Beránek, J. – Macek, P. edd. 2015: Metodika stavebněhistorického průzkumu. Odborné a metodické publikace, sv. 70. Praha.
- Bláha, J. – Jesenský, V. – Macek, P. – Razím, V. – Sommer, J. – Veselý, J. 2005: Operativní průzkum a dokumentace historických staveb. Odborné a metodické publikace, sv. 31. Praha.
- Černý, M. – Vyleta, T. – de A. Lima, V. – Honetschlager, A. – Kopecký, J. 2016: Hrad Helfenburk u Bavora, okres Strakonice. Palác. Geodetické zaměření stávajícího stavu. 2016, rkp. (uložen v archivu NPÚ ÚOP SČ v Praze).
- Černý, M. – Vyleta, T. – de A. Lima, V. – Honetschlager, A. – Kopecký, J. 2019: Hrad Dívčí Kámen, okres Český Krumlov. Palác. Geodetické zaměření stávajícího stavu. 2019, rkp. (uložen v archivu NPÚ ÚOP SČ v Praze).
- Durdík, T. 2000: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.
- Durdík, T. 2002: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Dodatky. Praha.
- Durdík, T. 2004: Hrad Dívčí Kámen (Maidštejn, Menštejn), in: V. Storm red., *Dívčí Kámen: Přírodní rezervace a historický vývoj osídlení*. Křemže, s. 62–70.
- Durdík, T. 2005: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Dodatky 2. Praha.
- Durdík, T. 2008: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Dodatky 3. Praha.
- Durdík, T. 2011: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Dodatky 4. Praha.
- Durdík, T. 2011: Rožmberské hrady, in: J. Pánek – M. Gaží edd., *Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami*. České Budějovice, s. 182–195.
- Flegl, M. 1983: Hrad Helfenburk a jeho záchrana před půl stoletím, *Jihočeský sborník historický* 52, s. 116–124.
- Hlavenka, P. – Sýkora, M. 2024: Hrad Pravda (okres Louny). Nové poznatky o podobě a době výstavby hradu, *Archaeologia historica* 49, č. 1, s. 71–103.
- Kašička, F. – Lancinger, L. – Procházková, N. 1996: Hrad Helfenburk, okres Strakonice. Stavebně historický průzkum a architektonické vyhodnocení objektu (koncept). I. část textová a obrazová. II. část grafická. SÚRPMO Praha, rkp. (uložen v NPÚ ÚOP v Českých Budějovicích, plánový archiv, arch. č. PD 2809).
- Kašička, F. – Nechvátal, B. 2014: Helfenburk, in: F. Kašička – B. Nechvátal, *Hrady, hrádky a tvrze na Strakonicku, Blatensku a Vodňansku*. Strakonice, s. 109–123 (2., doplněné a rozšířené vydání).
- Kubíková, A. 2011: Petr I. z Rožmberka a jeho synové. České Budějovice.
- Kyncl, T. 2004: Dendrochronologické datování dřevěných konstrukcí hradu Helfenburk u Bavorova. 1. etapa. Praha – Průhonice, rkp. (uložen v archivu NPÚ ÚOP SČ v Praze).
- Kyncl, T. 2010: Dendrochronologické datování stropních trámů z hradu Dívčí Kámen (k.ú. Holubov). Brno, rkp. (uložen v archivu NPÚ ÚOP v Českých Budějovicích).

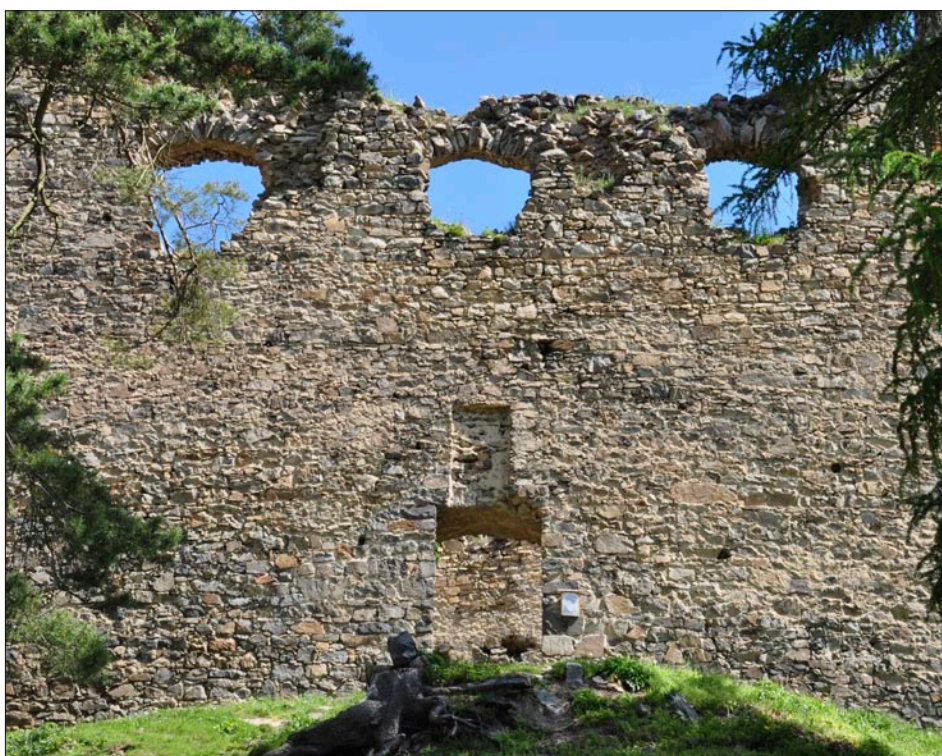
- Kyncl, T. 2015: Dendrochronologické datování dřevěných konstrukcí hradu Helfenburk u Bavorova. 2. etapa. Brno, rkp. (uložen v archivu NPÚ ÚOP SČ v Praze).
- Kyncl, T. 2022: Dendrochronologie a průzkumy staveb, Průzkumy památek XXIX, č. 1, s. 1–2.
- Kyncl, T. 2024: Dendrochronologické datování dřevěných konstrukcí hradu Divčí Kámen – západní část paláce. Brno, rkp. (uložen v archivu NPÚ ÚOP v Českých Budějovicích).
- Kypta, J. 2017: Vytápění jindřichohradeckého hradu ve srovnávací perspektivě, in: J. Havlice – J. Kypta a kol., Gotické kachle z Jindřichova Hradce. České Budějovice, s. 37–67.
- Kypta, J. – Veselý, J. 2012: Obytná stavba v parkánu hradu Divčího Kamene, Průzkumy památek XIX, č. 1, s. 87–101.
- Menclová, D. 1976: České hrady II. Praha.
- Razím, V. 2003: Dolní palác hradu Žebráka. Několik poznámek k problematice dřevem zateplených prostor českých hradů, Průzkumy památek X, č. 2, s. 63–85.
- Razím, V. 2004: Ochozy hradu Helfenburka, in: Dějiny staveb 2004, Plzeň, s. 47–59 (Errata, in: Dějiny staveb 2005, s. 219).
- Razím, V. 2013: Ke stavu a potřebám výzkumu středověkých fortifikací v ČR, in: Sborník 11 – Opevnění, s. 130–136.
- Razím, V. 2019: Věž hradu Rýzmburku (Oseku) a otázka její obytné funkce, in: M. Dejmal – L. Jan – R. Procházka edd., Na hradech a tvrzích. Miroslavu Plačkoví k 75. narozeninám jeho přátel a žáci. Praha, s. 177–189.
- Razím, V. 2020: K účelu výklenku v přízemí bergfritu hradu Vizmburka, Průzkumy památek XXVII, č. 1, s. 122–129.
- Razím, V. 2022: Středověká opevnění českých měst. 1. díl. Výklad. Praha.
- Razím, V. 2024: Velká věž hradu Okoře – k problematice výzkumu nemovitých památek, Zprávy památkové péče 84, č. 3, s. 247–256.
- Razím, V. – Macek, P. edd. 2011: Zkoumání historických staveb. Praha.
- Rykl, M. 2014: Světnice jako srdce středoevropského domu, in: M. Dulla, ed., Kapitoly z historie bydlení. Praha, s. 29–59.
- Sedláček, A. 1998–2000: Hrad, zámky a tvrze království Českého 3. Budějovicko. Praha (elektr. vydání).
- Sedláček, A. 1998–2000: Hrad, zámky a tvrze království Českého 7. Písecko. Praha (elektr. vydání).
- Sýkora, M. 2023: Hrad Skalka u Třebenic (okres Litoměřice), Archaeologia historica 48, č. 2, s. 431–450.
- Škabrada, J. 2003: Konstrukce historických staveb. Praha.
- Varhaník, J. 2018: K podobě hradu Divčího kamene, in: Dějiny staveb 2018, Plzeň, s. 27–32.
- Varhaník, J. 2023: K otázce hygienických poměrů ve středověkém vězení, Archaeologia historica 48, č. 2, s. 421–430.
- Záruba, F. 2015: Hradní kaple II. Doba lucemburská. Praha.
- RBM V/2: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae V/2. (1348–1350). Spěvák, J. ed., Praha 1960.
- RBM VI/1: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae VI/1. (1355–1356). Mendl, B. ed., Pragae 1928.

Obr. 87: Helfenburk, fragment ostění prostředního okna v západním průčelí paláce, osvětlujícího sál ve 2. patře. Na rozdíl od 1. patra nemělo ostění drážku pro okenici. Okenice zde byla zavěšená na hácích upevněných ve vnitřním líci ostění (dochované otvory) a při zavěšení zajištěná závorou zasouvanou do pochvy ve špaletě. Okno mělo postranní sedátka s dřevěnou deskou (srov. obr. 64c a 69 uprostřed nahore), stav 2008.

Obr. 88: Helfenburk, vstup od jihu do nádvoří paláce. Při rekonstrukci doširoka vylámaného otvoru nebyl po roce 1939 obnoven zaniklý portál nejasného tvaru, jehož dveře zajišťovala závorá zasouvaná do masý zdi. Na místě portálu byla vyzděna nároží z lomového zdiva a segmentový záklenek. Vpadlina v líci zdiva nad vstupem je nepochybně pozůstatkem erbovní či nápisové desky, jejíž identifikace mezi dochovanými deskami není jednoznačná (patrně dnes v severní stěně nádvoří, obr. 4), stav 2016.

Obr. 89: Helfenburk, pohled z nádvoří paláce na jižní spojovací zeď. Uprostřed dole vchod s otvorem po závoře (srov. obr. 88), ale rekonstruovaný bez ostění. Vlevo od vchodu odkládací nika, pod ní začíná sestupová šje ke sklepu pod východní částí (vlevo). Nad vchodem dvě šikmé kapsy vzpěr nejasného účelu, výše vodorovná řada dodatečně vylámaných kapes. Nad nimi tři okna s postranními sedátky a pochvami pro závory, ostění zanikla (srov. obr. 89). Na koruně zdi probíhal ochoz, ústící oběma konci do portálků (dochovala se stojka levého a špaleta obou, s kapsami pro závory). Před stopami pravého portálku fragment druhotné nástavby spojovací zdi. Vlevo (na okraji obr.) se dobře dochovaly tzv. šmorce horní, zaniklé části nádvoří zdi. Po obou stranách jihozápadního koutu prostoru (vpravo) ve vyvýšené úrovni patrně stopy návaznosti druhotné arkády, stav 2017.

Obr. 90: Helfenburk, střední část jižního průčelí paláce s rekonstruovaným vchodem (srov. obr. 88) a třemi okny v úrovni 1. patra. Ostění všech otvorů zanikla, stav 2017.

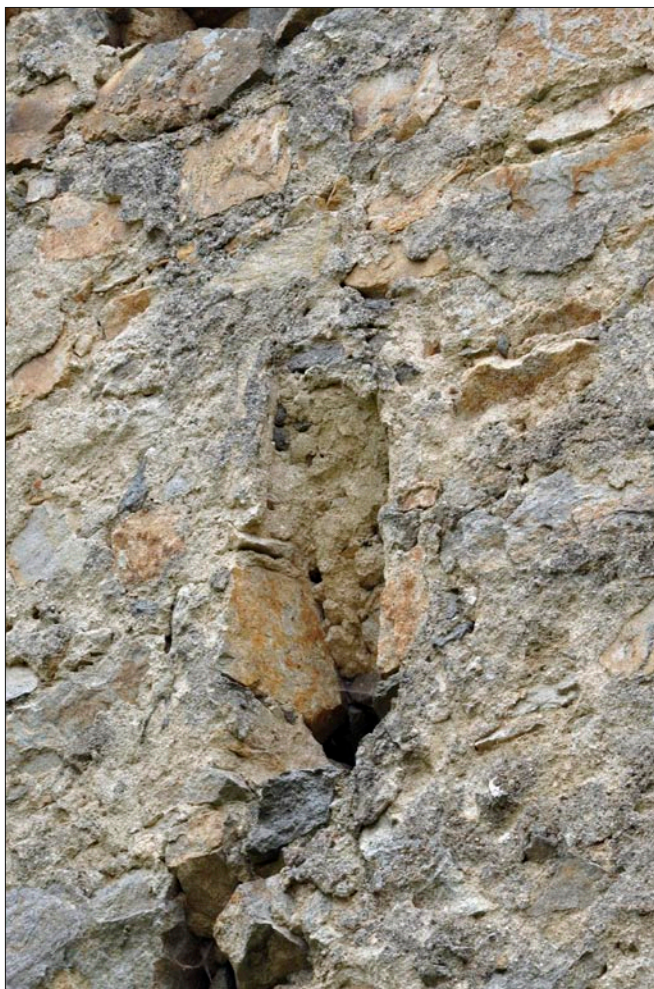
Obr. 91: Helfenburk, pohled z jihozápadního koutu nádvoří na severní spojovací zeď. Dole uprostřed druhotně umístěný kamenný znak (obr. 4), na ploše kolem najdeme stopy oprav destruktí a různých zásahů. Výše vodorovná řada druhotných otvorů, souvisejících s pozdějšími arkádami. Nad nimi zcela vlevo proluka po patrně původním prevetu, uprostřed dvě okna s postranními sedátky. Vpravo nad spojovací zdí tenčí zeď nástavby nejasného účelu, s jedním oknem se zaniklým ostěním. Vpravo od okna zbytky návaznosti horní části nádvorní zdi (níže v úrovni 1. patra tzv. šmorce, vpravo od nich vstup do prevetu ve východní obytné části paláce), stav 2008.

DIE ROSENBERGSCHEN PALASSE DER BURGEN DÍVČÍ KÁMEN (MAIDSTEIN) UND HELFENBURK BEI BAVOROV (HELFENBURG BEI BARAU) EIN BEITRAG ZUR FORSCHUNG ÜBER DIE WOHNKULTUR IM MITTELALTER

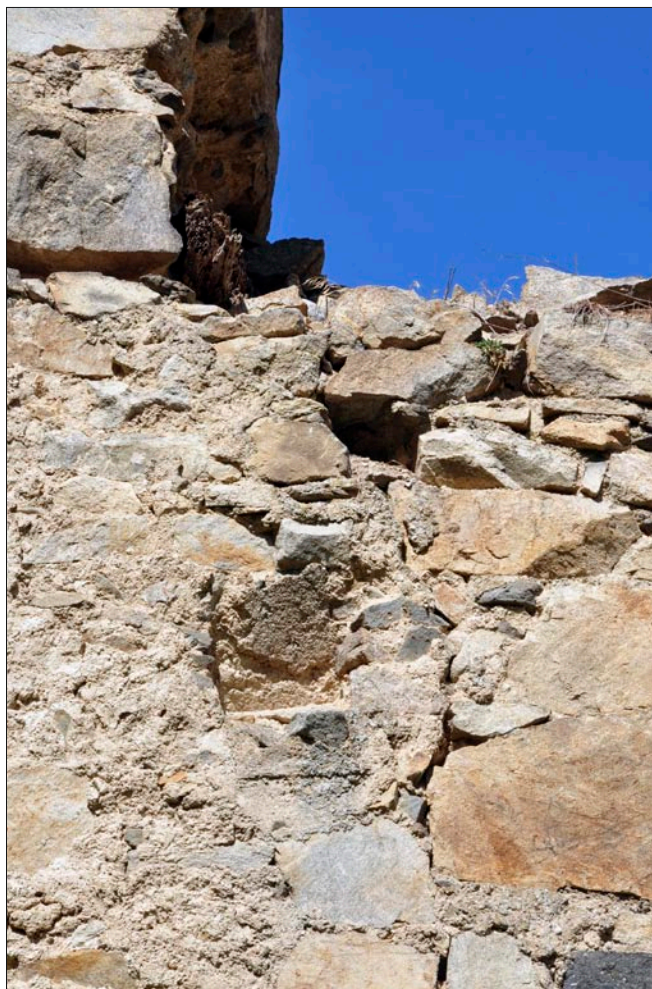
Im Böhmerwälder Gebirgsvorland befinden sich zwei ausgedehnte Burgruinen, die das mächtige Geschlecht von Rosenberg im Laufe des 3. Viertels des 14. Jahrhunderts als Verwaltungszentren der damals neuorganisierten Domänen unweit voneinander erbaut hat. Die gleichen Bauherren beider Burgen gehörten der Spitze der damaligen Gesellschaftselite an. Mit Rücksicht dazu überrascht ja nicht die gegenseitige Ähnlichkeit beider Burgen, die der aus einem monumentalen dreiteiligen Palas in der zentralen Partie der Burganlage bestehende Burgekern vor allem bestimmt. Auch trotz der verhältnismäßig außerordentlichen Aussagekraft und ungewöhnlichen Vergleichsmöglichkeit die Bauhistoriker widmeten diesen Burgen kein genügendes Augenmerk. Dieses Defizit ist besonders bei den erwähnten Palassen spürbar, die zu den größten und besterhaltenen Wohnbauten ihrer Zeit zählen.

Die vorliegende, anhand der Forschung des Autors mit Ausnutzung einer neuen geodätischen Vermessung und der dendrochronologischen Analyse ausgewählter Elemente erarbeitete Studie bringt eine neue Anschauung an die Palasse als Baugruppen herbei, die manche gemeinsame, aber auch unterschiedliche Eigenschaften innehaben. Die Forschung sammelte außerdem eine Menge Teilerkenntnisse zur Wohnkultur der Zeit des Kaisers und Königs Karl IV. an.

Der Palas der Burg Dívčí Kámen (Maidstein, Bez. Český Krumlov/Krumau) zeichnet sich durch massive Umfassungsmauer ohne Fensteröffnungen aus. Gleichzeitig wurde auch der um ein Geschoss höhere, im Innern dreiteilige westliche Wohnteil erbaut, dessen Aufbau verschiedene Improvisationen begleiteten, vor allem im Beheizungssystem. Der resultierende Bau besaß vor allem im Wohnkomfort verschiedene Beschränkungen, überraschungsweise sind keine Aborte

Obr. 92: Helfenburk, negativ dolní části šikmé vzpěry v nádvorním lici jižní spojovací zdi, vlevo nad vchodem (srov. obr. 89), stav 2017.

Obr. 93: Helfenburk, mělká kapsa šikmé, nejspíše provizorní vzpěry pod vstupem do 1. patra západní obytné části z nádvoří. Kapsa je tak mělká, že se samotná vzpěra nemohla bez zatížení shora udržet ve zdivu (srov. obr. 66 – šipka), stav 2017.

Obr. 94: Helfenburk, detail horních partií jižního průčelí paláce. Vlevo původní část 2., sálavého patra s nárožní armaturou, vpravo zbytek dodatečné, patrně pozdně gotické nástavby spojovací zdi. Dole pod původním nárožím z kvádrů najdeme drobný obdélník z cihel (u dolního okraje snímku), jehož účel je neznámý (vyskytuje se pod všemi čtyřmi nárožními sálavých pater na rozhraní spojovacích zdi a obytných částí paláce; srov. obr. 63a), stav 2016.

Obr. 95: Helfenburk, detail horních partií severního průčelí paláce, rozhraní (šipka) mezi nárožím sálového patra východní obytné části (vlevo) a pozdější nástavbou spojovací zdi (vpravo). Líce různého původu se vzájemně liší strukturou (v pravé je větší obsah úlomků páleného materiálu), starší nároží zde však nemá (na rozdíl od jižního fragmentu nástavby na obr. 94) kvádrou armaturu, stav 2017.

Obr. 96: Helfenburk, východní průčelí paláce v pohledu z menší válcové věže. Vpravo v pozadí větší válcová věž. Průčelí paláce je pod oknem 1. patra a vpravo od něj částečně přezděné. Upravené je také drobné okénko přízemí. Na vyvýšeném bloku zdiva vpravo od okna lze rozeznat část špalety jednoho z oken sálu a předstupující lomové kameny, které jsou zřejmě pozůstatkem mírně přesazené chodbičky v tloušťce zdiva k prevetu na severní fasádě (označeno šipkou). Vpravo na „řezu“ severní obvodovou zdí paláce se dochoval fragment špalety zaniklého okna v 2. patře. Vlevo uvnitř paláce najdeme zejména korunu jižní spojovací zdi se stojkou sedlového portálu do východního sálu, stav 2010.

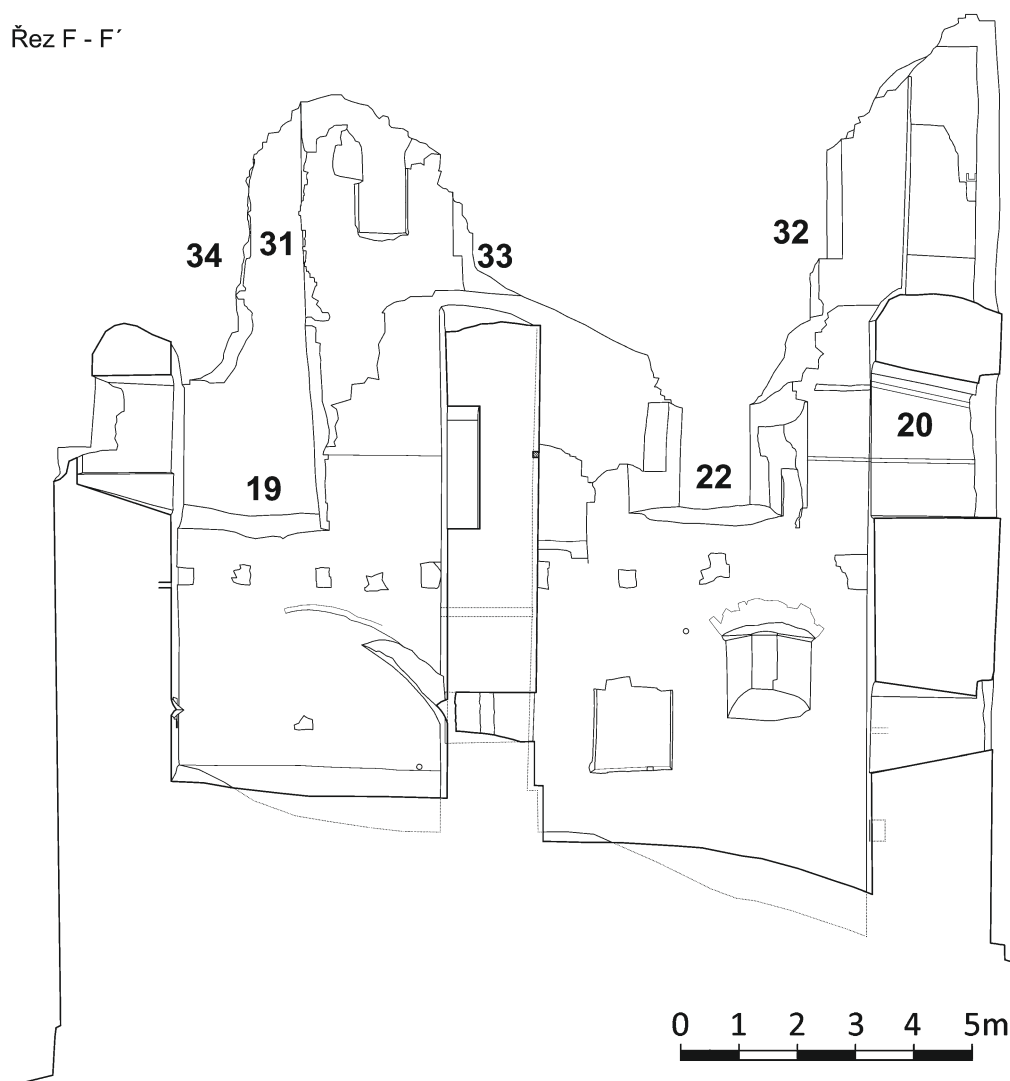
Obr. 97: Helfenburk, celkový pohled přes nádvoří na východní obytnou část paláce. Uprostřed nádvoří zeď, dochovaná jen v rozsahu přízemí. Před ní vlevo a vpravo šije ke vchodům do sklepů. Vpravo v patře okna s lištami někdejšího deštění (srov. obr. 101–103). Vpravo dole vchod do nádvoří od jihu, stav 2015.

Obr. 98: Helfenburk, pohled z koruny západního konce jižní spojovací zdi na východní obytnou část paláce (srov. obr. 97). V popředí dole dochovaná přízemní část nádvoří zeď, nad ní mezitraktová zeď. Vpravo nad spojovací zdi torzo sedlového portálku do sálu v 2. patře. Vlevo nahoře severní zeď 2. patra, vlevo od ní zeď dodatečné nástavby (srov. obr. 91). V pozadí menší válcová věž, stav 2015.

Obr. 99: Helfenburk, geodetické zaměření, příčný řez východní obytnou částí paláce s pohledem k východu (srov. obr. 62a, 97, 104, 108). Vpravo nahoře okna s latěmi deštění v 1. patře, vlevo – v severním traktu – pozůstatky valené klenby v přízemí a výklenek krbu v 1. a 2. patře.

Řez F - F'

Obr. 100: Helfenburk, jižní prostora východní obytné části, pohled k nádvoří zdi. Vlevo dole lomený portálek vchodu z šije v nádvoří do sklepa, směrem doprava (k severu) zasypaného. Ve vyšší úrovni přízemí s vchodem a okénkem z nádvoří. Vpravo průchod do severní místnosti přízemí, stav 2024.

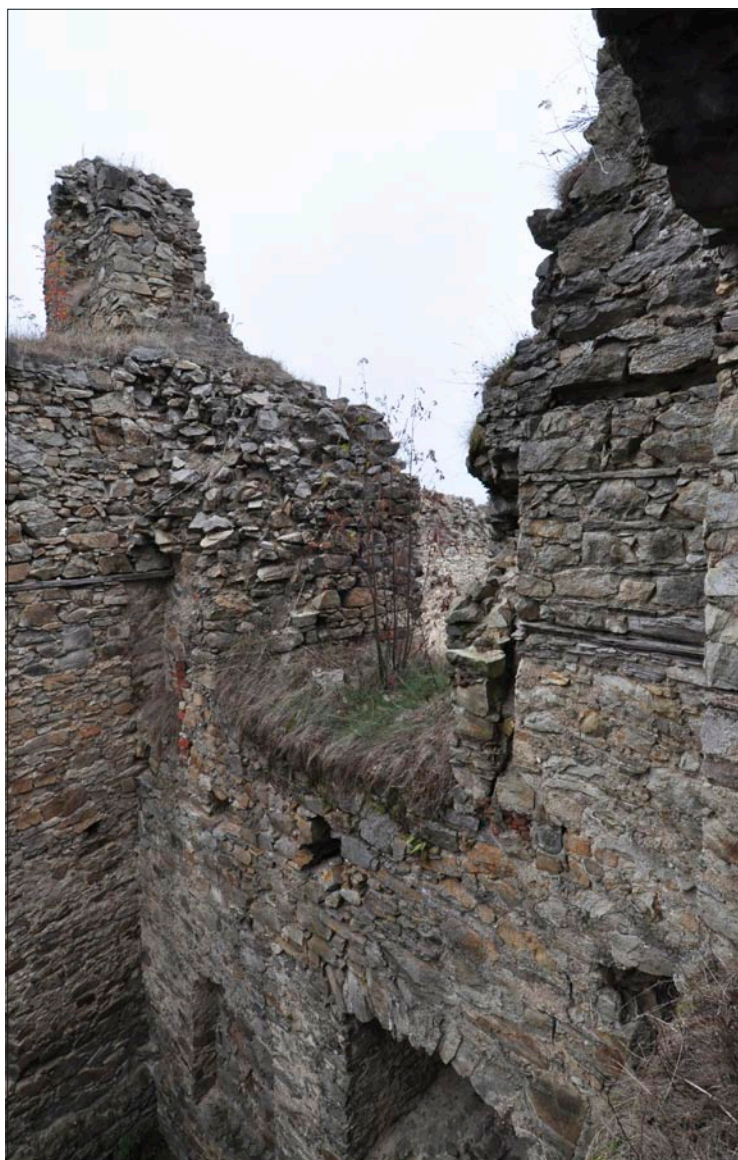

Obr. 103: Helfenburk, detail jedné z lišt deštění (srov. obr. 102) s otvory a zbytky dřevěných upevňovacích kolíků, stav 2015.

Obr. 101: Helfenburk, pohled z přízemí na jižní okna východní obytné části paláce. Niky oken v 1. patře jsou pozoruhodné původními vodorovnými lištami pro upevnění deštění (podobné řešení se uplatňuje na hradě Cornštejně na Znojemsku). Nahoře pozůstatky různě dochovaných nik dvou oken 2. patra. Vpravo „šmorce“ k připojení nádvoří zdi, která však nad úroveň přízemí zanikla. Nad šmorci relikv sedlového portálu s otvorem pro závoru. Dole zbytky zhlaví dvou průvlaktí trámového stropu přízemí, stav 2015.

Obr. 102: Helfenburk, detailní šikmý pohled na dvě jižní okna v 1. patře (srov. obr. 101). V horní části špalety v popředí jedna z lišt deštění, kterou zakrývá pozdější omítka s nátěrem. Tato omítka byla nahozena po zániku deštění, k němuž zjevně došlo ještě v pozdním středověku, stav 2016.

Obr. 104: Helfenburk, detail východní stěny jižní místnosti 1. patra ve východní obytné části paláce. Na stěně vpravo od okna vidíme dole lištu deštění, nad ní dlouhý plochý kámen ve zdivu (na první pohled evokuje lištu), nahoře negativ po zaniklé liště. Uprostřed relikv špalety zúženého okna (22), stav 2015.

Obr. 105: Helfenburk, dvojice oken 1. patra v jižním průčelí východní obytné části paláce (srov. obr. 102). Dochované negativy zaniklých ostění napovídají, že samotné okenní otvory byly i přes široce rozevřené špalety na straně interiéru poměrně malé (stejně jako v západní obytné části). Ve špaletách jsou vidět lišty po deštění, částečně zakryté pozdější omítkou (vlevo). Vlevo nahoře spodní část okna ve 2. patře, s pozůstatky postranních sedátek, stav 2024.

Obr. 106: Helfenburk, detail horních partií jižního průčelí paláce (srov. obr. 63a). Původní jihozápadní nároží východního sálu s armaturou a zbytkem sedlového portálku. V dolní části armatury kvádr profilovaný výžlabkem (označeno šipkou), původně určený na jinou část stavby (římso). Dole pod nárožím drobný obdélník z cihel, jehož účel je neznámý (vyskytuje se pod všemi čtyřmi nárožími sálových pater na rozhraní spojovacích zdí a obytných částí paláce), stav 2017.

Obr. 107: Helfenburk, pohled z nádvoří na dochovanou část sedlového portálku z jižní spojovací zdi do 2. patra východní obytné části (srov. obr. 97 a 98). Za portálkem je vidět špaletu se stopami záklenku a ústím pochvy závory, stav 2015.

Obr. 108: Helfenburk, pohled od západu do severního traktu východní obytné části (srov. obr. 99). V přízemí zbytky valené klenby, nad ní kapsy trámů dodatečného stropu. Na ními prohlubeň krbu, vedle ní v 2. patře drobný výklenek. Vpravo v 1. patře průchod do jižní místnosti a výklenek skříňky, vlevo okno 1. patra k severu, jehož ostění zaniklo, stav 2015.

belegt, die Funktionsbindungen der Wohnräume lassen sich nicht zuverlässig definieren. Der ausdrucksvollste Raum dieser Zweckbestimmung stellte die mit einem vom Neben- (Betriebs-)Raum bedienten Ofen ausgestattete holzverkleidete Stube im 2. Stockwerk vom Südtrakt dar. Der Kern vom Palas bildete einen monumentalen Kubus, der an den Betrachter mit Flächen seiner Fassaden wirkte, die – wohl bis auf Ausnahmen – der Fensteröffnungen entbehrten. In der Mitte des 15. Jahrhunderts wurde der Westteil vom Palas aufgestockt, um den vielleicht mit zwei Kaminen beheizten Saal zu gewinnen. Fast gleichzeitig wurde auch der östliche bewohnbare Teil vom Palas mit drei Geschossen und der Tordurchfahrt im Erdgeschoss erbaut. Dieser Teil vom Bau wurde wohl schon seit Anfang an geplant, aber aus den uns unbekannten Gründen fast um ein ganzes Jahrhundert verlegt (vielleicht infolge der Hussitenkriege, bzw. der Umwertung der Bedeutung der Burg; auch die ursprüngliche Absicht eines gewissen Konservierens des im Bau befindlichen Gebäudes – des Verschiebens der Wohnkernvollendung in die Zukunft lässt sich jedoch nicht ausschließen). Die verbindenden Mauerabschnitte an den Seiten wurden binnen des Mittelalters zweimal erhöht.

Der Palas der Burg Helfenburk hatte eine gleiche Grundform und Innenanordnung, er unterschied sich allerdings in mehreren Hinsichten wesentlich von dem von Dívčí Kámen. Sein Grundriss ist deutlich kleiner, daher hatten beide Wohnteile bloß zwei Trakte. Sie wurden gleichzeitig auf gleiche Weise in der ersten Phase als zweistöckig erbaut. Über den vom Burghof zugänglichen Kellern befand sich das unbewohnbare Erdgeschoss. Man identifizierte in der Ecke des westlichen Kellers einen kleinen Raum – wohl Versteck für einige Kostbarkeit(en). Das erste Stockwerk war zum Wohnen bestimmt;

das belegen vor allem ein Kamin, ein Ofen (indirekt von der Hofgalerie bedient) und in einem Fall auch die Wärmeisolierung durch Holzverkleidung (Täfelung). An der Nordseite ist das Vorhandensein eines (heute verschwundenen) Aborterkers belegt. Die Fenster befanden sich in den weit sich öffnenden Nischen, während die Fensteröffnungen verhältnismäßig klein, ohne feste Fensterverglasung und nur mittels Holzläden verschließbar waren. Das zweite Stockwerk nahmen die im Innern ungeteilten, mit Kaminen beheizten Säle ein. Die Verbindung zwischen den Sälen erfolgte mittels eines Wehrgangs auf der südlichen Verbindungsmauer. Die Fenster waren im 2. Stockwerk gleich wie die im ersten gelöst, sie waren aber etwas größer, mit den Läden ausgestattet, die mit den in das Mauerwerk einschiebbaren Riegeln verschlossen werden konnten. Der Eingang in den Palas stellte nur eine kleine Pforte von Süden dar. Die Verbindungsmauern zwischen den Wohnräumen im 1. Stockwerk an der nördlichen und südlichen Hofseite waren auch mit Fenstern durchgebrochen, die die spätere Entstehung der Hofarkaden vorwegnahmen. Ebenso wie in Dívčí Kámen auch in Helfenburk lassen sich eine fast ausschließliche Absenz von Gewölben und eine sparsame Anwendung von Steinmetzgliedern konstatieren.

Der auf diese Weise konzipierte Palas der Burg Helfenburk unterschied sich von dem in Dívčí Kámen durch viele Fenster und Fensterchen in allen Geschossen. Mit Rücksicht zu seiner Entstehung bald nach Mitte des 14. Jahrhunderts konstatiert man zurecht, dass der Ausdruck und die Erfassung des Palas der Burg Helfenburk sich für eine sehr wertvolle frühe Indiz der „Entwicklung der Wohn- und Repräsentationskomponente auf dem Weg zur Umwandlung der böhmischen Burg der 2. Hälfte des 14. Jahrhunderts in das Schloss“ halten lässt. Diese Entwicklung ist aber mit dem Ausbruch der Hussitenrevolution im Jahre 1419 unterbrochen. Der Palas der Burg Dívčí Kámen hat zwar eine sehr ähnliche Anlage, in den weiteren Eigenschaften ist er aber eher mit der Vergangenheit verbunden. Die Burgen Dívčí Kámen und Helfenburk stellen einen sehr wertvollen Beleg davon dar, wie grundlegend die Unterschiede zwischen den zeitgenössischen Bauten vom gleichen Bauherrn sein können, in diesem Fall eines der vornehmsten Adelsgeschlechtern des Landes, wären sie aus dem irgendwelchen Grund entstanden.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Situationskarte der Burgen Dívčí Kámen (Maidstein, Bez. Český Krumlov) und Helfenburk u Bavorova (Helfenburg [bei Barau], Bez. Strakonice – Gestaltung J. Marounek).

Abb. 2: Dívčí Kámen, Burghorn, Gesamtansicht von Süden. Links der ausgedehnte Palas, von der Zwingermauer geschützt, unten der vom Torturm abgeschlossene Zugangskorridor (rechts). Der Palas ist durch die Front ohne Fenster charakteristisch, an der sich in der unteren Partie die schräg laufenden und in der oberen Partie horizontal laufenden Mauerwerkschichten mit Öffnungen nach dem Wehrgang und einem Wehrrerker (s. Pfeil) identifizieren lassen. Im Hintergrund über dieser südlichen Verbindungsmauer ist die Mauerkrone der nördlichen Mauer mit Resten nach der Brustwehr, bzw. dem Zinnenkranz sichtbar. Links der höhere Wohnteil des Palas. Der Pfeil links zeigt zur lokalen schrägen Gründung des oberen Saalgeschosses. Rechts (in der Bildmitte) ragt das Obergeschoss des östlichen Wohnteils empor (Foto V. Hyhlík, 1963, NPU GnR/Nationalinstitut für Denkmalspflege, Generaldirektion, Archiv, Nr. 96139).

Abb. 3: Helfenburk, Burghorn, Gesamtansicht von Nordwesten. Im Hintergrund der Palaskern, vor ihm der große zylindrische Turm, ganz links der kleinere runde Turm mit einem Ringmauerabschnitt im Anschluss an den Palas. Die Frontseite des Palas ist vor allem durch die Fenster und eine Öffnung nach dem Abort (mit eingestürzter Sohlbank) vom östlichen Wohnteil (links vom großen Turm) bemerkenswert, die heute größtenteils von Kletterpflanzen überdeckt sind (Abb. 63c). In einem größeren Ausmaß gegen den heutigen Zustand steht noch der spätere Mauerabschnitt im 2. Stockwerk mit einem Fenster (links vom Turmoberteil – Foto 1929, NPU GnR, Archiv, Nr. F 53117).

Abb. 4: Helfenburk, das steinerne, in der Sekundärposition an der Nordmauer vom Palas Hof situierte Allianzwappen des Ehepaars Jan von Rosenberg und Elisabeth von Hals (Abb. 63d und 91). Es befand sich ursprünglich wohl über dem Eingang an der Südfassade, Zustand 2016 (alle Fotos V. Razím, falls nicht anders angeführt).

Abb. 5: Dívčí Kámen, Situationsplan der im rechteckigen Palaskern (links oben) gipfelnden ausgedehnten Burg (übernommen aus D. Menclová 1976, S. 73).

Abb. 6: Helfenburk, Situationsplan der im rechteckigen Palaskern (in der Mitte) gipfelnden Burg (übernommen aus D. Menclová 1976, s. 80).

Abb. 7: Dívčí Kámen, resultierende Baugestalt des Palas mit überdachten Wehrgängen auf den Verbindungsmauern in der Ansicht von Südwesten, Rekonstruktionsversuch (übernommen aus D. Menclová 1976, S. 79).

Abb. 8: Helfenburk, Baugestalt des Palas, Ansicht von Nordwesten, Rekonstruktionsversuch (übernommen aus D. Menclová 1976, S. 83). Die Außenfronten sind durch gleich große Quersteinfenster in beiden Geschossen charakterisiert. In der Tatsache waren vor allem die Fenster im ersten Stockwerk kleiner, das Vorhandensein der Quersteine und des Aborterker an der westlichen Palasfront lässt sich ausschließen.

Abb. 9: Helfenburk, der kleine runde Turm und der Wehrmauerabschnitt zwischen ihm und dem Palas, Ansicht von Norden, aus der unteren Burg zu. Der Turmoberteil ist neuzeitlich. Zusammen mit dem Turm wurde auch der kurze Wehrmauerabschnitt mit zwei Zinnen und einer Scharte (links unten) erbaut. Erst nachfolgend hat man an diese Wehrmauer die erheblich höhere und breitere Mauer angeschlossen, die zugleich die nördliche Umfassungsmauer des Palas (rechts) bildet. Der ursprüngliche Wehrmauerabschnitt am Turm wurde nachfolgend deutlich erhöht. Im Vordergrund die Zwingermauerreste, Zustand 2015.

Abb. 10: Helfenburk, der große runde Turm, Ansicht vom Palas zu. Der hohe Erdgeschosssteil ist mit einem Gesims abgeschlossen, über dem das Mauerwerk zurückspringt. Rechts unten die sog. Schmarzen zum nie erfolgten Anschluss weiterer Mauern (s. Pfeil). Das kleine Schulterbogenportal in das 1. Stockwerk ist mit einem Konsolenpaar ausgestattet, aber ohne vorbereitete Lager für die Angeln einer Hebebrücke. Oben die Fenster einzelner Geschosse und Eingang in den verschwundenen Aborterker mit Holzkonsolen. Der Oberteil vom Mauerwerk und die Partie mit einem Fensterchen links gehören der neuzeitlichen Rekonstruktion an, Zustand 2022.

Abb. 11a, 11b: Helfenburk, Vergleich der Details des Oberteils der westlichen Hoffront, Zustand 2008 und 2017 (vgl. Abb. 65). Bei der baulichen Teilsicherung in der Zwischenzeit ist ein wichtiges Gesimsfragment aus mehreren Bruchsteinen verschwunden, durch das Verschwinden vom Mauerwerk und die unpassende Oberflächengestaltung ist auch der Mauerwerkblock rechts von der Lücke betroffen.

Abb. 12a, 12b: Helfenburk, Vergleich des Durchgangs im 1. Obergeschoss der Zwischentraktmauer vom westlichen Palaswohnteil, Blick aus dem südlichen Raum zu (Abb. 69), Zustand 2008 und 2015. Die Öffnung hatte trotz des Verschwindens vom Gewände eine große Aussagekraft, die aber durch ihre bauliche Sicherung unter Verwendung vom Zementmörtel rasant beeinträchtigt wurde (zweites Foto, oben). Unter dem Durchgang im 1. Obergeschoss befinden sich die Öffnungen von gleicher Zweckbestimmung wie in der Erdgeschosshöhe, bislang ohne Sicherung.

Abb. 13: Helfenburk, Teil der polygonalen Arkadensäule im Hofraum, Anstilis von den bei der Grabung gefundenen Fragmenten. Im Hintergrund der Eingang in den südlichen Raum des östlichen Wohnteils vom Palas. Die Säule ist heute nicht mehr vorhanden (Foto V. Obereigner, 1963, NPÚ GnŘ, Archiv, Nr. 94979).

Abb. 14: Dívčí Kámen, Grundrissaufnahme vom Palas in der Erdgeschosshöhe. Vor allem die heute zugeschüttete Eingangspartie an der Ostseite ist interessant. Der Südtrakt in der Nachbarschaft der Tordurchfahrt bestand aus zwei Räumen; der kleinere östliche diente höchstwahrscheinlich als Pfortnerstube. Zwei parallele Mauern (s. Pfeil) steigen von dem Tor hoch nach Osten; sie lassen sich für einen Rest vom Vortor halten, zu dessen evtl. Entwicklung und der relativen Entstehungszeit heute nichts gesagt werden kann. Im Südteil des gleichen Gebildes befindet sich eine Sitznische, die Grundrisslösung (eine gewisse Ausschneidung) rechts von ihr ist von unbekannter Zweckbestimmung sowie Ursprung (NPÚ GnŘ, archiv, Nr. PPOP 992-5-8286, Bauaufnahme J. Houžvíc u. Koll. 1962, 1964; übernommen aus dem Reprofoto vom Fotoarchiv des NPÚ GnŘ, Č. Šíla, 1971, Nr. 104068) (vgl. Abb. 53–59).

Abb. 15: Helfenburk, Grundriss vom Palas in der Erdgeschosshöhe (übernommen aus F. Kašička – B. Nechvátal 2014, S. 112).

Abb. 16a: Dívčí Kámen, geodätische Grundrissaufnahme in der Erdgeschosshöhe, Černý u. Koll. 2019. 1 – Tor und Tordurchfahrt; 2 – Rauchkanal ?; 3 – Durchbruch aus dem nördlichen Zwinger; 4 – Wasserspeier.

Abb. 16b: Dívčí Kámen, geodätische Grundrissaufnahme in der Höhe des 1. Stockwerks (vgl. Abb. 16a); 5 – Laibung von einem mittelgroßen Fensterchen des mittleren Raums im westlichen Wohnteil; 6 – zugemauerte Spitzbogenöffnung, in der Einmauerung das Nischenregal im nördlichen Raum.

Abb. 16c: Dívčí Kámen, geodätische Grundrissaufnahme in der Höhe des 2. Stockwerks (vgl. Abb. 16a); 7 – eingemauerte Öffnung im Unterteil vom Kamin; 8 – ursprüngliche Blockwerkstube; 9 – Bedienungsöffnung vom Stubenofen.

Abb. 16d: Dívčí Kámen, geodätische Grundrissaufnahme in der Höhe des 3. Stockwerks (vgl. Abb. 16a); 10 – Saalfenster im westlichen Wohnteil vom Palas; 11 – die den Kapellenabschluss auftragenden Konsolen; 12 – Kapelle, Nordwestecke mit Gewölbeansatz; 13 – Kamin.

Abb. 17: Dívčí Kámen, Palas, heutige Ansicht von Süden ermöglicht im Gegensatz zur Aufnahme aus dem Jahre 1963 (s. Abb. 2) einen Einblick in die Reste des östlichen Wohnteils mit horizontalen Deckenbalkenreihen. In den oberen Partien des gleichen Teils vom Bau hat sich die Mauerwerksmasse vermindert, auch die Reste von Brustwehr der nördlichen Verbindungsmauer sind verschwunden. Die Öffnungen nach den Wehrgangträgern an der Südmauer sind gut erkennbar (Abb. 20). Vor dem Palas sind Bäume aufgewachsen, die die Stabilität und das Zusammenhalten des Mauerwerks beeinträchtigen können, Zustand 2015.

Abb. 18: Dívčí Kámen, nördliche Hofseite der südlichen Verbindungsmauer (vgl. Abb. 21). Unten schräglauende, in der höheren Lage horizontale Mauerwerkschichten. Pfeil zeigt die innere Ausmündung vom Ausguss (vgl. Abb. 21/4). Rechts Spuren nach dem Anschluss der westlichen Hofmauer (Abb. 21/16), rechts davon unten das Gewände vom Fensterchen in den südlichen Keller. Links die östliche Hofmauer, über ihr paar Binder (Steine) aus der Zeit nach der Erhöhung der Verbindungsmauer (Abb. 21/17, 52), Zustand 2024.

Abb. 19: Dívčí Kámen, Detail vom Anschluss der verschwundenen Hofmauer vom westlichen Wohnteil an die Südmauer – rechts die Innenwand vom Erdgeschoss (unten, ohne Verputz) und des 1. Stockwerks (verputzt), links die südliche Verbindungsmauer. Im Ausmaß vom Erdgeschoss die Hofmauer wurde an die vorbereiteten sog. Schmarzen angeschlossen (über dem Zaun), in der höheren Lage sind die Mauern verbunden, also gleichzeitig gebaut (vgl. Abb. 18 und 21/16), Zustand 2024.

Abb. 20: Dívčí Kámen, geodätische Aufnahme, südliche Palasfront, Ansicht (vgl. Abb. 16a). Unten die schrägverlaufenden Mauerwerkschichten, in der höheren Ebene sind sie horizontal: 4 – Wasserspeier; 14 – zwei Reihen der Öffnungen nach den Wehrgangträgern und ihren Streben, darüber Balkenlager nach dem Wehrker. Links die vertikale Fuge (15), die das Ausmaß der sekundären Erhöhung der Verbindungsmauer angibt. Links der Schnitt über die Westmauer vom Palas. Pfeil zeigt die Unregelmäßigkeit des Aufsetzens vom Mauerwerk des 3. Stockwerks im Zusammenhang mit seiner nachträglichen Entstehung (vgl. Abb. 2 und 17).

Abb. 21: Dívčí Kámen, geodätische Aufnahme, nördliche Hofseite der südlichen Verbindungsmauer des Palas (vgl. Abb. 16a). Unten die schrägverlaufenden Mauerwerkschichten, höher sind sie horizontal. Pfeil zeigt die ungefähre Höhenlinie der Mauerkrone vor ihrem ersten Erhöhen (vgl. Abb. 21/15): 4 – innere Ausmündung vom Ausguss; 16 – Anschlusspunkt der im Rechtwinkel anschließenden Hofmauer des westlichen Wohnteils vom Palas; 17 – paar Steine vom Anschluss der östlichen Hofmauer. Rechts der Schnitt über die Westmauer vom Palas. Pfeil zeigt die Unregelmäßigkeit des Anschließens des Mauerwerks vom 3. Stockwerk, die mit seiner späteren Entstehung zusammenhängt (vgl. Abb. 2, 20).

Abb. 22: Dívčí Kámen, geodätische Aufnahme, nördliche Palasfront, Ansicht (vgl. Abb. 16a). Links die Mauerwerkpartie bei der Nordostecke mit dem nachträglich ausgemauerten Mauerhaupt und zwei horizontalen Balkenlagerreihen. Rechts davon verschiedene sekundäre Störungen der ebenerdigen Mauerwerkpartien, zu denen sich auch der breite segmentgewölbte Durchbruch zählen lässt (vgl. Abb. 16a/3). Das ursprüngliche Mauerhaupt ist erst in höheren Partien mit wahrscheinlichen Spuren nach einem Wehrker erhalten (18). Der rechte, westliche Teil der Fassade trägt ein hervortretendes Mauerwerkrelikt vom 3. Stockwerk mit Spuren nach dem Saalfenster an der rechten Seite (19). Eine krumme vertikale Fuge (20) verrät die nachträgliche, zur Südmauer analogische Erhöhung der Verbindungsmauer (links von der Fuge; vgl. Abb. 20/15). Die Mauer nutzte in den unteren Partien ein beträchtliches Volumen vom Naturfelsen aus (21) (Abb. 25–27).

Abb. 23: Dívčí Kámen, geodätische Aufnahme, Schnitt über den westlichen (links) und östlichen (rechts) Wohnteil vom Palas mit Ansicht südlicher Hofseite der nördlichen Verbindungsmauer (vgl. Abb. 16a). Der Schnitt über den westlichen Teil vom Palas überschneidet den Kapelleneingang aus dem Saal (22) und die zugemauerte Öffnung (den ursprünglichen Eingang vom Wehrgang?) in der unteren Partie des Kamins im 2. Stockwerk (7). Die unteren Verbindungsmauern sind umgestaltet, mit beträchtlichem Ausmaß des Naturfelsens. Die Pfeile zeigen die wahrscheinlichen Wehrganghöhen – der untere die ursprüngliche, der obere die nach der ersten Erhöhung. Ganz rechts Schnitt über die Hofmauer des östlichen Wohnteils mit schräg emporsteigendem Fensterchen im Erdgeschoss (2, Rauchkanal?, Abb. 28).

Abb. 24: Dívčí Kámen, Wasserspeier (4) in der südlichen Verbindungsmauer, Blick vom Zwinger zu. Der rechte und untere Stein, die den Wasserspeier bildeten, sind abgeschlagen, Zustand 2013.

Abb. 25: Dívčí Kámen, Komplex vom Palas, Ansicht von Nordosten (vgl. Abb. 22). Links im Vordergrund die wiederausgemauerte Eckpartie vom Palas mit zwei Reihen von nachträglichen, mit den Objekten im Zwinger zusammenhängenden Öffnungen. Rechts von ihnen Rest vom Innenraum verputzt von einem weiteren verschwundenen Objekt und der Oberteil des segmentgewölbten Durchgangs in den Hof. Rechts der Zwingermauerab-

schnitt. Über dem Durchgang deutliche Mauerwerkverstärkung gegen den ursprünglichen Zustand. Oben Reste nach Gliederung der Brustwehr der Verbindungsmauer mit einer vertikalen Laibung (in der Abb. 23 nicht mehr vorhanden). Rechts die dünne Saalgeschossmauer mit Relikt der schrägen Mauer des dreiseitigen Kapellenabschlusses (s. Pfeil), dieses Relikt ist heute auch nicht mehr vorhanden (Foto Č. Šíla, 1962, NPÚ GnŘ, Archiv, Nr. 91843).

Abb. 26: Dívčí Kámen, Durchgang in der nördlichen Verbindungsmauer (4), Schrägansicht aus dem Zwinger von Nordosten zu. Über der Wölbung das die Mauer verstärkende Mauerwerk, ursprüngliches Mauerhaupt ganz oben (vgl. Abb. 22 und 25), Zustand 2024.

Abb. 27: Dívčí Kámen, Nordfront des Palas, Detail der Trennlinie zwischen dem westlichen Wohnteil (in der Mitte) und der Verbindungsmauer (links). Die angeführten Teile trennt eine vertikale Fuge voneinander (links oben), vgl. Abb. 22/20, Zustand 2011.

Abb. 28: Dívčí Kámen, Nördliche Verbindungsmauer, Gesamtansicht vom Hofraum zu (vgl. Abb. 23). Unten in der Mitte der nachträgliche Durchbruch in den nördlichen Zwinger. Die Unebenheiten vom Mauerhaupt in der Nähe des Durchbruchsstützen den Schluss von seiner nachträglichen Entstehung. Links davon erhaltene Teile von dem zum Bau der Mauer ausgenutzten Naturfelsen. Links (über dem Holzdach) ein deutlicher mäßiger Bruch im Verlauf des Mauerhaupts. Links in der Hofmauer des westlichen Wohnteils eine zugemauerte Öffnung (7), höchstwahrscheinlich der ursprüngliche Durchgang vom Umlauf der Verbindungsmauer. Sie wurde wohl bei der ersten Erhöhung dieser Mauer verblendet. Im Hintergrund über dem Winkel vom Anschluss der Verbindungsmauer und der Frontseite des Wohnteils Relikt der Kapelle mit ihrem inneren Winkel, wo sich Backsteingewölbereste (12) identifizieren lassen, Zustand 2024.

Abb. 29: Dívčí Kámen, westliche Palasfront mit drei Saalfenstern im 3. Stockwerk. Bereits unter den Fenstern läuft eine horizontale Reihe Öffnungen nach den Trägern des verschwundenen hölzernen Wehrgangs. Ganz rechts in dieser Höhe deutliche mäßig schräge Aufsetzung des Mauerhaupts vom Obergeschoss (s. Pfeil, vgl. Abb. 2, 20, 21 – Foto J. Hansová, 2021).

Abb. 30a: Dívčí Kámen, Palas, Ansicht von Nordwesten. Rechts die westliche Palasfront mit drei Saalfenstern und eingestürzten Ecken (vgl. Abb. 29), links die in der unteren Hälfte von außen verstärkte und auch sonst umgestaltete Nordfassade (vgl. Abb. 25). Unten inmitten dieser Palasfront über dem Zwingermauerabschnitt ragt der Oberteil vom Durchgang in den Zwinger empor (3). Links vom Palas die auf dem Felsenkamm laufende Wehrmauer zum runden Turm (nicht sichtbar). Inmitten der Wehrmauer s. Pfeil über ihr Öffnungen nach den Tragbalken eines vermuteten Wehrrückers (Foto Vl. Hyhlík, 1962, NPÚ GnŘ, Archiv, Nr. 96134).

Abb. 30b (S. 22 unten): Dívčí Kámen, die Pforte aus der Abb. 30a, Detail, Zustand 2017.

Abb. 31: Dívčí Kámen, geodätische Aufnahme, Hoffront des westlichen Wohnteils vom Palas, Ansicht von Osten. Links unten das Fensterchen mit Gewände vom Erdgeschoss des Südtrakts (23). An Seiten Schnitte über beide Verbindungsmauern (vgl. Abb. 16a). Die entwickelte Legende s. Abb. 32.

Abb. 32: Dívčí Kámen, westlicher Wohnteil vom Palas, Ansicht vom Hofraum zu (vgl. Abb. 31 und 33). Rechts der besterhaltene Nordtrakt mit vortretendem Kapellenerkerrest (11). Darunter der verblendete Eingang vom Wehrgang der nördlichen Verbindungsmauer in das 2. Stockwerk (7). Die Hofmauer des mittleren und südlichen Trakts über der Erdgeschossebene ist verschwunden. Im 2. Stockwerk vom Südtrakt Rest der Blockwerkstube (8), oben zwei westliche Saalfenster (10), Zustand 2024.

Abb. 33: Dívčí Kámen, die fast gleiche Ansicht (vgl. Abb. 32, auch 28) auf der Archivfotografie bietet die Vorstellung von der sukzessiven Destruktion seit den 1960er Jahren bis in die Gegenwart (Foto Č. Šíla, 1962, NPÚ GnŘ, Archiv, Nr. 91857).

Abb. 34: Dívčí Kámen, Gewände vom Fensterchen im Erdgeschoss des südlichen Trakts vom westlichen Wohnteil des Palas (23), Zustand 2024.

Abb. 35: Dívčí Kámen, Detail vom verblendeten Eingang(?), 7 aus dem ursprünglichen Wehrgang der nördlichen Verbindungsmauer (im Innenraum des 2. Stockwerks im Unterteil des Kamins). Rechts ist die ungewollte Abstufung dieser Mauer infolge ihrer nachträglichen Erhöhung sichtbar, Zustand 2017 (vgl. Abb. 31–33).

Abb. 36: Dívčí Kámen, geodätische Aufnahme, Ansicht der Hofmauer vom westlichen Wohnteil des Palas von Westen, aus dem Innenraum des Wohnteils zu. An den Seiten die Schnitte über die südliche und nördliche Umfassungsmauer (vgl. Abb. 16a). Links der Nordtrakt mit dem Eingang und dem Erdgeschossfensterchen, im Obergeschoss Fensternische mit Sitzen und das Nischenregal in der Zwischentraktmauer. Im 2. Stockwerk ein größeres Fenster und Kamin mit dem zugemauerten Durchgang in seinem Unterteil (7). Im obersten Geschoss mit der dünneren Mauer ist der Durchgang in die Kapelle sichtbar, rechts von ihm (in der Achse des

Raums) der Kamin (13). Rechts vom Kamin die Laibung vom Hoffenster (vgl. Abb. 37). Im Erdgeschoss vom Mitteltrakt der Eingang und ein sekundär vergrößertes Fensterchen, fast das ganze Südtrakterdgeschoss ist zugeschüttet.

Abb. 37: Dívčí Kámen, Nordtrakt des westlichen Wohnteils vom Palas, Blick ostwärts durch das Gebäudeinnere (vgl. Abb. 36 links). Unten das unverputzte Erdgeschoss mit dem Hofeingang und dem einzigen Belichtungsfenster, die Deckenbalkenköpfe waren mit sog. Lagerhölzern untergelegt. Das auf gleiche Weise abgeschlossene 1. Stockwerk hatte an der Hofseite die Fensternische mit Seitensitzen, links davon eine tiefe quadratische Nische unklarer Zweckbestimmung. In der Südwand befand sich eine segmentgewölbte Nische mit Abdrücken nach einem Regal. In der Achse des 2. Stockwerks ein größeres Fenster mit Sitzen, links davon der verblendete Durchgang vom Wehrgang der südlichen Verbindungsmauer, kurz danach für den Kamin ausgenutzt, dessen Steinkonsolen und Reste des Backsteinmantels höher zu finden sind. Der Rauchkanal des Kamins ist spätestens durch die Aufstockung für das obere Saalgeschoss verschwunden. Über dem Kamin der breite Eingang in die vorgeschobene Kapelle, deren Triumphbogen der Anschlag rechts und Mauerauslauf links belegen. Rechts von der Kapelle ein Kamin mit einer erhaltenen Konsole (links) und dem Rest vom zusammenlaufenden Rauchfang (vgl. Abb. 36). Zustand 2024.

Abb. 38: Dívčí Kámen, geodätische Aufnahme, westliche Mauer vom westlichen Wohnteil des Palas, Ansicht von Osten, aus dem Inneren des Wohnteils zu. An Seiten die Schnitte über die nördliche und südliche Umfassungsmauer (vgl. Abb. 16a). Erdgeschoss und zwei Stockwerke ohne Fenster, mit deutlichen Resten und Spuren nach den Deckenbalken. Im 2. Stockwerk vom Mitteltrakt der Abdruck der Stiege, im selben Geschoss im Südtrakt Abdrucke nach der Blockwerkstube. Im 3. Stockwerk drei Fenster und links die Laibung von einem weiteren. Pfeil zeigt zum Detail aus der Abb. 49. In den Erdgeschossräumen an den Seiten die Deckenbalkenlager von den sekundär errichteten Kellern.

Abb. 39: Dívčí Kámen, westlicher Wohnteil des Palas, Mitteltrakt, Durchblick durch den Innenraum nach Westen (vgl. Abb. 38 in der Bildmitte). Unten das nicht verputzte Erdgeschoss, darüber das 1. Stockwerk mit dem Durchgang in den Nordtrakt (rechts), mit der Öffnung nach der Riegelscheide. Höher das 2. Stockwerk mit Abdruck der Stiege samt ihrem Absatz, rechts der Durchgang in den Nordtrakt, links der Backsteinpfeiler der Ofenbedienungsöffnung im Südtrakt. Oben die Saalfenster mit einem Gewänderest und einigen Öffnungen an Stelle der eingemauerten Träger des vorgesetzten Hurdengangs, Zustand 2013.

Abb. 40: Dívčí Kámen, geodätische Aufnahme, Ansicht der Mauer zwischen dem mittleren und nördlichen Trakt des westlichen Wohnteils, links der Schnitt über die Westmauer mit Saalfenstern im höchsten Geschoss (vgl. Abb. 16a)

Abb. 41: Dívčí Kámen, das 1. Stockwerk im Mitteltrakt im westlichen Teil vom Palas, Detail der Nordwand. Rechts die Laibung vom Fensterchen in der Hofmauer (5). Deutlich sind die ursprünglichen Höhen der Sohlbank und des Sturzbogenfußes, unter dem sich die Ausmündung der Riegelscheide nicht übersehen lässt, Zustand 2024 (vgl. Abb. 40 rechts).

Abb. 42: Dívčí Kámen, das 1. Stockwerk vom Mitteltrakt im westlichen Teil vom Palas (vgl. Abb. 40). In der Mitte (rechts von der verputzten Fläche) eine verblendete ursprüngliche Spitzbogenöffnung (6), rechts Teil einer Fensterchenlaibung (5) in der Hofmauer. Zustand 2024.

Abb. 43: Dívčí Kámen, Detail des Inneren vom Nordtrakt des westlichen Wohnteils. Links die Zwischentraktmauer mit der Ablegenische und dem Durchgang im 1. Stockwerk, ein weiterer Durchgang um ein Geschoss höher. Rechts oben das Saalfenster in der Westmauer. Die Wände in den Obergeschossen sind im Gegensatz zum Erdgeschoss verputzt, Zustand 2011.

Abb. 44: Dívčí Kámen, Detailblick vom Hof in den Südtrakt vom westlichen Wohnteil des Palas mit Abdruck nach der Holzverkleidung der Stube im 2. Stockwerk (vgl. Abb. 38 links). In der Zwischentraktmauer deutlicher Rest der Ziegellaibung der Ofenbedienungsöffnung (9), Zustand 2011.

Abb. 45: Dívčí Kámen, der heute verschwundene Mauerteil zwischen dem Mittel- und Südtrakt des westlichen Wohnteils vom Palas, Blick aus dem südlichen Erdgeschossraum zu. Rechts die Hofmauer mit einem bis heute erhaltenen Fensterchen (23; Abb. 34). Links der Durchgang im 1. Stockwerk, oben der Blockwerkabdruck im 2. Stock und Relikt der östlichen Laibung der Ofenbedienungsöffnung (Foto Vl. Hyhlík, 1963, NPÚ GnŘ, Archiv, Nr. 96162).

Abb. 46: Dívčí Kámen, einschichtiger Verputz im 2. Stock des westlichen Wohnteils vom Palas, Detail, Zustand 2024.

Abb. 47: Dívčí Kámen, westlicher Wohnteil vom Palas, Blick aus dem 2., ursprünglich holzverkleideten Stockwerk nach Norden hin. Im Vordergrund links (hinter dem angefliegenen Bewuchs) Teil der Wand vom südlichen Raum mit Blockwerkabdrücken und einem Pfosten der sonst verschwundenen Ofenbedienungsöffnung. Auch die Spur nach dem Anschluss des

Ofens an die Öffnung und die hölzerne Wärmeisolierung (links in der Mitte der Aufnahmehöhe) lassen sich identifizieren. Im Hintergrund die Nordwand des Mitteltrakts – unten das 1. Stockwerk mit der Laibung vom Fensterchen in den Hofraum, oben das 2. Stockwerk mit Spuren nach dem Flächenverputz (vgl. Abb. 41 ganz oben). Oben im Hintergrund Mauerwerk mit Kamin und der Laibung vom nördlichen Saalfenster (neben der Kapelle), Zustand 2024.

Abb. 48: Dívčí Kámen, westliche Palasmauer mit drei Fenstern, Blick vom Kapellenerker zu (vgl. Abb. 38 und 44), Zustand 2017.

Abb. 49: Dívčí Kámen, eines der westlichen Saalfenster im westlichen Wohnteil des Palas, Detail, Blick vom Innenraum zu. Oben der untere Teil der schrägen Laibung, darunter Öffnungen nach zwei rechtwinklig gekreuzten Balken. Der Linke war Tragbalken vom äußeren Hurdengang, der Rechte ankerte das innere Ende des Erstgenannten (vgl. Abb. 32 links oben und 33/10), Zustand 2024.

Abb. 50: Dívčí Kámen, eines der westlichen Saalfenster im westlichen Wohnteil des Palas, Blick von Außen zu (vgl. Abb. 29, das erste Fenster von rechts). Im oberen Teil Reste vom Pfosten und Sturz des offensichtlich ursprünglich mit Querstein geteilten Fenstergewändes. Am Gewändeteil deutlicher Falz für stabile Verglasung. Die Nischenwölbung ist aus Ziegeln, Zustand 2017.

Abb. 51: Dívčí Kámen, Blick aus der Mauerkrone der nördlichen Verbindungsmauer in der Richtung zum eingestürzten Kapellenerker hin. Im Vordergrund Reste der dünnem Erkermauern und Ansätze des Triumphbogens, im Hintergrund Teil der Westmauer des Saals mit einem Fenster (vgl. Abb. 31–33, 38, 48), Zustand 2017.

Abb. 52: Dívčí Kámen, östlicher Wohnteil, Hoffassade. Die Fenster von allen vier Geschossen entbehren ihrer Gewände, lokal sind die umgebenden Putzfasschen erhalten. Eine geglättete Umrahmung umgibt auch die Einfahrt in die Tordurchfahrt. Die Frontmauer ist zur Umfassungsmauer an beiden Enden mit Fuge angelegt. Über dem oberen Ende der rechten Baunaht treten jedoch etliche Binder (s. Pfeil) hervor, die aber erst mit der nachträglichen Umfassungsmauererhöhung zusammenhängen (vgl. Abb. 18 und 21). Links unten annähernd wohl quadratisches Fensterchen, das wohl mit der Heizanlage im Erdgeschoss des nördlichen Raums (2) zusammenhängt (Foto Č. Šíla, 1962, NPÚ GnŘ, archiv, Nr. 91863).

Abb. 53: Dívčí Kámen, geodätische Aufnahme der Hofmauer vom östlichen Wohnteil, östliche Innenseite (vgl. Abb. 16a). In der Bildmitte der Mitteltrakt mit der Durchfahrt im Erdgeschoss, rechts unten (im Erdgeschoss) ein evtl. Rauchabzug (2), vgl. Abb. 54.

Abb. 54: Dívčí Kámen, Palaskern, Gesamtansicht von Osten. Die Destruktion der östlichen Baupartie hat den Durchblick in die Innenräume eröffnet. In der Mitte der schmale Durchfahrtsstrakt mit drei großen Hoffenstern, links die deutlich an die Umfassungsmauer mit Fuge (ganz links) angelegte Innenwand der Hofmauer vom Südtrakt mit Verputz, rechts der beträchtlich weniger erhaltene Nordtrakt (vgl. Abb. 53), Zustand 2017.

Abb. 55: Dívčí Kámen, Tordurchfahrt, Blick von Osten zu. Im Vordergrund das vorausgesetzte Vortor mit einer „Ausschneidung“ unklarer Zweckbestimmung links. Rechts oben Abdruck nach der verschwundenen Umfassungsmauer (im Ausmaß vom 1. Stockwerk der nördlichen Zwischenstraktmauer), vgl. Abb. 14, 17, 54 und 56 (Foto Č. Šíla, 1962, NPÚ GnŘ, archiv, Nr. 91867).

Abb. 56: Dívčí Kámen, Blick von der Südostecke zur Eingangspartie des Palas hin (vgl. Abb. 55). Im Vordergrund der (heute zugeschüttete) Eckraum im Untergeschoss des Südtrakts, mit einer engen gewölbten Öffnung unklarer Zweckbestimmung in der den kleineren Raum unter der Pfortnerstube(?) von dem größeren Raum (links unten) abtrennenden Mauer. Höher zwei, die Durchfahrt im Erdgeschoss abgrenzenden Mauern. Der senkrechte Abschluss der nördlichen von ihnen verrät die primäre Entstehung der Umfassungsmauer vom Palas annähernd in die Fußbodenhöhe des 2. Stockwerks (25) (Foto Č. Šíla, 1962, NPÚ GnŘ, Archiv, Nr. 91868).

Abb. 57: Dívčí Kámen, geodätische Aufnahme, Durchfahrt, Nordwand und Schnitt über die Hofmauer (links; vgl. Abb. 16a). Rechts – Relikte nach dem eigentlichen Torbau (Abb. 58), darüber gerader senkrechter Mauerabschluss, mit Fuge an die Umfassungsmauer angelegt (vgl. Abb. 56).

Abb. 58: Dívčí Kámen, geodätische Aufnahme der Durchfahrtsordmauer, Ansicht vom Nordtrakt mit Durchgangsöffnungen (vgl. Abb. 16a). Rechts der Schnitt über die Hofmauer. Die Ansicht stellt unten das Erdgeschoss mit den Fensterchen in die Durchfahrt, im 1. Stockwerk Abdruck der Stiege dar: 26 – erhaltene Balkenköpfe mit dendrochronologischer Datierung 1445–46 (d). Links der gerade senkrechte Abschluss der Mauer, die mit einer Fuge an die Umfassungsmauer angelegt war (vgl. Abb. 57).

Abb. 59: Dívčí Kámen, Relikt der nördlichen Laibung der Toröffnung in den Palas (vgl. Abb. 57 rechts und 17 rechts). Die äußere Ecke und das Torportal sind verschwunden, die innere Ecke ist mit ursprünglichen Werksteinen gebunden (24). Die Durchfahrtswand mit Auslauf vom gedrückten Tonnengewölbe und Verputzrest ist an diese Ecke von links angesetzt. Die Tatsache, dass die Wand im Grundriss nicht von der armierten Ecke

abgesetzt ist, deutet ihre spätere Entstehung an. In der ganzen Höhe der Aufnahme ist es deutlich, dass die Seitenmauer der Durchfahrt (links) mit Fuge an die Umfassungsmauer des Palas angelegt wurde (in der Mitte, vgl. Abb. 57), Zustand 2024.

Abb. 60: Dívčí Kámen, Palas, Nordtraktinneres vom östlichen Wohnteil. Hofmauer, im Erdgeschoss links der Eingang, in der Mitte ein Fenster, rechts in der erhöhten Lage die nach Außen aufsteigende Öffnung (2), wohl Teil vom Beheizungssystem, Zustand 2017.

Abb. 62a: Helfenburk, Palas, Gesamtansicht von Südwesten mit der Zwingermauer im Vordergrund. Rechts die südliche Hauptfront mit dem Eingang in der Mitte (4), Teil von den Fenstersturzbogen wurde in den letzten Jahrzehnten rekonstruiert, Zustand 2024.

Abb. 62b: Helfenburk, geodätische Grundrissaufnahme in der Erdgeschosshöhe, Černý u. Koll. 2016: 1 – Eingang vom Hofraum in den westlichen Wohnteil; 2, 3 – Eingänge in den östlichen Wohnteil.

Abb. 62b: Helfenburk, geodätische Grundrissaufnahme in der Kellerebene (vgl. Abb. 62a): 4 – Eingang in den Palashof; 5 – Eingang in den oberen Keller des westlichen Wohnteils; 6 – Eingang in den unteren Keller des westlichen Wohnteils; 7 – Durchgang zwischen den oberen Kellern; 8 – Versteck; 9, 10 – Kellereingänge im östlichen Wohnteil.

Abb. 62c: Helfenburk, geodätische Grundrissaufnahme in der Höhe des 1. Stockwerks (vgl. Abb. 62a): 11 – Eingang aus der Galerie in das 1. Stockwerk vom westlichen Wohnteil; 12 – Schornstein und Bedienungsöffnungen der Öfen; 13 – Stellen der Öfen; 14 – Kamin; 15 – Nischenregal; 16 – Zugang zum verschwundenen Aborterker; 17 – Stelle des wahrscheinlichen Aborterkers, 18 – Zugang zum verschwundenen Aborterker; 19 – Kaminnische; 20, 21 – zwei Fenster mit Latten der Täfelung; 22 – das dritte, später verschmälerte Fenster.

Abb. 62d: Helfenburk, geodätische Grundrissaufnahme in der Höhe des 2. Stockwerks (vgl. Abb. 62a): 23, 24 – Relikte der Saaleingänge von der südlichen Verbindungsmauer; 25 – die mit einem Erker abgeschlossene Lücke(?), 26 – kleiner Einbauschränk mit Türchen in der Mauerstärke; 27 – Stelle des Gangs zum verschwundenen Aborterker; 28 – Schornstein; 29, 30 – Mauerwerk der späteren Aufstockungen, 31 – Kaminnische; 32, 33 – Laibungen der östlichen Saalfenster; 34 – Zugang zum Abort in der Nordmauer.

Abb. 63a: Helfenburk, geodätische Aufnahme der südlichen Fassade des Palas (vgl. Abb. 62a): 35 – kleine Backsteinrechtecke unklarer Bedeutung.

Abb. 63b: Helfenburk, geodätische Aufnahme, Längsschnitt über den Palas mit Blick nach Süden (vgl. Abb. 62a): 36 – horizontale Linie von später errichteten Balkenlagern; 37 – Abdruck nach dem tief eingebauten Tragbalken der Galerie; 38 – nachträglich errichtete Deckenbalkenlager für die Kellerdecke; 39 – Fenster im Obergeschoss der südlichen Verbindungsmauer.

Abb. 63c: Helfenburk, geodätische Aufnahme der Nordfassade vom Palas (vgl. Abb. 62a): 40 – der mit Efeu bewachsene Teil der Fassade.

Abb. 63d: Helfenburk, geodätische Aufnahme, Längsschnitt über den Palas mit Blick nach Norden (vgl. Abb. 62a): 41 – steinernes Wappen (s. Abb. 4); 42 – Tonnengewölbereste; 43 – Deckenbalkenlager vom unteren Keller; 44 – Eingangshals zum unteren Keller.

Abb. 64a: Helfenburk, geodätische Aufnahme, Querschnitt über die Verbindungsmauern mit Blick zur Hoffassade des westlichen Wohnteils (vgl. Abb. 62a): 6 – der abgebrochene Eingang in den unteren Keller; 5 – der umgestaltete Eingang in den südlichen Keller; 1 – der Eingang ins Erdgeschoss, ohne Gewände, mit Spuren nach der Riegelscheide; 11 – Eingang im 1. Stockwerk über der Linie der Galerie, der mit keinem Steingewände ausgestattet war; 12 – Mannloch in den Unterteil des Schornsteins; 45 – Fenster des nördlichen Raums im 1. Stockwerk, sein Gewände ist verschwunden; 46 – die sog. Schmarzen an der Nordostecke dieses Teils vom Palas; 23 – Stelle des Saaleingangs von der südlichen Verbindungsmauer im 2. Stockwerk; 47 – Fenster mit der Riegelscheide, dessen Gewände verschwunden ist; 25 – Lücke nach dem evtl. Erker; 48 – ein paar vortretende Bruchsteine (Gesims).

Abb. 64b: Helfenburk, geodätische Aufnahme, Querschnitt mit Blick zur Innenseite der westlichen Hofmauer (vgl. Abb. 62a, Abb. 64a).

Abb. 64c: Helfenburk, geodätische Aufnahme, Querschnitt mit Blick zur Innenseite der westlichen Palasmauer (vgl. Abb. 62a, 69, 77, 86).

Abb. 65: Helfenburk, Hoffront des westlichen Wohnteils vom Palas (vgl. Abb. 64a mit Legende), Zustand 2008.

Abb. 66: Helfenburk, Hoffront des westlichen Wohnteils vom Palas (vgl. Abb. 65), Detail mit einem tiefen Lager und Abdruck nach dem südlichen Balken der Galerie (links). In der Richtung nach rechts sind Reste nach zwei weiteren Balken gleicher Zweckbestimmung, mit Negativ ihres horizontalen Unterlageholzes erhalten. Rechts die Laibung des Eingangs in das 1. Stockwerk aus der Galerie, darunter (in der Bildecke, mit Pfeil ersichtlich gemacht) ein seichter Lager einer schrägen, vielleicht provisorischen Strebe (vgl. Abb. 92), Zustand 2015.

Abb. 67: Helfenburk, Hofansicht des Fensters vom nördlichen Raum im 1. Stockwerk des westlichen Wohnteils (45), Zustand 2017.

Abb. 68: Helfenburk, Blick in die Tiefe des Lagers nach verschwundenem Tragbalken in der Südwestecke vom Hof (Abb. 66 links), der einen Teil der Galerie in der Fußbodenhöhe vom 1. Stockwerk des westlichen Wohnteils vom Palas bildete. In der Tiefe ist der hölzerne Ankerhaken deutlich, der den angeführten Balken ankerte, Zustand 2015.

Abb. 69: Helfenburk, Palas, westlicher Wohnteil, Blick vom Oberteil der Südostecke in den Südtrakt hin (vgl. Abb. 64c). Unten der Keller und das Erdgeschoss, über ihnen das 1. Stockwerk mit dem rekonstruierten großen Fenster und auch dem neu ausgemauerten Durchgang in den nördlichen Raum (vgl. Abb. 12b). Oben das Saalgeschoss mit einem Einbauschrank in der Saalecke (ganz links), einer deutlichen Lücke nach dem verschwundenen Mauerwerk und der Fensterlaibung mit Spuren nach dem hölzernen Sitz und mit einem Gewänderest. Im Hintergrund das gleich ausgeführte weitere Saalfenster. Bei beiden Fenstern sind auch Riegelscheiden in den Laibungen sichtbar, Zustand 2015.

Abb. 70: Helfenburk, Palas, westlicher Wohnteil, Inneres vom südlichen Trakt, Blick zum Teil der Hofmauer zu (vgl. Abb. 64b). Unten der zum Teil zugeschüttete Kellereingang vom Hof, darüber der Eingang ins Erdgeschoss. Im 1. Stockwerk Eingang aus der Galerie und die Bedienungsöffnung vom verschwundenen Ofen. Oben das Saalfenster, ein kleiner Einbauschrank mit verschließbarem Gewände und ganz rechts Teil der breiten Öffnung (in die Erkerkapelle?), Zustand 2015.

Abb. 71: Helfenburk, Palas, westlicher Wohnteil, Ofenbedienungsöffnung im 1. Stockwerk (vgl. Abb. 70). Der Ofen im Vordergrund ist spurlos verschwunden. Hinter der Öffnung, deren Oberteil hat auch zum Rauchabzug vom Ofen dienen müssen, befindet sich ein Hohlraum der unteren Schornsteinpartie. Dahinter öffnet sich der Durchblick durch eine kleinere, aus der Galerie zugängliche Öffnung zum Hof (vgl. Abb. 65), Zustand 2008.

Abb. 72: Helfenburk, Palas, westlicher Wohnteil, Gewändefragment an der Südfassade im 1. Stockwerk. Das Gewände im breiteren Fensterraum zeigt, dass die lichte Öffnungsbreite verhältnismäßig klein war. Bemerkenswert sind die Absenz der Spuren nach der Ladenfestigung sowie die nach der Riegelscheide in den Laibungen. Auch die Seitensitze fehlen (vgl. Abb. 63b rechts), Zustand 2008.

Abb. 73: Helfenburk, Palas, westlicher Wohnteil, Gewändefragment an der Südfassade im 1. Stockwerk (vgl. Abb. 72). Deutlicher Falz für die Lade an der Innenseite, Zustand 2008.

Abb. 74: Helfenburk, Palas, westlicher Wohnteil, das in situ erhaltene Gewändefragment vom südlichen Fenster (vgl. Abb. 72 und 73). Die Profilierung des Pfostens über dem Brustwehrtel ist deutlich, Zustand 2017.

Abb. 75: Helfenburk, Palas, westlicher Wohnteil, Einbauschrank in der östlichen Mauer im 2. Stockwerk (vgl. Abb. 70). Am äußeren Umriss ein Falz und Spuren nach den Angeln für das Türchen, im Innern der geworfene Brettsturz. Rechts die Fensterlaibung, Zustand 2017.

Abb. 76: Helfenburk, Palas, westlicher Wohnteil, der ursprünglich holzgefütterte Schrein in der Südwestecke des westlichen Saals (der Sturz ist eingestürzt). Rechts davon eine kleine Konsole unklarer Zweckbestimmung (vgl. Abb. 64c, 69), Zustand 2008.

Abb. 77: Helfenburk, Palas, westlicher Wohnteil, Durchblick nach Westen hin (vgl. Abb. 64c). Im Hintergrund die Westmauer mit schmalen Keller- und Erdgeschossfenstern. Im 1. Stockwerk befindet sich kein Fenster, im 2. Stockwerk das Saalfenster mit dem erhaltenen großen Gewändeteil, das mit einem horizontalen Steinkämpfer im Oberteil geteilt war. Rechts vom Fenster der Einbauschrank in der Saalecke, dessen Holzverkleidung nicht erhalten ist. Rechts die Nordmauer mit einer Ecknische (einem Versteck?) in der Kellerebene und mit den Fensternischen in beiden Stockwerken. Links die Zwischentraktmauer mit einem Durchgang und einer breiten Nische im 1. Stockwerk, Zustand 2015.

Abb. 78: Helfenburk, Palas, westlicher Wohnteil, nördlicher Trakt, Durchblick in der östlichen Richtung (vgl. Abb. 64b). An der Stirnseite die Hofmauer mit Deckenbalkenresten über dem oberen Keller und dem Erdgeschoss. Unten unter der Mauerhauptabsetzung der rundherum abgebrochene Eingang vom Hofraum in den fast ganz zugeschütteten unteren Keller (das Foto wurde bereits aus dem Scheitel dieser Zuschüttung aufgenommen). Oben das 1. Stockwerk mit dem axialen Fenster und Eckkaminresten rechts. Man merkt den Mauerwerkblock zwischen dem Eingang in den Aborterker (im Raumwinkel) und der breiten Öffnung der vermeintlichen Erkerkapelle im 2. Stockwerk. Links die Nordmauer mit der Laibung eines Fensters und dem Aborterkereingang (vgl. Abb. 80). Unten dicht über der Zuschüttung links die Deckenbalkenlager vom unteren Keller. Rechts die Zwischentraktmauer mit Eingängen in den oberen Keller (die Vertiefung zur Ebene der Verschüttung vom unteren Keller ist neuzeitlich) und in das Erdgeschoss. Oben der Durchgang in den südlichen Raum, Zustand 2008.

Abb. 79: Helfenburk, Palas, westlicher Wohnteil, Versteck(?) in der Nordwestecke des Kellers, Diagonalblick vom Kellerraum hin (vgl. Abb. 77 un-

ten). Die Sohlbank ist abgebrochen, die Holzverkleidung verschwunden. Ganz rechts unten ein Deckenbalkenlager vom unteren Keller, Zustand 2008.

Abb. 80: Helfenburk, Palas, westlicher Wohnteil, Nordtrakt, Eingang in den Aborterker im 1. Stockwerk, Schrägblick vom Erdgeschoss zu. Der sich in den Raum öffnenden Tür dienten die Einsenkung und der Schließmechanismus im horizontalen Balken rechts (die Pfosten vom Ziegelgewände wurden später abgehauen und der Durchgang erweitert), Zustand 2017.

Abb. 81: Helfenburk, Palas, westlicher Wohnteil, nördlicher Raum im 1. Stockwerk, Kaminreste in der Südostecke. Beim Blick von unten sieht man zwei gedrehte gehauene Mantelkonsolen von dem Rauchfang, der in den mit dem Rauchabzug vom Ofen im südlichen Raum gemeinsamen Schornstein abgebogen war, Zustand 2015.

Abb. 82: Helfenburk, Blick von der Mauerkrone des großen runden Turms zur oberen Partie des westlichen Wohnteils vom Palas zu. Unten die Öffnungen vom 1. Stockwerk – links der Eingang zum verschwundenen Aborterker (das links von der Öffnung und unter ihr befindliche Mauerwerk ist neu ausgemauert), rechts das ursprünglich mit einem Gitter versehene Fenster (vgl. Abb. 83). Im 2. Stockwerk links der kleine Gang zum Aborterker in der heute eingestürzten Gebäudeecke. Im Durchblick an Stelle des Fensters im Vordergrund sieht man einen Teil der Hofmauer vom Saal mit einem Einbauschrank mit abschließbarem Gewände (Abb. 75), links davon die Aushöhlung vom gemeinsamen Schornstein des Kamins und des Ofens im 1. Stockwerk. Das rechte von zwei Fenstern im Vordergrund erhielt sich die gemeißelte Sohlbank vom Gewände, die das Nichtvorhandensein des Mittelpfostens beweist. Im Durchblick durch dasselbe Fenster sieht man zwei ungleich erhaltene Fenster der Westseite vom Saal, Zustand 2016.

Abb. 83: Helfenburk, Palas, westlicher Wohnteil, nördliche Palasfront, das völlig erhaltene Fenstergewände im 1. Stockwerk (vgl. Abb. 82). Das Gewände war über den ganzen Umriss gleichmäßig gekantet, es war nicht geteilt und seit Anfang an mit einem Eisengitter versehen (laut den erhaltenen Öffnungen ein Vertikal- und zwei Horizontalstäbe). Die Vergitterung hing wohl mit der Stelle an der am wenigsten geschützten Nordseite, also der Orientierung des Fensters in der Richtung zum Haupttor zusammen, Zustand 2017.

Abb. 84: Helfenburk, Palas, westlicher Wohnteil, der erhaltene Brustwehrtel vom Saalfenstergewände im 2. Stockwerk (vgl. Abb. 82). Über der breit abgefasten Kante sind keine Spuren nach der vertikalen Teilung deutlich, Zustand 2016.

Abb. 85: Helfenburk, westliche Palasfront, Detail mit typischen Fensterchen. Unten das Kürzere vom Keller, oben das Längere vom Erdgeschoss, Zustand 2024.

Abb. 86: Helfenburk, westliche Palasfront, nördliches Fenster im 2. Stockwerk (dem Saalgeschoss) mit segmentgewölbtem Nischensturzbogen und mehreren Resten des gehauenen Gewändes (vgl. Abb. 77) Die Profilierung bestand aus einer breiten Abfasung, einer vorgesetzten schmalen Auskehlung und einem Band, ohne Gitter. Deutliche Spuren nach einem verschwundenen Kämpfer, Zustand 2016.

Abb. 87: Helfenburk, westliche Palasfront, Fragment vom Gewände des Mittelfensters vom Saal im 2. Stockwerk. Im Gegensatz zum 1. Stockwerk das Gewände hatte keinen Falz für die Laden, die auf den Angeln an der Innenseite des Gewändes gehängt waren (erhaltene Öffnungen) und beim Schließen mittels eines Riegels aus der Scheide in der Laibung gesichert war. Das Fenster hatte die Seitensitze mit Holzplatten, Zustand 2008.

Abb. 88: Helfenburk, Eingang in den Palashof von Süden. Man hat bei der Rekonstruktion der breit ausgebrochenen Öffnung nach dem Jahre 1939 das verschwundene Portal unbekannter Gestalt erneuert, dessen Tür von einem in die Mauermaße einschließbaren Riegel gesichert war. An Stelle des Portals wurden die Ecken aus Bruchsteinmauerwerk und ein Segmentsturzbogen gemauert. Eine Einsenkung vom Mauerhaupt über dem Eingang ist ohne Zweifel ein Rest nach einer Wappen- oder Inschriftplatte, deren Identifikation unter den erhaltenen Platten nicht eindeutig ist (wohl heute in der Nordwand vom Hof, Abb. 4), Zustand 2016.

Abb. 89: Helfenburk, südliche Verbindungsmauer, Ansicht vom Palashof zu. In der Mitte unten der Eingang immer noch mit einer Öffnung nach dem Riegel (vgl. Abb. 88), der aber ohne Gewände rekonstruiert wurde. Links vom Eingang eine Ablegenische, unter ihr beginnt der abfallende Hals zum Keller unter dem östlichen Teil (links). Über dem Eingang zwei schräge Strebenlager unbekannter Zweckbestimmung, höher eine horizontale Reihe nachträglich ausgebrochener Balkenlager. Darüber drei Fenster mit Seitensitzen und Riegelscheiden, deren Gewände verschwunden sind (vgl. Abb. 89). Die Mauerkrone war mit einem Wehrgang versehen, der an beiden Enden in kleine Portale mündete (der Pfosten von einem, die Laibungen von beiden samt den Riegellöchern sind erhalten). Vor den Spuren nach dem rechten Portal befindet sich ein Fragment der sekundären Verbindungsmauererhöhung. Links (am Bildrand) sind die sog. Schmarzen des oberen, verschwundenen Teils der Hofmauer gut sichtbar. An beiden Seiten des südwestlichen Raumwinkels (rechts) sind

in der erhöhten Ebene die Spuren nach dem Anschließen der sekundären Arkade deutlich, Zustand 2017.

Abb. 90: Helfenburk, Mittelteil der südlichen Palasfront mit dem rekonstruierten Eingang (vgl. Abb. 88) und drei Fenstern in der Höhe des 1. Stockwerks. Die Gewände von allen Öffnungen sind verschwunden, Zustand 2017.

Abb. 91: Helfenburk, nördliche Verbindungsmauer, Blick vom südwestlichen Hofwinkel zu. Unten in der Mitte das sekundär angebrachte Steinwappen (Abb. 4), an der umgebenden Fläche Spuren nach Beschädigungsreparaturen und weiteren Eingriffen. Höher eine horizontale Reihe von den mit der späteren Arkade zusammenhängenden sekundären Öffnungen. Über ihnen ganz links eine Lücke, wohl nach dem ursprünglichen Aborterker, in der Mitte zwei Fenster mit Seitensitzen. Rechts über der Verbindungsmauer eine dünnere Mauer vom Anbau unklarer Zweckbestimmung mit einem Fenster, dessen Gewände fehlt. Rechts vom Fenster Reste nach dem Anschließen des Oberteils der Hofmauer (niedriger in der Höhe des 1. Stockwerks die sog. Schmarzen, rechts von ihnen Aborterkerzugang im östlichen Wohnteil vom Palas), Zustand 2008.

Abb. 92: Helfenburk, Negativ des Unterteils der Schrägstrebe im Hofmauerhaupt der südlichen Verbindungsmauer, links über dem Eingang (vgl. Abb. 89), Zustand 2017.

Abb. 93: Helfenburk, seichtes Lager nach der schrägen, wohl provisorischen Strebe unter dem Eingang ins 1. Stockwerk des westlichen Wohnteils aus dem Hofraum. Das Lager ist so seicht, dass die unbelastete Strebe nicht im Stande war, sich im Mauerwerk zu halten (vgl. Abb. 66 – Pfeil), Zustand 2017.

Abb. 94: Helfenburk, südliche Palasfront, Detail der oberen Partien. Links der ursprüngliche, an der Ecke armierte Teil vom 2. Stockwerk mit dem Saal, rechts ein Rest nach der nachträglichen, wohl spätgotischen Erhöhung der Verbindungsmauer. Unten unter der ursprünglichen Werksteinecke ist ein kleines Rechteck aus Ziegeln deutlich (beim unteren Bildrand), dessen Zweckbestimmung unklar bleibt (es erscheint unter allen vier Saalgeschossecken an der Trennung zwischen der Verbindungsmauer und den Wohnteilen vom Palas; vgl. Abb. 63a), Zustand 2016.

Abb. 95: Helfenburk, obere Partien der nördlichen Palasfront, Detail der Trennlinie zwischen der Ecke des Saalgeschosses des östlichen Wohnteils (links) und der späteren Erhöhung der Verbindungsmauer (rechts). Die Mauerhäupter unterschiedlichen Ursprungs unterscheiden sich in der Struktur (an der rechten Seite höherer Inhalt von Keramikbruchstücken), die ältere Ecke hat hier aber keine Eckarmatur (im Unterschied zum südlichen Aufbaufragment, s. Abb. 94), Zustand 2017.

Abb. 96: Helfenburk, östliche Palasfront, Blick vom kleineren runden Turm zu. Rechts im Hintergrund der größere runde Turm. Die Fassade vom Palas ist unter dem Fenster vom 1. Stockwerk und rechts von ihm zum Teil übermauert. Auch das kleine Erdgeschossfenster ist umgestaltet. Am erhöhten Mauerwerkblock rechts vom Fenster lassen sich ein Teil der Laibung eines der Saalfenster und die vortretenden Bruchsteine identifizieren, vielleicht ein Rest nach dem etwas vorgesetzten Zugang in der Mauerstärke zum Aborterker an der Nordfassade (s. Pfeil). Rechts am „Schnitt“ über die nördliche Palasumfassungsmauer ein erhaltenes Fragment der Laibung vom verschwundenen Fenster im 2. Stockwerk. Links innerhalb des Palas findet man vor allem die Mauerkrone der südlichen Verbindungsmauer mit einem Pfosten vom Schulterbogenportal in den östlichen Saal, Zustand 2010.

Abb. 97: Helfenburk, Palas, der östliche Wohnteil, Gesamtansicht über den Palashof zu. In der Mitte die bloß im Ausmaß vom Erdgeschoss erhaltene Hofmauer. Vor ihr links und rechts Hälse zu den Kellern. Rechts im Obergeschoss die Fenster mit Leisten nach verschwundener Täfelung (vgl. Abb. 101–103). Rechts unten Eingang in den Hof von Süden, Zustand 2015.

Abb. 98: Helfenburk, der östliche Wohnteil, Blick aus der Mauerkrone vom westlichen Ende der südlichen Verbindungsmauer zu (vgl. Abb. 97). Im Vordergrund unten der erhaltene ebenerdige Teil der Hofmauer, darüber die Zwischentraktmauer. Rechts über der Verbindungsmauer ein Torso vom Schulterbogenportal in den Saal im 2. Stockwerk. Links oben die Nord-

mauer vom 2. Stockwerk, links von ihr die nachträgliche Aufmauerung (vgl. Abb. 91). Im Hintergrund der kleinere runde Turm, Zustand 2015.

Abb. 99: Helfenburk, geodätische Aufnahme, Querschnitt über den östlichen Palaswohnteil mit Blick nach Osten (vgl. Abb. 62a, 97, 104, 108). Rechts oben die Fenster mit Latten nach der Täfelung im 1. Stockwerk, links im nördlichen Trakt Tonnengewölbereste im Erdgeschoss und die Kaminnische im 1. und 2. Stockwerk.

Abb. 100: Helfenburk, der östliche Wohnteil, südlicher Raum, Blick zur Hofmauer hin. Links unten das Spitzbogenportal des Eingangs aus dem vom Hofraum führenden Hals in den in der Richtung nach rechts (zum Norden) verschütteten Keller. In der höheren Ebene das Erdgeschoss mit dem Eingang und einem Fensterchen vom Hofraum. Rechts der Durchgang in den nördlichen Erdgeschossraum, Zustand 2024.

Abb. 101: Helfenburk, Blick vom Erdgeschoss zu den südlichen Fenstern des östlichen Wohnteils vom Palas. Die Fensternischen im 1. Stockwerk fesseln dank den ursprünglichen horizontalen Leisten zur Festigung der Täfelung das Augenmerk. Oben sind Reste von unterschiedlich erhaltenen Nischen von zwei Fenstern im 2. Stockwerk sichtbar. Rechts die sog. Schmarzen zum Anschließen der Hofmauer, die aber über der Erdgeschosshöhe verschwunden ist. Über ihnen Relikt eines Schulterbogenportals mit der Riegelöffnung. Unten Reste nach Köpfen von zwei Unterzugbalken der Erdgeschoss-Balkendecke, Zustand 2015.

Abb. 102: Helfenburk, schräger Detailblick zu dem südlichen Fensterpaar im 1. Stockwerk (vgl. Abb. 101). In dem oberen Laibungsteil im Vordergrund eine der späteren getünchte Verputz überdeckt, der nach dem Verschwinden der Täfelung, noch im Spätmittelalter gezogen wurde, Zustand 2016.

Abb. 103: Helfenburk, eine der Leisten der Täfelung, Detail (vgl. Abb. 102) mit Öffnungen und Resten der Holzdübel, Zustand 2015.

Abb. 104: Helfenburk, Ostwand des südlichen Raums im 1. Stockwerk des östlichen Wohnteils vom Palas, Detail. An der Wand rechts vom Fenster ist unten die Leiste der Täfelung sichtbar, über ihr ein langer flacher Stein im Mauerwerk (auf den ersten Blick einer Leiste ähnlich), oben Abdruck nach der verschwundenen Leiste. In der Mitte ein Relikt nach der Laibung des verschmälerten Fensters, Zustand 2015.

Abb. 105: Helfenburk, südliche Front des östlichen Wohnteils vom Palas, Fensterpaar im 1. Stockwerk (Abb. 102). Erhaltene Negative nach den verschwundenen Gewänden deuten an, dass die Fensteröffnungen trotz den weit sich öffnenden inneren Laibungen verhältnismäßig schmal waren (ähnlich wie die im westlichen Wohnteil). In den Laibungen sind die zum Teil von späterem Verputz überdeckten Leisten nach der Täfelung sichtbar (links). Links oben der Unterteil des Fensters vom 2. Stockwerk mit Resten nach den Seitensitzen, Zustand 2024.

Abb. 106: Helfenburk, südliche Palasfront, Detail der oberen Partien. Die ursprüngliche Südwestecke vom östlichen Saal mit Armierung und Rest nach einem Schulterbogenportal. In der unteren Partie der Armierung ein Werkstein mit Auskehlung (s. Pfeil), der ursprünglich für einen anderen Teil des Baus bestimmt war (Gesims). Unter der Ecke ein kleines aus Ziegeln gemauertes Rechteck, dessen Zweckbestimmung unklar ist (solche erscheinen unter allen vier Ecken der Saalgeschosse an der Trennlinie der Verbindungsmauer und des Mauerwerks der Wohnteile vom Palas), Zustand 2017.

Abb. 107: Helfenburk, Blick vom Palashof zum erhaltenen Teil des Schulterbogenportals zwischen der südlichen Verbindungsmauer und dem 2. Stockwerk des östlichen Wohnteils. Hinter dem Portal ist die Laibung mit Spuren nach dem Sturzbogen und der Ausmündung der Riegelscheide sichtbar, Zustand 2015.

Abb. 108: Helfenburk, Einblick in den Nordtrakt des östlichen Wohnteils vom Palas (vgl. Abb. 99). Im Erdgeschoss Reste nach dem Tonnengewölbe, darüber nachträgliche Deckenbalkenlager. Über ihnen die Kaminsenkung, neben ihr im 2. Stockwerk eine kleine Nische. Rechts im 1. Stockwerk der Durchgang in den südlichen Raum und eine Einbauschranknische, links das Fenster nach Norden im 1. Stockwerk; sein Gewände ist verschwunden, Zustand 2015.

(Übersetzung J. Noll)

SKUPINA MALEB CHUDENICKÉHO OLTÁŘE

PŘÍPAD POZDNĚ GOTICKÉ MALÍŘSKÉ DÍLNY VE SLUŽBÁCH ŠLECHTY

ONDŘEJ ŠINDLÁŘ

Group of Paintings of the Chudenice Altarpiece The Case of a Late Gothic Painting Workshop in the Nobility's Service

The study deals with a few Late Gothic panel paintings which, based on a formal analysis from the beginning of the 20th century, were linked by the common starting point – a painting workshop. The anonymous painter received an alternative name, Master of the Chudenice Altarpiece. This example shows artificially constructed painting workshops in Bohemia, and the historical workshop practice as it reflects upon the relevancy of this traditional art historical concept. However, the revised formal analysis backed up by the latest survey of underdrawings substantiated that the common authorship of these paintings can still be considered relevant. A thorough provenance survey of the Chudenice altarpiece and the epitaphs of Půta Švihovský (Botho Schwiuhau) add to the research based on archival sources, typology, and analogies. New findings about the works' origin further illustrate the commissioning practice of the late medieval nobility in Southwest Bohemia, as both cases provide evidence of the family representation in residential localities. It is remarkable that two distantly related noble families used a single painting workshop which was not a unique factor in the area, but it still deserves special attention.

Keywords: Late Gothic painting – Southwest Bohemia – Gothic altarpiece – Gothic epitaph – painting workshop – Master of the Chudenice Altarpiece

Článek se věnuje několika pozdně gotickým deskovým malbám, jež byly na základě formální analýzy už na počátku 20. století propojeny společným autorským východiskem jakožto produkce jedné malířské dílny. Anonymní tvůrce byl pomocně pojmenován jako Mistr chudenického oltáře. Prostřednictvím daného příkladu je nastíněna situace uměle konstruovaných malířských dílen v Čechách a se zřetelem k dobové dílenské praxi diskutována relevance tohoto tradičního uměleckohistorického konceptu. Na základě revizní formální analýzy podpořené nově provedeným průzkumem podkresů však lze společné autorství u této konkrétní skupiny maleb i nadále považovat za oprávněné. Výzkum je doplněn důkladným provenienčním průzkumem chudenického oltáře a epitafu Půty Švihovského na základě výpovědi archivních pramenů, typologie a analogií. Nová zjištění o okolnostech vzniku pojednávaných děl dokreslují objednatelskou praxi pozdně středověké šlechty v jihozápadních Čechách, protože jde v obou

Obr. 1: Chudenický oltář, střední deska sváteční strany, 1506 (všechna foto, není-li uvedeno jinak, O. Šindlár, 2022).

Obr. 2: Chudenický oltář, sváteční strana levého křídla se sv. Václavem, 1506.

případech o zásadní prostředky rodové reprezentace v rezidenčních lokalitách. Vyzvednout lze zejména okolnost využití služeb jedné malířské dílny dvěma vzdáleně příbuznými šlechtickými rody, což nebyla v dané oblasti ojedinělá situace.

Klíčová slova: pozdně gotické malířství – jihozápadní Čechy – gotický oltář – gotický epitaf – malířská dílna – Mistr chudenického oltáře

<https://doi.org/10.56112/pp.2024.2.01>

KONCEPT MALÍŘSKÉ DÍLNY

V dochovaném fondu pozdně gotického deskového malířství v Čechách, vymezeném přibližně vládou dynastie Jagellonců, lze vysledovat asi 14–17¹⁾ více či méně ustálených umělecko-historických konstruktů malířských dílen, vytvořených na základě anonymních skupin formálně blízkých děl. Tento stav samozřejmě nereflektuje skutečný počet dílen působících v Čechách, který byl násobně vyšší. Jen pravidelné platby členů pražského staroměstského malířského cechu mezi lety 1492–1525 zachycují asi 55 dílen,²⁾ další existovaly též v rámci novoměstského cechu. V ostatním prostoru Čech působilo další neznámé množství cechovně neorganizovaných dílen, nehledě na ty dodávající ze zahraničí. Nemožnost propojit nevelké množství příslušných písemných pramenů s dochovanými díly však často vede k nahlížení tématu skrze zmíněné umělé konstrukce. Výklad tak zůstává konformní s tradiční znaleckou klasifikací. Zachytitelný vzorek konkrétních hypotetických dílen však může tvořit půdorys uvažování směrem k socioekonomickému uchopení dobové dílenské praxe.

Nejstarší z těchto konstruktů byl v roce 1918 založen na skupince dvou, později tří děl soustředěných kolem oltářního retáblu z Chudenic (viz níže). Krátce nato se uchytilo pomocné pojmenování nikoliv dílny, ale osoby neznámého malíře (Mistra chudenického oltáře) v důsledku chápání autorů středověkých děl jako individuálních uměleckých osobností. Oltář existoval nepřerušeně ve své funkci již po staletí, zatímco související epitaf Půty Švihovského byl objeven v roce 1858.³⁾ Do povědomí vstoupily odděleně a nahodile prostřednictvím různých zmínek a topografií.⁴⁾ První umělecko-historické zhodnocení z pera Josefa Neuwirtha se týkalo pouze chudenic-

1) Záleží na interpretaci dílenských vztahů některých děl i jejich hraničního časového zařazení.

2) K. Chytil, *Malířstvo pražské XV. a XVI. věku a jeho cechovní kniha staroměstská z let 1490–1582*. Praha 1906, s. 234–275. Data jsou zkreslena prolínáním s cechovními mistry novoměstského cechu, mimocechovními dílnami a nejasným statutem tzv. „hostinských“ mistrů. Část z nich se dle titulu mistra primárně věnovala sklomalbě či řezbářství, tyto kompetence se ale prolínaly s jinými. Tituly mistrů malířského řemesla se zároveň mohou překrývat s řezbářským řemeslem.

3) J. E. Wocel, Bericht über die im Jahre 1858 unternommene kunsthistorische Reise im westlichen Böhmen, Mittheilungen der k. k. Central-Commission III, 1859, č. 8, s. 214–215.

4) J. G. Sommer, *Das Königreich Böhmen 7*. Klattauer Kreis. Prag 1839, s. 214; F. Wildmann, Farní osady na panství Chudenickém, Method, Časopis věnovaný umění křesťanskému 12, 1886, s. 74–80; A. Sedláček, Hradý zámky a tvrze Království českého IX. Domažlicko a Klatovsko. Praha 1892, s. 30; J. Hille, Zrušené kláštery, kostely a kaple v Písecku, Blahověst, katolický týdeník pro Čechy, Morawany, Slowáky a Slezany 44, 1894, s. 314–316; F. Vaněk – K. Hostaš – F. A. Borovský, Soupis památek historických a uměleckých v Království českém VII. Politický okres klatovský. Praha 1899, s. 29.

kého oltáře,⁵⁾ a to u příležitosti jeho restaurování roku 1893,⁶⁾ díky němuž vešel ve známost u odborné veřejnosti.⁷⁾ Tehdy se s ním seznámil i Karel Chytil, jenž se jako první systematicky věnoval oltáři i epitafu. Ve třech publikacích z let 1904, 1906 a 1918 nejprve nepřímě, později s jistotou definoval dílenský vztah obou děl na základě formálních podobností malby i typu dekoru. Určil přitom grafické předlohy, analyzoval dekorativní výzdobu i jednotlivé motivy, navrhl hypotézu ztotožnění anonyma s pramenně doloženým malířem a načrtl objednatelský kontext.⁸⁾ Rámce jeho interpretace se pozdější badatelé víceméně drželi, i když rozšiřovali pole souvislostí a posouvali metodologický přístup. Antonín Matějček tvorbu „Mistra“ zasadil do kontextu zákonitostí stylového vývoje⁹⁾ a v tomto výkladovém rámci jej následoval Jaroslav Pešina v syntézách pozdně gotického deskového malířství na půdorysu stylového vývoje, filiace a národnostních specifik.¹⁰⁾ Dílna tak zaujala místo v kvalitativně a vývojově definovaném kánonu malířství v přechodové fázi dozrívající pozdní gotiky a nastupujícího renesančního realismu.¹¹⁾ Stála však ve stínu pozornosti věnované současné dílně Mistra litoměřického oltáře. J. Pešina fond dílny obohatil o připsání dnes nezvěstného Ukřižování z Vrchotových Janovic a určil stylovou filiaci v Horním Bavorsku s centrem v Mnichově.¹²⁾ Později jej navíc vložil v kontextu dvorského umění rozptýleného po dvorech české šlechty, která po přesídlení královského dvora do Budína získávala stále mocnější pozici.¹³⁾

Několik příspěvků badatelů mladších generací znovu otevřelo zásadní otázky dílenského vztahu,¹⁴⁾ totožnosti malíře,¹⁵⁾ objednatelského kontextu,¹⁶⁾ ikonografie,¹⁷⁾

5) J. Neuwirth, *Der Chudenitzer Flügelaltar*, Bohemia 66, 1893, s. 33.

6) K zásahu Gustava Miksche a zmapování dalších proměn a vnímání retáblu O. Šindlár, *Pozdně gotický retábl z Chudenic v proměnách času*, *Průzkumy památek* XXXI, č. 1, 2024, s. 27–48.

7) K tomu přispělo také vystavení fotografií maleb na Národopisné výstavě roku 1895 – J. Kafka ed., *Národopisná výstava československá v Praze 1895*. Hlavní katalog a průvodce. Praha 1895, s. 375; E. Šitler – A. Podlaha, *Národopisná výstava československá v Praze roku 1895 III*. Sběrka staročeských obrazů a soch Mariánských, *Vlast*, Časopis pro poučení a zábavu 12, s. 1001–1011, 1895–1896.

8) K. Chytil, *K vývoji středověkého malířství českého*, *Dílo* II, 1904, s. 122–129; *týž*, o. c. v pozn. 2, s. 147–151; *týž*, *Tabulové obrazy ve sbírkách zemského musea*, *Památky archeologické* XXX, 1918, 93–99, s. 182–190.

9) A. Matějček, *Dějepis umění. Umění nového věku I*. Praha 1927, s. 98; *týž*, *Malířství*, in: Z. Wirth ed., *Dějepis výtvarného umění v Čechách*. Praha 1931, s. 354.

10) J. Pešina, *Pozdně gotické deskové malířství v Čechách*. Praha 1940; *týž*, *Česká malba pozdní gotiky a renesance. Deskové malířství*. Praha 1950, zde citována ostatní starší literatura. Na něj navázali V. Densktein – F. Matouš, *Jihočeská gotika*. Praha 1953, s. 80.

11) J. Pešina, *Studie k pozdně gotickému baroku*, *Památky archeologické* XXXXI, 1940, s. 68–81.

12) *Týž*, *Paralipomena k dějinám českého malířství pozdní gotiky a renesance*. Osm kapitol dodatků a oprav k české malbě deskové 1450–1550, *Umění* XV, 1967, s. 358–359; *týž*, *Desková malba*, in: R. Chadraba ed., *Dějiny českého výtvarného umění I/2*. Praha 1984, s. 586–589.

13) *Týž*, *Die Tafelmalerei am Jagellonenhof in Prag 1471–1526*, *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae* 20, 1974, s. 37–45; *týž*, *Malířství*, in: J. Homolka – J. Krása – V. Mencl – J. Pešina – J. Petrů, *Pozdně gotické umění v Čechách*. Praha 1978, s. 340–345.

14) Dílenský vztah jen stručně zpochybnila M. Bartlová: *P. Čornej – M. Bartlová*, *Velké dějiny zemí Koruny české VI*. Praha 2007, s. 664, pozn. 92.

15) S. Nauš, *Tvorba mnichovského malíře Jana Polacka v kontextu dobové výtvarné produkce v Bavorsku a možný ohlas v českém malíř-*

Obr. 3: Chudenický oltář, sváteční strana pravého křídla se sv. Kryštofem, 1506.

Obr. 4: Chudenický oltář, vřední strana levého křídla se sv. Jakubem, 1506 (foto K. Kocourek, 2013).

Obr. 5: Chudenický oltář, vřední strana pravého křídla se sv. Ondřejem, 1506 (foto K. Kocourek, 2013).

byla rehabilitována identifikace Půty Švihovského a nastolena otázka vztahu obrazu k jeho posmrtné memorii.¹⁸⁾ Důležitost otázek kolem této skupiny děl pro interpretaci pozdně gotického deskového malířství v Čechách podtrhuje význam jejich objednavatelů, relativně vysoká kvalita maleb i poměrně dobré zachování do dnešní doby. Přesto však dané téma v posledních letech upadlo do pozadí a nebylo podrobněji zkoumáno,¹⁹⁾ ačkoliv poskytovalo poměrně velký potenciál například i v podobě nevytřezněného technologického průzkumu. Primární prameny pro přehodnocení dílenského konstruktů jsou zde totiž pouze díla samotná. Lze je však významně doplnit jejich další vrstvou podkresů, které doposud byly v těchto případech známy jen velmi omezeně či vůbec. Díky novému optickému průzkumu jich a také díky podrobnější analýze výzdobných technik lze proto poznání prohloubit a přinést nové argumenty pro autorské souvislosti děl a obohatit tak tento koncept dílny.

CHUDENICKÝ OLTÁŘ

Na mense hlavního oltáře farního kostela sv. Jana Křtitele v Chudenicích²⁰⁾ se dodnes nacházejí malby z původního pozdně gotického retáblu. Provenienční a objednatelská situace je zde výjimečně jasná, protože obec byla spjata de facto „od nepaměti“²¹⁾ až do roku 1948 kontinuálně s rodem Černínů z Chudenic. V době vzniku retáblu šlo o významnější rytířský rod v Prácheňském kraji, přičemž Chudenice byly zatím stále jejich hlavním sídlem. K retáblu hlavního oltáře zdejšího kostela se dochovalo nezvykle rozsáhlé množství archivních dokladů počínajících rokem 1629. Vyplyvá z nich, že malované desky původního pozdně gotického retáblu byly v průběhu doby Černíny ctěny spolu s dalšími artefakty, malbami a nápisy v kostele jako důležitá a historicky hodnotná rodová památka, což vedlo k potřebě jeho udržování in situ

ství kolem roku 1500. Diplomová práce na FF JU, České Budějovice 2018, rkp., s. 122–134; *tjž.* Otázka inspirace mnichovského umění pro umělecké objednávky Švihovských z Rýzmberka (epitaf Půty Švihovského) a Černínů z Chudenic (chudenický oltářní retábl), in: Sborník prací z historie a dějin umění 10. Klatovy 2019, s. 112–129.

16) J. Fajt ed., *Europa Jagellonica 1386–1572. Umění a kultura ve střední Evropě za vlády Jagellonců*. Průvodce výstavou. Kutná Hora 2012, č. kat. II.72 a II.73.

17) P. Jindra – M. Ottová edd., *Obrazy krásy a spásy. Gotika v jihozápadních Čechách*. Plzeň 2013, č. kat. 25, 26 (J. Royt).

18) P. Kováč, *Švihovští z Rýzmberka a pozdně gotické sochařství a malířství v jihozápadních Čechách*. Diplomová práce na FF UK. Praha 1980, rkp., s. 65–80; J. Chlábek, *Náhrobek Půty Švihovského a jeho symbolika v kontextu pozdně gotické náhrobní plastiky*, *Umění XX*, 1983, s. 27–33; *tjž.*, *Bernardinské slunce nad českými zeměmi*. Praha 2016, s. 229–231.

19) Skupina maleb Mistra chudenického oltáře třeba zcela opomenuta v recentní syntéze T. Petrasová – R. Švácha edd., *Dějiny umění v českých zemích 800–2000*. Praha 2017.

20) Nejstarší (zděnou) stavební fázi (dnešního) kostela lze datovat do 30. let 14. století; krov bylo zhotoven ze dřeva těžného v zimní sezóně 1334/1335 [www.dendrochronologie.cz]; D. Libal, *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*. Praha 2001, s. 137; nejstarší zmínka o kostele pochází z roku 1355 – *LC I/1*, s. 72–73.

21) Nejstarší zmínka o Chudenicích (1291) se pojí s jistým Drslavem z Chudenic považovaným za potomka Soběhrda z Klatov, vnuka Břetislava I. z rodu Drslaviců erbu polotrojící – od něj lze sledovat rodové linie pánů ze Zbiroha (později z Rýzmberka) a Černínů z Chudenic; *RT I*, s. 4.

i přesto, že konstrukce retáblu prošla několika proměnami. Současnou podobu určuje neogotická obnova z roku 1863.²²⁾ Uplatňují se v ní střední deska a oboustranně malovaná (již nepohyblivá) křídla z pozdně gotické fáze, zatímco související predela je prezentována zvlášť na stěně v presbytáři kostela.

Ústředním tématem střední desky je malba korunované Panny Marie s dítětem mezi sv. Janem Křtitelem a sv. Janem Evangelistou. Sváteční stranu doplňuje sv. Václav na levém a sv. Kryštof na pravém křídle. Ve všech případech jde o samostatné figury v reprezentativním vyobrazení na zlatém pozadí, bez narativních prvků. Obzvláštní náročnost zladené výzdoby, kombinující několik výzdobných technik a motivů, je funkčním prvkem pro komunikaci s divákem, a to i prostřednictvím puncovaných nápisových pásů. Všední stranu uzavřeného retáblu tvořily na křídlech figury světců Jakuba a Ondřeje. Dle obvyklého funkčního schématu se liší od sváteční strany méně náročnou úrovní zpracování, zejména imitováním výzdobných technik malbou. U sv. Jakuba klečí světská postava identifikovaná černínským rodovým erbem v pravém dolním rohu výjevu, patrně jeden ze dvou známých donátorů uvedených na predele. J. Pešina se domníval na základě mylné interpretace životních dat Jana Černína, že je zde vyobrazen v souvislosti se svou smrtí.²³⁾ Sv. Jakub kladoucí osobě ruku na rameno je odkazem na specifickou úctu donátora ke světcu, kterou dnes již s absencí pramenů nejsme schopni uchopit. Původní součástí retáblu byla predela s námětem Zvěstování s černínským erbem podloženým černou draperií v centru kompozice. U spodní hrany se nachází nápadný nápisový pás, z jehož původního textu se dochovala autenticky pouze levá polovina, zatímco pravá nesoucí letopočet 1505 je restaurovatelským doplňkem z roku 1893. Celé původní znění lze však pramenně rekonstruovat jako „*Domin[us] Wilhelmus domin[us] Ioh[ann]es Cernin Chuden[itiz] / hoc opus fecerunt fieri 1506*“.²⁴⁾ což o jeden rok posouvá datum dokončení. Malby však vznikaly skutečně již v roce 1505, jak dokládá dochovaný puncovaný nápis „*M-CCCC-V*“ na spodním lemu zavěšené zladené draperie na ústředním obraze, v prostoru napravo od Panny Marie. Součástí funkce retáblu hlavního oltáře kostela tak byla zřetelná asociace s donátory a patronátem kostela v místě jejich sídla. Analogickou situací takto důrazné rodové reprezentace v médiu hlavního oltáře kostela je například mladší slavětínský oltář z roku 1531.²⁵⁾

Význam připisovaný Černínům retáblu v pozdějších dobách plynul právě ze zřetelné asociace s černínskými donátory. Ostatně predela sama byla po novověké adaptaci

22) Ke kontinuitě přítomnosti a funkce oltáře viz O. Šindlář, o. c. v pozn. 6.

23) J. Pešina, 1940, o. c. v pozn. 10, s. 141. V literatuře bývají životní data Jana Černína uváděny 1493–1505, odpovídající pouze doložené době jeho života písemnými prameny. J. Pešina rok 1505 automaticky považoval za úmrtí, datum úmrtí však není známo.

24) K rekonstrukci nápisu O. Šindlář, o. c. v pozn. 6, s odkazem na pramen z roku 1629 (Státní oblastní archiv (dále SOA) Třeboň, odd. Jindřichův Hradec, Rodinný archiv Černínové, kt. 3, fol. 109–110) a komentář Bohuslava Balbína (SOA Třeboň, o. c. v této pozn., kt. 2, fol. 16–17).

25) Ke Slavětínskému oltáři J. Royt, *Gotické deskové malířství v severozápadních Čechách 1340–1550*. Praha 2015, č. kat. 50; J. Klípa – M. Ottová edd., *Bez hranic. Umění v Krušnohoří mezi gotikou a renesancí*. Praha 2015, č. kat. V–11 (M. Ottová – J. Royt).

Obr. 6: Chudenický oltář, predela, 1506.

Obr. 7: Chudenický oltář, predela, detail anděla ze Zvěstování.

retáblu zavěšena na čestném místě v presbytáři na dvou kopích nade dveřmi sakristie.²⁶⁾ Protože malby původního retáblu přečkaly až do dnešní doby díky snaze mladších generací Černínů uchovat rodinnou starožitnost, lze hovořit o tom, že se strategie rodové paměti stala prostřednictvím tohoto artefaktu historicky úspěšnou. Totéž platí o středověkých nástěnných malbách z vítězného oblouku kostela, u nichž bylo explicitně požadováno jejich zachování jakožto rodové památky již v roce 1650.²⁷⁾

Bratři Jan a Vilém připomínání nápisem byli lokálně významní v Prácheňském kraji. Rodová historie dosud nebyla odborně zpracována, zejména starší etapa. Snahu o interpretace komplikuje velmi omezené množství archivního materiálu, které kolem poloviny 16. století se zvětšuje

jejím významem Černínů začíná narůstat. Jan a Vilém patřili do generace druhé poloviny 15. století, kterou tvoří celkem pět synů Drslava Černína (doložen 1434 – před 1466) – Černín, Humprecht, Děpolt, Jan a Vilém. Hlavou rodu byl patrně nejstarší Humprecht (doložen 1447–1499), který s bratry Černínem a Děpoltem pocházel pravděpodobně z prvního manželství Drslava. Z druhého svazku s Eliškou z Opálky pak pocházeli právě Vilém (doložen 1480–1513) a Jan (doložen 1493 – před 1512).²⁸⁾ Od 90. let je to právě Vilém, který nejčastěji vystupuje v písemných pramenech, zatímco Humprecht z nich mizí. Jde často o blíže nespecifikované majetkové pře

o platy či držbu některých vsí – Kosoř nedaleko Prahy, Týnec na Klatovsku či jakýchsi Chotinic.²⁹⁾ Oba bratři jsou také účastní neúspěšného sporu o majetek Elišky z Pežína ve svém poručnictví.³⁰⁾ Jejich majetková držba není zcela jasná, kromě Chudenic však zahrnovala nespíše několik okolních vsí či platy na nich, vlastnili také dům v Praze. Že ale nešlo o chudý rod, napovídá půjčka chotěšovskému klášteru roku 1499, kde za poskytnutí částky 1091 uherských zlatých obdrželi na deset let zástavou klášterní majetky na vzdáleném Litoměřicku – tvrz Encovany a vsi Sedlec, Trnová, Hrušovany Vrutice a Svinařice.³¹⁾ Pozdější spor o zboží v Ploskovicích napovídá, že zde majetky dále rozšiřovali.³²⁾ Roku 1508 za další půjčku klášteru následovala ještě zástava vsí Přehýšov a Šlovice na

26) F. Wildmann, Paměti a starožitnosti panství Chudenického. České Budějovice 2023, s. 22–23. Původní Wildmannův text pochází z roku 1882.

27) K malbám recentně O. Faktor, Středověká nástěnná malba v jihozápadních Čechách. Disertační práce na FF UK, Praha 2016, rkp., s. 70–73. K požadavku na jejich zachování P. Král, Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550 až 1650. České Budějovice 2002, s. 549; M. Kolář, Jak Černínové dbali o zachování památek rodu svého, Památky archaeologické a místopisné IX, 1871–1873, s. 958.

28) Druhé manželství uvádí A. Sedláček, o. c. v pozn. 4, s. 33–34. Tomu odpovídá také charakter zmínek Drslavových synů v pramenech. Sedláček zde uvádí již nekompletní životní data synů.

29) SOA Třeboň, o. c. v pozn. 24, kt. 3, fol. 36r, 40r, 43r, 43v.

30) Tamtéž, fol. 56–65; J. Vančura, Dějiny někdejšího královského města Klatov 1/I. Klatovy 1927, s. 260–261.

31) AČ XVIII, č. 2; SOA Třeboň, o. c. v pozn. 24, kt. 3, fol. 67–69; Národní archiv (dále NA), Archivy českých klášterů zrušených za Josefa II. (1115–1760), 2275 [dostupné na Monasterium.net].

32) AČ XIII, č. 1332.

Plzeňsku.³³⁾ Zdá se tedy, že byli relativně slušně zajištěni. Ačkoliv v 15. století nadrželi Černínové žádné mocensko-politické funkce, jejich vliv byl významný minimálně lokálně, což dokládá zvolení Viléma Černína za zástupce rytířského stavu pro Prácheňský kraj do sedmnáctičlenné zákonodárné komise projednávající v roce 1499 kodifikaci zemského práva.³⁴⁾

Je pozoruhodné, že retábl hlavního oltáře objednali Jan a Vilém Černínové, ačkoliv hlavní rodová linie sídlící na Chudenicích pokračovala prostřednictvím synů jejich staršího bratra Humprechta. Naopak Vilém Černín měl být údajně neznámo kdy zakladatelem radnické větve.³⁵⁾ V době kolem roku 1500 nejspíše dosahoval nejvyšších úspěchů a stál za majetkovými zisky, které mu možná také umožnily pořídit nákladný oltářní retábl. Je otázkou, do jaké míry se v reprezentativním obsahu i finanční náročnosti nového hlavního oltáře kostela v místě hlavního rodového sídla odráží také snaha o širší etablování v mocenské struktuře českých zemí. Černínové jsou starobylý rod, jehož genealogie sahá do rozrodu Drslaviců erbu polotrojříčí ve 12. století.³⁶⁾ Na počátku novověku však svou starobylost a význam odvozovali od boční větve samotných Přemyslovců, tzv. Jindřichovců, tedy od Jindřicha, bratra Děpolda (větve Děpolticů, od níž tehdy myticky odvozovali svůj původ Švihovští z Rýzemberka) a Vladislava – českého knížete (1140–1158) a krále (1158–1172). Toto rodovou tradici zachytil nejprve Bartoloměj Paprocký v roce 1602,³⁷⁾ v rozvinuté podobě Bohuslav Balbín a několik dalších novověkých historiografů a genealogů.³⁸⁾ Zájem o rodovou historii a vlastní původ lze sledovat právě u sprízněných Švihovských již za Jindřicha Švihovského († 1551), který na základě archiválií zaniklého dominikánského kláštera v Klatovech, bývalého rodového pohřebiště, odvodil původ Švihovských z Rýzemberka od přemyslovských Děpolticů.³⁹⁾ Černínové vzhledem ke společným předkům mohli tuto velmi atraktivní, byť vyfabulovanou interpretaci následovat. K tomu bohužel prameny chybí, skutečností zůstává pouze to, že nedlouho předtím objednali kvalitou i nákladností oltářní retábl srovnatelný s panskými objednávkami své doby, zatímco jejich společenský, politický i hospodářský význam rostl. A na tyto fiktivní vzdálené předky odkazují také nástěnné malby ve vítězném oblouku chudenického kostela. Nápisem jsou

identifikováni jakýsi Drslav Protiva, biskup Protiva a jeho sestra Amabilie, či Černín titulovaný jako „*fundator eklezie*“, k němuž se pojí i nápis o údajném založení kostela k roku 1200. Z hlediska moderních dějin jde o zjevnou fabulaci, včetně fiktivní svěťce Amabilie, kterou mezi své předky řadil i Jindřich Švihovský,⁴⁰⁾ a k níž chovali Černínové v novověku úctu.⁴¹⁾ Malby pocházejí snad ze druhé poloviny 14. století, zjevně však prošly obsahovými úpravami ještě ve středověku či raném novověku, možná právě v souvislosti s revizí rodové historie.⁴²⁾ Jaký obsah a význam nesly při objednání retáblu tedy, není jasné, společně s ním však byly součástí rodové paměti a jejich starobylost legitimizačním argumentem.

EPITAF PŮTY ŠVIHOVSKÉHO

Stejně malířské dílně je připisován tzv. epitaf Půty Švihovského ze sbírek Národního muzea,⁴³⁾ jedna z nejkvalitnějších deskových maleb ve fondu pozdně gotického malířství v Čechách. Ústřední figurou kompozice je Bolestný Kristus ukazující rány na rukou, kterého obklopují sv. Bartoloměj, Panna Marie, sv. Petr a archanděl Michael. Bartoloměj zároveň klade pravici na rameno klečící světské postavě. Klečící osobu lze identifikovat díky erbu jako člena panského rodu Švihovských z Rýzemberka. To vedlo k převažujícímu názoru, že jde o nejvyššího zemského sudího Půtu Švihovského (asi polovina 15. století – 1504), což prvně určil Jan Erazim Wocel.⁴⁴⁾ Sám si však identifikaci nebyl jist, do cestovního deníku si Půtovo jméno zapsal s otazníkem, k čemuž jej mohlo navést víko Půtovy pohřební tumby, které studoval zároveň.⁴⁵⁾ K. Chytil, A. Matějček i J. Pešina naopak s ohledem na mladistvý věk považovali osobu za někoho z Půtových synů.⁴⁶⁾ Věk však pro určení nemusí být podstatný, protože z hlediska funkce jde o idealizovaný portrét pracující s odkazem na charakteristické rysy osoby, která je divákovi prezentována tak, jak měla být uchována v paměti.⁴⁷⁾ Stejně jako u chudenického oltáře ani zde neexistuje vztah jmen zemřelého a svatého patrona. Jméno Bartoloměj se totiž v rodě Švihovských nepoužívalo, a šlo tak nejspíše o již neuchopitelnou individuální úctu zemřelého.⁴⁸⁾

33) AČ VIII, č. 207.

34) AČ V, s. 496; SOA Třeboň, o. c. v pozn. 24, kt. 5, fol. 55r. K tomu podrobněji V. Kulhánková, Mocenské kompetence krále v představách českých stavů: Okolnosti a tvůrce Vladislavského zřízení zemského a register archivu České koruny. Diplomová práce na FF UK. Praha 2018, rkp., s. 90–92; k okolnostem P. Kreuz – I. Martinovský ed., Vladislavské zřízení zemské. Praha 2007, s. 44–45.

35) J. Drnek – O. Brachtel, Chudenice. Chudenice 2022, s. 120.

36) K problematice Drslaviců M. Tejček, Drslavici erbu polotrojříčí, Pod Zelenou Horou, Vlastivědný sborník jižního Plzeňska XIII, 2013, s. 3–6.

37) B. Paprocký z Hlohol, Diadochos, id est Successio jinák Posloupnost knížat a králův českých... Praha 1602, O stavu rytířském, s. 51–53.

38) Sbírka prací týkající se rodové historie včetně Balbínova rukopisu v SOA Třeboň, o. c. v pozn. 24, kt. 2; J. J. von Weingarten, Fürsten-Spiegel oder Monarchia deß höchloblichen Ertz-Hauses Oesterreich. Prag 1673, s. 137–143.

39) SOA Třeboň, Cizí rody, registratura Švihovský z Rýzemberka, č. 8, fol. 1–21 (opis nedochovaného originálu od Václava Březana); SOA Třeboň, o. c. v pozn. 24, kt. 4; fol. 9–25 (přepis a další související výpisky Heřmana Černína z 2. čtvrtiny 17. století).

40) K Amabilii V. Ryneš, Blahoslavená Amabilia. Klatovy 1941; J. B. Tanner, Reverendi Patris Alberti Chanowsky e Societate Jesu Vestigium Boemiae Piaae... 1689, s. 36 uvádí mezi českými svatými patrony „Amabilia stemmate Sswihowskiana“ (poprvé vydáno 1659).

41) K roku 1644 je popisován praporec Heřmana Černína s vyobrazením Amabilie – Anonym, Heřman Černín, první hrabě z Chudenic a jeho cesta do Cařihradu r. 1644, Lumír 6, 1856, s. 231. V roce 1672 byla v Chudenicích pokřtěna Marie Amabilie Černínová – SOA Plzeň, Sbírka matrik západních Čech, Chudenice 1670–1789, s. 6–11, apriilis.

42) K malbám recentně O. Faktor, o. c. v pozn. 27, s. 70–73.

43) Národní muzeum, Praha, Historická sbírka, inv. č. H2-3906. Jinak zvaný též Votivní deska Švihovských.

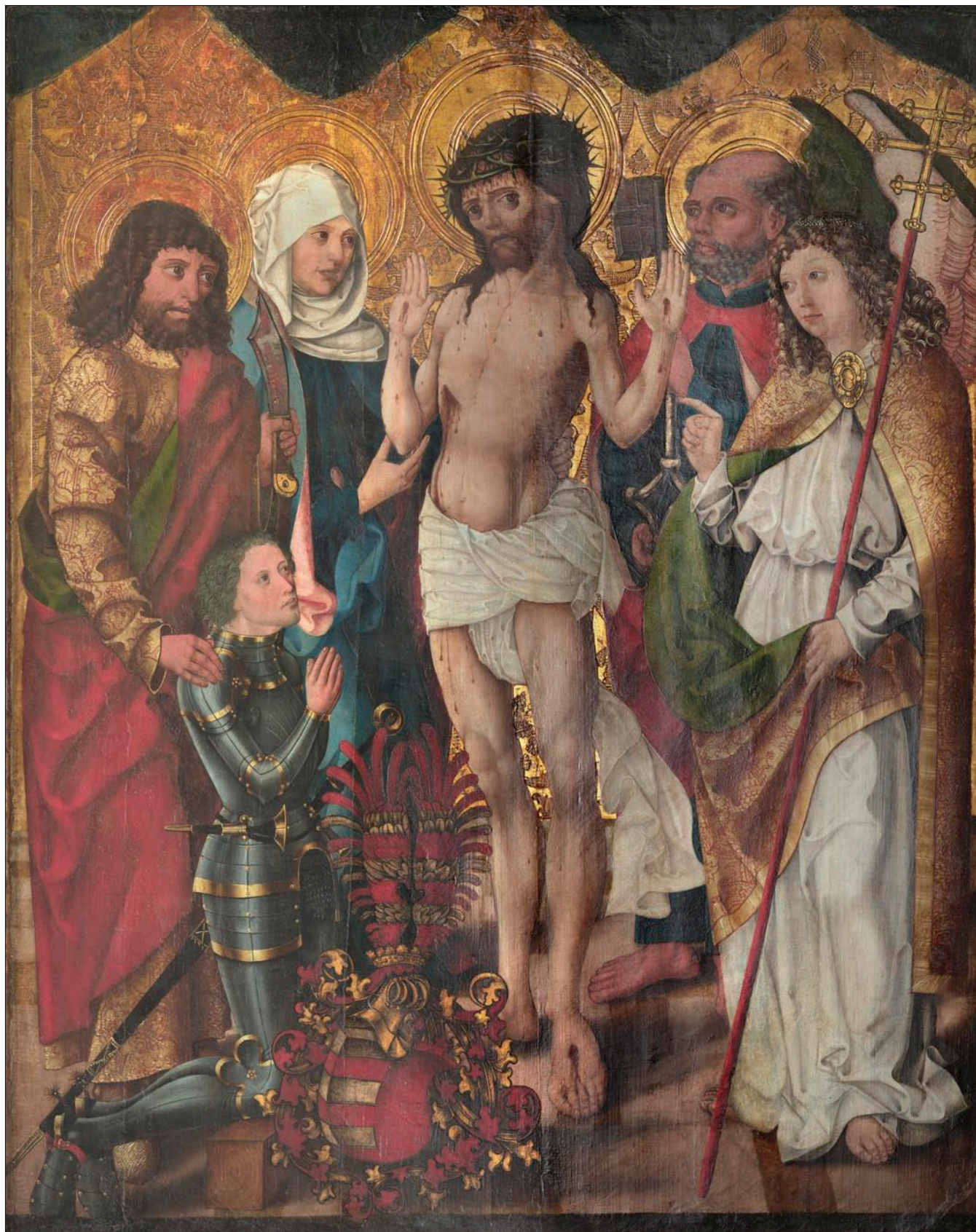
44) J. E. Wocel, o. c. v pozn. 3, s. 214–215.

45) Státní okresní archiv (dále SOKA) Kutná Hora, Jan Erazim Wocel, kt. 1, inv. č. 17 – deník 1858 západní Čechy, fol. 8v, 30r, 46r; Víko tumb se na radnici dostalo před rokem 1840 a navrátilo do kostela někdy po roce 1894, viz J. Hille, o. c. v pozn. 4, s. 314–316.

46) K. Chytil, 1904, o. c. v pozn. 8, s. 128; týž, o. c. v pozn. 2, s. 150; týž, 1918, o. c. v pozn. 8, s. 182–190; A. Matějček, 1931, o. c. v pozn. 9, s. 354; J. Pešina, 1940, o. c. v pozn. 10, s. 147; týž, 1984, o. c. v pozn. 12, s. 586–589.

47) Tezi ve vztahu k horažďovickému epitafu předložil R. Šimůnek, Re-representace české středověké šlechty. Praha 2013, s. 203.

48) Určitou roli by mohla hrát rozvinutá úcta ke sv. Bartoloměji na mni-

Obr. 8: Epitaf Půty Švihovského, kolem 1504 (foto D. Hrabálek, 2023).

chovském dvoře, ke kterému měl Půta velice úzké vztahy. K tomu blíže A. M. Dahlem, *The Wittelsbach Court in Munich: History and*

authority in the visual arts (1460–1508). Disertační práce na University of Glasgow. Glasgow, rkp., s. 110–114.

Deska byla objevena v předsíni horažďovického děkanství v roce 1858, odkud byla na Wocelovu přímluvu darována Museu Království českého v Praze. Dle tvrzení děkana Václava Proška⁴⁹⁾ se sem dostal blíže nespecifikovaným odkazem. Předpokládán původ v horažďovickém klášterním kostele františkánů observantů (od roku 1621 minoritů), místa pohřbu Půty a jeho potomků, je tedy pouze hypotetický. Inventáře kostela a kláštera z let 1785⁵⁰⁾ a 1804⁵¹⁾ jej neuvádějí, stejně tak ani inventáře děkanství kostela sv. Petra a Pavla či samotného děkanství.⁵²⁾ Klášter byl již roku 1814 zrušen, majetek rozprodáván, kostel dán do správy děkanství a budovy sloužily různým účelům.⁵³⁾ Když roku 1853 koupily budovy školské sestry Notre Dame, epitaf zde již patrně nemohl být, jak vyplývá z dobového popisu celkově zdevastovaného kostela.⁵⁴⁾ Na děkanství by se tak mohl dostat nejpozději odkazem v souvislosti s rozprodáváním majetku zrušeného kláštera po roce 1814. Již v 16. století by tak musel projít sítím vyčištění kostela jednotou bratrskou, které roku 1578 Václav Švihovský po vyhnání františkánů kostel daroval.⁵⁵⁾ Prameny dokládají vynesení obrazů, rozkradení parament a rozprodání knih i jednoho oltáře.⁵⁶⁾ Obraz však v tomto kontextu zmiňován není, stejně tak ale ani hroby Švihovských, které zůstaly nedotčeny. Kostel i dále sloužil jako jejich rodové pohřebiště, a nelze proto vyloučit, že případný epitaf Půty mohl být i vzhledem zakladatelské roli zachován. Deska byla v každém případě ještě v roce 1604 někde veřejně prezentovaná, když do ní vyryl své jméno jistý „Jan Worel Hradištský“.⁵⁷⁾ Následně přečkala roku 1619 drancování a vypálení města,⁵⁸⁾ neznáme však

popis škod klášterního kostela. Ve farním se však i přes požár dochovala rovněž Půtou objednaná socha Assumpty (před 1502).⁵⁹⁾

I přes absenci přímých dokladů se domnívám, že jde skutečně o Půtův epitaf z františkánského kostela. Tuto hypotézu lze podpořit několika aspekty. Možnou epitafní funkci lze typologicky dovodit z ikonografie a kompozice. Ústřední role Bolestného Krista, k němuž se měřítkem téměř srovnatelný klečící muž obrací, byla standardní součástí motivického rejstříku pozdně gotických epitafů.⁶⁰⁾ Odpovídá funkčnímu prvku média paměti, jako jsou votivní obrazy a epitafy. Přítomnost archanděla Michaela podporuje původ v jemu zasvěceném františkánském kostele,⁶¹⁾ a jeho odkazování gestem ruky na Krista, zatímco na něj hledí klečící muž, zase odpovídá významové vazbě k naději věčného života. Od votivní bývá epitafní funkce obrazu rozlišena integrovanou nápisovou částí, často nedochovanou pro její umístění do související konstrukce díla, kterou horažďovická deska postrádá. Původně však zjevně byla opatřena kromě rámu také řezaným reliéfním baldachýnem, o čemž vypovídá horní zakončení zlacené výzdoby. Epitaf jako paměťové médium kombinoval roviny rodové i osobní reprezentace, zakotvení paměti na zemřelého, zpřítomnění jeho sociálního prostoru v místní komunitě a apeloval na diváka k aktivnímu zapojení do procesu vzpomínání a přímluv.⁶²⁾ To formuloval pomocí dobové srozumitelného motivického rejstříku a vizuálního kódu. Zejména motiv plastického zlaceného pozadí se v této době standardně uplatňoval na obrazech reprezentativního charakteru bez narativních souvislostí. Také prostorová nika tvořená postavami světců, kteří obestupují Krista (který je tak vysunut do popředí), a zároveň provázané směry pohledů světců k němu fungují jako apel k publiku a akcentace propojení společenství církve svatých, živých i zemřelých, již nebožtík zůstává dále součástí.

Malba formálně zcela odpovídá přibližným datačním zařazením jako současná s dílensky příbuzným chudeničským oltářem z roku 1506, což odpovídá Půtově smrti v roce 1504. Pohřben byl v presbytáři kostela jím založeného františkánského kláštera v Horažďovicích. Půta byl měšťan vnímán jako významná osoba lokálních dějin a jeho náhrobek i pamětní nápisy odkazující k fundaci zůstaly v klášterním kostele zachovány. Ještě v 19. století bylo za-

49) V. Prošek zde působil od roku 1847, viz Farní Úřad Horažďovice, Liber memorabilium (Urbarium Decanalis Ecclesiae Horažďovicensis), s. 174; L. Hesounová, Maltézská fara v Horažďovicích. Diplomová práce na FF JU, České Budějovice 2009, rkp., s. 95.

50) SOkA Klatovy, Archiv města Horažďovice, inv. č. 1982, Zápis dražební o prodeji nářadí...

51) Tamtéž, inv. č. 119.

52) NA, Praha, Maltézští rytíři, Inventáře Horažďovice, kostel sv. Petra a Pavla (1717, 1796, 1808, 1810); SOkA Klatovy, Finanční úřad Horažďovice, kt. 1, inv. č. 7, 8, 10, 12; SOA Třeboň, velkostatek (dále Vs) Strakonice, kt. 23, inv. č. 751.

53) K tomu podrobněji J. Hille, o. c. v pozn. 4, s. 316; L. Hesounová, o. c. v pozn. 49, s. 402–404.

54) J. Beran, Gabriel Schneider. Zakladatel kongregace chudých školských sester de Notre Dame v Čechách. Horažďovice 1931, s. 16, 79–80.

55) J. Just – M. Růčková edd., Bratrská šlechta v Čechách a na Moravě a formování konfesní identity v raném novověku. Praha 2020, s. 108; J. Jáněský, Páni z Rýzmburka, Skály a Švihova 2. Domažlice 2021, s. 25, 34–36.

56) V. Sokol, Příspěvky k náboženským dějinám horažďovským v l. 1570–1625, Otavan VIII, 1924, s. 143–147; Archiv Národního muzea, Sběrka rukopisů, sign. 1275, pamětní kniha kláštera. K rozkradení mobiliáře došlo také v místním farním kostele.

57) Graffiti s vyrytým jménem zjistil a zdokumentoval J. Šlechta, Mistr Chudeničského oltáře. Průzkum a technika malby Votivní desky švihovských. Diplomová práce na AVU, Praha 2007, rkp., s. 42. Nepodařilo se jej ztotožnit s nikým z místních obyvatel, pokud nešlo o bratrského kněze Jana Hradského doloženého roku 1626 (J. A. Komenský, Historie o těžkých protivenstvích církve české. Praha 1922, kap. 62) nebo příbuzného jistého Jakuba Vorla, kterému byly roku 1636 nalezeny v Horažďovicích zakázané knihy (J. Volf, Prohlídka knih v Horažďovicích roku 1636, Časopis československých knihovníků 1, 1922, s. 17–20; K. Němec, Dějiny města Horažďovice. Horažďovice 1936, s. 128).

58) M. Man, Horažďovický zámek a jeho majitelé v období raného novověku, in: J. Kilián edd., Horažďovice v raném novověku. Plzeň 2019, s. 32.

59) K požáru a drancování farního kostela L. Buršíková, Horažďovická fara v raném novověku, in: J. Kilián edd., o. c. v pozn. 58, s. 40; J. Jáněský, o. c. v pozn. 55, s. 140; k Assumptě M. Ottová, Objednavatel, dílna a styl. Gotické sochařství v jihozápadních Čechách, in: P. Jindra – M. Ottová edd., o. c. v pozn. 17, s. 274.

60) Výběrově lze uvést epitaf Johanna von Ehenheim († 1438): P. Strieder, Tafelmalerei in Nürnberg 1350–1550. Königstein im Taunus 1993, č. kat. 27, obr. 40. Dílo pochází z kostela sv. Vavřince v Norimberku, ve kterém lze nalézt celý soubor epitafů s bolestným Kristem. Dále lze zmínit malovaný epitaf Petra Rietra († 1462) z kaple Všech svatých v Kleinschwarzenlohe bei Kornburg: R. Suckale, Die Erneuerung der Malkunst vor Dürer 2. Petersberg 2009, č. kat. 20; epitaf Andrease Dehna († 1485) ve Stadtgeschichtliches Museum Leipzig: G. Goldberg, Vergessene altdeutsche Gemälde: 1815 auf dem Dachboden der Leipziger Nikolaikirche. Leipzig 1997, č. kat. 4. Pravděpodobně byl epitafem shodné typologie i obraz v č. kat. 5., či vídeňský epitaf Johanne Geuse (1440) od mistra Albrechtova oltáře (Dom Museum Wien, inv. č. L/36; [https://dommuseum.at/collectio-31]).

61) Dnes je kostel zasvěcen Nanebevzetí Panny Marie.

62) O. Jakubec, Kde jest, ó smrti, osten tvůj? Renesanční epitafy v kultuře umírání a vzpomínání raného novověku. Praha 2015, s. 27–40.

mítuto vyvezení jeho náhrobku z města s argumentem zásadního historického významu Půty, díky němuž město zažilo svůj největší ekonomicko-právní rozvoj.⁶³⁾ Stejný osud patrně sdílel i malovaný epitaf.

Poslední podpůrnou indicií jsou již nedochované nápisy v kostele zachycené novověkými prameny. Nejstarší popis Půtova hrobu zaznamenal Bartoloměj Paprocký v *Diadochu*⁶⁴⁾ takto:

„Pochován w kostele... v horaždegowicých/ kdež se spatřuje nápis takový: *Magnificus ac Generosus Dominus Puta de Ryzmberk & Skala, Dominus in Svihov & Rabi, supremus Iudex Regni Boemiae hic sepultus, Anno 1504. Obiit feria sexta ante festum Mariae Magdalene.*

Těmuž pro *Epitaphio* od pana Bohuslava Hasisstejnského učiněné byly tyto wersse:

*Hoc jacet in tumulo, nostrae lux alma coronae
Et Rizenbergae gloria Puta Domus.
Magnus hic immensis opibus, currentibus annis,
Magnus & antiqua Nobilitate fuit
Major & ingenio lingua, virtute, fidēq.
Ut perhibet luctu Patria chara suo
Extinctus tamen est, nondum cogente Senectā,
Nempe decem tantum vidit Olympiadas
Hujus ni dederis lachrymas peregrine sepulchro,
Durius Hircana Tigride, pectus habes.“*

Veršovaný epitaf téměř shodně uvádí také Georgius Crugerius a Půtův hrob navíc lokalizuje „u hlavního oltáře v kostele sv. Michaela“.⁶⁵⁾ Nápis zase reprodukuje shodně s Paprockým (či dle něj) Jan Florián Hammerschmid, který jej nazývá epitafem,⁶⁶⁾ Jaroslav Schaller tentýž text později označuje za „*grabschrift*“.⁶⁷⁾ Citován byl ze dnes již nedochované memorie v klášterním kostele. Ve starší literatuře byl mylně ztotožňován s nápisem na víku Půtovy pohřební tumby, jehož znění je odlišné: „*Anno domini M d iiii ie(su)s / Magnifici ac Generosi Baronis domini Putothe de Ryznberg et Sskala domini in Sswihov et Rabbi / supremi iudicis regni Boemie / Claustri huius fundatoris sepulcrum*“.⁶⁸⁾ Tento paradoxně nebyl až do 20. století citován, ačkoliv plnil důležitou identifikační i funkční roli: byl orientován tak, aby slova „*Claustri huius fundatoris sepulcrum*“ směřovala k průchodu z kláštera do kostela.⁶⁹⁾ Jiří Roháček konstatuje, že formulář nezvykle obsahuje pouze rok úmrtí (v rámci českého fondu sepulkrální skulptury se s absencí přesného data lze setkat pouze ve

čtyřech případech).⁷⁰⁾ To však bylo podstatné pro ukotvení posmrtné paměti a slavení zádušní liturgie.⁷¹⁾ Lze proto předpokládat, že hrob byl o tyto informace doplněn jinde – buď na nedochované části tumby, či na případném epitafu.⁷²⁾ Právě z něj mohou pocházet nedochované texty reprodukované B. Paprockým, který znal dotčený kostel z autopsie, v souvislosti s Půtovým hrobem.⁷³⁾ B. Paprocký totiž cituje běžný formulář obsahující jméno a postavení zemřelého, místo pohřbu a datum smrti, tedy text signifikantní pro funkci náhrobního nápisu či epitafu, protože umožňovaly zachovat památku a slavit odpovídající liturgii.⁷⁴⁾ Veršovaný text je zase jedním ze tří básnických epitafů Půty z pera Bohuslava Hasištejnského, z nichž dva byly vydány ve sbírce Bohuslavových básní *Farrago poematum*,⁷⁵⁾ zatímco tento je znám pouze prostřednictvím B. Paprockého. Kamil Boldan proto i s ohledem na analogii situace nedochovaného epitafu Jana z Vartenberka z pražské svatovítské katedrály, jehož součástí byly rovněž Bohuslavovy verše, předložil hypotézu, že básnický epitaf citovaný B. Paprockým mohl být prezentován v kostele prostřednictvím samostatné desky, obrazového rámu či nástěnné malby.⁷⁶⁾ Šlo by tak již o druhý známý Bohuslavův epitaf realizovaný v rámci vizuální kultury paměti.⁷⁷⁾ Tuto hypotézu považuji za relevantní, přičemž se domnívám, že jeden z Paprockým citovaných textů mohl být původní součástí konstrukce obsahující zde studovanou malbu, a tak tvořit společně s ní epitaf.⁷⁸⁾

70) Tamtéž, č. kat. 9. V některých případech mohlo jít o jev odůvodněný zhotovením náhrobku ještě před smrtí zemřelého, tam se však počítalo s adekvátním volným místem pro data smrti.

71) K. Bauch, *Das Mittelalterliche Grabbild. Figürliche Grabmäler des 11. bis 15. Jahrhunderts in Europa*. Berlin – New York 1976, s. 9.

72) Úvahu o možném doplnění náležitých údajů o datu smrti v jiném médiu předložil již J. Roháček: *J. Chlábek – J. Roháček*, o. c. v pozn. 69, č. kat. 9.

73) Jak konstatuje K. Boldan, Epitaf Půty Švihovského z Ryzmberka od Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic, in: J. Roháček ed., *Epigraphica & Sepulcralia III*. Praha 2011, s. 15; R. Šimůnek, Historikův virtuální svět. Interiér kostela jak typ reprezentativního prostoru, in: M. Nodl – F. Šmahel edd., *Rituály, ceremonie a festivity ve střední Evropě 14. a 15. století*. Praha 2009, s. 264. Autor na tomto místě uvádí, že zájem o náhrobní kameny byl obvykle omezen pouze na citaci nápisů. Popis Paprockého i Crugerie je oproti tomu nadstandardní.

74) P. Schoenen, *Epitaph*, in: *Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte* v. Stuttgart 1967, s. 872–921. V definicích média epitafu panuje shoda, že jeho umístění nebylo nutně vázáno na místo pohřbu, nýbrž na místo určené pro udržování zádušní memorie. Hypotetický epitaf Půty je však dle výše uvedených předpokladů asociován s místem pohřbu díky popisu Paprockého. Další možností výkladu nápisu je situace zdokumentovaná R. Šimůnkem v kostele sv. Jana Křtitele v Jindřichově Hradci, kde se v médiu nástěnné malby nachází několik tabulí informujících o zdejších pohřbech: R. Šimůnek, *Minoritský klášterní kostel sv. Jana Křtitele v Jindřichově Hradci*. Unikátně dokumentovaný případ šlechtické nekropole druhé poloviny 14. století, *Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska* 20, 2008, s. 18–34.

75) T. Mitis z *Limuz*, *Farrago poematum in ordinem congestorum et editorum*. Praeae 1570, s. 89–90; kromě toho sbírka obsahuje také epigram věnovaný Půtovi, viz s. 154.

76) K. Boldan, o. c. v pozn. 73.

77) K epitafu Jana z Vartenberka a jeho realizaci ve svatovítské katedrále M. Šarovcová, „Wartenberga domus, quare tua lumina manant?“ Pohnutý příběh vartenberského epitafu. Neznámá iluminace s epitafem svatovítského probošta Jana z Vartenberka († 1508), *Kniha a dějiny* 20, 2013, s. 6–30; k malované části epitafu recentně O. Kotková edd., *Falza? Falza!* Praha 2021, s. 77–79.

78) Tuto možnost navrhl již ve své diplomové práci P. Kováč, aniž by to mladší texty reflektovaly, P. Kováč, o. c. v pozn. 18, s. 78.

63) F. Teplý, Pěkné porozumění měšťanstva pro uměleckou památku, *Časopis Společnosti přátel starožitností československých* v Praze 38, 1930, s. 78–79.

64) B. Paprocký z *Hlohól*, o. c. v pozn. 37, o stavu panském, s. 114.

65) G. Crugerius, *Sacri pulveris mensis Julii, ex iisdem monumentis antiquitatis; přívazek k tisku z roku 1669 uloženém v Národní knihovně*, Praha, sign. 51 C 000016/2, s. 115–118; [dostupné na www.manuscriptorium.com].

66) J. F. Hammerschmid, *Prodromus Glorae Pragenae*. Praeae 1723, s. 739–740.

67) J. Schaller, *Topographie des Königreichs Böhmen*. Dritter Theil. Prachiner Kreis. Prag 1786, s. 199.

68) Cituje také J. Chlábek – J. Roháček, *Monumenta mortis et memoriae*. Sepulkrální skulptura ve výtvarné kultuře českého středověku. Praha 2022, č. kat. 201.

69) Původní umístění tumby lze lokalizovat do presbytáře kostela v jeho hlavní ose. Vycházím z předpokladu, že deska byla orientována nohama figury směrem k oltáři. Proto formulář nápisu začíná na neobvyklém místě, což již konstatoval J. Roháček: *J. Chlábek – J. Roháček*, *Sepulkrální skulptura jagellonského období v Čechách*. Praha 2011, č. kat. 9.

Tento artefakt je proto potřeba vnímat v kontextu promyšlené strategie šlechtické reprezentace pracující s ovládnutím lokální paměti. Cílem byl patřičný odkaz na člověka zastávajícího jednu z předních pozic ve správě zemí Koruny české – nejvyššího zemského sudího, držícího velkou politickou moc, podobně jako v případě Zdeňka Lva z Rožmitálu či Jindřicha z Hradce, se kterými ostatně udržoval užší kontakt. Půtovo dominium se rozkládalo v Plzeňském a Prácheňském kraji, kde držel po určitou dobu funkce hejtmána. Jeho mocenské síle odpovídalo také ekonomické zázemí.⁷⁹⁾ Na konci života držel asi 11 měst a 110 vesnic včetně patronátního práva k asi 30 kostelům a kaplím, z nichž několik nově vybudoval či zásadně přestavěl.⁸⁰⁾ Ovládal sedm hradů, z nichž Švihov a Rabí přebudoval na okázalé reprezentativní opěrné body své moci,⁸¹⁾ též vlastnil čtyři domy na pražských náměstích. Své dominium budoval systematicky s mocenským centrem v Horažďovicích, které náležitě opatřil privilegii a formoval důležitými stavbami a donacemi reprezentující jeho moc a sociální status.⁸²⁾ Podstatným prvkem této strategie byla novostavba kláštera katolickou šlechtou oblíbených františkánů observantů,⁸³⁾ jehož kostel sv. Michaela zvolil za novou rodovou nekropolí.⁸⁴⁾ Ve vztahu k františkánům šlo o obdobnou strategii jako v případě Hasištejnských z Lobkovic v Kadani či Šternberků v Bechyni. Ostatně bechyňská stavební skupina spojovaná s tamními sklípkovými klenbami, mající nejspíše vazbu na starší projekty v Chomutově a na Karlštejně, byla přizvána také do Horažďovic.⁸⁵⁾ Datace výstavby kláštera a uvedení františkánů jsou předmětem hypotéz. Rok dokončení kostela je uváděn 1504;⁸⁶⁾ v nějaké formě zde františkáni fungovali již v roce 1496.⁸⁷⁾ Pravděpodobně mezi těmito roky proběhla stavba

chrámu a formovala se koncepce pohřebiště, ve kterém Půta spočinul ještě před dokončením stavebních prací.

Nelze určit, zda Půta zařídil svůj hrob ještě za života, či bylo místo pohřbu řešeno až po jeho náhlé smrti.⁸⁸⁾ Byl uložen na privilegovaném místě v ose presbytáře poblíž hlavního oltáře do honosné tumby z červeného adnetského mramoru s inkrustacemi.⁸⁹⁾ Materiálově šlo o dobově atraktivní a prestižní formu pohřebního monumentu, uplatňující se v širší oblasti kolem Pasova.⁹⁰⁾ Z neznámé tamní sochařské dílny byla deska také importována.⁹¹⁾ Svou kvalitou se řadí mezi nej přednější díla náhrobní figurální skulptury v Čechách.⁹²⁾ Obdobně kvalitativně si stojí také Půtův malovaný epitaf. Bývá vykládán také jako přímá součást náhrobku, ve smyslu dvou významových zón reprezentujících zobrazení živého a mrtvého.⁹³⁾ Tuto hypotézu nelze potvrdit ani vyvrátit,⁹⁴⁾ bylo však obvyklé umisťovat v místě pohřbu epitaf do blízkosti náhrobku jako součást spektra vizuálních médií paměti, úzce provázaných s liturgickým provozem. Jejich smyslem bylo napomáhat udržování památky zemřelého, v případě Půty Švihovského byl s ohledem na lokální historickou paměť tento koncept úspěšný.

DALŠÍ IDENTIFIKOVANÁ DÍLA?

Jen velmi opatrně lze uvažovat o zařazení obrazu Ukřižování z Vrchotových Janovic (kolem 1510) do sledované dílenské produkce.⁹⁵⁾ Dnes nezvěstné dílo z pražské soukromé sbírky na konci 30. let 20. století připsal dílně J. Pešína.⁹⁶⁾ Na rozdíl od tehdejší situace již není možné atribuci ověřit, což omezuje použití malby jako dalšího základního pramene pro interpretaci dílny.

Problematická je provenience díla. Pravděpodobně někdy na konci 19. století se dostalo do mobiliáře zámku ve

79) J. Macek, *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526) II. Šlechta*. Praha 1994, s. 37. Švihovské uvádí na osmém místě v pomyslném žebříčku majetnosti české šlechty.

80) Přibližný výčet podává J. Jánský, *Páni z Rýzemberka*, Skály a Švihova 1. Domažlice 2020, s. 430; podrobněji *týž*, *Omyly a otazníky kolem narození, života a smrti Půty Švihovského z Rýzemberka*, v letech 1479–1504 nejvyššího sudího Českého Království, *Vlastivědný sborník Muzea Šumavy XII*, 2022, s. 121–136.

81) K možnostem výkladu strategie výstavby obou hradů T. Karel – A. Kratochvílová, „Provizorní“ palác hradu Švihova. Stavebně-historická etuda pro jednu zeď, in: *Dějiny staveb 2016*, Plzeň, s. 154; ke stavbě Rabí J. Varhaník, *Rub a líc reprezentace Švihovských z Rýzemberka na přelomu gotiky a renesance*, *Archaeologia historica* 41, č. 2, 2016, s. 181–193.

82) K šlechtické reprezentaci R. Šimůnek, o. c. v pozn. 47, kde se mj. věnuje také reprezentaci Švihovských.

83) K zakládání observantských klášterů v 15. století v českých zemích J. Chlábek, 2016, o. c. v pozn. 18; P. Hlaváček, *Čeští františkáni na přelomu středověku a novověku*. Praha 2005, s. 44–46.

84) Dodnes se dochoval pouze náhrobek Půty, pramenné jsou zde doloženy hroby jeho čtyř synů a dalších příbuzných a potomků. Původní nekropole Švihovských se nacházela v dominikánském klášteře v Plzni, ještě dříve v zaniklém klatovském dominikánském klášteře, srov. R. Šimůnek, o. c. v pozn. 47, s. 104.

85) Vztahy jedné stavební skupiny sledují M. Radová – O. Rada, *Knihy o sklípkových klenbách*. Praha 1998, s. 72, 173.

86) To uvádí v interiéru zazděná kamenná tabulka z roku 1689 s nápisem „Pvtha. V. / De Skala Et Ryzmberg / Supr. Regni Iudex / Ecclesiam Hanc / S. Michaelis / Vna Cum Cœnobio / Extruxit Ano. 1504“, která snad reprodukuje starší nápis. Půta nechal obdobný nápis analogicky vyhotovit také krátce před svou smrtí v kostele sv. Jana Evangelisty ve Švihově, kde se zachoval originál, viz J. Jánský, 2020, o. c. v pozn. 80, s. 422; V. Bezděková – L. Foster, *Archivní průzkum bývalého špitálního kostela sv. Jana Evangelisty ve Švihově*, *Průzkumy památek XII*, č. 1, 2005, s. 100–104, v pozn. 6, bibliografie.

87) Jak dokládá na základě obdarování kláštera M. Tejček, *Horažďovice*

na prahu raného novověku, in: J. Kilián edd., o. c. v pozn. 58, s. 18.

88) Posmrtný vznik předpokládá J. Homolka, *Sochařství*, in: J. Homolka – J. Krása – V. Mencl – J. Pešína – J. Petrář, o. c. v pozn. 13, s. 207; vznik před smrtí předpokládá J. Chlábek, 1983, o. c. v pozn. 18, s. 30.

89) Typ tumby dokládá nejen charakter náhrobní desky, kterou lze díky zkoseným hranám považovat za její víko, ale i termín *tumulo* použitý v novověkých popisech, jehož se obvykle používalo pro vyvýšené náhrobky, viz K. Bauch, o. c. v pozn. 71, s. 8.

90) K náhrobní skulptuře tohoto typu v Čechách J. Chlábek – J. Roháček, *Spätmittelalterliche böhmische Sepulkralstruktur aus Adneter Marmor*, *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege LXXV*, 2021, s. 152–175; J. Chlábek – J. Roháček, o. c. v pozn. 68, s. 79.

91) Z této dílny byl do Čech importován také náhrobek Dobrohosta z Ronšperka zemřelého 1506, viz J. Chlábek – J. Roháček, o. c. v pozn. 68, s. 87.

92) K Půtovu náhrobku výběrově J. Homolka, *Poznámky k dílu Mistra Zvíkovského Oplakávání*, *Památková péče* 5, 1966, s. 77; J. Chlábek, 1983, o. c. v pozn. 18, s. 27–33; J. Chlábek – J. Roháček, o. c. v pozn. 69, č. kat. 9.

93) J. Chlábek, 1983, o. c. v pozn. 18, s. 32–33; J. Chlábek – J. Roháček, o. c. v pozn. 68, s. 39.

94) Lze pouze odmítnout argument Jindřicha Šlechty, který vazbu s náhrobkem podpořil malovanou nápodobou inkrustace bílým mramorem v erbu na obraze, analogicky k náhrobku. Malba erbu ale inkrustaci nenapodobuje, přičemž stejné řešení erbu najdeme i na chudnickém oltáři: J. Šlechta, o. c. v pozn. 57, s. 41.

95) Recentně M. Hamsíková, *Recepce díla Lucase Cranacha st. v malířství první poloviny 16. století v Čechách*. Disertační práce na FF UK. Praha 2011, rkp., s. 123, č. kat. 11, včetně bibliografie.

96) J. Pešína, *Ukřižování sbírky Petřínovy*, *Ročenka Kruhu pro pěstování dějin umění za r. 1937–1938*, 1939, s. 185–192.

Obr. 9: Ukřižování z Vrchotových Janovic, kolem 1510 (foto aukční síň Bonhams Skinner, 2005).

Vrchotových Janovicích, který roku 1879 zakoupil Karel Nádherný z Borutína. Inventáře předchozích majitelů Vrtbů a Vratislavů z Mitrovic obraz neobsahují, přestože se soustředí na umělecké sbírky.⁹⁷⁾ Nelze ani potvrdit, že by pocházelo z janovického kostela sv. Martina, ve kterém roku 1887 probíhala výměna oltářů právě na náklady Karla Nádherného.⁹⁸⁾ Jeho dcera Sidonie totiž později do vlastní kroniky zámku uvedla, že zde obraz byl již v době, kdy její otec zámek koupil.⁹⁹⁾ Pokud přesto pocházel ze zdejšího kostela, spadala by jeho objednávka do období držby vsi Vrchoty z Vrchotic. Za nich byla tvrz pozdně goticky přestavěna, jejich vztah ke kostelu však jasný není, protože v 70. letech 15. století patřilo patronátní právo Janu Koutskému z Koutů.¹⁰⁰⁾ Jiné než dnes neověřitelné stylové

pojitko tedy k ostatním dílenským malbám nelze doložit.

Roku 1898 byl obraz publikován¹⁰¹⁾ spolu se čtyřmi nesusouvisejícími, také již nezvěstnými deskami se svěťci.¹⁰²⁾ Dle fotografie z roku 1918 visel přímo v ložnici tehdejší uměnímilovné majitelky Sidonie Nádherné, která jej však v rámci rozprodávání části zámeckého mobiliáře prodala v roce 1937 do starožitnictví.¹⁰³⁾ Tam jej zakoupil Bedřich Petřina, pražský Němec a ředitel Ringhofferových závodů, do své soukromé a dnes patrně rozptýlené sbírky starého umění.¹⁰⁴⁾ Po restaurování Jindřichem Hlavínem bylo znalecky posouzeno J. Pešinou. Ztrácí se však nejspíše v roce 1948 v souvislosti s emigrací B. Petřiny do Brazílie, aniž by jej vyvezl. Dílo se vynořilo pouze v roce 2005 na aukci v Bostonu, díky čemuž je k dispozici aspoň jeho barevná, byť nekvalitní fotografie.¹⁰⁵⁾ Pro nemožnost ověřit Pešinovy závěry je lze brát pouze v potaz, aniž by se dílo stalo nosným pro interpretaci.

V minulosti se s dílnou tzv. Mistra chudenického oltáře spojovala mnohem méně přesvědčivě i další díla. Jan Royt připsal následovníku Mistra oltářní křídla se sv. Janem Evangelistou, Janem Křtitelem, Štěpánem a Vavřincem ze Zvíkovce.¹⁰⁶⁾ Argumentaci však založil pouze na typové podobě svatých Janů zde a na chudenickém oltáři, kterou zmínil již A. Podlaha.¹⁰⁷⁾ Shodnost kompozice však plyne pouze z grafické předlohy.¹⁰⁸⁾ Styl maleb je jinak odlišný, a nezakládá tudíž žádnou autorskou souvislost. Šárka Radostová ostatně tuto atribuci odmítla, předatovala malby již do let 1480–1490 a navrhla zařazení do okruhu Mistra svatojiřského oltáře.¹⁰⁹⁾ Jan Klobušický zařadil do stylové blízkosti dílny Mistra chudenického oltáře také dosud neznámou desku s příbuzenstvím Krista z Častolovic.¹¹⁰⁾ O něco mladší deska nižší kvality na základě komparací s dříve připsanými malbami však neposkytuje žádné relevantní argumenty pro takové zařazení. Připsání Mělnického ukřižování a křidel se sv. Kryštofem a Šebestiánem ze svatojiřského kláštera na Pražském hradě, navržené

101) A. Podlaha – E. Šittler, *Soupis památek historických a uměleckých v Království českém III. Politický okres sedlčanský*. Praha 1898, s. 34, 38.

102) Blíže neznámé desky mají rozměry 37×60 cm, což dle J. Pešiny vylučuje funkční souvislost s janovickým Ukřižováním (75×52 cm).

103) SOA Praha, Vs Vrchotovy Janovice, sign. Ac 47, kt. 12 (obálky přiložené k deníkům). K prodejem mobiliáře J. Tywoniak, Janovický zámek v kulturních dějinách. Praha 1994, s. 23; zmiňují také F. Pfäfflin – A. Wagnerová edd., *Zahrada po ní zůstala aneb Konec střední Evropy*. Praha 2023, s. 12.

104) Ondřej Šindlár: Bedřich Petřina - Pražský meziválečný sběratel starého umění. In: *Staletá Praha XXXIX*, 2024, 1, s. 2–22. 105) Aukční síň Bonhams Skinner, aukce 4. 3. 2005, položka 203. Dílo připsané Mistru chudenického oltáře bylo prodáno opět do neznámého majetku [www.skinnerinc.com].

106) Křídla jsou dnes v expozici SH Švihov, NPÚ, inv. č. SV00113 a SV00114. J. Royt, *Desková malba*, in: *Gotika v západních Čechách II*. Praha 1996, s. 467, č. kat. 48. J. Royt zde převzal informace ze soupisu (A. Podlaha, *Soupis památek historických a uměleckých v Království českém IX. Politický okres rokcanský*. Praha 1900, s. 170–172), kde je vztah obrazů na křídlech popsán lehce zavádějícím způsobem, což se následně promítlo do mylného popisu v katalogovém hesle i s chybně převzatými rozměry.

107) A. Podlaha, o. c. v pozn. 106, s. 172, pozn. pod čarou.

108) Martin Schongauer, grafický list L 59.

109) Š. Radostová ed., *Ad unicum. Umělecká díla z fondů Národního památkového ústavu I/2*. Praha 2018, č. kat. 11 (Š. Radostová).

110) J. Klobušický, *Motiv sv. příbuzenstva v křesťanské tradici a jeho aplikace ve výtvarném umění se zvláštním zřetelem na Českou republiku*. Praha 2010, s. 22.

97) SOA Praha, Vs Vrchotovy Janovice, inv. č. 209, sign. B XXIV., inventáře z let 1791, 1835, 1849, 1854, 1870. K historii zámku přehledově E. Šamánková, *Vrchotovy Janovice. Zámek a okolí*. Praha 1985.

98) A. Podlaha, *Posvátná místa království českého. Arcidiecese pražská. Díl VI. Vikariáty Sedlčanský a Votický*. Praha 1912, s. 116; *Liber Memorabilium 1835–?*, sken farní kroniky Vrchotových Janovic uložený na zámku Vrchotovy Janovice, s. 22–23. Za konzultací, zprostředkování kroniky a upozornění na archiválii děkuji paní Mgr. Ludmile Fiedlerové.

99) S. Nádherná, *Kronika Vrchotových Janovic*. Praha 1998, s. 76–77.

100) A. N. Vlasák, *Okres Votický. Nástin statisticko-historický*. Praha 1873, s. 36–37; E. Šamánková, o. c. v pozn. 97, s. 13; F. Kašička, *Počátky a proměny feudálního sídla ve Vrchotových Janovicích*, in: *Dějiny staveb 2006*, Plzeň 2006, s. 63.

kdysi K. Chytil¹¹¹⁾ nebylo nikdy přijato, protože je z hlediska stylu zcela neopodstatněné.

SOUVISLOSTI A SPECIFIKA MALEB

Základem pro ustavení konceptu malířské dílny byla pouze stylová analýza výše rozebraných děl. Nejpodrobněji ji provedl J. Pešina, přičemž určil související znaky v typice a fyziognomii figur, pojetí draperií a stylizaci ornamentální výzdoby. Skutečně již z formálního posouzení maleb oltáře a epitafu lze dovozovat možnost společné autorské entity, odpovídající pravděpodobně malířské dílně využívající víceméně ustálený motivický a typový rejstřík.

Lze nalézt fyziognomické a charakterové shody v případech některých mužských vousatých hlav (sv. Bartoloměj na epitafu; sv. Jan Křtitel a sv. Václav na oltáři), shodně modelovaných nosech (zejména sv. Bartoloměj a Kryštof), výrazných a místy předimenzovaných očích, specifických rysech tváří s výraznými lícními kostmi modelovanými již v podkresbách, typice pootevřených úst s náznaky zubů či shodných zalomení inkarnátu u koutků úst bezvousých tváří. To vše ve víceméně zvládnuté prostorové zkratce. Téměř shodné je technické řešení práce se štětcem při modelaci očních bulv, víček a zorniček, nasazení obočí a modelaci kudrnatých vlasů. Velice blízká je forma změkčeného lomu všech druhů draperií a vedení některých záhybů. Pláště sv. Bartoloměje na epitafu a sv. Jakuba na oltáři jsou dokonce variantním řešením stejného vzoru, byť u Jakuba v triviální a nelogické úpravě. Typovým vzorem se řídily i rozviliny věncí rodové erby na epitafu a oltářní predele, jak lze vyčíst ze shodného principu stáčení, střídání a barvení listoví. Nepodstatné rozdíly jsou dány rozdílným měřítkem erbů a redukci z důvodu překryvu klečící postavy na epitafu. Pracuje se stejně vrženými stíny, které na oltáři respektují světelný režim presbytáře chudnického kostela ve smyslu strany, ze které do prostoru reálně dopadá světlo.

Při srovnání obou děl s Ukřížováním z Vrchotových Janovic se nabízí typová shoda v řešení fyziognomie hlavy Krista s výraznými lícními kostmi. S rezervou lze snad srovnat i typ Panny Marie pod křížem, jejíž tvář má blízko ke tváři sv. Jana Evangelisty z chudnického oltáře. Podobné je i zmíněné změkčení a princip lomu draperie. Výrazný prvek krajinného pozadí s prvky divoké přírody a městské veduty však není s čím srovnat. Zhodnotit není možné ani jednotlivé detaily a technická řešení inkarnátu.

Výsledné malby epitafu a oltáře však nevznikly rukou jediného malíře, jak vypovídá různá kvalita zpracování a řešení některých výtvarných problémů.¹¹²⁾ Malíři rozvíjeli prostorové chápání figur, jak dokládají místy dovedně zvládnuté prostorové zkratky nosů, natočených obličejů, či prstů. Specifikem je zveličení zkratk, například u hlavy Krista z částečného podhledu či nosu Jana Evangelisty. Epitaf byl v tomto ohledu vytvořen o něco zdatněji – v celkovém rozvrhu daném podkresbou se uplatnila mělká prostorová nika tvořená figurami obestupujícími

Bolestného Krista. To dodává zahuštěné kompozici lehou dynamiku oživující tradiční a častý kompoziční typ, který se naopak na oltáři uplatnil v tradiční formě. Zde se malíř také dopustil několika zjevných nedostatků, jako je překroucení levé ruky sv. Kryštofa, nebo postavení nohy Jana Evangelisty na cíp vlastního pláště. U logiky záhybů pak projevila menší respekt k funkční logice, např. u sv. Ondřeje ve srovnání s grafickou předlohou nebo na plášti sv. Kryštofa se zalomením do vlnovky.

Pro komponování figur byly standardně využity variované, doplňované či redukované obecně sdílené vzory. V tomto případě šlo o populární grafiky Martina Schongauera. Na oltáři pro figuru sv. Jana Křtitele jde konkrétně o list L 59¹¹³⁾ pro logiku postavení těla i řasení draperie, pro Pannu Marii jde o grafický list L 39,¹¹⁴⁾ a to doslovně včetně fyziognomie tváří. Kompozice z grafického listu L 43¹¹⁵⁾ byla zcela doslovně, s určitou licencí pro logiku řasení draperie, převzata pro figuru sv. Ondřeje na vnější straně oltáře. Pro epitaf se žádné výchozí předlohy dohledat nepodařilo. V případě Ukřížování z Vrchotových Janovic určila Magdalena Hamsíková pozoruhodně rané východisko v Cranachovu Schleissheimském ukřížování (1503).¹¹⁶⁾ Domnívám se však, že má o něco bližší vztah k Nářku pod křížem z Dürerova retáblu Sedmi bolestí Panny Marie,¹¹⁷⁾ který je považován za inspirativní právě pro Cranachovo ukřížování, a to vzhledem ke shodnému charakteru figury Krista srovnatelného rovněž s Dürerovou grafikou Ukřížování pašijového cyklu z Albertiny.¹¹⁸⁾

Podrobný technologický průzkum oltáře i epitafu dosud neproběhl, není určen ani druh dřeva podložek u obou děl.¹¹⁹⁾ Do budoucna se zdají být slibným předmětem studia pro poznání dílenských technologických specifik. Již nyní se lze opřít o průzkum podkreseb.¹²⁰⁾

Při porovnávání podkreseb oltáře i epitafu lze rozpoznat dva odlišné rukopisy. První se uplatnil na celé světeční straně oltáře. Vyznačuje se přesností a pravidelností tahů linií určujících anatomické tvary, jejich detaily i náznaky stínování. Charakter kresby je v oblasti draperií nejlépe patrný na plášti sv. Jana Evangelisty či Panny Marie, pod inkarnáty také na její tváři. Jemná kresba zachycuje všechny modelační podrobnosti anatomických detailů u nosů a úst, v případě draperií i jemnější záhyby s naznačeným stínem. Naopak obecnější tvary a obrysy tvoří stopy silnějšího štětce. Jiný kreslíř zpracoval vřední stranu křídel a predely s menší přesností a mnohem uvolně-

113) J. C. Hutchinson ed., *The Illustrated Bartsch 8. Early German Artists*. New York 1980, s. 262.

114) Tamtéž, s. 242.

115) Tamtéž, s. 248.

116) M. Hamsíková, *Die Einflüsse Lucas Cranachs des Älteren auf die böhmische und mährische Malerei der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, in: E. Schlotheuber ed., *Böhmen und das Deutsche Reich*. München 2009, s. 290–291; *táž.*, o. c. v pozn. 95, s. 123, č. kat. 11.

117) Staatlichen Kunstsammlungen Dresden, inv. č. Gal.-Nr. 1880. Tento vztah konstatoval již J. Pešina, 1940, o. c. v pozn. 10, s. 148.

118) W. Hütt, *Albrecht Dürer 1471 bis 1528. Das gesamte graphische Werk*. Druckgraphik. München 1970, s. 1487.

119) Pouze u Půtova epitafu byl druh dřeva podložky určen jako borovice: J. Šlechta, o. c. v pozn. 57.

120) Za provedení dokumentace podkreseb Půtova epitafu i chudnického oltáře kamerou Osiris děkuji Davidu Hrabálkovi; za umožnění průzkumu děkuji Pavle Mikešové a Petře Andrejchové z Národního muzea a panu faráři Tomáši Kowalikovi z římskokatolické farnosti Švihov.

111) K. Chytil, o. c. v pozn. 2, s. 151. Tuto tezi odmítl J. Pešina, 1940, o. c. v pozn. 10, s. 149.

112) Práci více malířů konstatoval již J. Royt: P. Jindra – M. Ottová edd., o. c. v pozn. 17, č. kat. 25 a 26.

Obr. 10: Martin Schongauer, *Madona*, mědirytina, list L 39 (The Cleveland Museum of Art).

nějším, avšak stále velmi jistým tahem tentokrát pouze širším štětcem. Přestože predela a křídla mají značně odlišný formát, kresba má shodný charakter a principy zejména v oblasti draperií. Jde o skladbu záhybů pomocí mírně prohnutých linií narušených zalomením do tvaru V a zakončených výraznými háčky naznačujícími směr zalomení plochy látky. Tyto prvky lze místy nalézt také v kresbě sváteční strany. Oba rukopisy jsou ve středoevropském kontextu zcela běžným průměrem bez výrazných specifik.

Sváteční strana oltáře byla zpracována jinou podrobnější kresbou, spolu se všední však byla překryta zcela jednotným rukopisem malířské vrstvy. Malíř se kresebného rozvrhu přidržel téměř přesně s výjimkou úprav postavení hlav světců, například aby pohled Jana Evangelisty směřoval na malého Ježíška, zatímco hlava Jana Křtitele k Panně Marii. Jde o změnu oproti zmíněnému vzoru Schongauerovy grafiky.

Pozoruhodný je výskyt fragmentů dvou typů horizontálních linií asi z prvotní fáze rozvrhu formátu či proporcí. Jednak rýsované přerušované čáry slabě viditelné na figuře Panny Marie v oblasti čela, na úrovni zakončení nosu, na krku (kde přechází do obličeje dítěte) a také na křídle se sv. Kryštofem v úrovni jeho očí (zejména v oblasti vlasů), a to těsně pod jeho spodním rtem (viditelné v oblasti vousů a vlasů napravo) a u konce jeho vousu. Umístění linií v pravidelných rozestupech a na obou deskách v přibližně shodných výškách¹²¹⁾ odpovídá možnému vymezení jinak i v malbě srovnaných pozic hlav (u Kryštofa snížena z důvodu umístění malého Ježíška na ramenou). Jiný typ širší, pouze od ruky vedené horizontální linie patrné v oblasti hlav se vysky-

121) Měřeno pouze orientačně v rámci omezených podmínek. Linie procházející zakončením nosu Panny Marie a očima sv. Kryštofa je od horních hran desek vzdálena 41 cm.

tuje v poblíž úst a brady Panny Marie dvakrát rovnoběžně nad sebou a v obličeji Ježíška neseného sv. Kryštofem. Jejich účel může být obdobný.

Kresebnou přípravu epitafu provedl nejspíše též kreslíř, který pracoval na všední straně a predele oltáře. I přes drobné odlišnosti mají kresby velice blízký charakter. Uvolněné tahy s jistotou modelují anatomické tvary, draperiové záhyby formují prohnuté a zalomené linie s háčky, i když škála motivů je o něco širší. Stejně jako na predele oltáře zde najdeme kladení paralelních vertikálních linií pro hlubší stíny v záhybech látek. Modelace krku Krista a Panny Marie z predely pomocí paralelních linií je obdobná, stejně jako pouze místy využitě naznačení očí kružnicemi. Významné je srovnání fyziognomie tváří sv. Bartoloměje z epitafu a sv. Ondřeje z oltáře. Charakterové shody jsou i v řešení prstů u nohou bosých figur. Oproti oltáři je množství pentimenti větší ve všech partiích, zejména na postavě archanděla Michaela.¹²²⁾

Kromě toho se na obou dílech uplatnila ve své době stále obvyklá rytá kresba, zejména pro vymezení zlacených partií, svatozáří, na oltáři také pro některé objekty. V případě zvláštního podstavce figur na střední desce oltáře byly linie rýsovány. V mnoha případech však tyto linie nebyly zcela respektovány bohatou výzdobou v podobě plně zlaceného pozadí s plastickými dekory rytými a puncovanými do křídového podkladu.

V obou případech byly provedeny svatozáře v podobě dvojitých mezikruží dle narýsovaných kružnic.¹²³⁾ Celé pozadí epitafu vyplňuje imitace brokátové látky se vzorem granátových jablek ve vodorovných řadách dle šablony, na oltáři je však systém výzdoby pozadí nesrovnatelně náročnější i oproti jiným soudobým dílům české provenience. Na oltáři se uplatnil mnohem složitější vzor granátových jablek prolínaných s úponky a listovým dle šablon za pomoci

Obr. 11: Martin Schongauer, sv. Jan Křtitel, mědirytina, list L 59 (Metropolitan Museum of Art, New York).

kombinace rytí, detailního puncování a tremolírování rozlišujícího lesklé a matné plochy. Malované figury s tímto pozadím jsou navíc na všech třech deskách zasazeny do obloukových rámců tvořených hustě propletenými úponky stromů bohatě obrostlých listovým a květy. Na střední desce vyrůstají již z kořenů po stranách, a mezi figurami ve výši svatozáří se jejich větve spojují převázáním do trojdílné obloukové niky.¹²⁴⁾ Značná plasticita větvení je dána hlubším rytím do silného křídového podkladu doplněného dodatečným nanášením vystoupklých ploch. Umocněna je puncováním a zároveň tremolírováním okolních ploch.

122) U nohou archanděla Michaela se v podkresbě nachází neznámý objekt, který lze interpretovat jako část (hlavy?) draka, po kterém měl archanděl původně šlapat, avšak v malbě nakonec nebyl realizován.

123) Na IRR snímcích je patrný v oblasti vlasů Jana evangelisty či čapky sv. Václava vpich po kružidle.

124) Pozoruhodné je, že stejným motivem je řešeno rámování figury také na kamenném víku tumby Půty Švihovského.

Pro tento dekor nebyla použita šablona, která by se na deskách jakkoli zopakovala, i když charakter větvoří je na deskách stejný, kromě druhu květů. Po vyzlacení pokrylo zbylé plochy bohaté puncování pomocí razidel různé velikosti, aniž by zůstala na desce jimi nerozrušená oblast. Puncy navazují na rytou výzdobu a dotváří její ornament, v některých případech tvoří iluzi stínování či rozlišující rastr, vytváří ale také samostatné ornamentální dekory či celé motivy v případě Mariiny koruny a Václavovy knížečcí čapky.

Součástí je též minimálně 44 puncovaných nápisů gotickou minuskulou a raně humanistickou kapitálou na zlacených lemech pláští, zbroji sv. Václava, ve svatozářích, lemech zavěšené draperie na střední desce, i nápisových pásech u spodních hran desek. Přestože jejich přítomnost lze identifikovat spolehlivě, značné poškození jich dovoluje aspoň částečně přečíst pouze 19, dva další lze rekonstruovat z písemného pramene.¹²⁵⁾ Jedná se vesměs o identifikační nápisy světců, přímluvné modlitby k nim, dole pak slova mariánské úcty.

Přehled (částečně) čitelných
nápísů na sváteční straně chu-
denického oltáře:¹²⁶⁾

Obr. 12: Chudenický oltář, infračervená reflektografie středního panelu (foto D. Hrabálek, 2022).

Střední deska:

„S/IOHNNES ·BAPTISTA·O[RA]/PRONOBIS·SANCTE/
IOHANNES“ – horní lem brokátového závěsu
„[...]/[...]M·CCCC·V“ – spodní lem brokátového závěsu
„SANCTUS/IOHANNES/·EUWANGELISTA ORA PRO
NOB[IS]“ – horní svislá část lemu pláště Jana Evan-
gelisty
„NOMEN“ – šikmá střední část lemu pláště Jana
Evangelisty
„MA“ – lem rukávu spodní ruky
„O· [MARIA] PIA SES MECUM SEMPER“ – spodní svis-
lá část lemu pláště Jana Evangelisty
„AR[.]“ – cíp pláště Jana Evangelisty u země

Deska se sv. Václavem:

„SANCTUS WENCESLAVS DUX BOHEM“ – svatozář
 „MARIA“ – horní lem brokátového závěsu vpravo
 „O REX GLORIE VENI“ – levý lem pláště
 „MARIA PIA“ – pravý lem pláště
 „DUX ET MILES WENCELSLAVS“ – spodní část zbroje
 „Sit deo laus [...]“ – spodní část brokátového závěsu
 vlevo
 „Amen 5.5.“ – spodní lem pláště
 „Sanctus Wencelslav ora pro nobis [...]“ – spodní nápi-
 sový pás při dolním okraji desky

Deska se sv. Kryštofem:

„Kr[il]/stoffor[us]“ – lem pláště pod paží
 „HUIC“ – lem rukávu spodní ruky
 „amar“ (?) – lem pláště vlevo nahoře
 „maria“ – lem pláště vlevo dole, levá část

125) Nápisy ve svatozářích Jana Křtitele (Ecce Agnus Dei) a Panny Marie (Regina Coeli) cituje popis pamětihodností v kostele z roku 1629: SOA Třeboň, o. c. v pozn. 24, kt. 3, 109–110.

126) Charakter větoviny je na všech třech dělicích stejný, liší se pouze druhem květů. Za pomoc s přečtením děkuji Michalu Tejkovi a Janu Dienstbierovi. Detailní optický průzkum by pomohl rozluštit další. Majuskulné jsou zapsány nápisy psané raně humanistickou kapitálou, minuskulné gotickou minuskulou.

Obr. 13: Chudenický oltář, infračervená reflektografie středního panelu, detail sv. Jana Křtitele (foto D. Hrabálek, 2022).

ZNOVU KE KONSTRUKTU MALÍŘSKÉ DÍLNY

Komparace stylu a podkreseb chudenického oltáře i Půtova epitafu poskytují argumenty pro formulování autorsky zastřešujícího konceptu dílenského provozu. Jde o myšlenkový model předpokládající, že série principiálně či do slovně shodných výtvarných znaků anonymních děl plyne výlučně ze společné autorské entity. Bývala za ni považována osoba konkrétního „Mistra“. Dnes ji chápeme spíše jako dílenský provoz centrálně řízený na půdorysu mistr –

tovaryš – učeň. I zde však zjednodušujeme mnohem pestřejší praxi modelů spolupráce v dílnách i mimo ně. Tovaryši, kteří mohli odvádět na zakázkách podstatnou (ne-li úplnou) část práce, své působíště totiž mohli měnit či se osamostatnit. Záleželo též na tom, zda šlo o dílnu v rámci cechovního systému, či mimo něj na měšťanské či dvorské úrovni. Mimocechovní dílny umožňovaly fluktuaci ad hoc skupin podle potřeby. V obou systémech pak vstupuje do hry ještě subkontraktování částí zakázek. V tomto kontextu lze minimálně některé dílny konceptně chápat jako proměnlivé jednotky mimo kategorie místa a času.¹²⁷⁾ Historicky přísně vzato nejsme schopni pouze dle znalecké kategorie formy neomylně rozhodnout o společném autorském konceptu. I omezené prameny týkající se malířů totiž naznačují mnohem pestřejší škálu výkladových modelů. U dílny chudenického oltáře nejsme schopni určit, zda fungovala v cechovním systému dávajícím personálním záležitostem aspoň rámcová pravidla. Z objednatelského hlediska lze naopak tušit, že vznikla a působila mimo něj v nějakém hybridním modelu na panství Švihovských v jihozápadních Čechách, jak vyplývá z geografické blízkosti a vazby na známé objednavatele. Lze tedy očekávat spíše volnější personální strukturu.

Případ této dílny je primárně skupinou maleb soustředěných kolem distinktivního stylu, u které můžeme společnou autorskou entitu založenou na modelu dílny stále jen hypoteticky dovozovat.¹²⁸⁾ Přijmeme-li

127) Takto navrhuje optikou cechovní a dílenské praxe definovat koncept dílny R. de Boodt, *Craft Organization and Workshop Practice around 1500*, in: M. Debaene ed., Borman. *A family of northern Renaissance sculptors*. London 2019, s. 39.

128) Posun tohoto vnímání by mohla přinést podrobnější technologická analýza. U časově blízkých děl v Čechách přinesly takové analýzy zásadní argument u potvrzení dílenské souvislosti rakovnického a rokycanského oltáře a desky s českými patrony z pražské Národní galerie, viz Š. Chlumská – R. Šefců, *Technika cínovaného reliéfu na deskových malbách Rakovnického, Rokycanského a Litoměřického oltáře*, *Technologia artis* 6, 2008, s. 66–83; či také u skupiny kolem Assumpty z Deštné, viz H. Dáňová – Š. Chlumská – R. Šefců

Obr. 14: Chudenický oltář, infračervená reflektografie středního panelu, detail sv. Jana Evangelisty (foto D. Hrabálek, 2022).

tento hypotetický koncept dílny, můžeme v ní rozlišit minimálně dva rukopisy v rámci podkreseb, dva v rámci maleb, a předpokládat specialistu na náročné plastické dekorace pozadí. Podkresby propojují práci jedné osoby na oltáři i epitafu, zatímco jejich malíři byli různí. Pracovali však s respektem k zavedeným principům a typologii. Kvalitativní rozdíly interpretoval J. Pešina prostřednictvím své metody jako odlišení malíře – „mistra“ od pomocníka.¹²⁹⁾ Ty však spíše odráží spolupráci jakýchkoliv osob v rámci strategií výroby jednotlivých zakázek. Škálování funkcí rolí dle kvality je problematické, protože mistrovství byl společenský status dosažitelný nejen odborností, ale i socioekonomickými faktory.¹³⁰⁾ Mimo jiné i sňatkem

edd., Očím na odív. Výzdobné techniky v malířství a sochařství 14.–16. století. Praha 2017, č. kat. 24, 25 (Š. Chlumská).

129) J. Pešina, 1950, o. c. v pozn. 10, s. 49.

130) Zvláště později se mistrovství stávalo čím dál nedostupnějším pro vysoké ekonomické nároky. Zároveň asi nejucelenější pramenná evidence tovaryšů v 15. století v jižním Nizozemsku vypovídá o tom, že v Antverpách či Bruggách na mistrovství dosáhla jen asi čtvrtina vyučených řemeslu, v Tournai šlo o polovinu: N. Peeters – J. Dambruyne, Artists of the twilight zone. Some introductory remarks on journeymen in painters' workshops in the Southern Netherlands c. 1450 – c. 1650, in: N. Peeters ed., Invisible hands? Leuven – Paris – Dudley 2007, s. XV; N. Peeters – M. Martens, Assistants in artists'

s vdovou po zemřelém mistru. Mimo cechovní působnost dílny se ukazuje v případě recentní interpretace dílny Štěpána z Ústí (Mistra oltáře z Klapého), že při absenci cechovních nároků, jako byla třeba mistrovská zkouška, bylo pro fungování rozhodující socioekonomické zázemí na úkor kvality produkce.¹³¹⁾ Hypoteticky bychom mohli hledat práci mistra v prominentní zakázce epitafu, kde lze očekávat zadání konkrétnímu malíři s výsadním postavením. Menší pozornost si pak mohla žádat o něco méně podstatnější, byť nepochybně nákladná zakázka rytířského rodu Černínů, na kterou byl alokován méně zkušený člen dílny. Opět lze pouze spekulovat, protože ze dvou děl nelze vyčíst vzorec uplatňované strategie.

V minulosti byl domnělý autor ztotožňován s pražským malířem Šimonem Lábem. Tuto hypotézu K. Chytila¹³²⁾ později akceptoval i J. Pešina¹³³⁾ při reinterpetaci působnosti dílny v důsledku rozšíření své metody o nahlížení tvorby i skrze dvorské prostředí – původně jihozápadočeskou dílnu tak lokalizoval do Prahy, protože u kvalitních maleb automaticky vylučoval provinčnost.¹³⁴⁾ Následně docházelo k určité polemice,

aniž by byla teorie potvrzena.¹³⁵⁾ Malíře Lába prameny zachycují v letech 1503–1512 v pražském Novém Městě,¹³⁶⁾ kde provozoval dílnu v rámci novoměstského malířského cechu. Mezi lety 1512 a 1514 byl do Manuálu radního zapsán jeho kšaft, učiněný ústně za přítomnosti Viléma Černína z Chudenic v jeho domě, jehož byl správcem.¹³⁷⁾

workshops in the Southern Netherlands. Overview of the archive sources, in: N. Peeters ed., Invisible hands? Leuven – Paris – Dudley 2007, s. 34–44.

131) Ke ztotožnění viz L. Turčan ed., Gotické umění na Ústecku. Lito-měřice 2013, č. kat. 15 (M. Ottová); J. Klípa – M. Ottová, o. c. v pozn. 25., č. kat. III–9 (M. Ottová – J. Royt), č. kat. IX–14 (M. Ottová); k socioekonomickému kontextu malíře Štěpána M. Ottová, „Malíř nebo sochař“. Možnosti spolupráce malířů a sochařů při tvorbě oltářních nástavců v závěru středověku v oblasti Krušnohoří, in: M. Hrubá – M. Ottová – J. Royt edd., Ars Montana. Praha 2016, s. 181–187.

132) K. Chytil, o. c. v pozn. 2, s. 58–60.

133) J. Pešina, 1978, o. c. v pozn. 13, s. 345.

134) Týž, 1974, o. c. v pozn. 13, s. 45; týž, 1978, o. c. v pozn. 13, s. 345.

135) S. Nauš, 2018, o. c. v pozn. 15, s. 126–128.

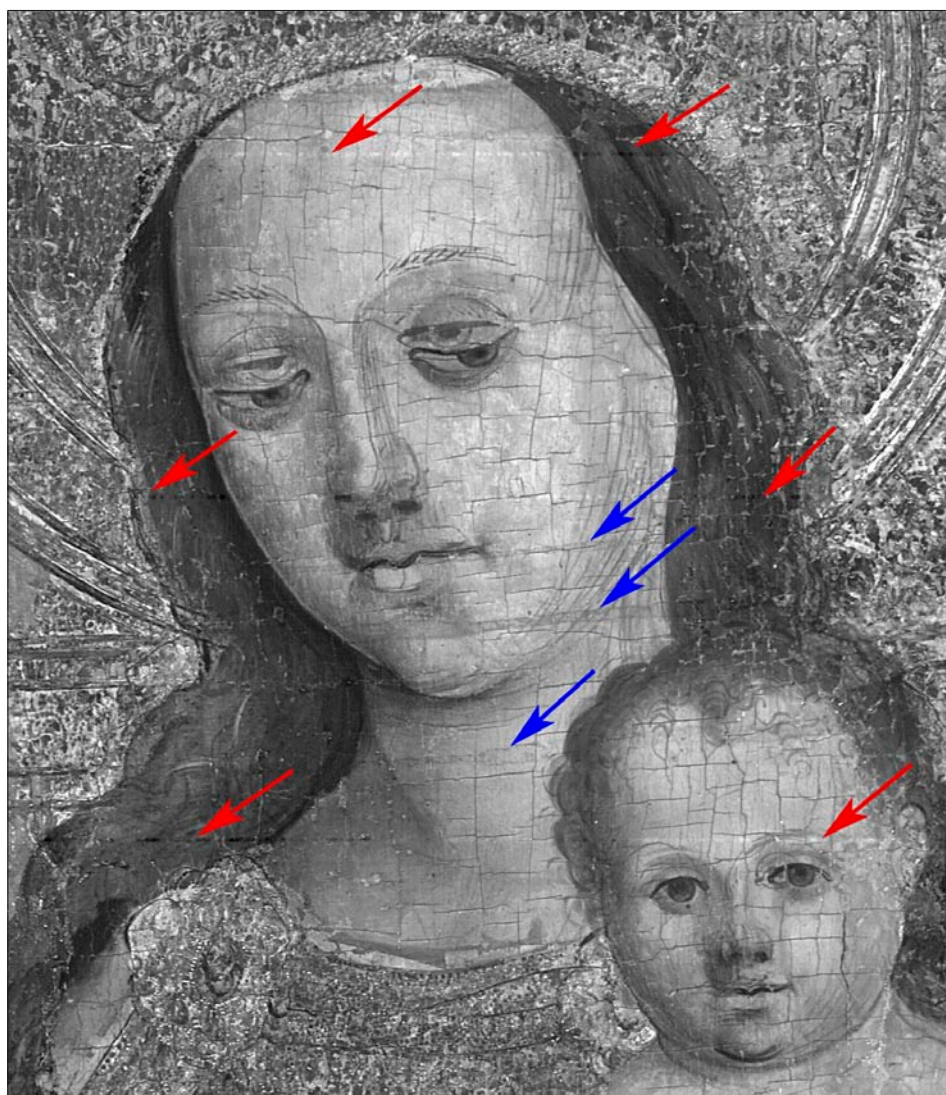
136) K. Chytil, o. c. v pozn. 2, s. 58–60. Bohužel se nedochovala cechovní kniha novoměstských malířů, v níž byl veden.

137) Archiv hlavního města Prahy, Sběrka úředních knih a rukopisů, č. 2211 – Manuál radní 1481–1520; K Lábovi J. V. Šimák, Zprávy o malířích a illuminatorech pražských doby jagellonské 1471–1526,

Vdova Kateřina pak byla roku 1514 přijata do staroměstského (!) malířského cechu.¹³⁸⁾ Ztotožnění tedy vychází pouze z pozitivistické interpretace pramenů, konkrétně vztahu malíře k donátorovi v rovině správy jeho pražského domu. Vilém je totiž jmenován na chudnickém oltáři. Vycházet z předpokladu, že malíř spravující Černínův dům výlučně získával i všechny jeho zakázky, však nelze. Obdobnou argumentací K. Chytil ztotožnil také Jana Vrtilku s monogramistou I. W. ze severozápadních Čech,¹³⁹⁾ což bylo v literatuře již zpochybněno.¹⁴⁰⁾ Stejnou povahu mělo také Pešinovo ztotožnění Gangolfa Herlingara s autorem oseckého oltáře.¹⁴¹⁾ Tato hypotéza byla odmítnuta pro nedostatečné zdůvodnění vazby malíře na objednavatele, hledané v odlišné souvislosti.¹⁴²⁾

Pozoruhodným je v této souvislosti puncovaný nápis na spodním lemu zlaceného závěsu v pozadí střední desky. Text sestávající ze čtyř téměř nečitelných písmen následovaných letopočtem: „[...] M·CCCC·V“ svým charakterem připomíná signaturu.¹⁴³⁾ Absencí písmen S či L a přítomným E patrně neodkazuje na Lábovo jméno.¹⁴⁴⁾ Hypotetický vztah Lába ke jmenovci Conradu Laibovi (ve 40. letech působil v Salzburku), založený na obecných a neprůkazných komparacích inkarnátů na malbách v odstupu padesáti let, nelze potvrdit.¹⁴⁵⁾ Jihoněmeckému původu malíře, navrženému J. Fajtem, však formální stránka neodporuje.¹⁴⁶⁾

Stylová filiace omezeně doplňuje sledovanou autorskou kategorii právě poukazem na širší oblast jihovýchodního Německa a sousedícího Salzburka a části Podunají. J. Pešina, jenž kladl důraz na určení oblasti primárního či

Obr. 15: Chudnický oltář, infračervená reflektografie, detail Madony, barevné šipky vyznačují dva druhy horizontálních čar ve vrstvě podkresby (foto D. Hrabálek, 2022).

sekundárního školení, konkrétně určil malířovo východisko v Mnichově. Ve starších textech nejprve konstatoval obtíže zařadit díla z období stírání stylových specifik v 90. letech 15. století a identifikoval pouze typické znaky Frank a Švábska,¹⁴⁷⁾ později si byl jist určením sekundárního školení v prostředí Mnichovského dvorského okruhu, zejména Jana Polacka.¹⁴⁸⁾ Styl ale zároveň odvozoval již od tamní tvorby 40.–60. let – Mistra Worcesterského Nesení kříže, Gabriela Anglera, Mistra z Pollingu, či od

Památky archaeologické a místopisné XVIII, 1899, s. 480; K. Chytil, o. c. v pozn. 2, s. 58–60 včetně přepisu Lábova kšaftu. K domu Viléma Černína V. V. Tomek, Dějepis města Prahy 8. Praha 1891, s. 42; SOA Třeboň, o. c. v pozn. 24, kt. 3, fol. 144v.

138) K. Chytil, o. c. v pozn. 2, s. 219, 264–267. V letech 1516–1519 vedena jako hostinská, tj. mimoměstská, roku 1525 v jiné souvislosti doložena na Malé Straně.

139) K. Chytil, Kdo byl Mistr I. W.?, Památky archeologické a místopisné XVI, 1896, s. 557.

140) M. Nespěšná Hamsíková, Lucas Cranach a malířství v českých zemích. Praha 2016, s. 192.

141) J. Pešina, 1967, o. c. v pozn. 12, s. 362.

142) M. Hamsíková, Růžencový oltář z cisterciáckého kláštera v Oseku, in: J. Homolka – M. Hrubá – P. Hrubý – M. Ottová edd., Ústecký sborník historický. Gotické umění a jeho historické souvislosti. Ústí nad Labem 2004, s. 281.

143) Analogie z Čech: Signatura mistra IW na Želinském oltáři (1-5-2-6-

/ -I-W-), Votivním obraze ze Šopky (I-W 1-5-3[-0]), na Madoně Kašpara Kašpárka (I-W / 1-5-3-8) či Mistra BD na Madoně Roudnické (LETHA-M·CCCC·XIII·B-D). Zahraničních analogií je mnoho, např. známé signatury Jana van Eycka, signatura Hanse Multschera na oltáři z Wurzach z roku 1437, Ruelanda Frueaufa na deskách oltáře z vídeňského Belvedere (R-F / 1491; 1490-RF) či Lucase Cranacha běžně užívajícího monogramu LC s občasné připojeným letopočtem.

144) Rozluštění nápisu by mohly pomoci detailnější metody optického průzkumu.

145) Hypotéza S. Nauš, 2018, o. c. v pozn. 15, s. 128. K Conradu Laibovi recentně A-F. Köllermann, Conrad Laib – Ein spätgotischer Maler aus Schwaben in Salzburg. Berlin 2007.

146) J. Fajt ed., o. c. v pozn. 16, s. 150.

147) J. Pešina, 1940, o. c. v pozn. 10, s. 143.

148) Týž, 1950, o. c. v pozn. 10, s. 48–49; týž, 1967, o. c. v pozn. 12, s. 358–359.

Obr. 16: Chudenický oltář, infračervená reflektografie pravého křídla, detail sv. Kryštofa (foto D. Hrabálek, 2022).

maleb Ukřižování z Benediktbeuren a z mnichovské katedrály. Tyto závěry odůvodňoval subjektivní tezí o reflexi „názorů“ této generace. Tu principiálně definoval specifickou expresivitou a patetičností, která však měla být údajně českým mistrem zmírněna a zušlechtěna.¹⁴⁹⁾ Překvapivě povrchní srovnání učiněná zčásti pouze na černobílých reprodukcích se však nejeví jako nosné pro definování souvislostí.

Komparaci s Polackovým okruhem J. Pešina opřel primárně o čtyři díla. Prvním je epitaf Wilhelma von Haslang (1504) z mnichovského františkánského kostela připisovaný Polackovi¹⁵⁰⁾ a křídla predely souvisejícího oltáře to-

149) Týž, 1967, o. c. v pozn. 12, s. 358–359.

150) Bayerisches Nationalmuseum (dále BNM) München, inv. č. MA3313;

tožné datace a provenience.¹⁵¹⁾ Překvapivě má jít o blízkost donátorského motivu klečícího rytíře na dřevěném špalku. U něj však nelze nalézt nejmenší formální souvislost, stejně tak ani u zbylé části malby. Polackova Nejsvětější Trojice z hlavního oltáře kaple hradu Blütenburgu (dnes součást Mnichova) také nevypovídá o žádných formálních souvislostech, stejně ani další oltářní malby v téže kapli pocházející z Polackovy dílny. Poučení má spočívat jen v příliš obecném „realistickém zdůraznění nahého trupu a tělesných článků“ a „měkce lomených pokrčených nebo malebně vzdutých draperiích“, kde lze určité podobnosti sledovat jen izolovaně. Třetím je křídlo se sv. Kateřinou a Barborou z Wasserburgu am Inn (kolem 1490),¹⁵²⁾ považované za dílo Niclase Horverka. Deklarovanou podobnost mezi tváří sv. Barbory a anděla z predely chudenického oltáře lze sice potvrdit, jde však o ojedinělý prvek na celém retáblu.¹⁵³⁾ Nakonec i na Horverkově Oplakávání (kolem 1510)¹⁵⁴⁾ lze pozorovat pouze obecné srovnání figury Nikodéma s Antóninem na Ukřižování z Vrchoťových Janovic, určitou typovou dobu také u mužské figury nalevo z téhož obrazu, s některými mužskými figurami na malbách skupiny chudenického oltáře. Tento typ se v jiné variantě vyskytuje také na mariánském retáblu z kláštera Benediktbeuren (kolem 1510).¹⁵⁵⁾

Vazbu studovaných děl na Polackovu dílnu a okruh nelze přesvědčivě potvrdit ani kom-

parací s ostatní bohatě dochovanou tvorbou. Případné podobnosti jsou vždy buď příliš obecné (vázané na široce sdílené vzory), příp. jde o jednotlivosti vytržené z kontextu. Žádné znaky typické pro Polacka nelze přesvědčivě nalézt na malbách skupiny chudenického ol-

Ch. Kürzeder – C. Roll – R. Emmerich – T. Kunz edd., *Gotik. Mittelalterliche Bildwerke aus dem Diözesanmuseum Freising*, München 2022, obr. 54. 7.

151) BNM, o. c. v pozn. 150; Ch. Kürzeder – C. Roll – R. Emmerich – T. Kunz edd., o. c. v pozn. 150, č. kat. 54. Dnes vystaveno v Diözesanmuseum Freising.

152) BNM München, inv. č. MA3738. Dnes postrádá atribuci.

153) Tamtéž, inv. č. MA3739.

154) Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, inv. č. Gm311.

155) Vystaven v Historisches Museum Regensburg, inv. č. WAF 56.

táře. J. Pešina to odůvodňoval zmírněním a zušlechtěním jeho formy českým malířem do „*lyrické podoby*“, ¹⁵⁶⁾ což je signifikantní prvek jeho metodologie pracující s procesem zlyřičtění v rámci pasivního modelu importování stylu jako zavedení specifické vizuální konstanty, která prý odpovídá typicky české nacionalitě. ¹⁵⁷⁾ V dobovém diskurzu šlo o národnostní vymezení vizuální tvorby. Pokud však má dojít k setření všech znaků umožňujících doložit vztah k Polackově dílně, jak jinak jej potvrdit? Přesvědčivý vztah nevyplyvá ani ze srovnání šesti rozpoznávaných rukopisů v podkresbách Polackovy dílny. ¹⁵⁸⁾ Nejblíže se jeví typ č. 5 při srovnání se druhým typem ve skupině chudenického oltáře, a to ve shodných principech traktování draperiových záhybů (včetně uplatnění háčků na koncích zalomení) a občasného využití kruhů pro vymezení očí. To jsou však rozšířené prvky v podkresbách mnoha jiných děl kolem roku 1500. Možnosti těchto komparací narážejí na limity dané relativně nízkou specifičností.

Pro charakter maleb skupiny chudenického oltáře je ale v ostatních uměleckých centrech (např. Norimberku či Vídni) mnohem obtížnější nalézt relevantní srovnávací materiál. Jedinou výjimkou je malba Kamenování sv. Štěpána (kolem 1490) neznámé provenience, která poskytuje dobrou stylovou analogii. ¹⁵⁹⁾ Figura sv. Štěpána je velmi dobře srovnatelná s malbami skupiny chudenic-

Obr. 17: Chudenický oltář, infračervená fotografie, detail sv. Jakuba (foto D. Hrabálek, 2022).

156) J. Pešina, 1967, o. c. v pozn. 12, s. 358.

157) K tomu M. Bartlová, Rustikalizace a lyrismus jako příznaky českého umění, in: M. Bartlová ed., Dějiny umění v České společnosti: otázky, problémy, výzvy. Praha 2004; *táž*, Pasivní a aktivní model pozdní gotiky v Čechách a na Moravě, *Opuscula historiae atrium*, řada F, č. 50, 2006, s. 11–21.

158) K typům podkresb Polackovy dílny J. Sandner, Unterzeichnungstypen auf Bildtafeln der Werkstatt Jan Polacks, in: B. Steiner – C. Grimm edd., Jan Polack. Von der Zeichnung zum Bild. Malerei und Maltechnik in München um 1500. Freising – Augsburg 2005, s. 83–94.

159) BNM München, inv. č. MA 2809. Dílo dosud nebylo adekvátně umělecko-historicky zhodnoceno, recentní literaturou je stručné heslo: K. Voll – H. Braune – H. Buchheit, Katalog der Gemälde des bayerischen Nationalmuseums. München 1908, č. kat. 54–55, s atribucí „Münchner schule“.

Obr. 18: Chudenický oltář, infračervená fotografie, detail sv. Ondřeje (foto D. Hrabálek, 2022).

kého oltáře fyziognomií a relativně specifickou typikou obličejů, jehož proporce se zde mj. odvíjejí od snahy chápat jej v nedokonale provedené prostorové zkratce. Dobře lze srovnat charakter vlasů, rukou i modelaci inkarnátu. Malba je připsána okruhu tyrolského malíře Marxe Reichlicheho, ve kterém však již nelze nalézt další přesvědčivé analogie; nejvíce se odlišují právě malby připsané přímo jemu. Pro soudobé tyrolské malířství bylo určující působení dílen anonymního mistra z Uttenheimu a Michaela a Friedricha Pachera, rozvíjejících specifický styl sdílený v různých variantách a modifikacích i dalšími malíři. V této širší vrstvě lze najít opět řadu jednotlivostí ke srovnání, zejména zvláštní typ tváře anděla z predely chudenického

oltáře, který se objevuje v tyrolském malířství častěji, např. na svatokateřinském oltáři Friedricha Pachera z roku 1483¹⁶⁰⁾ či nástěnných malbách v ambitu kláštera Neustift u Brixenu.¹⁶¹⁾ Způsob výtvarného řešení modelace vlasů v dílně chudenického oltáře najdeme analogicky mnohem častěji právě v tyrolském než v mnichovském malířství, kde je spíše výjimkou. Příkladem může být i dílo Andrease Hallera, u jehož malby apoštola Šimona¹⁶²⁾ nalezneme velmi blízké řešení draperie. Dále lze upozornit na obdobný typ charakteru hlavy na obraze sv. Petra ve srovnání s Půtovým epitafem.¹⁶³⁾

Na základě takto omezených souvislostí samozřejmě nelze určit přímou vazbu malířů skupiny chudenického oltáře na Tyrolsko. Případný transfer stylových podnětů odsud mohl však proběhnout zprostředkovaně přes Salzburg, kde v letech 1495–1498 působil Michael Pacher na zakázce pro hlavní oltář dnešního františkánského kostela i se zmíněným Marxem Reichlichem jako pomocníkem, který zde působil už od roku 1494 a ještě mnoho let poté.¹⁶⁴⁾ Pohybujeme se geograficky již mnohem blíže široké oblasti okolo Pasova, odkud byla do Horažďovic importována Půtova pohřební tumba. Hledat vazbu malíře na Pasovsko by bylo také relevantní, ostatně jen o několik let později je doložena úzká vazba pasovských malířů k Čechám opisem cechovních statut pražského staroměstského malířského cechu pro účely nového pasovského cechovního řádu malířů v roce 1515.¹⁶⁵⁾ Kategorie stylové filiace je zde

160) Stiftmuseum Neustift bei Brixen.

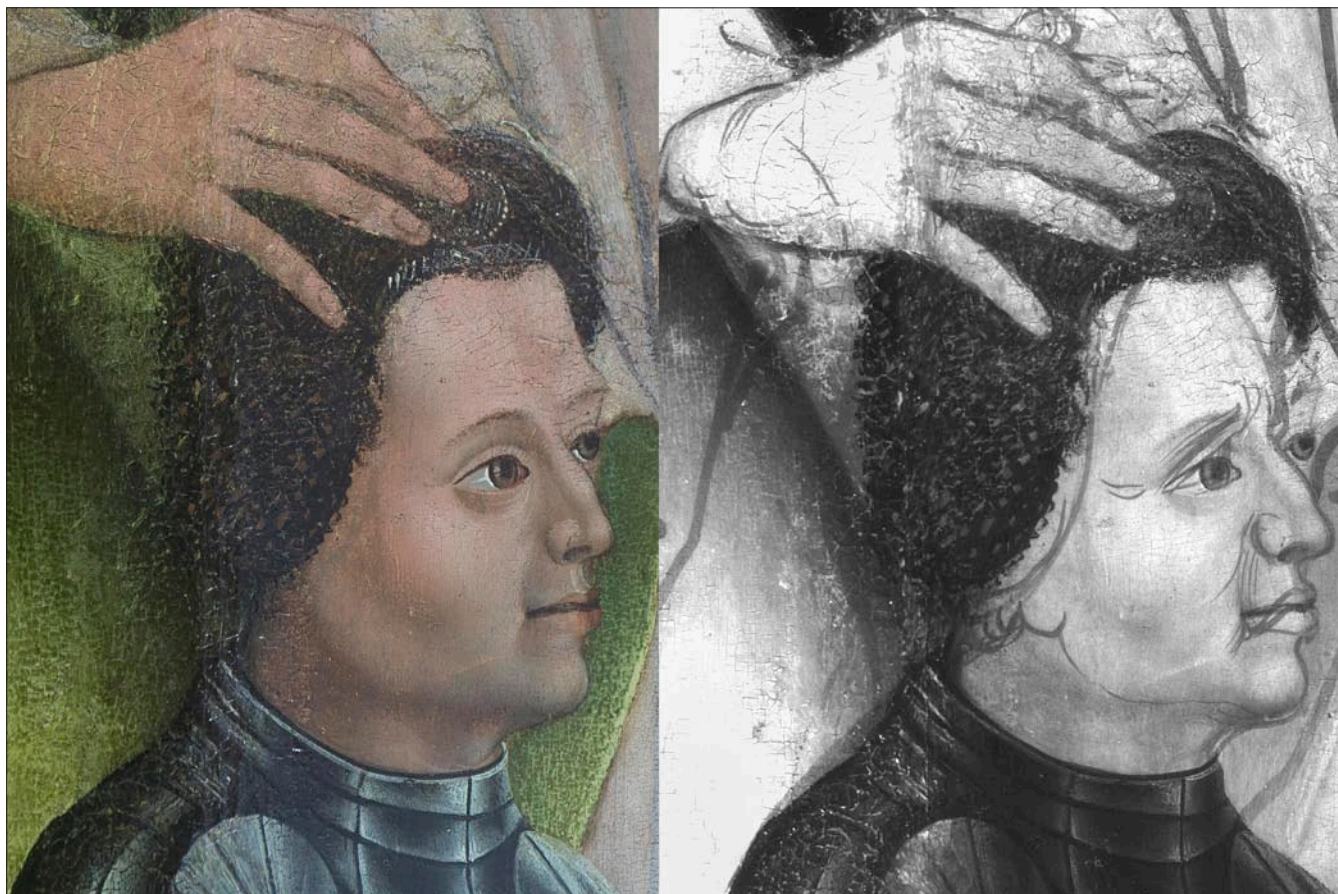
161) Malba Boha otce na klenbě středního pole západní chodby ambitu.

162) Museo Diocesano Brixen.

163) K. Chamonikola ed., *Zdaleka i zblízka. Středověké importy v moravských a slezských sbírkách*. Brno 2009, č. kat. 22 (K. Chamonikola).

164) J. Höfler, *Die Tafelmalerei der Dürerzeit in Kärnten (1500–1530)*. Klagenfurt 1998, s. 65–66; L. Madersbacher, Salzburg, in: A. Rosenauer ed., *Geschichte der Bildenden Kunst in Österreich. Spätmittelalter und Renaissance*. München 2003, s. 431; *týž*, Michael Pacher. Berlin 2015, s. 305.

165) V. Liedke, *Die Passauer Zunft der Maler, Bildschnitzer und Glaser zur Zeit der Spätgotik sowie ihre Beziehungen zur Prager St. Lukas-zeeche*, *Ars Bavarica* 47, 1987, s. 11–21.

Obr. 19: Chudnický oltář, porovnání malby a podkresby v detailu hlavy klečící postavy (foto O. Šindlář a D. Hrabálek, 2022).

Obr. 20: Chudnický oltář, infračervená reflektografie, predela se zvěstováním a černínským erbem (foto D. Hrabálek, 2022).

nakonec rozmělněna. Paradoxně se lze vrátit k Pešinově původní tezi, že sledování stylového východiska v 90. letech 15. století komplikuje stírání hranic vizuálních specifíků regionů.¹⁶⁶⁾

ZNÁMÍ OBJEDNAVATELÉ V NEZNÁMÉ DÍLNĚ

Tento drobný zlomek dílenské produkce umožňuje ze své podstaty pouze zkreslenou interpretaci někdejší, dnes těžko postihnutelné reality. Znamá část struktury objednávek ukazuje, že dvě různé zakázky do odlišných lokalit objednali v téže dílně příslušníci dvou katolických šlechtických rodů spřízněných dávnými společnými

předky. Nabízejí se tak otázky po možných objednatelských vazbách. Jaký charakter však měl ve své době vztah obou rodů s odlišným sociálním postavením, není zřejmé. Jediným pramenným dokladem jejich interakce je majetkový spor Černínů z 90. let 15. století, snažících se získat odúmrtě zpochybněním nároků dědice. Do sporu v určitém momentě vstoupil Půta Švihovský, který patrně využil silnějšího mocenského postavení, aby sporné statky připadly jemu.¹⁶⁷⁾ Tímto způsobem ostatně rozšiřoval své dominium.¹⁶⁸⁾

167) J. Vančura, o. c. v pozn. 30, s. 260–261; SOA Třeboň, o. c. v pozn. 24, kt. 3, fol. 56–65.

168) V. Holý, Růst a rozklad rodového majetku Švihovských z Rýzmburka a pánů z Rožmitálu, *Minulost Plzně a Plzeňska III*, 1960, s. 55–57; k držbě majetků Půtou také J. Jánský, 2020, o. c. v pozn. 80, s. 305.

166) J. Pešina, 1940, o. c. v pozn. 10, s. 143. Autor použil termín setření hranic mezi „školskými okruhy“.

Obr. 21: Chudenický oltář, infračervená reflektografie, predela, detail anděla ze Zvěstování (foto D. Hrabálek, 2022).

Konkrétního malíře či dílnu mohli zaangažovat do svých zakázek primárně Švihovští. Zejména Půtova rozsáhlá donátorská činnost totiž musela zaměstnávat množství malířů, řezbářů a souvisejících profesí přímo na jeho panství. Přibližně desítka dochovaných děl, u kterých lze určit Půtovu objednatelskou iniciativu, jej staví mezi nejpřednější šlechtické objednavatele své doby. Množství jím fundovaných sakrálních prostor však svědčí o tom, že tento počet byl násobně vyšší. Dochované objednávky dosahují různorodé, spíše vyšší kvality. Mezi ty kvalitnější patří podstatná část mobiliáře hradní kaple na Švihově a kostela v Rabí. Jednou z nejkvalitnějších maleb místního fondu deskového malířství je pak samotný Půtův epitaf. Pokud nešlo o výjimečný import ze zahraničí, proti čemuž hovoří existence chudenického oltáře, můžeme tušit lokální dílnu složenou ad hoc ze skupiny tvůrců přímo na panství Švihovských. Analogicky předpokládáme takto ad hoc složenou skupinu malíře a řezbářů činných ve službách Půty na vybavení rabského kostela ke konci 15. století v důsledku mobility tvůrců získaných Půtou z různých uměleckých center. V takovém případě bychom hypoteticky mohli očekávat

působení dílny přímo v Horažďovicích, nově hospodářsky rozvíjeném mocenském centru dominia Švihovských, kde je předpokládáno také působení významné řezbářské dílny Mistra zvíkovského oplakávání.¹⁶⁹⁾

Zmíněné Půtovy objednávky vykazují různorodá stylová východiska ve výtvarných centrech Ulmu, Norimberku, Landshutu či Pasovu, což odpovídá jeho rozsáhlým zahraničním kontaktům orientovaným na tuto oblast. Zejména reflexe Landshutu a Pasovska nejspíše v důsledku činnosti Švihovských vedla k rozvinutí místní specifické výtvarné tradice (čitelné zejména v řezbářství), pokračující až do 30. let 16. století.¹⁷⁰⁾ Početná, dolnobavorsky stylově orientovaná skupina řezeb z jihozápadních Čech neposkytuje pro malby skupiny chudenického oltáře konkrétnější analogie, výjimkou je snad jen soliterní řezba Piety ze Západočeského muzea v Plzni, reflektující patrně tvorbu Mistra Zvíkovského oplakávání a pasovskou produkci.¹⁷¹⁾ Typika a charakter hlavy i části těla Krista totiž vykazuje pozoruhodné analogie k Bolestnému Kristu z Půtova epitafu.

Nejsilnější mocensko-politická vazba Půty a jeho synů existovala jednoznačně na wittelsbašský mnichovský dvůr Albrechta IV.¹⁷²⁾ Již od konce 70. let 15. století vyplácel Albrecht Půtovi roční plat 300 zlatých za jeho služby.¹⁷³⁾ Během Albrechtovy války s ligou Löwlerbund hájil Půta jeho zájmy v kontextu nevyhraněné zahraniční politiky českého krále. V průběhu landshutské války přímo prosadil kroky k podpoře Albrechta.¹⁷⁴⁾ Půtovi synové byli přímo vychováváni na mnichovském dvoře.¹⁷⁵⁾ Očekávaná stylová vazba Půtova epitafu na Mnichov se proto jeví velice atraktivní, protože transfer výtvarných děl či jejich tvůrců lze za takových podmínek oprávněně předpokládat.

169) M. Ottová, Mistr Oplakávání Krista ze Zvíkova padesátiletý – čas na bilancování?, in: P. Jindra – M. Ottová edd., o. c. v pozn. 17, s. 441–444.

170) Táž, o. c. v pozn. 59, s. 275–282.

171) P. Jindra – M. Ottová edd., o. c. v pozn. 17, č. kat. 79 (O. Kotková).

172) Extenzivně jej sleduje v rámci biografii J. Janský, 2020, o. c. v pozn. 80.

173) Tamtéž, s. 306.

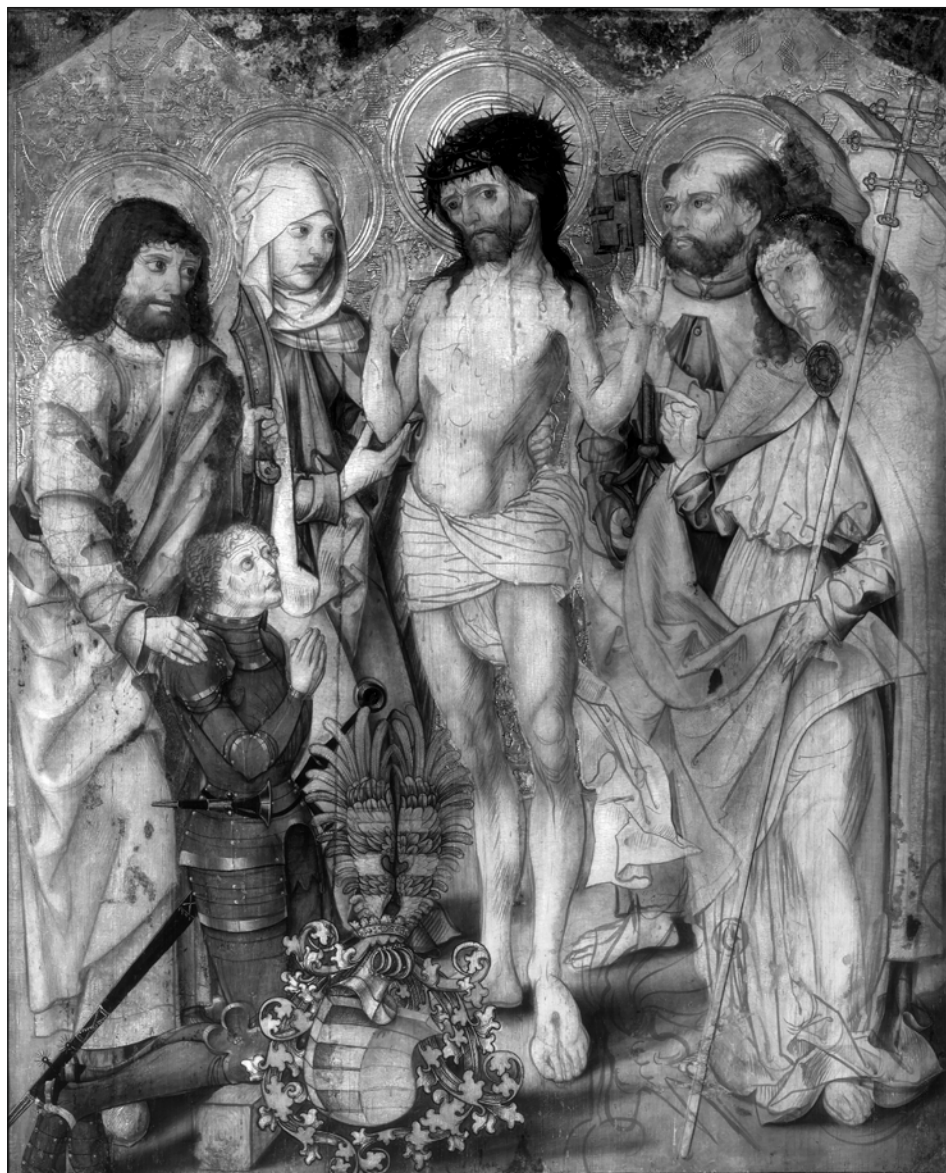
174) Tamtéž, s. 354–360, 424; k tomu táž, Kronika česko-bavorské hranice V. Domažlice 2005, s. 60–100.

175) K tomu opět nejpodrobněji táž, 2020, o. c. v pozn. 80, v příslušných kapitolách týkajících se Půtových synů Břetislava, Jindřicha, Viléma a Václava.

Jinak bohaté písemné prameny bohužel neposkytují do Půtovy donátorské činnosti bližší vhléd. Jediné dvě písemnosti k této agendě se týkají nespécifikované stavební činnosti. Dopisem v roce 1482 žádá o posláni „hanusse zimermana“ z Chebu, patrně totožného s Mistrem Hanušem Schaffrem, jenž se účastnil projektů Beneše z Veitmile v Chomutově a na Karlštejně.¹⁷⁶⁾ V roce 1500 žádá město České Budějovice o poskytnutí mistra Erharta cihláře s pacholky.¹⁷⁷⁾ Stejná situace panuje i v případě jeho manželky a synů, kteří mohli být objednateli epitafu po Půtově smrti u malíře či dílny prominentní na jejich panství.

Černínové by pak služby této atraktivní dílny pracující pro panskou klientelu využili na základě rodových či geografických vazeb na Švihovské pro vytvoření patřičně reprezentativního retáblu na hlavní oltář kostela v jejich rezidenční lokalitě. Šlo o zakázku na klíčový prvek veřejného prostoru zdejší sociální sítě. Právě v této době se začínají hospodářsky významněji etablovat, a snad zde je možné hledat pozvolné počátky jejich značné hospodářské a politické kariéry kolem přelomu 16. a 17. století ústící v povýšení do panského a hraběcího stavu. Pořízení nákladné zakázky v dílně zaměstnávané lokálně významnými donátory mohlo hypoteticky hrát roli ve strategii Viléma a Jana Černínů usilujících o reprezentaci rodu nad průměr ostatní nižší šlechty. Analogickou situací byla objednatelská strategie Viléma Dolanského z Rýzmburka, rovněž vzdáleného příbuzného z rozrodu Drslaviců erbu polotrojičící. Aktivně vybral pro své zakázky dílnu či skupinu pracující pro Půtu, jak dokládá socha sv. Anny Samotřetí či hlavní oltář z velhartického kostela.¹⁷⁸⁾ Obdobně i v případě politického soupeřníka Dobrohosta z Ronšperka byla pro tvorbu jeho náhrobku v poběžovickém kostele zvolena taktéž dílna z Pasovka.¹⁷⁹⁾

U obou rozebraných zakázek dílny byl kladen důraz na specifický vizuální apel v rámci strategie ovládnutí lokální

Obr. 22: Epitaf Půty Švihovského, infračervená reflektografie (foto D. Hrabálek, 2023).

paměti. Oba artefakty byly součástí pestré vícevrstevnaté strategie paměti spojené s rodovou reprezentací v sakrálních prostorech sídelních lokalit. Jejich komunikace se obracela k široké místní komunitě, včetně potomků objednavatelů. V důsledku měla memorie v mladší době dopad i na intelektuály zasažené povědomím o existenci lokální paměti prostřednictvím historické a topografické literatury. Obě média byla z hlediska zacílení do budoucnosti v průběhu času úspěšná a spoluutvářela lokální paměť, která v důsledku recipročně přispěla k jejich zachování. V případě Švihovských vymřela větev držící Horažďovice již roku 1622, přičemž deska zůstala v lokalitě zachována, stejně jako související náhrobek. Černínové naopak oltář objednaný svými předky systematicky zachovávali spolu s jinými lokálními památkami memoriálního charakteru až hluboko do 20. století.¹⁸⁰⁾

Švihovští a Černínové ale zcela jistě nebyli jediní, kteří využili služby této dílny či klíčových malířů dochovaných děl. Zlomkovitost dochované dílenské tvorby však značně

176) K tomu M. Radová – O. Rada, o. c. v pozn. 85, s. 72; citace pramenů viz Egerer Künstler und Werkleute im 15. Jahrhundert, Egerer Jahrbuch. Kalender für das Egerland 33, 1903, s. 185.

177) J. Jánský, 2020, o. c. v pozn. 80, s. 390.

178) M. Ottová, o. c. v pozn. 59, s. 273–274, č. kat. 61; J. Lhoták – M. Tejček, Nejvýznamnější objednavatelé pozdně gotického umění v jihozápadních Čechách, in: P. Jindra – M. Ottová edd., o. c. v pozn. 17, s. 42–43.

179) J. Chlábek – J. Roháček, o. c. v pozn. 68, č. kat. 203.

180) O. Šindlář, o. c. v pozn. 6.

Obr. 23: Epitaf Půty Švihovského, infračervená reflektografie, detail pentimentů na hlavách figur (foto D. Hrabálek, 2023).

Obr. 24: Epitaf Půty Švihovského, infračervená reflektografie, detail draperie archanděla Michaela (foto D. Hrabálek, 2023).

omezuje poznání struktury její klientely. Obtížně uchopitelná je i představa celkového stylového charakteru její tvorby, protože podstatou obou dochovaných děl je vždy zobrazení kombinující statické figury bez narativních prvků na rozmanitě zdobeném pozadí z drahocenných materiálů. Jde tedy o specifický mód zpracování odpovídající reprezentativní funkci obrazu, který však jistě nebyl výlučným specifikem této dílny. Nahlédnutí do odlišné polohy by nabídlo pouze nezvěstné a nejistě připsané Ukřižování z Vrchotových Janovic, jež bylo naopak součástí narativního cyklu křídel retáblu, s uplatněním časoprostorových vztahů figur a objektů zasazených do rozvinuté krajiny. Právě rozvíjení a inovace této polohy jsou spíše typické pro dobový kontext. Portfolio

Obr. 25: Chudenský oltář, střední deska, vyznačení části plastického dekoru propleteného rozkvetlého keře tvořícího niku.

zakázek malířských děl bylo obvykle velice bohaté a přesahující specializaci deskových oltářních a votivních obrazů. Je třeba proto k takto identifikované malířské dílně přistoupit s vědomím, že její skutečný charakter zůstává i přes její identifikaci ve své podstatě skryt.

Studie vznikla na základě úplné finanční podpory Grantové agentury Univerzity Karlovy, č. projektu 355222. Vznikla v rámci doktorského studia oboru dějiny křesťanského umění na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy. Studie využila databázi Czech Medieval Sources online, kte-

Obr. 26: Chudenický oltář, střední deska, detail plastického dekoru květů na keři.

rou poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná MŠMT ČR (projekt č. LM2018101).

Za konzultace tématu při přípravě článku děkuji Janu Fírtovi a Janu Klípovi.

MGR. ONDŘEJ ŠINDLÁŘ – HISTORIK UMĚNÍ, PRAHA
ONDRA.SIN@GMAIL.COM
ORCID: 0000-0002-8561-8234

LITERATURA A ZÁVĚREČNĚ VYSOKOŠKOLSKÉ PRÁCE

Anonym 1856: Heřman Černín, první hrabě z Chudenic a jeho cesta do Cařihradu r. 1644, Lumír 6, s. 231.

Bartlová, M. 2004: Rustikalizace a lyrismus jako příznaky českého umění, in: M. Bartlová ed., Dějiny umění v české společnosti: otázky, problémy, výzvy. Praha, s. 188–194.

Bartlová, M. 2006: Pasivní a aktivní model pozdní gotiky v Čechách a na Moravě, Opuscula historiae atrium, řada F, č. 50, s. 11–21.

Bauch, K. 1976: Das Mittelalterliche Grabbild. Figürliche Grabmäler des 11. bis 15. Jahrhunderts in Europa. Berlin – New York.

Beran, J. 1931: Gabriel Schneider. Zakladatel kongregace chudých školských sester de Notre Dame v Čechách. Horažďovice.

Bezděková, V. – Foster, L. 2005: Archivní průzkum bývalého špitálního kostela sv. Jana Evangelisty ve Švihově, Průzkumy památek XII, č. 1, s. 100–104.

Boldan, K. 2011: Epitaf Půty Švihovského z Rýzmburka od Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic, in: J. Roháček edd., Epigraphica & Sepulcralia III. Praha, s. 11–21.

de Boodt, R. 2019: Craft Organization and Workshop Practice around 1500, in: M. Debaene ed., Borman. A family of northern Renaissance sculptors. London, s. 35–45.

Buršíková, L. 2019: Horažďovická fara v raném novověku, in: J. Kilián ed., Horažďovice v raném novověku. Plzeň, s. 37–51.

Čornej, P. – Bartlová, M. 2007: Velké dějiny země Koruny české VI. Praha.

Dahlem, A. M. 2009: The Wittelsbach Court in Munich: History and authority in the visual arts (1460–1508). Disertační práce na University of Glasgow. Glasgow, rkp.

Dáňová, H. – Chlumská Š. – Šejců R. edd. 2017: Očím na odív. Výzdobné techniky v malířství a sochařství 14.–16. století. Praha.

Densktein, V. – Matouš F. 1953: Jihočeská gotika. Praha.

Drnek, J. – Brachtel, O. 2022: Chudenice. Chudenice.

Fajt, J. ed. 2012: Europa Jagellonica 1386–1572. Umění a kultura ve střední Evropě za vlády Jagellonců. Průvodce výstavou. Kutná Hora.

Faktor, O. 2016: Středověká nástěnná malba v jihozápadních Čechách. Disertační práce na FF UK. Praha, rkp.

Goldberg, G. 1997: Vergessene altdeutsche Gemälde: 1815 auf dem Dachboden der Leipziger Nikolaikirche. Leipzig.

Hammerschmidt, J. F. 1723: Prodomus Gloriarum Pragenae. Pragae.

Hamsíková, M. 2004: Růžencový oltář z cisterciáckého kláštera v Oseku, in: J. Homolka – M. Hrubá – P. Hrubý – M. Ottová edd., Ústecký sborník historický. Gotické umění a jeho historické souvislosti. Ústí nad Labem, s. 277–304.

Hamsíková, M. 2009: Die Einflüsse Lucas Cranachs des Älteren auf die böhmische und mährische Malerei der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts, in: E. Schlotheuber ed., Böhmen und das Deutsche Reich. München, s. 283–300.

Hamsíková M. 2011: Recepce díla Lucase Cranacha st. v malířství první poloviny 16. století v Čechách. Disertační práce na FF UK. Praha, rkp.

Hesounová, L. 2009: Maltézská fara v Horažďovicích. Diplomová práce na FF JU. České Budějovice, rkp.

- Hille, J. 1894: Zrušené kláštery, kostely a kaple v Písecku, Blahověst – katolický týdeník pro Čechy, Moravu, Slowáky a Slezany 44, s. 314–316.
- Hlaváček, P. 2005: Čeští františkáni na přelomu středověku a novověku. Praha.
- Höfler, J. 1998: Die Tafelmalerei der Dürerzeit in Kärnten (1500–1530). Klagenfurt.
- Holý, V. 1960: Růst a rozklad rodového majetku Švihovských z Rýzmběrka a pánů z Rožmitálu, Minulost Plzně a Plzeňska III, s. 45–79.
- Homolka, J. 1966: Poznámky k dílu Mistra Zvíkovského Oplakávání, Památková péče 5, s. 74–79.
- Homolka, J. 1978: Sochařství, in: J. Homolka – J. Krása – V. Mencl – J. Pešina – J. Petrán, Pozdně gotické umění v Čechách. Praha, s. 168–254.
- Hutchinson, J. C. ed. 1980: The Illustrated Bartsch 8. Early German Artists. New York.
- Hütt, W. 1970: Albrecht Dürer 1471 bis 1528. Das gesamte graphische Werk. Druckgraphik. München.
- Chamonikola, K. ed. 2009: Zdaleka i zblízka. Středověké importy v moravských a slezských sbírkách. Brno.
- Chlíbec, J. 1983: Náhrobek Půty Švihovského a jeho symbolika v kontextu pozdně gotické náhrobní plastiky, Umění XXXI, s. 27–33.
- Chlíbec, J. 2016: Bernardinské slunce nad českými zeměmi. Praha.
- Chlíbec, J. – Roháček, J. 2011: Sepulkrální skulptura jagellonského období v Čechách. Praha.
- Chlíbec, J. – Roháček, J. 2021: Spätmittelalterliche böhmische Sepulkralstruktur aus Adneter Marmor, Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege LXXV, s. 152–175.
- Chlíbec, J. – Roháček, J. 2022: Monumenta mortis et memoriae. Sepulkrální skulptura ve výtvarné kultuře českého středověku. Praha.
- Chlumská, Š. – Šefců, R. 2008: Technika cinovaného reliéfu na deskových malbách Rakovnického, Rokycanského a Litoměřického oltáře, Technologia artis 6, s. 66–83.
- Chytil, K. 1896: Kdo byl Mistr I. W.?, Památky archeologické a místopisné XVI, s. 557.
- Chytil, K. 1904: K vývoji středověkého malířství českého, Dílo II, s. 122–129.
- Chytil, K. 1906: Malířstvo pražské XV. a XVI. věku a jeho cechovní kniha staroměstská z let 1490–1582. Praha.
- Chytil, K. 1918: Tabulové obrazy ve sbírkách zemského musea, Památky archeologické XXX, s. 93–99, 182–190.
- Jakubec, O. 2015: Kde jest, ó smrti, osten tvůj? Renesanční epitafy v kultuře umírání a vzpomínání raného novověku. Praha.
- Jánský, J. 2005: Kronika česko-bavorské hranice V. Domažlice.
- Jánský, J. 2020: Páni z Rýzmběrka, Skály a Švihova 1. Domažlice.
- Jánský, J. 2021: Páni z Rýzmběrka, Skály a Švihova 2. Domažlice.
- Jánský, J. 2022: Omyly a otazníky kolem narození, života a smrti Půty Švihovského z Rýzmběrka, v letech 1479–1504 nejvyššího sudího Českého království, Vlastivědný sborník Muzea Šumavy XII, s. 121–136.
- Jindra, P. – Ottová, M. edd. 2013: Obrazy krásy a spásy. Gotika v jihozápadních Čechách. Plzeň.
- Just, J. – Růčková, M. edd. 2020: Bratrská šlechta v Čechách a na Moravě a formování konfesní identity v raném novověku. Praha.
- Kajka, J. ed. 1895: Národopisná výstava československá v Praze 1895. Hlavní katalog a průvodce. Praha.
- Karel, T. – Kratochvilová, A. 2016: „Provizorní“ palác hradu Švihova. Stavebně-historická etuda pro jednu zeď, in: Dějiny staveb 2016, Plzeň, s. 143–155.

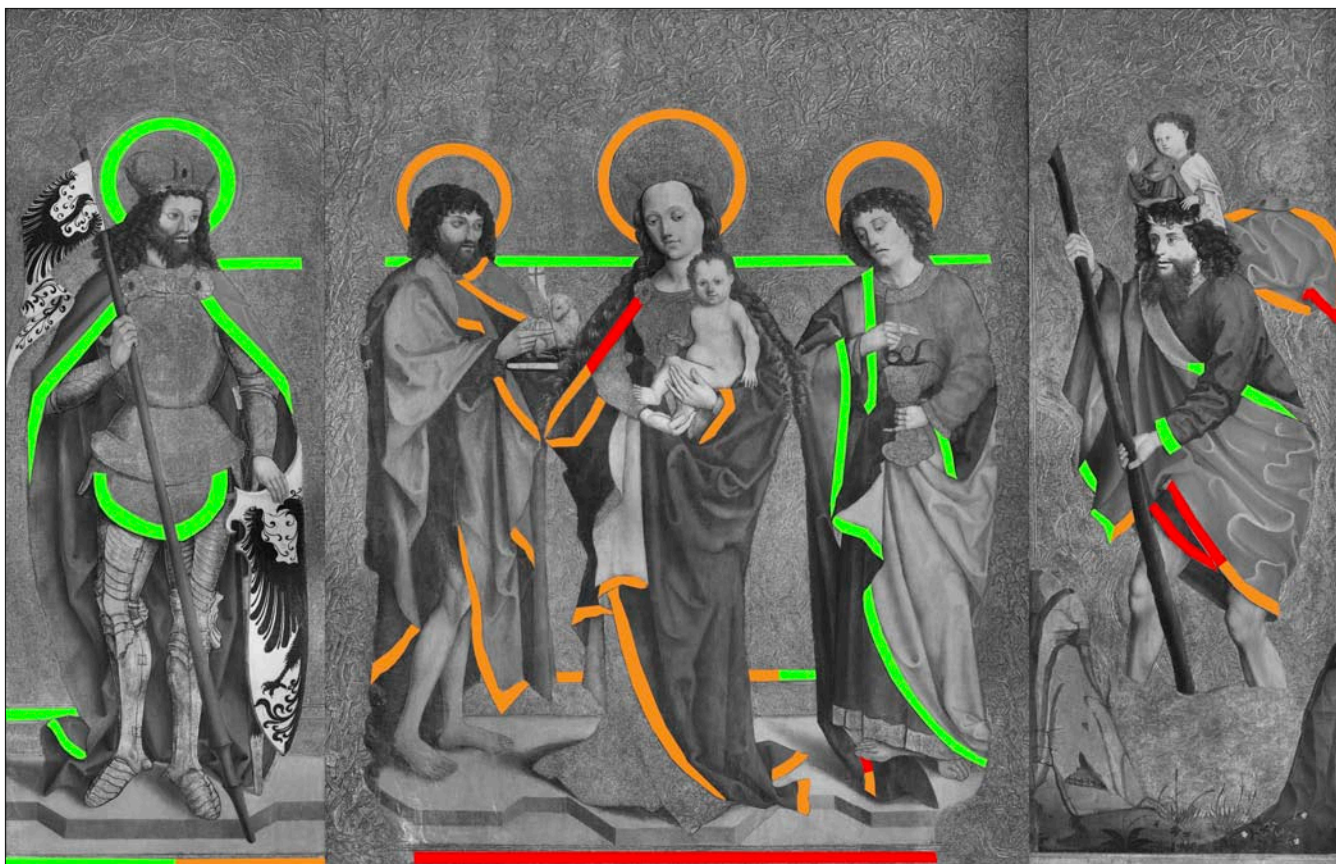

Obr. 27: Chudenická oltář, sváteční strana levého křídla, detail puncování zbroje sv. Václava.

- Kašička, F. 2006: Počátky a proměny feudálního sídla ve Vrchotových Janovicích, in: Dějiny staveb 2006, Plzeň, s. 63–71.
- Klípa, J. – Ottová, M. edd. 2015: Bez hranic. Umění v Krušnohoří mezi gotikou a renesancí. Praha.
- Klobušický, J. 2010: Motiv sv. přibuzenstva v křesťanské tradici a jeho aplikace ve výtvarném umění se zvláštním zřetelem na Českou republiku. Praha.
- Kolář, M. 1871–1873: Jak Černínové dbali o zachování památky rodu svého, Památky archeologické a místopisné IX, s. 958.
- Köllermann, A-F. 2007: Conrad Laib – Ein spätmittelalterlicher Maler aus Schwaben in Salzburg. Berlin.
- Komenský, J. A. 1922: Historie o těžkých protivěnstvích církve české. Praha.
- Kotková O. edd. 2021: Falza? Falza! Praha 2021.
- Kováč, P. 1980: Švihovští z Rýzmběrka a pozdně gotické sochařství a malířství v jihozápadních Čechách. Diplomová práce na FF UK. Praha, rkp.
- Král, P. 2002: Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550 až 1650. České Budějovice.
- Kreuz P. – Martinovský I. edd. 2007: Vladislavské zřízení zemské. Praha.
- Kulhánková, V. 2018: Mocenské kompetence krále v představách českých stavů. Okolnosti a tvůrci Vladislavského zřízení zemského a register archivu České koruny. Diplomová práce na FF UK. Praha, rkp.
- Kürzeder, Ch. – Roll C. – Emmerich R. – Kunz T. edd. 2022: Gotik. Mittelalterliche Bildwerke aus dem Diözesanmuseum Freising. München.
- Lhoták, J. – Tejček, M. 2013: Nejvýznamnější objednatelé pozdně gotického umění v jihozápadních Čechách, in: P. Jindra – M. Ottová edd., Obrazy krásy a spásy. Gotika v jihozápadních Čechách. Plzeň, s. 31–47.

Obr. 28: Chudenický oltář, sváteční strana pravého křídla, detail rytého zlaceného vzoru granátového jablka doplněného puncováním.

Obr. 29: Chudenický oltář, zakres nalezených puncovaných nápisů. Zeleně přečtené nápisy, oranžově již pouze částečně čitelné, červeně nenávratně ztracené (foto a zakres O. Šindlář, 2022).

Obr. 30: Chudenický oltář, detail nápisu „Sanctus Wencelslaus ora“ ze spodní lišty levého oltářního křídla.

Obr. 31: Jan Polack, Nejsvětější Trojice z hlavního oltáře kaple hradu Blumenburgu (Mnichov), 1492.

- Líbal, D. 2001: Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha.
- Liedke, V. 1987: Die Passauer Zunft der Maler, Bildschnitzer und Glaser zur Zeit der Spätgotik sowie ihre Beziehungen zur Prager St. Lukas-zeeche, *Ars Bavarica* 47, s. 11–21.
- Macek, J. 1994: Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526) II. Šlechta. Praha.

- Madersbacher, L. 2003: Salzburg, in: A. Rosenauer ed., *Geschichte der Bildenden Kunst in Österreich. Spätmittelalter und Renaissance*. München, s. 426–441.
- Madersbacher, L. 2015: Michael Pacher. Berlin.
- Man, M. 2019: Horažďovický zámek a jeho majitelé v období raného novověku, in: J. Kilián ed., *Horažďovice v raném novověku*. Plzeň, s. 31–36.
- Matějček, A. 1927: Dějepis umění. Umění nového věku I. Praha.
- Matějček, A. 1931: Malířství, in: Z. Wirth ed., *Dějepis výtvarného umění v Čechách*. Praha, s. 240–379.
- Mitis z Limuz, T. 1570: *Farrago poematum in ordinem congestorum et editorum*. Pragae.
- Nádherná, S. 1998: *Kronika Vrchotových Janovic*. Praha.
- Nauš, S. 2018: Tvorba mnichovského malíře Jana Polacka v kontextu dobové výtvarné produkce v Bavorsku a možný ohlas v českém malířství kolem roku 1500. Diplomová práce na FF JU. České Budějovice, rkp.
- Nauš, S. 2019: Otázka inspirace mnichovského umění pro umělecké objednávky Švihovských z Rýzmburka (epitaf Půty Švihovského) a Černínů z Chudenic (chudenický oltářní retábl), in: *Sborník prací z historie a dějin umění 10*, Klatovy, s. 112–129.
- Nespěšná Hamsíková, M. 2016: *Lucas Cranach a malířství v českých zemích*. Praha.
- Neuwirth, J. 1893: *Der Chudenitzer Flügelaltar*, *Bohemia* 66, s. 33.
- Němec, K. 1936: *Dějiny města Horažďovice*. Horažďovice.
- Ottová, M. 2013: Mistr Oplakávání Krista ze Zvíkova padesátiletý – čas na bilancování?, in: P. Jindra – M. Ottová edd., *Obrazy krásy a spásy. Gotika v jihozápadních Čechách*. Plzeň, s. 434–449.
- Ottová, M. 2013: Objednavatel, dílna a styl. Gotické sochařství v jihozápadních Čechách, in: P. Jindra – M. Ottová edd., *Obrazy krásy a spásy. Gotika v jihozápadních Čechách*. Plzeň, s. 268–283.
- Ottová, M. 2016: „Malíř nebo sochař“. Možnosti spolupráce malířů a sochařů při tvorbě oltářních nástavců v závěru středověku v oblasti Krušnohoří, in: M. Hrubá – M. Ottová – J. Rojt edd., *Ars Montana*. Praha, s. 155–194.
- Paprocký z Hlohol, B. 1602: *Diadochos, id est Successio jinák Posloupnost knížat a králův českých...* Praha.
- Peeters, N. – Dambruyne, J. 2007: *Artists of the twilight zone. Some introductory remarks on journeymen in painters' workshops in the*

Obr. 32: Marx Reichlich (okruh), Ukamenování sv. Štěpána, kolem 1490 (Bayerisches Nationalmuseum, Mnichov).

- Southern netherlands c. 1450 – c. 1650, in: N. Peeters ed., *Invisible hands? Leuven – Paris – Dudley*, s. IX–XXIV.
- Peeters, N. – Martens, M. 2007: Assistants in artists' workshops in the Southern Netherlands. Overview of the archive sources, in: N. Peeters ed., *Invisible hands? Leuven – Paris – Dudley*, s. 33–50.
- Pešina, J. 1939: Ukřížování sv. Štěpána, Ročenka Kruhu pro pěstování dějin umění za r. 1937–1938, s. 185–192.
- Pešina, J. 1940: Pozdně gotické deskové malířství v Čechách. Praha.
- Pešina, J. 1940: Studie k pozdně gotickému baroku, *Památky archeologické* XXXXI, s. 68–81.
- Pešina, J. 1950: Česká malba pozdní gotiky a renesance. Deskové malířství. Praha.
- Pešina, J. 1967: Paralipomena k dějinám českého malířství pozdní gotiky a renesance. Osm kapitol dodatků a oprav k české malbě deskové 1450–1550, *Umění* XV, s. 217–259, 325–376.
- Pešina, J. 1974: Die Tafelmalerei am Jagellonenhof in Prag 1471–1526, *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae* 20, s. 37–45.
- Pešina, J. 1978: Malířství, in: J. Homolka – J. Krása – V. Mencl – J. Pešina – J. Petráň, *Pozdně gotické umění v Čechách*. Praha, s. 315–386.
- Pešina, J. 1984: Desková malba, in: R. Chadřaba ed., *Dějiny českého výtvarného umění* I/2. Praha, s. 579–596.
- Petrasová, T. – Švácha, R. edd. 2017: *Dějiny umění v českých zemích 800–2000*. Praha.
- Pfäfflin F. – Wagnerová A. edd. 2023: *Zahrada po ní zůstala aneb Konec střední Evropy*. Praha.
- Podlaha, A. 1900: *Soupis památek historických a uměleckých v Království českém IX. Politický okres rokcanský*. Praha.
- Podlaha, A. 1912: *Posvátná místa království českého. Arcidiecese pražská. Díl VI. Vikariáty Sedlčanský a Votický*. Praha.
- Podlaha, A. – Šittler, E. 1898: *Soupis památek historických a uměleckých v Království českém III. Politický okres sedlčanský*. Praha.
- Radostová, Š. ed. 2018: *Ad unicum. Umělecká díla z fondů Národního památkového ústavu I/2. Od gotiky k manýrismu*. Praha.
- Radová, M. – Rada, O. 1998: *Kniha o sklípkových klenbách*. Praha.
- Royt, J. 1996: Desková malba, in: *Gotika v západních Čechách II*. Praha, s. 456–471.
- Royt, J. 2015: *Gotické deskové malířství v severozápadních Čechách 1340–1550*. Praha.
- Ryneš, V. 1941: *Blahoslavená Amabilia*. Klatovy.
- Sandner, I. 2005: Unterzeichnungstypen auf Bildtafeln der Werkstatt Jan Polacks, in: B. Steiner – C. Grimm edd., *Jan Polack. Von der Zeichnung zum Bild. Malerei und Maltechnik in München um 1500*. Freising – Augsburg, s. 83–94.
- Sedláček, A. 1892: *Hrady zámky a tvrze Království českého IX. Domažlicko a Klatovsko*. Praha.
- Schaller, J. 1786: *Topographie des Königreichs Böhmen. Dritter Theil*. Prachiner Kreis. Prag.
- Schoenen, P. 1967: Epitaph, in: *Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte* V. Stuttgart, s. 872–921.
- Sommer, J. G. 1839: *Das Königreich Böhmen 7. Klattauer Kreis*. Prag.
- Sokol, V. 1924: *Príspevky k náboženským dějinám horaždovským v l. 1570–1625*, *Otavan VIII*, s. 143–147.
- Strieder, P. 1993: *Tafelmalerei in Nürnberg 1350–1550*. Königstein im Taunus.
- Suckale, R. 2009: *Die Erneuerung der Malkunst vor Dürer 2*. Petersberg.
- Šamánková, E. 1985: *Vrchotovy Janovice. Zámek a okolí*. Praha.
- Šárovcová, M. 2013: „Wartenberga domus, quare tua lumina manant?“ Pohutý příběh vartenberského epitafu. Neznámá iluminace s epitafem svatovítského probošta Jana z Vartenberka (†1508), *Knihy a dějiny* 20, s. 6–30.
- Šimák, J. V. 1899: Zprávy o malířích a illuminatorech pražských doby jagellonské 1471–1526, *Památky archaeologické a místopisné* XVIII, s. 457–484.
- Šimůnek, R. 2008: Minoritský klášterní kostel sv. Jana Křtitele v Jindřichově Hradci. Unikátně dokumentovaný případ šlechtické nekropole druhé poloviny 14. století, *Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska* 20, s. 18–34.
- Šimůnek, R. 2009: Historikův virtuální svět. Interiér kostela jak typ reprezentativního prostoru, in: M. Nodl – F. Šmahel edd., *Rituály, ceremonie a festivity ve střední Evropě 14. a 15. století*. Praha, s. 257–300.
- Šimůnek, R. 2013: *Reprezentace české středověké šlechty*. Praha.
- Šindlář, O. 2024: Pozdně gotický retábl z Chudenic v proměnách času, *Průzkumy památek* XXXI, č. 1, s. 27–48.
- Šittler, E. – Podlaha, A. 1895–1896: *Národopisná výstava československá v Praze roku 1895 III. Sběrka staročeských obrazů a soch Marianských, Vlasť, Časopis pro poučení a zábavu* 12, s. 1001–1011.
- Šlecht, J. 2007: *Mistr Chudenic oltáře. Průzkum a technika malby Votivní desky švihovských*. Diplomová práce na AVU. Praha, rkp.
- Tanner, J. B. 1689: *Reverendi Patris Alberti Chanowsky e Societate Je-*

- su Vestigium Boemiae Piaae... Prae-
gae.
- Tejček, M. 2013: Drslavici erbu polotroj-
říčí, Pod Zelenou Horou, Vlastivěd-
ný sborník jižního Plzeňska 16 (28),
č. 3, s. 3–6.
- Tejček, M. 2019: Horažďovice na prahu
raného novověku, in: J. Kilián ed.,
Horažďovice v raném novověku. Pl-
zeň, s. 9–19.
- Teplý, F. 1930: Pěkné porozumění mēš-
tanstva pro uměleckou památku,
Časopis Společnosti přátel starožit-
ností československých v Praze 38,
s. 78–79.
- Tomek, V. V. 1891: Dějepis města Prahy
8. Praha.
- Turčan, L. ed. 2013: Gotické umění na
Ústecku. Litoměřice.
- Tywoniak, J. 1994: Janovický zámek
v kulturních dějinách. Praha.
- Vančura, J. 1927: Dějiny někdejšího krá-
lovského města Klatov 1/I. Klatovy.
- Vaněk, F. – Hostaš, K. – Borovský, F. A.
1899: Soupis památek historických
a uměleckých v Království českém
VII. Politický okres klatovský. Pra-
ha.
- Varhaník, J. 2016: Rub a líc reprezenta-
ce Švihovských z Rýzmburka na
přelomu gotiky a renesance, Ar-
chaeologia historica 41, č. 2, s. 181–
193.
- Volf, J. 1922: Prohlídka knih v Horaž-
dovicích r. 1636, Časopis českoslo-
venských knihovníků 1, s. 17–20.
- Voll, K. – Braune, H. – Buchheit, H. 1908:
Katalog der Gemälde des bayeris-
chen Nationalmuseums. München.
- Vlasák, A. N. 1873: Okres Votický. Ná-
stin statisticko-historický. Praha.
- von Weingarten, J. J. 1673: Fürsten-
Spiegel oder Monarchia deß höchlöb-
lichen Ertz-Hauses Oesterreich.
Prag.
- Wildmann, F. 1886: Farní osady na pan-
ství Chudenickém, Method, Časopis
věnovaný umění křesťanskému 12,
s. 74–80.
- Wildmann, F. 2023: Paměti a starožit-
nosti panství Chuděnického. České
Budějovice.
- Wocel, J. E. 1859: Bericht über die im Jahre 1858 unternommene kun-
starchäologische Reise im westlichen Böhmen, Mittheilungen der k.
k. Central-Commission III, č. 8, s. 214–215.

PRAMENY

Edice

- AČ V: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské V. F.
Palacký ed., Praha 1862.
- AČ VIII: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské VIII.
J. Kalousek ed., Praha 1888.
- AČ XIII: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské XIII.
J. Kalousek ed., Praha 1894.
- AČ XVIII: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské
XVIII. J. Kalousek ed., Praha 1900.
- LC I/1: Libri confirmationum I/1. F. A. Tingl ed., Praeae 1867.
- RT I: Reliquiae Tabularum Terrae Regni Bohemiae I. J. Emler ed., Pra-
gae 1870.

Nevydané prameny

- Archiv hlavního města Prahy, Sběrka úředních knih a rukopisů, č. 2211 –
Manuál radní 1481–1520.
- Archiv Národního muzea, Praha, Sběrka rukopisů, sign. 1275.
- Farní úřad Horažďovice, Liber memorabilium (Urbarium Decanalic
Ecclesiae Horažďovicensis), nesign.
- Národní archiv, Praha, Archivy českých klášterů zrušených za Josefa II.

Obr. 33: Marx Reichlich (okruh), Ukamenování sv. Štěpána, detail.

- (1115–1760), 2275.
- Národní archiv, Praha, Maltézští rytíři, Inventáře Horažďovice, kostel
sv. Petra a Pavla.
- Státní oblastní archiv Plzeň, Sběrka matrik západních Čech, Chudeni-
ce 1670–1789.
- Státní oblastní archiv Praha, Velkostatek Vrchotovy Janovice, inv. č.
209, sign. B XXIV.
- Státní oblastní archiv Praha, Velkostatek Vrchotovy Janovice, sign. Ac
47, kt. 12.
- Státní oblastní archiv Třeboň, Cizí rody, registratura Švihovský
z Rýzmburka, inv. č. 8.
- Státní oblastní archiv Třeboň, Velkostatek Strakonice, kt. 23, inv. č.
751.
- Státní oblastní archiv Třeboň, odd. Jindřichův Hradec, Rodinný archiv
Černínové, kt. 2, fol. 16–17.
- Státní oblastní archiv Třeboň, odd. Jindřichův Hradec, Rodinný archiv
Černínové, kt. 3, fol. 36r, 40r, 43r, 43v, 56–65, 67–69, 109–110,
144v.
- Státní oblastní archiv Třeboň, odd. Jindřichův Hradec, Rodinný archiv
Černínové, kt. 4; fol. 9–25.
- Státní oblastní archiv Třeboň, odd. Jindřichův Hradec, Rodinný archiv
Černínové, kt. 5, fol. 55r.
- Státní okresní archiv Klatovy, Archiv města Horažďovice, inv. č. 119,
1982.
- Státní okresní archiv Klatovy, Finanční úřad Horažďovice, kt. 1, inv. č.
7, 8, 10, 12.
- Státní okresní archiv Kutná Hora, Jan Erazim Wocel, kt. 1, inv. č. 17.

DIE GEMÄLDEGRUPPE VOM CHUDENITZER ALTAR EIN BEISPIEL DER SPÄTGOTISCHEN MALERWERKSTATT IM DIENSTE DER ADELIGEN

Der Beitrag stellt eine komplexe Revisionsstudie über die kleine Gruppe der spätgotischen Tafelgemälde aus Südwestböhmen dar, die traditionell einem anonymen Meister des Chudenitzer Altars zugeschrieben werden. Es handelt sich um ein künstlich geschaffenes Konzept einer von der stilistischen Nähe der bis heute erhaltenen Werke hergeleiteten Malerwerkstatt, ohne eine Möglichkeit sich an weitere Schriftquellen zu stützen. Es geht zugleich um das älteste Konstrukt einer Werkstatt, das anhand des auf dem Gebiet Böhmens erhaltenen spätgotischen Materials geschaffen wurde. Man widmete ihm und den einzelnen Werken in der Vergangenheit ein verhältnismäßig niedriges Augenmerk. Es ist daher wichtig das Thema neu und komplex auszuwerten, und zwar nicht nur auf Grund der klassischen stilistischen, sondern auch der Archiv- und technologischen Untersuchung, die die Vorstellung vom Schaffensprozess und der Werkstattpraxis im Bezug zu den betreffenden Werken erweitern.

Man wird in die Problematik durch eine kurzgefasste Situationsskizze der Erkenntnis des Bestandes der spätgotischen Tafelmalerei in Böhmen mittels der auf diese Weise konstruierten Malerwerkstätten eingeleitet. Alle bekannten Werkstätten aus diesem Zeitraum stellen de facto ähnliche, an der stilistischen Analyse begründete Konstrukte dar, und ihre Übersicht ist vom zeitgemäßen Zustand infolge der beschränkten Erkenntnismöglichkeiten weit entfernt. Das beschränkt natürlich auch die Möglichkeit das Thema an dieser Probe als ein Ganzes zu deuten.

Man analysiert zunächst die Untersuchung der Herkunft einzelner Werke, ihre Funktionen, Umstände ihrer Beauftragung und weitere Umstände in Beziehung zu ihrer Erhaltung und dem Verhältnis der Bevölkerung zu ihnen. Die bis jüngst anerkannte Provenienz des Chudenitzer Altars in der Kirche des hl. Johannes d. T. in Chudenice und die des Epitaphs von Botho Schwiuhau v. Riesenberg in der Kirche der Franziskaner Observanten in Horažďovice sind bestätigt. Der Beitrag entwickelt im Fall des Epitaphs die stützende Argumentierung zur Erinnerungsfunktion des Werkes auf Grund der Quellen und Analogien. Die Untersuchung hat aufgedeckt, dass beide Werke eine Schlüsselrolle in der sozialen und politischen Repräsentation der Adelsgeschlechter spielten, die sie bestellt hatten, d. h. des Geschlechts Czernin von Chudenitz und des Schwiuhau von Riesenberg. Auch die Möglichkeit und Relevanz der Einordnung der heute verschwundenen Kreuzigung aus Vrchotovy Janovice (*Stadil Janowitz*, Bez. Benešov) in die Gruppe der Werke wird im Beitrag analysiert.

Die Hypothese der Urheberzusammenhänge der Gemälde der hypothetischen Werkstatt wird neu mittels der stilistischen Analyse der Malschicht, aber jüngst auch der technischen Aspekte der Malerei, besonders der Unterzeichnung gewertet. Die sehr gut lesbaren Unterzeichnungen wurden für diesen Zweck neu vom Restaurator mit der Kamera Osiris dokumentiert. Davon lässt sich die Arbeit von zwei unterschiedlichen Zeichnern quer über beide Werke identifizieren; das deutet die Zusammenarbeit von mehreren Personen im Rahmen einer Werkstatt an. In der Malschicht lassen sich wieder zwei unterschiedliche Handschriften verfolgen, die besonders für beide Werke ausgegliedert wurden. Die Studie hält sich weiterhin der bisherigen Deutung der Werke als Belege einer konkreten Malerwerkstatt.

Man verfolgte ferner die Inspirations- und stilistischen Ausgangspunkte ihres Schaffens. Einige Kompositionen kommen in Übereinstimmung mit der zeitgenössischen Praxis aus konkreten grafischen Vorlagen heraus, vor allem den aus der Hand von Martin Schongauer. Es ist aber für eine Reihe Kompositionen nicht gelungen Analogien zu finden. Sehr eigenartig ist auch der Stil der Gemälde von sonst lokal überdurchschnittlicher Qualität. Ihre Einordnung aus der Hinsicht der stilistischen Filiation in einem bestimmten künstlerischen Zentrum oder einer Region ist daher nicht einfach. Die Einordnung zum Münchner stilistischen Ausgangspunkt von Jaroslav Pešina wurde einer Kritik unterzogen. Obwohl es aus dem Blickpunkt des historischen Verhältnisses der Herren Schwiuhau zu München als logisch erscheint, der konkrete Vergleich und die Suche nach Analogien können bereits hier kaum bestehen. Vor allem die vier Vergleiche von Pešina, auf deren Grund er hauptsächlich argumentierte, lassen sich ganz ablehnen. Ohne die Absicht den Ausgangspunkt im Gegenteil in Tirol zu suchen auszudrücken, lassen sich auch hier bestimmte, aber auch nicht ganz eindeutige stilistischen Analogien finden.

Es ist bemerkenswert, dass beide studierten Werke von zwei über gemeinsame Ahnen verwandten Adelsgeschlechtern in einer Werkstatt bestellt wurden. Mit Rücksicht zur Hegemonie der Schwiuhau in der betroffenen Region erscheint es als möglich, dass die Werkstatt bereits in ihrer Domäne wirkte, während die Czernin v. Chudenitz ihre Dienste im Rahmen der Nachahmungsstrategie ausgenutzt haben. Im Gebiet Südwestböhmens hätte es sich nicht um Einzelfall gehandelt, wie es die Aufträge

von Vilém Dolanský v. Riesenberg für die Kirche in Velhartice (*Welhartitz*, Bez. Klatovy) belegen. Auch hier ging es ebenfalls um Aufträge, die mit einem dominant repräsentativen Charakter für Sakralräume in den Geschlechtssitzen bestimmt waren.

Abb. 1: Chudenice (Chudenitz, Bez. Klatovy [Klattau]), Chudenitzer Altar, Festseite, Mitteltafel, 1506 (alle Fotos O. Šindlár, 2022, falls nicht anders angeführt).

Abb. 2: Chudenitzer Altar, linker Flügel, Festseite mit hl. Wenzel, 1506.

Abb. 3: Chudenitzer Altar, rechter Flügel, Festseite mit hl. Christof, 1506.

Abb. 4: Chudenitzer Altar, linker Flügel, Außenseite mit hl. Jakob, 1506 (Foto K. Kocourek, 2013).

Abb. 5: Chudenitzer Altar, rechter Flügel, Außenseite mit hl. Andreas, 1506 (Foto K. Kocourek, 2013).

Abb. 6: Chudenitzer Altar, Predelle, 1506.

Abb. 7: Chudenitzer Altar, Predelle, Verkündigungsszene, Detail des Engels, 1505.

Abb. 8: Horažďovice, Epitaph von Botho Schwiuhau, gegen 1504 (Foto D. Hrabálek, 2023).

Abb. 9: Die Kreuzigung aus Vrchotovy Janovice, gegen 1510 (Foto Auktionshaus Bonhams Skinner, 2005).

Abb. 10: Martin Schongauer, Madonna, Kupferstich, Blatt L39 (*The Cleveland Museum of Art*).

Abb. 11: Martin Schongauer, hl. Johannes d. Täufer, Kupferstich, Blatt L59 (*Metropolitan Museum of Art, New York*).

Abb. 12: Chudenitzer Altar, Mittelpaneel, Infrarot-Reflektografie (Foto D. Hrabálek, 2022).

Abb. 13: Chudenitzer Altar, Mittelpaneel, Infrarot-Reflektografie, Detail vom hl. Johannes d. T. (Foto D. Hrabálek, 2022).

Abb. 14: Chudenitzer Altar, Mittelpaneel, Infrarot-Reflektografie, Detail vom hl. Johannes Ev. (Foto D. Hrabálek, 2022).

Abb. 15: Chudenitzer Altar, Infrarot-Reflektografie, Detail von Madonna, farbige Pfeile zeichnen zwei Gattungen von horizontalen Linien in der Schicht der Unterzeichnung aus (Foto D. Hrabálek, 2022).

Abb. 16: Chudenitzer Altar, rechter Flügel, Infrarot-Reflektografie, Detail vom hl. Christof (Foto D. Hrabálek, 2022).

Abb. 17: Chudenitzer Altar, Infrarotfoto, hl. Jakob, Detail (Foto D. Hrabálek, 2022).

Abb. 18: Chudenitzer Altar, Infrarotfoto, hl. Andreas, Detail (Foto D. Hrabálek, 2022).

Abb. 19: Chudenitzer Altar, Vergleich der Malerei und Unterzeichnung am Detail vom Kopf der knienden Figur (Foto O. Šindlár und D. Hrabálek, 2022).

Abb. 20: Chudenitzer Altar, Predelle mit Verkündigungsszene und dem Czerninschen Wappen, Infrarot-Reflektografie (Foto D. Hrabálek, 2022).

Abb. 21: Chudenitzer Altar, Predelle, Verkündigungsszene, Detail des Engels, Infrarot-Reflektografie (Foto D. Hrabálek, 2022).

Abb. 22: Epitaph von Botho Schwiuhau, Infrarot-Reflektografie (Foto D. Hrabálek, 2023).

Abb. 23: Epitaph von Botho Schwiuhau, Infrarot-Reflektografie, Detail der *Pentimenti* an Köpfen der Figuren (Foto D. Hrabálek, 2023).

Abb. 24: Epitaph von Botho Schwiuhau, Infrarot-Reflektografie, Erzengel Michael, Detail der Draperie (Foto D. Hrabálek, 2023).

Abb. 25: Chudenitzer Altar, Mitteltafel, ersichtlich gemachte Teile des plastischen Dekors des die Nische bildenden verflochtenen blühenden Strauchs (Foto und Einzeichnung O. Šindlár, 2022).

Abb. 26: Chudenitzer Altar, Mitteltafel, Detail des plastischen Dekors der Blüten vom Strauch

Abb. 27: Chudenitzer Altar, linker Flügel, Festseite, Rüstung des hl. Wenzels, Detail der Punzierung.

Abb. 28: Chudenitzer Altar, rechter Flügel, Festseite, Detail des geritzten vergoldeten Granatapfelmusters mit Punzierung.

Abb. 29: Chudenitzer Altar, Einzeichnung der gefundenen punzierten Inschriften: grün – gelesene Inschriften; orange – zum Teil lesbare Inschriften; rot – unwiederbringlich verlorene Inschriften (Foto und Einzeichnung O. Šindlár, 2022).

Abb. 30: Chudenitzer Altar, Detail der Inschrift „Sanctus Wencelslaus ora“ aus der unteren Leiste des linken Altarflügels.

Abb. 31: Jan Polack, die Allerheiligste Dreifaltigkeit (sog. „Gnadenstuhl“) aus dem Hochaltar der Kapelle in Blutenburg (München-Obermenzing), 1492.

Abb. 32: Marx Reichlich (Umkreis), Steinigung des hl. Stephan, gegen 1490 (Bayerisches Nationalmuseum München - Foto O. Šindlár).

Abb. 33: Marx Reichlich (Umkreis), Steinigung des hl. Stephan, Detail.

(Übersetzung J. Noll)

BAROKNÍ BAZÉNY V ZÁMECKÝCH ZAHRADÁCH V DOBŘÍŠI A VE SMILKOVĚ

JAN KYPTA – FILIP LAVAL – ZDENĚK
NEUSTUPNÝ

Baroque Pools in Castle Gardens in Dobříš and Smilkov

Relics of Baroque pools with complex ground plan layouts have recently been discovered in the ornamental gardens of the castles in Dobříš and Smilkov (both in Central Bohemia). In Dobříš, depictions of erstwhile pools are found in the print of the garden around 1770. The pool in Smilkov, which was backfilled in the second half of the 20th century, is partly visible in historical photographs. Archaeological surveys in both localities contributed to the overall reconstruction of the ground plans of the pools. Interestingly, the historical depiction of the Dobříš garden reveals that the shapes of the pools are distorted.

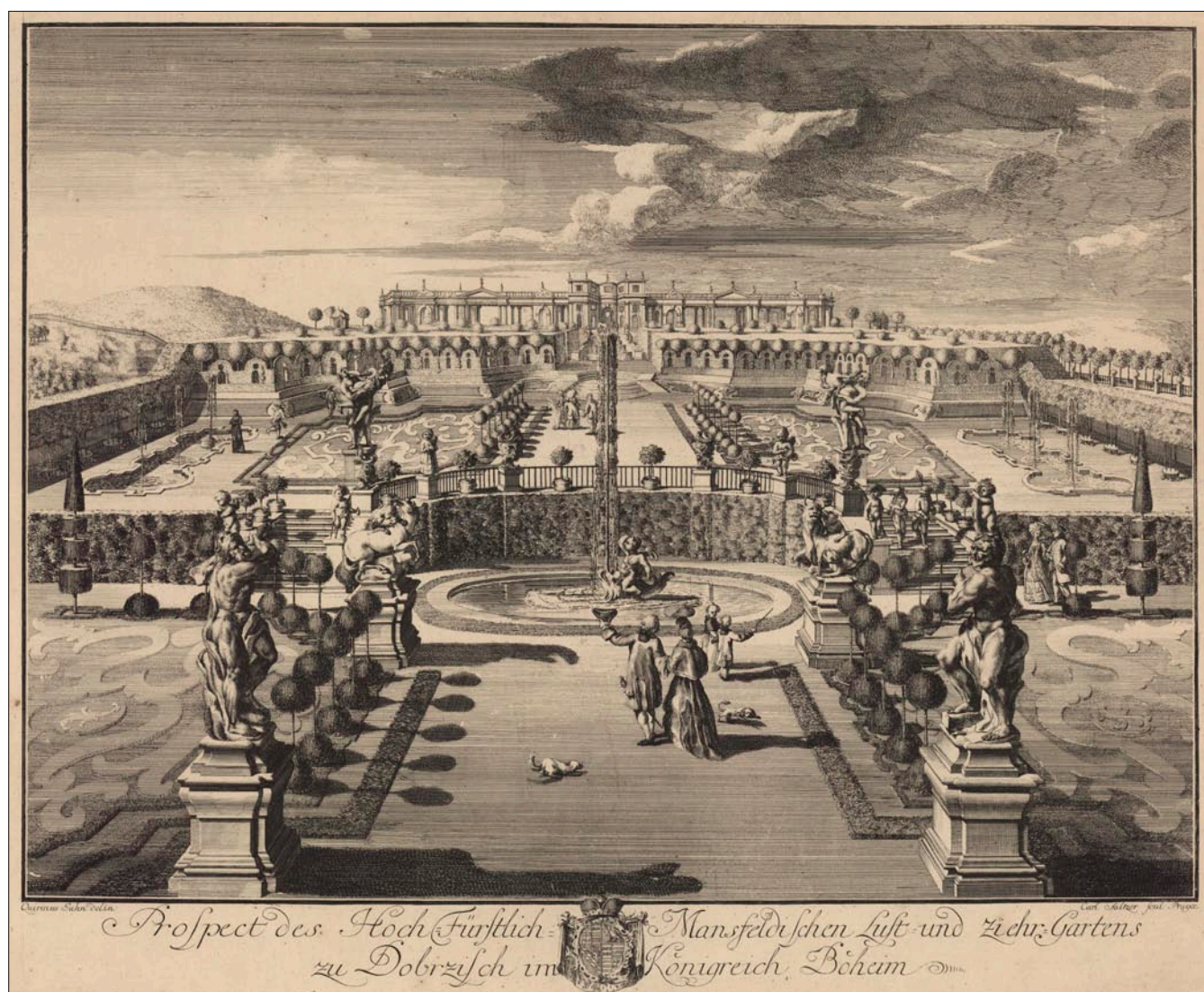
Keywords: Dobříš – Smilkov – Baroque castle – garden architecture – ornamental garden – pool

V okrasných zahradách zámků v Dobříši a ve Smilkově (obojí střední Čechy) byly nedávno objeveny relikty barokních bazénů složitých půdorysných tvarů. Zrušené bazény v Dobříši jsou znázorněny na grafickém listu zachycujícím zahradu kolem roku 1770. Ve 2. polovině 20. století zasypaný bazén ve Smilkově je částečně patrný na historických fotografiích. Přínosem archeologických výzkumů v obou lokalitách je celková rekonstrukce půdorysů bazénů. Na dobovém vyobrazení zahrady v Dobříši zaujme, že tvary bazénů jsou zobrazeny zkresleně.

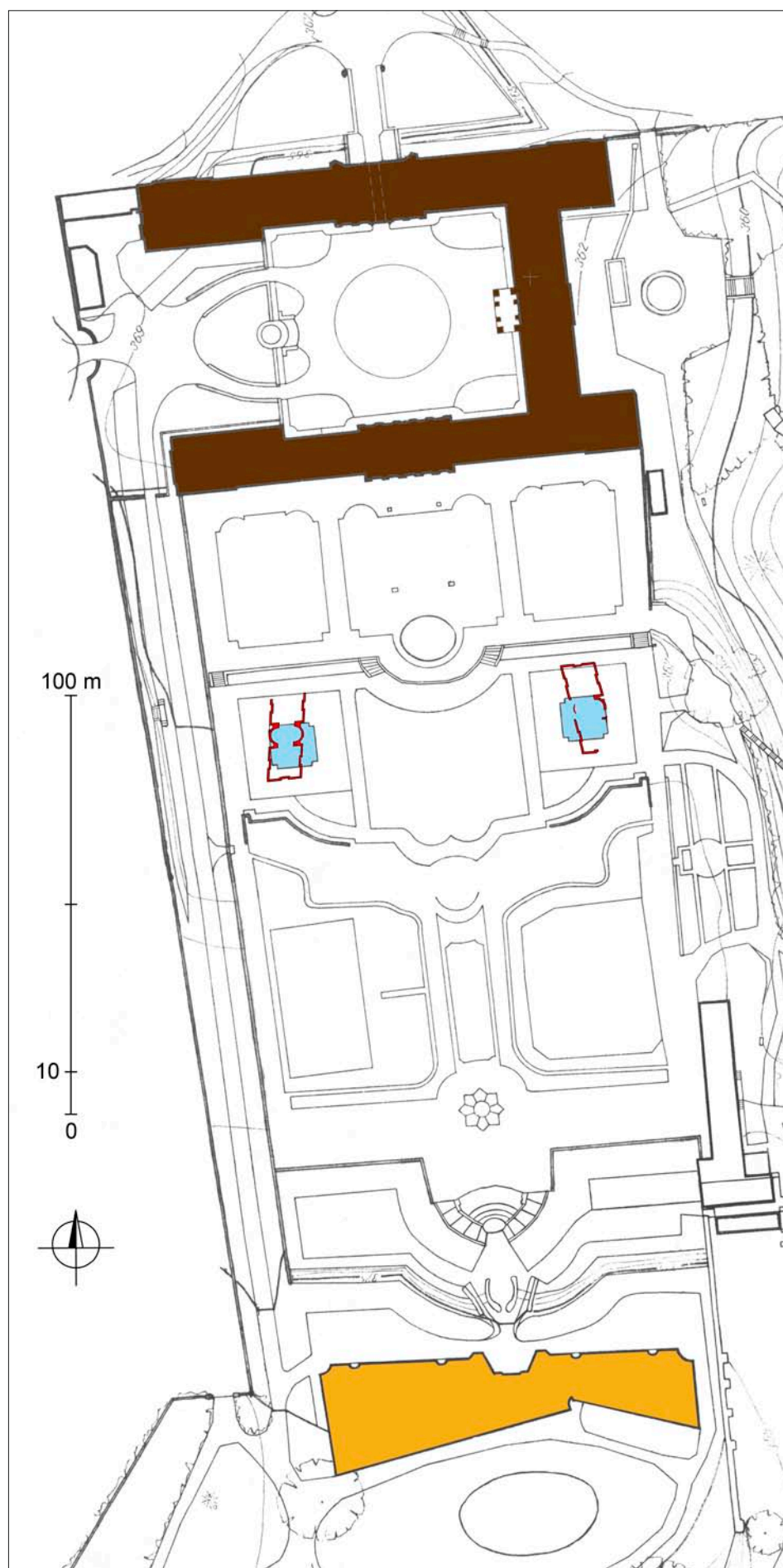
Klíčová slova: Dobříš – Smilkov – barokní zámek – zahradní architektura – okrasná zahrada – bazén

<https://doi.org/10.56112/pp.2024.2.03>

Při nedávných stavebních úpravách zámeckých zahrad v Dobříši (okres Příbram) a ve Smilkově (okres Benešov) byly odkryty relikty bazénů z 18. století. Za mimořádně cenný lze označit nález párových okrasných nádrží v Dobříši, protože napomáhá rekonstruovat jednu z nejhonosnějších barokních zahrad francouzského typu

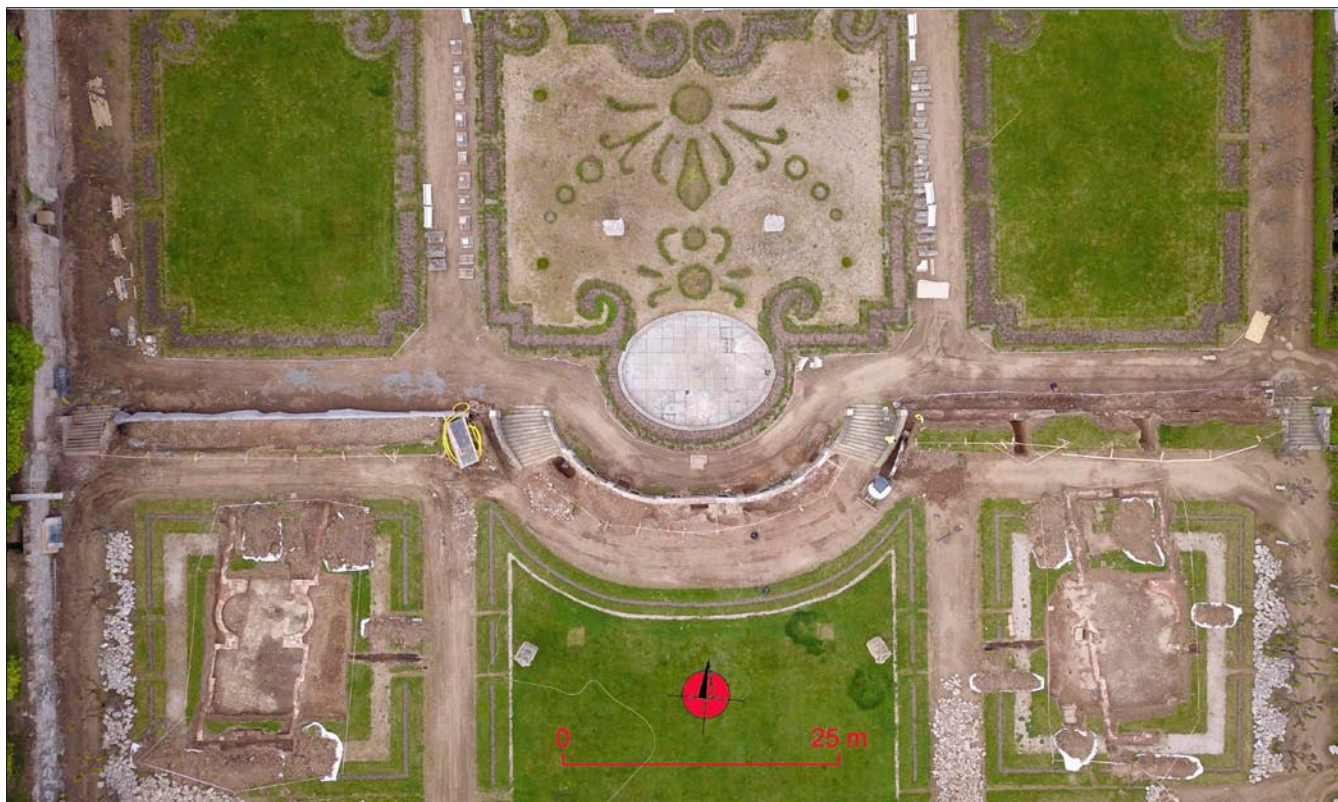
Obr. 1: Dobříš (okres Příbram), celkový pohled na zámeckou zahradu z balkónu zámku k oranžérii. Archeologicky zkoumané bazény jsou znázorněny po stranách druhého terénního stupně (mědiryt, kreslíř: Jan Jakub Quirin Jahn, rytec: Karel Saltzer, cca 1770; Národní muzeum, Praha).

v Čechách. Archeologicky zkoumaná torza zrušených nádrží můžeme v tomto případě konfrontovat se soudobým grafickým listem, jenž zachycuje celkovou kompozici zahrady spolu s větším množstvím stavebních konstrukcí a výzdobných prvků. Třebaže podoba smilkovského vrchnostenského sídla zdaleka nedosahuje okázalosti dobříšského zámku, odkrývá zdejšího bazénu také podstatně obohacuje výzkum barokní zahradní architektury. Nádrž totiž představuje součást terasové soustavy označované jako teatron; zahrada se stavebním řešením i výzdobou vymyká z běžných úprav okrasných zahrad zámků dané kategorie. Bazén ve Smilkově plnil svou funkci ještě v 1. polovině 20. století, než byl zavazezen v dlouhém období celkové devastace areálu, započatém zestátněním šlechtického majetku. V posledních letech zámek spolu s přilehlým komplexem zahrady a parku prochází postupnou obnovou. Zdejší teatron se celkově dochoval v zuboženém stavu, zvláště smutný dojem vyvolávají škody na jeho sochařské výzdobě.

Zkoumané bazény můžeme zasadit do širšího historického kontextu díky výsledkům předchozího výzkumu obou zahrad. V případě Dobříše je třeba na prvním místě zmínit dva obsáhlé rukopisné elaboráty. Z našeho pohledu je klíčová práce širšího kolektivu autorů, kteří před bezmála půlstoletím realizovali komplexní průzkum zahrady a parku (Glosová – Tywoniak – Brožovský – Žežulka 1979). K velkým kladům tohoto elaborátu patří důkladná archivní rešerše. Poznání celkového vývoje zámeckého areálu následně posunulo díky stavebněhistorickému průzkumu celého zámeckého areálu (Macek – Zahradník

Obr. 2: Dobříš, část zámeckého areálu; hnědá – zámek, žlutooranžová – oranžérie, modrá – současné bazény z počátku 20. století, červené linie – relikty zdiva barokních bazénů (jako podklad použit plán z roku 1979, autor neznámý, archiv NPÚ ÚOP SČ v Praze; úprava F. Laval).

Obr. 3: Dobříš, zámecká zahrada, severní část. V dolní části snímku první terasa s odkrytými relikty dvojice barokních bazénů, v horní části snímku parter (foto V. Snášel, 2019).

1996). Na výstupu z této akce je taktéž nutné ocenit hlavně archivní rešerši, protože významně osvětlila okolnosti výstavby okázalého pozdně barokního sídla. Z obou citovaných rukopisů vychází nedávno obhájená diplomová práce o dobříšské zahradě, zaměřená hlavně na uměleckohistorické zhodnocení její sochařské výzdoby (Kocurová 2017). Výše zmíněný grafický list, zachycující barokní podobu zahrady, byl využit badateli opakovaně. Naposledy byl publikován v katalogu podnětné výstavy *Baroko v Bavorsku a v Čechách* (Kunešová – Vlnas edd. 2023, 276–277).

Co se týče dosavadního poznání smilkovské zahrady, hlavními oporami jsou rovněž rukopisné práce. Sice existuje elaborát ze stavebněhistorického průzkumu celého zámeckého areálu (Kubálková 1996), je však dosti povrchní. Po všech stránkách jej překonává čerstvý elaborát ze stavebněhistorického průzkumu, jehož předmětem se ale stala pouze hlavní zámecká budova (Pešta – Krček 2018). Tím spíše je třeba ocenit nedávno obhájenou bakalářskou práci, jež do hloubky pojednává o komplexu okrasné zahrady a parku (Blüml 2019). Tento text představuje naši hlavní oporu. V uměleckohistorické literatuře je smilkovský teatron uváděn hlavně v souvislosti s jeho sochařskou výzdobou. Celkový ideový návrh teatronu spolu s vyhotovením sochařské výzdoby je připisován Lazaru Widemannovi (s dílnou), jenž působil především v západních Čechách (Kovařík 2004, 172–179; Kovařík 2006, 30–31, 65–68).

V literatuře o barokních okrasných zahradách nalezneme porůznu zmínky o Dobříši i o Smilkovu. Obě lokality by však zasluhovaly zevrubnější zhodnocení ze strany historiků umění, a to hlavně v širším komparačním záběru dobové zahradní architektury. Je překvapivé, že

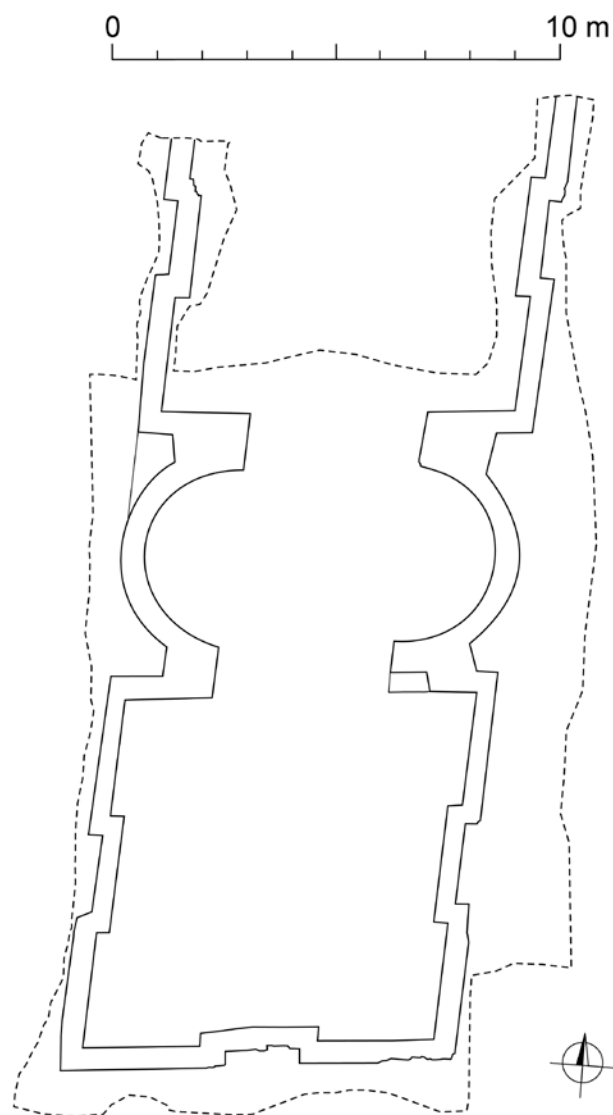
v posledním nástinu vývoje barokních zahrad, publikovaném v ambiciózní syntéze poznatků o barokní architektuře, není dobříšská vůbec zmíněna, přičemž smilkovská je alespoň stručně připomenuta (Dobalová 2015, 699).

BAZÉNY V DOBŘÍŠI

Francouzská, terasově řešená zahrada se rozkládá mezi jižním křídlem hlavní zámecké budovy a obdobně dlouhou oranžerií. Výrazně protáhlá obdélná plocha zahrady je rozčleněna do pěti výškových úrovní. Na průčelí zámku navazuje parter, k převýšené oranžerii stoupá čtveřice teras. Odkrytá dvojice barokních bazénů se nachází na první (nejnižší) terase.

Vznik barokní zahrady lze podle písemných pramenů klást do let 1745–1765 (blíže Macek – Zahradník 1996). Tehdy byla do dnešní podoby vystavěna hlavní zámecká budova a spolu s ní i přilehlá terasová zahrada. Stavebníkem byl Jindřich Pavel kníže z Mansfeldu. Z písemných pramenů vyplývá, že podobu zámku určilo několik osobností, z nichž určující roli nejspíš sehrál francouzský architekt Stephan Dieudonné. Architektura zámku svým celkovým pojetím na první pohled prozrazuje francouzské předlohy, nicméně v tvarosloví převládají středoevropské prvky (Biegel 2015, 522–523).

Dnešní podoba zahrady si v základní kompozici udržuje mnohé rysy z poloviny 18. století. Podle původní koncepce je dosud rozčleněna do pěti výškových úrovní. Formy a dispozice zahradnických komponent na jednotlivých stupních se však více či méně změnily. O vývoji zahrady klíčovým způsobem vypovídají tři obrazové prameny. Její prvotní podobu umožňuje studovat mědirytina, jež je ba-

Obr. 4: Dobříš, zámecká zahrada, západní barokní bazén (kresba F. Laval; foto V. Snášel, 2019).

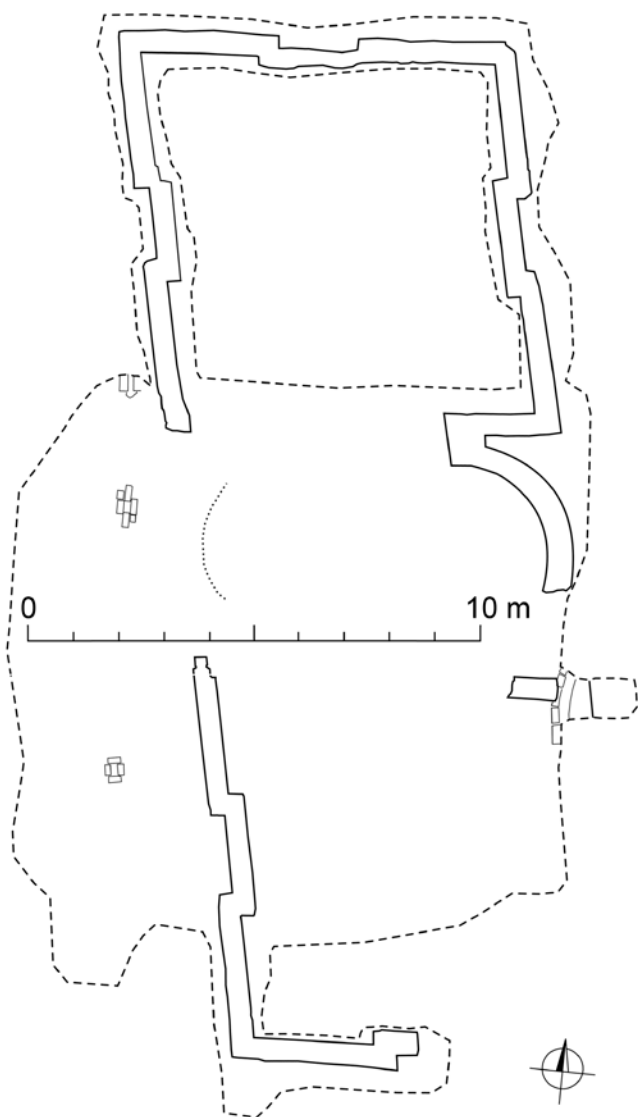
dateli datovaná nejčastěji do doby kolem roku 1770, tj. do doby krátce po výstavbě zámku a přilehlé zahrady. Jedná se o celkový perspektivní pohled na zahradu z balkonu na jižním průčelí zámku. V popředí je zachycena větší část parteru s oválnou vodní nádrží, v jejímž středu byla instalována sochařská výzdoba s vodotryskem. Kolem tohoto bazénu vede dvouramenné, v půdorysu zaoblené schodiště na první terasu, situovanou do středního plánu obrazového pole grafiky. Tato partie zahrady je z našeho pohledu zásadní, protože se zde nachází dvojice vzájemně shodných bazénů, které se staly předmětem archeologického výzkumu. V půdorysu složitě tvarované protáhlé nádrže jsou umístěny po stranách terasy tak, že svou orientací korespondují s hlavní osou zahrady (orientace bazénů se od reality odlišuje, viz níže). Opatřeny jsou trojicemi vodotrysků. Byť grafika zachycuje celkovou kompozici zahrady, tři vyšší terasové stupně z perspektivních důvodů v podstatě splynuly do jedné úrovně. Scenérii uzavírá dlouhá oranžerie s bohatou sestavou architektonických výzdobných prvků na fasádě. Na vyobrazení je dobře patrná osová symetrie celkového uspořádání zahrady.

Druhým klíčovým obrazovým pramenem pro poznání vývoje zámeckého areálu je plán z roku 1815, znázorňující

nejen zahradu, ale i anglický park (Glosová – Tywoniak – Brožovský – Žežulka 1979, obr. 166). Celková kompozice zahrady odpovídá stavu zachycenému barokní grafikou, minimálně jednu podstatnou změnu však registrujeme. Na první terase schází dvojice oněch podlouhlých, složitě tvarovaných nádrží, jimiž se zabýváme. Nepochybně byly už tehdy zrušeny. Vzhledem k míře detailnosti plánu je vyloučené, aby byly jeho autorem omylem opomenuty. V místech zmizelých bazénů se rozprostírají rozšířené záhony.

Barokní kompozice zahrady doznala výrazných úprav v roce 1911, kdy do její podoby zasáhl francouzský architekt Eugène Felix Touret. Jím signovaný celkový plán zahrady detailně zobrazuje jednotlivé záhony i další komponenty (Glosová – Tywoniak – Brožovský – Žežulka 1979, obr. 198–200). Podle tohoto návrhu se celkově proměnila dispozice parteru a první terasy tím, že byl v těchto výškových úrovních zrušen široký chodník probíhající v ose zahrady. Místo něho vznikl střední pás záhonů. Na první terase byla obnovena dvojice vzájemně shodných nádrží, které však svými půdorysy nijak nekorespondují se zrušenými barokními bazény. S nimi se shodují pouze umístěním.

Ve shodě s Touretovým nákresem byly vybudovány čtvercové nádrže s pravouhle vykrojenými nárožními. Tyto

Obr. 5: Dobříš, zámecká zahrada, východní barokní bazén (kresba F. Laval; foto V. Snášel, 2019).

bazény byly při poslední rozsáhlé rekonstrukci zahrady kompletně odstraněny a nahrazeny kopiemi. Během těchto výrazných zásahů do terénu byly v roce 2019 zachyceny relikty barokních bazénů, které se staly předmětem archeologického výzkumu. Vzhledem k závažnosti nálezu překročila exkavace rámec čistě záchranné akce. Zdivo barokních bazénů bylo obnaženo de facto v kompletním půdorysu, čímž výkopy o mnoho metrů přesáhly obvod stavební jámy pro potřeby aktuální rekonstrukce.

Obvodové zdivo západněji položeného bazénu se dochoval v poměrně uceleném stavu, z východnějšího naopak zbyly těžce poškozené relikty. Přesto je evidentní, že půdorysy bazénů se do detailu shodovaly. Vzájemně

Obr. 6: Dobříš, zámecká zahrada, západní barokní bazén. Pohled k severozápadu na střední část (foto Z. Neustupný, 2019).

Obr. 7: Dobříš, zámecká zahrada, západní barokní bazén. Pohled k severu na střední část západní strany (foto Z. Neustupný, 2019).

Obr. 8: Dobříš, zámecká zahrada, západní barokní bazén. Pohled k severovýchodu na jižní část (foto Z. Neustupný, 2019).

kořespondovaly i svou orientací; vůči hlavní půdorysné ose zahrady byly natočeny šikmo, a to ve stejném úhlu. Obvodové zdivo zaujme vysoce precizním řemeslným provedením. Naprosto v něm převažují (pečlivě skládané) cihly, jen ojediněle byly použity kameny a cihelné dlaždice většího čtvercového formátu. Jako pojivo posloužila pevná bílá malta, líce zdiva pokryla tenká vrstva bílé omítky. Dno bazénů bylo tvořeno souvislou a pevnou maltovou vrstvou s cihlami a plochými kameny. Původní koruna zdiva se nedochovala, výška reliktů činí maximálně 50 cm. Obvodové zdivo je z obou stran pečlivě lícováno (na některých místech bylo z vnější strany „obkládáno“ cihelnými dlaždicemi); na stěnách sond bylo dobře patrné, že barokní stavební jáma v některých místech i o více jak 1 m přesahovala půdorysy vyzdívaných nádrží.

Celkové půdorysy bazénů jsou v zásadě kosodélné. Centrální část je tvořena výsečemi oválu, na které jsou z obou stran napojeny kosočtverečné útvary. Strany těchto postranních útvarů jsou rozděleny na třetiny, přičemž středové úseky zdí předstupují do vnitřku bazénu. Nutno zdůraznit, že tvary bazénů na barokní grafice jen zhruba odpovídají jejich reálným půdorysům. Zcela mylně jsou zobrazeny konvexní úseky u koncových částí půdorysů. Na mědirytině jsou v každém z bazénů znázorněny trojice vodotrysků. Stopy těchto zařízení se při archeologickém výzkumu nepodařilo zachytit. Stejně tak zůstává nejasné, jakým způsobem byly bazény napouštěny. Vzhledem k výškovému utváření celé zahrady dedukujeme, že voda byla přiváděna z jihu. U západnějšího bazénu byly při výzkumu na této straně zachyceny bahnité sedimenty přiléhající zvnějšku k obvodovému zdivu, což očividně souviselo s přívodem vody. Koruna zdiva je přesně uprostřed této strany proražena úzkým žlábkem. Otisky cihel na dně žlábků ale jasně vypovídají, že se nejedná o původní konstrukční detail. Jak konkrétně voda do bazénů vtékala původně, nedokážeme určit kvůli nedochovaným vrchním partiím zdiva. Východní bazén byl značně poškozen v souvislosti se zřizováním větracích průduchů v klenbě podzemních, pod ním umístěných rozsáhlých prostor, jež v určité době sloužily jako pivovarské sklepy.

BAZÉN VE SMILKOVĚ

Zkoumaný, ve 2. polovině 20. století kompletně zasypaný bazén je součástí barokní terasové zahrady zvané teatron. Jako její zakladatel je dosavadním bádáním shodně uváděn hrabě Jan Jindřich z Bissingen, přičemž vznik je nejčastěji kladen do 40. let 18. století (Blüml 2019, 12, s. lit.). Zahrada se rozkládá ve výrazně skloněném svahu severovýchodně od hlavní zámecké budovy. Sestává z pěti výškových úrovní. Odkrytý bazén je situován uprostřed nejnižší plošiny, zapuštěné poměrně hluboko do přirozeného svahu, a proto ohraničené z obou bočních stran (západní a východní) masivními skarpovitými opěrnými zdmi. Na severní straně je vybudováno schodiště směřující na první terasu.

Obr. 9: Dobříš, zámecká zahrada, východní barokní bazén. Detail východní strany střední části, pohled k severovýchodu. Partie se souvisleji dochovanou omítkou obvodového zdiva a dobře patrnou strukturou maltového dna nádrže (foto Z. Neustupný, 2019).

Dnešní podoba zahrady se dosti liší od prvotního stavu. V místě druhé terasy je drasticky přetrnuta silnicí vybudovanou na počátku 19. století. Původně jí dominovala pavilónová stavba, umístěná na třetí terase. Z ní zbyly jen drobné relikty zdiva, přičemž na jejím místě dnes stojí neogotická oranžérie. Schodiště i opěrné zdi teatronu byly v posledních desetiletích silně narušeny destruktivními procesy. Přestože projekty na stavební rehabilitaci zahrady vznikaly už v 80. letech minulého století (blíže Blüml 2019), k realizaci dílčích úprav dochází až v současné době. V první etapě došlo i na obnovu bazénu umístěného na nejnižší plošině. Z fotografické dokumentace teatronu uložené ve sbírkách Národní-

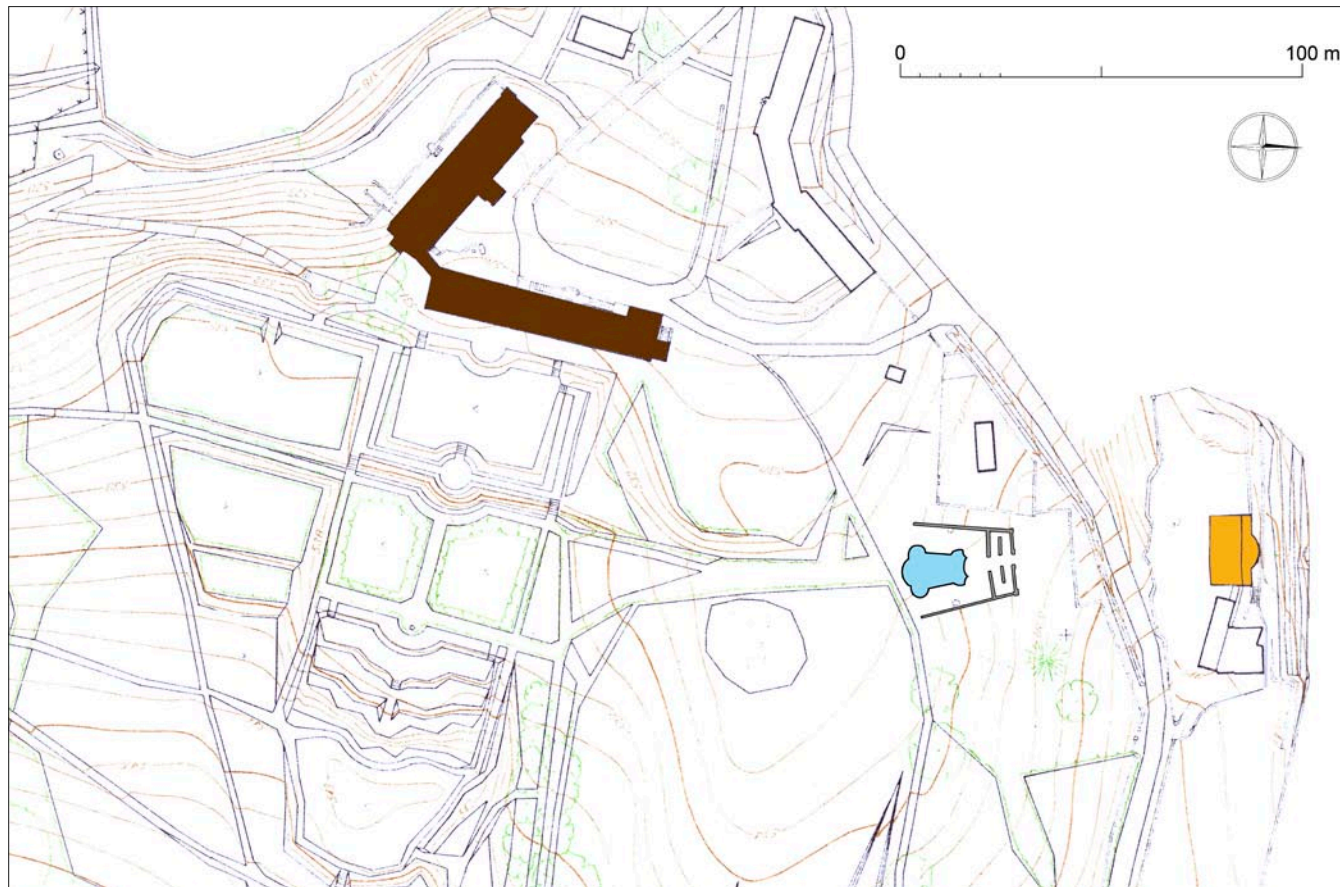
ho památkového ústavu vyplývá, že nádrž byla kompletně zasypána nejpozději v 60. letech 20. století.

Při odkryvu bazénu v roce 2021 se ukázalo, že se jeho obvodové zdivo dochovalo ve značně torzovitém stavu. Silně destruovalo hlavně proto, že je vyskládáno bez použití malty. Pojeno je jílem, jímž bylo zároveň vymazáno dno nádrže. Původní koruna zdiva se nikde nedochovala. Navzdory silnému stupni destrukce zdiva lze bezpečně rekonstruovat celkový půdorys bazénu; geometrický obrazec vychází z tvarů kasulových oken. Nepodařilo se zjistit, jakým způsobem byla nádrž napouštěna. Její hloubka činila cca 0,5 m.

Obrazových pramenů zachycujících podobu bazénu není mnoho, omezují se pouze na historické fotografie. Tvar nádrže je částečně patrný na fotografii z konce 19. století (Podlaha – Šittler 1898, 111). Tomuto záběru dominuje spodní schodiště teatronu, z bazénu je zachycena pouze přilehlá jižní strana. Korunu zdiva bazénu tehdy krásila socha dnes ztracené mušle, umístěné v hlavní půdorysné ose. Na pozdějších fotografiích (uložených ve sbírkách národního památkového ústavu) už mušle schází. Na historických fotografiích lze rozpoznat, že koruna obvodového zdiva bazénu byla tvořena tesanými deskami se zaoblenými čely.

ZÁVĚR

Při vzájemném porovnání bazénů v Dobříši a ve Smilkově vynikne jejich značně rozdílné řemeslné provedení. Zatímco cihelné zdivo dobříšských bazénů je precizní a pojené kvalitní pevnou maltou, o to primitivněji působí pouze

Obr. 10: Smilkov (okres Benešov), část zámeckého areálu; hnědá – zámek, žlutooranžová – oranžérie, modrá – odkrytý barokní bazén, šedá – zdivo ve spodní části tzv. teatronu (jako podklad použit plán z roku 1973, vyhotovil B. Kmoch, archiv NPÚ ÚOP SČ v Praze; úprava F. Laval).

jílem zpevněné kamenné zdivo smilkovského bazénu. Tato skutečnost překvapuje tím více, že smilkovská zahrada jako celek patří z architektského i uměleckého hlediska k vysoce kvalitním realizacím svého druhu.

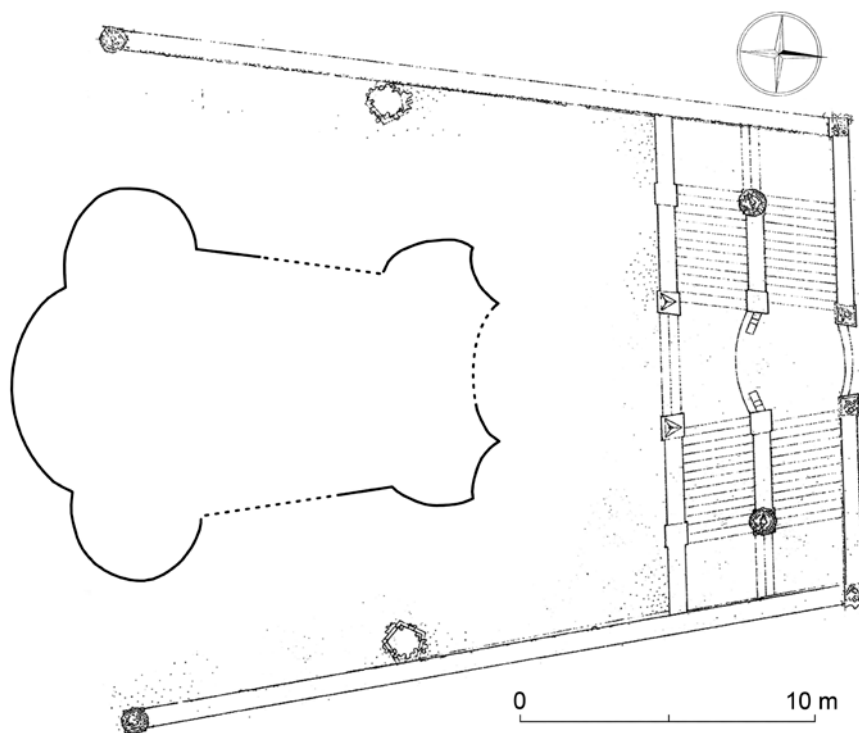
Na příkladu dobříšských bazénů lze dobře demonstrovat limity výpovědních schopností dobových ikonografických pramenů. Grafický list zachycující barokní podobu zdejší zámecké zahrady je dosti věrný, v detailech ale na něj spoléhat nemůžeme. Znázorněné půdorysy bazénů sice v celkovém tvaru vycházejí ze skutečnosti, průběh obvodového zdíva se však dosti liší od správné geometrie půdorysu.

MGR. JAN KYPTA, PH.D.;

MGR. FILIP LAVAL, PH.D.;

MGR. ZDENĚK NEUSTUPNÝ

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV,
ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVNÍSTĚ
STŘEDNÍCH ČECH V PRAZE,
SABINOVA 373/5, 130 00 PRAHA 3
KYPTA.JAN@NPU.CZ,
LAVAL.FILIP@NPU.CZ,
NEUSTUPNY.ZDENEK@NPU.CZ

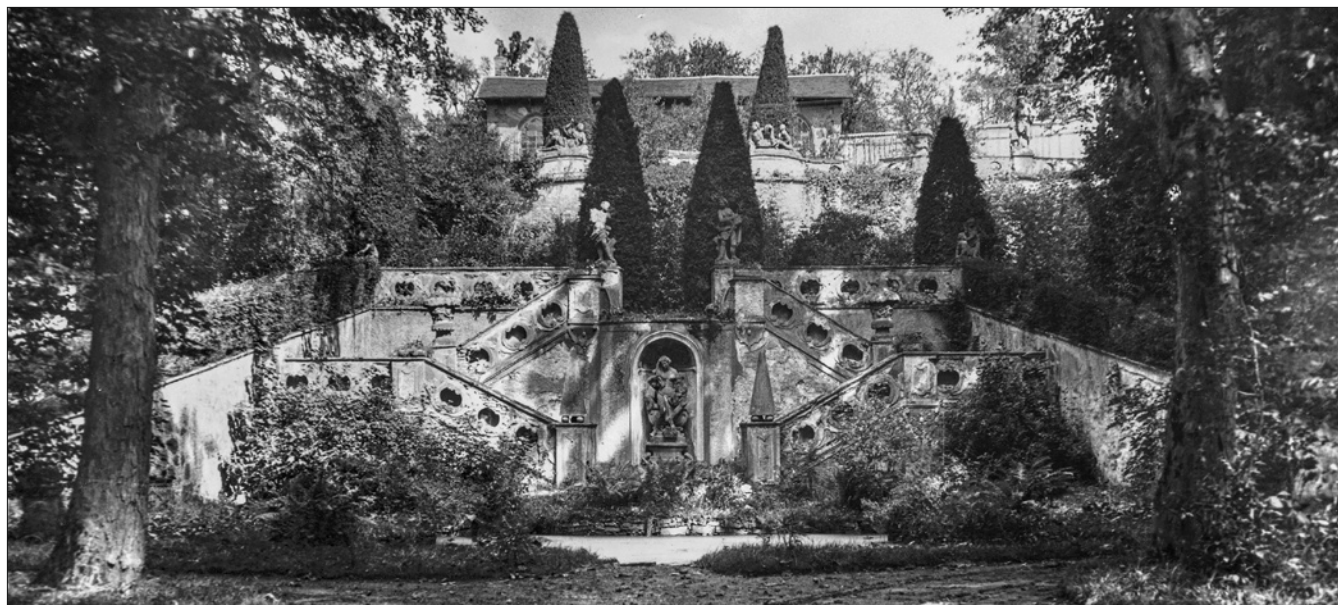

Obr. 11: Smilkov, zámecká zahrada. Spodní část tzv. teatronu s bazénem. Silnou linií vyznačen průběh líce kamenného zdíva bazénu; přerušovanou linií vyznačeny rekonstruované partie (zdívo opěrných zdí a schodiště převzato z plánu z roku 1970, vyhotovila Cupová; zaměření bazénu autoři článku, 2021; úprava plánu F. Laval).

PRAMENY A LITERATURA

- Biegel, R. 2015: Importy v české architektuře poloviny 18. století, in: P. Macek – R. Biegel – J. Bachtík edd., *Barokní architektura v Čechách*. Praha, s. 517–527.
- Blüml, J. 2019: Barokní zahrada zámku ve Smilkově u Sedlčan. Bakalářská práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. Praha, rkp.
- Dobalová, S. 2015: Barokní zahrady v Čechách, in: P. Macek – R. Biegel – J. Bachtík edd., *Barokní architektura v Čechách*. Praha, s. 677–701.
- Glosová, M. – Tywoniak, J. – Brožovský, M. – Žezulka, I. 1979: Zámecká zahrada a zámecký park v Dobříši. *Architektonický, urbanisticko-krajinářský, umělecko-historický, zahradnicko-sadovnický a inženýrsko-technický průzkum*. Archiv NPÚ ÚOP SČ v Praze, rkp.

- Kocurová, P. 2017: Zahrada zámku v Dobříši a její výzdoba. Diplomová práce, Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy. Praha, rkp.
- Kovářík, V. 2004: Sochař Lazar Widemann a jeho dílo. Diplomová práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Praha, rkp.
- Kovářík, V. 2006: Sochař Lazar Widemann (1697–1769) a jeho dílo v západních Čechách. Plzeň.
- Kubálková, Z. 1996: Zámek s areálem ve Smilkově. Archiv NPÚ ÚOP SČ v Praze, rkp.
- Kunešová, J. – Vláš, V. edd. 2023: Baroko v Bavorsku a v Čechách. Katalog česko-bavorské zemské výstavy. Praha.
- Macek, P. – Zahradník, P. 1996: Dobříš (okres Příbram). *Stavebně historický průzkum areálu zámku*. Archiv NPÚ ÚOP SČ v Praze, rkp.

Obr. 12: Smilkov, zámecká zahrada, tzv. teatron. Pohled k severu, v pozadí částečně vystupuje neogotická oranžerie, v popředí je trochu patrný bazén (foto A. Vyšata, 1930; sbírka fotografické dokumentace NPÚ GnŘ; výřez).

Obr. 13: Smilkov, zámecká zahrada, celkový pohled na relikty bazénu, pohled k jihu (foto Z. Neustupný, 2021).

Obr. 14: Smilkov, zámecká zahrada, severovýchodní nároží bazénu (foto Z. Neustupný, 2021).

Obr. 15: Smilkov, zámecká zahrada, západní strana bazénu, pohled k severozápadu (foto Z. Neustupný, 2021).

Pešta, J. – Krček, J. 2018: Smilkov – zámek čp. 1, 21. Stavebněhistorický průzkum. Archiv autorů průzkumu, rkp.
Podlaha, A. – Šittler, E. 1898: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém III. Politický okres sedlčanský. Praha.

DIE BAROCKZEITLICHEN WASSERBECKEN IN DEN SCHLOSSGÄRTEN IN DOBŘÍŠ UND SMILKOV

In den Ziergärten der Schlösser in Dobříš (Bez. Příbram) und in Smilkov (Smilkau, Bez. Benešov, beide in der Region Mittelböhmen) entdeckte man jüngst Relikte der barockzeitlichen Wasserbecken von reichen Grundrissformen. Die aufgehobenen Becken in Dobříš sind auf einem den Garten in der Zeit gegen 1770 darstellenden Kupferstich abgebildet. Das in der 2. Hälfte des 20. Jahrhunderts zugeschüttete Becken in Smilkov ist teilweise auf den historischen Fotoaufnahmen deutlich. Den Beitrag der archäologischen Forschungen in beiden Ortschaften stellen die Teilrekonstruktionen der Grundrisse der Becken dar. Bei dem gegenseitigen Vergleich der Becken in Dobříš und Smilkov wird die ziemlich unterschiedliche handwerkliche Ausführung deutlich. Während das Mauerwerk der Becken in Dobříš präzise ausgeführt und mit hochwertigem Mörtel gebunden ist, umso primitiver wirkt das bloß mit Lehm verfestigte Mauerwerk des Beckens in Smilkov. Diese Tatsache überrascht umso mehr, da der Garten als ein Ganzes sowohl aus der architektonischen als auch der künstlerischen Hinsicht zu sehr wertvollen Ausführungen ihrer Art zählt.

Am Beispiel der Wasserbecken in Dobříš lassen sich deutlich die Grenzen der Aussagemöglichkeiten der zeitgenössischen Bildquellen illustrieren. Der Druck aus der Zeit gegen 1770 stellt getreu die Gesamtkomposition des Schlossgartens dar, er ist aber im Detail nicht zuverlässig. Die abgebildeten Beckengrundrisse kommen zwar im

Gesamtbild aus der Wirklichkeit heraus, die Kurven des Umfassungsmauerwerks unterscheiden sich jedoch beträchtlich von der tatsächlichen Geometrie des Grundrisses.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Dobříš (Bez. Příbram), Gesamtansicht des Schlossgartens, Blick vom Schlossbalkon hin in der Richtung zur Orangerie. Die archäologisch geforschten Becken sind an Flanken der zweiten Geländestufe abgebildet (Kupferstich, Zeichnung Joh. Jakob Quirin Jahn, gestochen von Karl Saltzer, ca. 1770; Nationalmuseum Prag).

Abb. 2: Dobříš, Teil der Schlossanlage: braun – Schlossgebäude; gelborange – Orangerie; blau – heutige Wasserbecken vom Anfang des 20. Jahrhunderts; rote Linien – Mauerwerkrelikte nach den barockzeitlichen Becken (Unterlage – Plan aus dem Jahr 1979, unbekannter Autor, NPÚ ÚOP SČ/Nationalinstitut für Denkmalpflege für Mittelböhmen in Prag, Gestaltung F. Laval).

Abb. 3: Dobříš, Schlossgarten, nördlicher Teil. Im unteren Teil der Aufnahme die erste Terrasse mit freigelegten Relikten vom Paar barocke Wasserbecken, im oberen Teil der Aufnahme das Parterre (Foto V. Snášel, 2019).

Abb. 4: Dobříš, Schlossgarten, das westliche Barockbecken (Zeichnung F. Laval, Foto V. Snášel, 2019).

Abb. 5: Dobříš, Schlossgarten, das östliche Barockbecken (Zeichnung F. Laval, Foto V. Snášel, 2019).

Abb. 6: Dobříš, Schlossgarten, das westliche Barockbecken. Mittlere Partie, Blick nach Nordwesten (Foto Z. Neustupný, 2019).

Abb. 7: Dobříš, Schlossgarten, westliches Barockbecken. Mittlere Partie der Westseite, Blick nach Norden (Foto Z. Neustupný, 2019).

Abb. 8: Dobříš, Schlossgarten, westliches Barockbecken. Südlicher Teil, Blick nach Nordosten (Foto Z. Neustupný, 2019).

Abb. 9: Dobříš, Schlossgarten, östliches Barockbecken. Östliche Seite vom Mittelteil, Detailansicht nach Nordosten. Deutliche Partien mit dem im größeren Ausmaß zusammenhängenden Verputz des Umfassungsmauerwerks und der gut deutlichen Struktur vom Mörtelboden des Beckens (Foto Z. Neustupný, 2019).

Abb. 10: Smilkov (Bez. Benešov), Teil der Schlossanlage: braun – Schlossgebäude; gelborange – Orangerie; blau – das freigelegte Barockbecken; grau – Mauerwerk im unteren Teil vom sog. Theatron (Unterlage – Plan aus dem Jahr 1973, B. Kmoch, NPÚ ÚOP SČ, Archiv, Gestaltung F. Laval).

Abb. 11: Smilkov, Schlossgarten. Unterteil vom sog. Theatron mit dem Wasserbecken. Starke Linie – Mauerhaupt vom Steinmauerwerk des Beckens; Strichlinie – rekonstruierte Partien (das Mauerwerk der Stützwände und der Stiege übernommen aus dem Plan aus dem Jahr 1970, Cupová; Vermessung des Beckens – Autoren des Beitrags, 2021, Gestaltung des Plans F. Laval).

Abb. 12: Smilkov, Schlossgarten, sog. Theatron. Blick nach Norden, im Hintergrund neogotische Orangerie zum Teil deutlich, im Vordergrund weniger sichtbares Becken (Foto A. Vyšata, 1930, Fotografische Dokumentationssammlung, NPÚ GnŘ/Generaldirektion des Nationalinstituts für Denkmalpflege, Ausschnitt).

Abb. 13: Smilkov, Schlossgarten, Gesamtansicht der Beckenrelikte, Blick nach Süden (Foto Z. Neustupný, 2021).

Abb. 14: Smilkov, Schlossgarten, nordöstliche Ecke des Beckens (Foto Z. Neustupný, 2021).

Abb. 15: Smilkov, Schlossgarten, westliche Seite des Beckens, Blick nach Nordwesten (Foto Z. Neustupný, 2021).

(Übersetzung J. Noll)

K DATACI ROUBENÝCH SÝPEK VE VSI JAROV NA SEVERNÍM PLZEŇSKU

ALENA AUBRECHTOVÁ – KAREL
FOUĐ – TOMÁŠ KAREL – STANISLAV
PLEŠMÍD

On Dating of Half-Timbered Granaries in the Village of Jarov in the North Pilsen Region

Half-timbered two-storeyed granaries with a small balcony are typical features of vernacular architecture in the North Pilsen Region. Their greatest number has survived in the village of Jarov (Pilsen-North District) where their dendrochronological analysis has recently been completed, and this study presents its results. The oldest granary is dated by beams made of trunks chopped down in the winter of 1718/1719.

Keywords: North Pilsen Region – vernacular architecture – half-timbered structures – granaries – dendrochronology

K charakteristickým rysům lidové architektury severního Plzeňska patří roubené patrové sýpky s pavláčkou. V největším počtu se dochovaly ve vesnici Jarov (okres Plzeň-sever), kde byly v posledních letech podrobeny dendrochronologické analýze, jejíž výsledky přináší tento článek. Nejstarší zjištěnou sýpku datují trámy, které byly zhotoveny z kmenů pokácených v zimě 1718/1719.

Klíčová slova: severní Plzeňsko – lidová architektura – roubené stavby – sýpky – dendrochronologie

<https://doi.org/10.56112/pp.2024.2.04>

V architektuře zemědělských usedlostí vesnic severního Plzeňska převažovaly až do raně industriálního období roubené a hrázděné stavby. Tento stav dobře zachycují mapy stabilního katastru. Vývojový přerыв nastal v polovině 19. století, odkdy se ráz vesnic i v tomto kraji

Obr. 1: Jarov (okres Plzeň-sever), jádro vsi na reambulovaném (1872) originálu mapy stabilního katastru z roku 1839. Modrými body označeny objekty zmiňované v textu; rs – roubený sýpka, rk – roubená komora, rst – roubená stodola, ch – chlív, rd – roubený dům, zs – zděná sýpka (Ústřední archiv zeměměřictví a katastru).

postupně proměnil v důsledku přibývajících zděných zástavby. Navzdory obecnému vývojovému trendu se v celé řadě lokalit na severním Plzeňsku dodnes dochovaly poměrně početné soubory roubených a hrázděných staveb (Bukačová – Fouď – Karel – Křemenák 2002; Fouď – Karel 2004). K vesnicím zasluhujícím zvýšenou pozornost ze strany specialistů na lidovou architekturu patří Jarov (okres Plzeň-sever). Jeho jádro je od roku 1995 chráněno jako vesnická památková zóna. Přestože i zde již po dlouhá desetiletí převažuje zděná zástavba, nalézáme mezi ní i roubené stavby, především hospodářského účelu. V regionálním kontextu nemá Jarov obdobu, co se týče vysokého počtu dochovaných patrových i přízemních roubených sýpek (srov. Fouď 2001). Z tohoto důvodu byl zdejší soubor vybrán ke komplexní dendrochronologické analýze, kterou v letech 2023–2024 realizoval Tomáš Kyncl (DendroLab Brno). V současné době jsou k dispozici výsledky exaktního datování pěti sýpek. Dále byly odebrány a úspěšně analyzovány vzorky z jedné roubené stodoly, jednoho roubeného domu a jedné zděné sýpky. Aktuálním průzkumem navazujeme na starší dokumentační akce.¹⁾

DATOVANÉ STAVBY Z JAROVA

V **usedlosti čp. 1** se dochovaly dvě stavby s roubenými konstrukcemi. Ke zděnému domu z jihovýchodu přiléhá

há patrový hospodářský objekt. Jeho přízemí, původně sloužící jako chlévy, je zděné z lomového kamene, patro je roubené z hraněných trámů. Vstup do patra umožňovalo žebříkové jednoramenné schodiště. Malou pavlačku kryl přesah sedlové střechy. Jednoprostorové patro je dnes přístupné dodatečným otvorem na jihovýchodní straně. Dendrochronologická analýza trámů roubení prozatím nebyla úspěšná. Domníváme se, že stavba vznikla nejpozději v 1. polovině 19. století.

Jihozápadně od domu stojí samostatně roubená patrová sýpka s pavlačí na dvorní straně. Přízemí, částečně zděné v místech dožilých partií roubených stěn, je dělené na dvě přibližně stejně velké komory se samostatnými vstupy s trámkovými zárubněmi. Komora umístěná při návesní straně je osvětlena druhotným oknem. Další druhotné okno se nalézá v přízemí na dvorní straně. Ve vstupu do komory jsou jednokřídlé kazetové dveře pocházející z jiné stavby. Stropy mezi přízemím a partrem jsou trámové s prkenným záklopem. Z východního nároží je v úrovni stropu přízemí vytažen trám, který mohl původně nést chybějící část pavlače, pokud byla protažena po celé délce půdorysu. Do horního podlaží se vstupuje jednoramenným žebříkovým schodištěm, ústícím na pavlač s prkennou poprsní. Schodiště má novodobé zábradlí. Dvě komory v patře jsou přístupné z pavlače sdruženými vstupy s trámkovými zárubněmi. Komory byly původně přisvětlovány a odvětrávány drobnými otvory ve štítových stěnách; okno na návesní straně je novodobé. Strop mezi patrem a podkrovím je povalový, shora krytý mazaninou. Podkroví je přístupné z pavlače žebříkovým schodištěm. Krov je hambalkový. Na základě výsledků dendrochronologické analýzy lze vznik sýpky klást do poloviny 30. let 19. století; při této příležitosti byly sekundárně využi-

Obr. 2: Jarov, usedlost čp. 1, pohled z návsi od západu. Vpravo stojí roubená patrová sýpka, v ose vjezdové brány leží v hloubce dvora za stavením roubená sýpka se zděným přízemím, stav 2024 (všechny snímky K. Foud, není-li uvedeno jinak).

Obr. 3: Jarov, usedlost čp. 1, roubená patrová sýpka s pavláčkou v jihozápadní části dvora, pohled od východu, stav 2024.

Obr. 4: Jarov, usedlost čp. 2, roubená patrová sýpka s pavlačkou, pohled od jihu, stav 2015.

Obr. 5: Jarov, usedlost čp. 2. Kolna přiléhající od jihovýchodu k roubené patrové sýpce. Kolna byla transferována do Rabštejna nad Střelou (foto J. Vajdiš, 1970; archiv NPÚ ÚOP v Plzni).

ty i prvky vyrobené z kmenů pokácených na přelomu 70. a 80. let 18. století.²⁾

V severní části **usedlosti čp. 2** samostatně stojí roubená patrová sýpka. Původní stavba představovala ojedinelou sestavu dvou provozně na sobě nezávislých roubených patrových objektů s pavlačkami a samostatnými vstupy do pater pomocí žebříkových schodišť. Jižní díl stavby, pravděpodobně dodatečně přistavěný, byl v přízemí otevřen a původně využíván jako kolna (novodobě adaptovaná na garáž). Patro jižního dílu je celoroubené, jednokomorové. Sedlová střecha svým přesahem kryla pavlač. Jižní díl stavby byl v roce 1984 transferován do Rabštejna nad Střelou, kde byl posléze upraven k příležitostnému obýváním.³⁾

Severní část stavby, dosud stojící na původním místě v usedlosti čp. 2, je v přízemí dvoukomorová, s dvojicí vstupů z dvorní strany. Patro členěné na dvě komory se samostatnými vstupy je přístupné žebříkovým schodištěm po pavlačce nesené přesahem stropních trámů. Dveře sýpkových komor v patře a komor v přízemí jsou svlakové, dveřní zámky u dveří v patře jsou krabicové. Dveře v přízemí si uchovaly zdobený klíčový štítek a terčové držadlo, v patře se dochoval dveřní štítek zámku barokního tvaru a profilované držadlo bez štítku. Zárubně jsou trámkové. Stropy jsou trámové, mezi přízemím a patrem je strop prkenný (záklap ze širokých prken na sraz), strop mezi

patrem a podkrovím je povalový, shora krytý mazanicí. Krov je hambalkový, podepřený ve střední ose vaznicí, vynášenou sloupky se šikmým zavětrováním. Stavba je podsklepena. Do suterénu se vstupuje otvorem, který kryjí padací dveře z prken. Nad nimi je vybudován přístřešek s pultovou stříškou. Vstupní část sklepa je spolu se schodištěm zděná z cihel, vpravo je drobný sklípek se stropem z kamenných desek a drobnou nikou v čelní stěně. Zadní sklep z lomového kamene je zaklenut valeně. Sýpka usedlosti čp. 2 je v plném rozsahu zachycena mapami stabilního katastru. Díky dendrochronologickému průzkumu ji můžeme datovat do poloviny 70. let 18. století.⁴⁾

V **usedlosti čp. 3** se nachází roubená patrová sýpka s pavlačkou. Byla vystavěna v linii jižní strany dvora. Od severozápadu a jihovýchodu k sýpce přiléhají zděné přístavky. Přízemí sýpky je dělené na kolnu a roubenou komoru. Při vstupu do komory se nacházejí dvě žebříková schodiště, z nichž východní umožňuje přístup na pavlač ke komorám v patře, druhé vede do patra zděného přístavku. Pod východním schodištěm je vstup do sklepa. Suterén je sklenut valenou klenbou zděnou z lomového kamene. Ve vstupu do sklepa je osazeno neprofilované kamenné ostění. Patro je celoroubené, členěné do dvou komor. Strop mezi patrem a podkrovím je povalový s omazávkou. Krov je hambalkový, podepřený ve střední ose vaznicí vynášenou sloupky se šikmým zavětrováním. Prozatím nedatovaná sýpka je patrně zachycena mapami stabilního katastru.

V **usedlosti čp. 12** stojí roubená patrová sýpka při jihovýchodní straně dvora. Objekt má obdélný půdorys. Přízemí je dělené na tři prostory, patro je dvoukomorové. Patro bylo přístupné po (dnes odstraněné) pavlači na dvorní straně. Vstupy do komor v patře mají trámkové zárubně, dveře jsou svlakové. Strop mezi patrem a podkrovím je trámový s povalem s přesahy vazných trámů na zápraží. Značně novodobě upravený krov byl původně pravděpodobně hambalkový. Na základě dendrochronologického průzkumu lze výstavbu sýpky datovat do přelomu 20. a 30. let 19. století.⁵⁾ Od jihozápadu k sýpce přiléhá

širší kolna. Její přízemí je zděné z lomového kamene, patro je roubené, jednokomorové. Kolna je na dvorní straně otevřená, patro bylo původně přístupné po žebříkovém schodišti a pavlači sýpky dřevním otvorem v severovýchodní štítové stěně při nároží. Vzhledem ke komunikačním vazbám předpokládáme, že kolna je mladší než sýpka, nejpozději však vznikla v polovině 19. století.

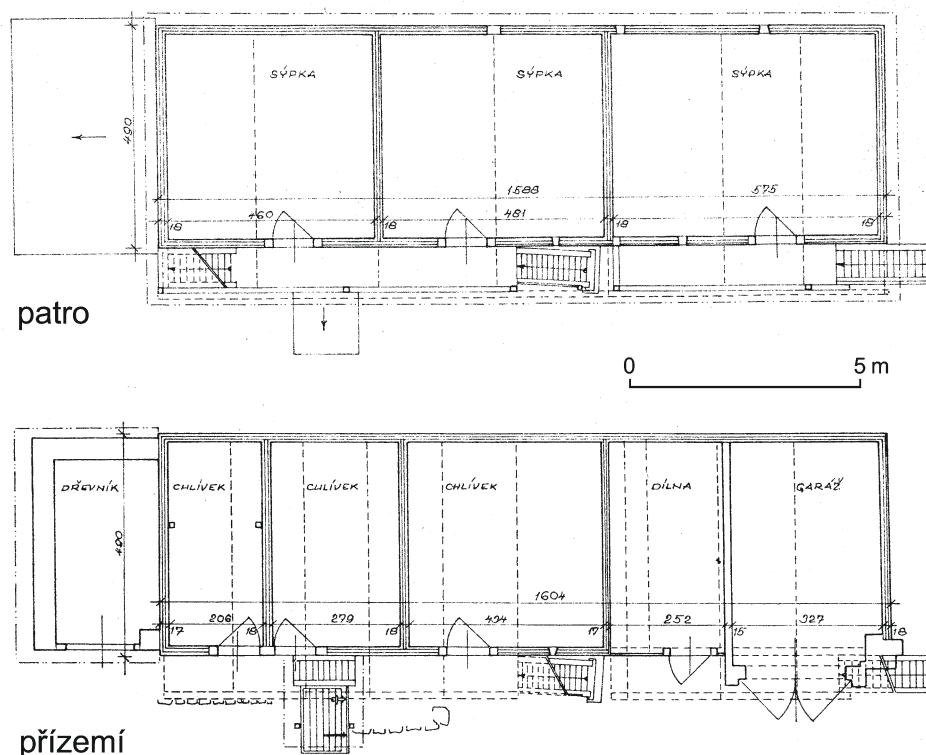
V **usedlosti čp. 15** se nachází roubená patrová sýpka s pavláčkou. V jižní části je podskepena. Vstup do suterénu krytý poklopem chrání pultová stříška přilehlá k sýpce. Jednoduchý sklep je valečně zaklenut, spodní části klenby jsou kamenné, vrchol je vyzděn z cihel. Přízemí je dvoukomorové, vstupy jsou sdružené v trámkové zárubni, dveře jsou svlakové. Na dveřích jižní komory se dochoval štítek a nekrytý zámek na plechu. Patro je přístupné po žebříkovém schodišti a pavlači s poprsní sestavenou z prken. Horní podlaží je dvoukomorové, vstupy jsou umístěny přímo nad vstupy do přízemí. Strop patra je povalový. Pavlač je krytá přesahem střechy, krov je patrně hambalkový. Sýpka je zřejmě zakreslena na mapách stabilního katastru, její konstrukce prozatím nebyly dendrochronologicky analyzovány.

V **usedlosti čp. 19** se dochovala kromě roubené stodoly i roubená patrová sýpka s pavláčkou. Přiléhá ke stodole od severovýchodu, má kratší obdélný půdorys. Krov je hambalkový s jednou stojatou stolicí. Přízemí je dvoudílné, s původně otevřenou kolnou a uzavřenou komorou se vstupem při jihozápadním štítu. Patro je dvoukomorové, přístupné z dvorní strany žebříkovým schodištěm po pavlače vynášené přesahy stropních trámů. Z pavlače vede další žebříkové schodiště na půdu. Dveře do komory v patře si uchovaly původní kovaný zámek s podložkou barokního typu. Prozatím nedatovaná sýpka je zřejmě zakreslena na mapách stabilního katastru.

V současné době je prokazatelně nejstarší stavbou v Jarově roubená patrová sýpka v **usedlosti čp. 21**. Je umístěna v čele dvora, při jeho západní straně. Svažitý terén v místě sýpky vyrovnává kamenná podezdívka. Pří-

Obr. 6: Rabštejn nad Střelou (okres Plzeň-sever), někdejší kolna u sýpky ze dvora čp. 2 v Jarově, transferovaná do Rabštejna nad Střelou a upravená k obytnému účelu (foto J. Gryc, 1988; archiv NPÚ ÚOP v Plzni).

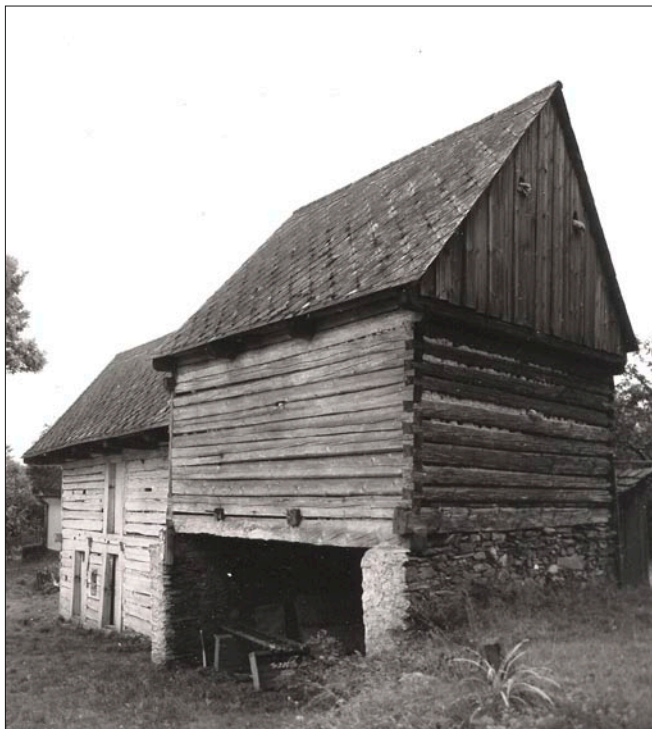

Obr. 7: Jarov, usedlost čp. 2, roubená patrová sýpka s kolnou (zaměření a kresba J. Vajdiš, 1970; archiv NPÚ ÚOP v Plzni).

zemí je dvoudílné s trámovými stropy se záklopem. Vstupy mají zárubně zhotovené z masivních trámů, dveře jsou svlakové. Patro je jednokomorové s povalovým stropem. Interiér osvětluje drobný ležatý otvor v západním štítovém průčelí a další dva drobné průduchy v podélných stěnách. Patro je přístupné z dvorní strany žebříkovým schodištěm vedoucím na pavlač. Osově umístěný vstup je opatřen masivní trámovou zárubní, dveře jsou svlakové. Krov je hambalkový, podepřený pod hřebenem vaznicí se sloupky a šikmým zavětrováním. Půda je přístupná žebříkovým schodištěm z pavlače. Na základě výsledků dendrochro-

Obr. 8: Jarov, usedlost čp. 12, roubená patrová sýpka, původně vybavená pavláčkou, pohled od severu (foto J. Vajdiš, 1970; archiv NPÚ ÚOP v Plzni).

Obr. 9: Jarov, usedlost čp. 12, roubená patrová sýpka s přilehlou kolnou, pohled od západu (foto J. Vajdiš, 1970; archiv NPÚ ÚOP v Plzni).

nologického průzkumu lze výstavbu sýpky datovat do samého závěru 2. desetiletí 18. století.⁶⁾ S takto výrazným stářím patrně souvisí i užití poměrně masivních zárubní vstupních otvorů.

Při jihozápadní straně **usedlosti čp. 22** se nachází volně stojící dvoupodlažní roubená sýpka obdélného půdorysu. Část přízemí byla pro dožití roubených stěn pře-

zděna. Přízemí je trojdílné, se samostatnými vstupy v trámkových zárubních. Patro přístupné žebříkovým schodištěm z pavlače je členěné do tří komor, z nichž každá je rovněž samostatně přístupná. Pavlač je krytá přesahem střechy. Sýpka je znázorněna na mapách stabilního katastru, prozatím není exaktně datovaná. Je příkladem dodatečně rozšířených hospodářských staveb. V tomto případě je mladší část, v rozsahu jedné komory v přízemí i patře, situována při jihovýchodní straně. Nová část nemá vlastní dělicí stěnu, naopak má samostatný krov, který tvarem kopíruje tvar střechy starší části, podobně jako pavlač, která byla pouze prodloužena.

Roubená patrová sýpka s pavláčkou existovala také např. v usedlosti čp. 34. V roce 1997 vyhořela a nedlouho poté byly její zbytky odstraněny. Celoroubená stavba s pavláčkou

po celé délce půdorysu byla v patře dvoukomorová. Sýpku zachytily již mapy stabilního katastru. V roce 1967 byla zbořena roubená patrová sýpka s pavláčkou v usedlosti čp. 9. Fotograficky je dokumentována také roubená patrová sýpka s pavláčkou v usedlosti čp. 6; stála za obytným stavením. Obě podlaží byla dvoukomorová. Střechu kryly došky, které na mnoha roubených stavbách v Jarově přezívaly do 60. let 20. století.

V usedlosti čp. 4 stojí při východní straně dvora nevelký roubený přízemní hospodářský objekt, původně sloužící jako komory. Štíty jsou bedněny ze svisle kladených prken. Střecha přesahuje na zápraží. Krov je hambalkový, podepřený ve střední ose vaznicí se sloupky a šikmým zavětrováním. Objekt byl podle zákresu na mapách stabilního katastru delší nejméně o celou délku nynějšího půdorysu. Dnes je členěný do dvou komor. Datované prvky byly zhotoveny z kmenů smýcených v zimní sezóně 1847/1849. Jedná se o prozatím nejmladší doklad roubené stavby v Jarově.⁷⁾

Dvůr usedlosti čp. 14 je v týlu vymezen rozlehlou roubenou stodolou, ve starší části dělenou na dvě perny a mlat. Na základě dendrochronologické analýzy několika prvků lze výstavbu stodoly klást do poloviny 80. let 18. století (Kyncl 2021). Na návesní straně dvora stojí zděná patrová sýpka klasicistního rázu, na kamenné konzole štítu opatřená tesaným vročením 1824. Toto datum koresponduje s výsledky dendrochronologické analýzy prvků stropu patra a krovu (Kyncl 2024).

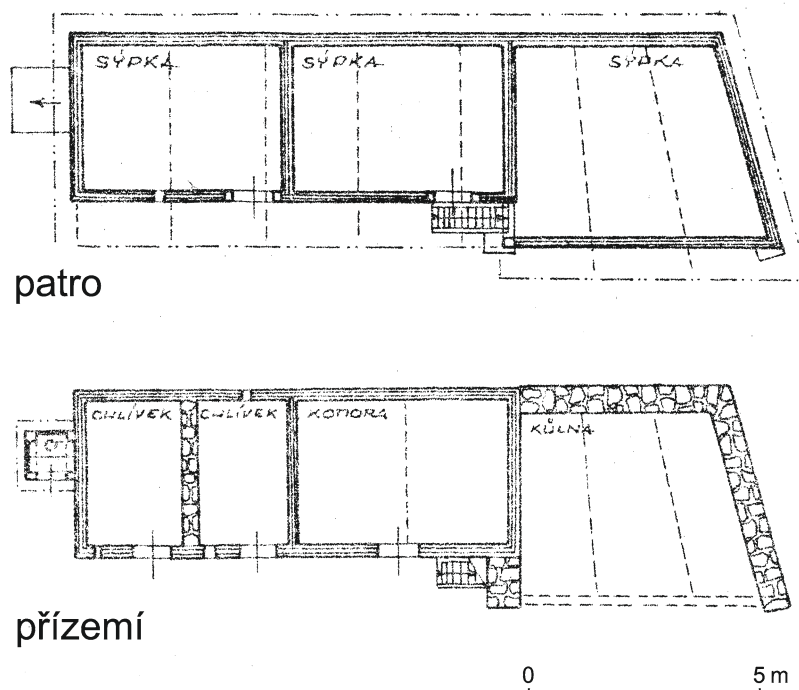
V usedlosti čp. 42, založené nejpozději ve 40. letech 19. století, se kromě částečně roubeného obytného domu trojdílné dispozice dochovaly také dřevěné chlévy, přilehlé k domu od severozápadu. Roubený je dále přízemní hospodářský objekt na severovýchodní straně dvora. Sestává

z komor a sýpky. Sýpková část je datována vročením na trámu (1846). V zadní části dvora leží roubená stodola, celek doplňují mladší zděné stáje. Zástavba usedlosti, z větší části vzniklá naráz na zeleném drnu (na mapách stabilního katastru je v daném místě zachycena zahrada), je dokladem doznívání tradice roubené architektury. Zatímco v sousední usedlosti čp. 14 vznikla již o dvě dekády dříve kamenná sýpka, zde, na rozdíl od dalších usedlostí, kde existovaly (starší) roubené patrové sýpky s pavláčkou, byla vystavěna dřevěná přízemní sýpka. Její obsah byl před vhkostí chráněn zděnými sloupky, na kterých byly položeny prahové trámy. Předpokládáme, že šlo o předstupeň rozšíření zděných konstrukcí s následným přesunem sýpek do půdního polopatra, jak to bylo běžně praktikováno nejen v Jarově od poslední třetiny 19. století.

V Jarově se dochovaly i další roubené stavby, např. stodoly v usedlostech čp. 9, 10, 33 a 36. Dále pak roubené domy, z nichž jeden, situovaný v usedlosti čp. 40 byl vystavěn ve svahu nad návsi při její východní straně. Přízemní objekt trojdílné dispozice, vůči návsi štítově orientovaný, si uchoval roubenou přední část se světnicí, kterou na základě dendrochronologického průzkumu můžeme datovat na samý začátek 40. let 19. století. O něco později, kolem roku 1846, vznikl roubený dům usedlosti čp. 42. Předpokládáme, že jde o doklady poslední časové vrstvy roubené architektury v Jarově. Obdobná situace patrně panovala na celém širším severním Plzeňsku, třebaže pro toto tvrzení nemáme dosud dostatek důkazů, které by se hlavně opíraly o výsledky dendrochronologických průzkumů.

ROUBENÉ PATROVÉ SÝPKY NA SEVERNÍM PLZEŇSKU

Pozůstatky historické zástavby Jarova mají nadregionální význam především díky souboru roubených patrových sýpek, jejichž počet nemá obdobu v jiné lokalitě severního Plzeňska. Orientační průzkum regionu, prováděný v posledních třech dekáдах, zachytil roubené patrové sýpky

Obr. 10: Jarov, usedlost čp. 12, roubená patrová sýpka s přilehlou kolnou (zaměření a kresba J. Vajdiš, 1970; archiv NPÚ ÚOP v Plzni).

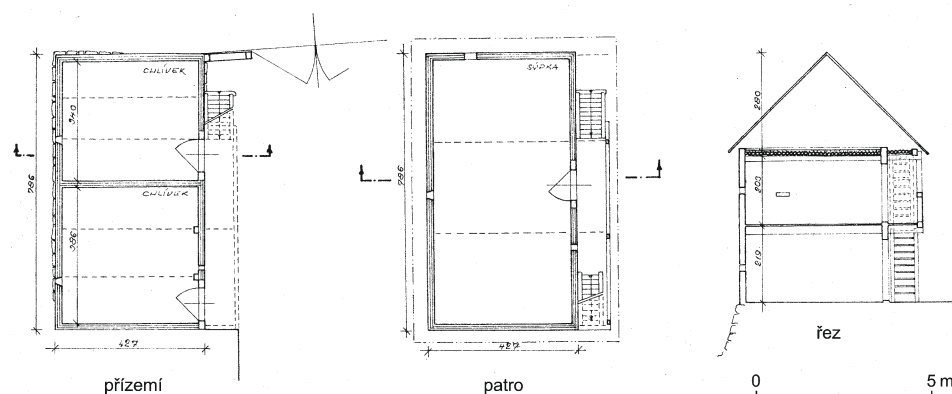

Obr. 11: Jarov, usedlost čp. 21, pohled z návsi (od západu) na roubenou patrovou sýpku, stav 2024.

s pavláčkou v celé řadě vsí – např. v Dobříči čp. 9,⁸⁾ Hromnicích čp. 10, Žebnici čp. 31,⁹⁾ čp. 34 (zde je roubené pouze patro), Borku u Kozojed čp. 5, Robčicích čp. 17, Rybnici čp. 23, Hodyně čp. 12, Kopidlu čp. 33/E1 nebo Kočíně čp. 15, kde má sýpka roubené pouze patro. Obdobné sýpky existují, popř. existovaly i ve vzdálenějších lokalitách – např. v Horní Bělé čp. 20, Vrážném čp. 3, Radějově čp. 1 a 18 (dříve čp. 3) nebo Lešovicích čp. 11. Lze je nalézt i za Berounkou na okrese Rokycany; např. v Liblíně čp. 19, ale i dále, např. v Mešně u Mirošova. Ve všech případech je patro přístupné po pavlači, a to obvykle jedním žebříkovým schodištěm, pouze jarovská sýpka v čp. 3 a sýpka

Obr. 12: Jarov, usedlost č. 21, dvorní (severovýchodní) strana roubené patrové sýpky s pavláčkou, stav 2015.

Obr. 13: Jarov, usedlost č. 21, roubená sýpka (zaměření a kresba J. Vajdiš, 1970; archiv NPÚ ÚOP v Plzni).

Obr. 14: Jarov, usedlost č. 22, pohled od severozápadu na roubenou patrovou sýpku s pavláčkou, stav 2024.

v čp. 17 v Robčicích mají patro přístupné po dvojici pavlačí, každá se samostatným žebříkovým schodištěm, což však může odrážet složitější stavební vývoj. Přízemí je obvykle dvou nebo tříkomorové, velmi častá je však i kombinace komor s kolnou. V některých případech (např. Jarov čp. 2) je kolna přisazena k sýpce pravděpodobně až sekundárně jako samostatný objekt. Také v jarovské usedlosti čp. 12 došlo k dodatečnému rozšíření půdorysu sýpky, když k původnímu patrovému roubenému objektu byla přistavěna zděná kolna s roubenou komorou v patře. Jinou formu staveb kombinující kolnu se sýpkou představují objekty, u kterých se prostor pro vozy stal jeho součástí od samého počátku. Ve valné většině případů byly roubené sýpky stavěny nad kamenným sklepem. Tak tomu je v případě jarovských usedlostí čp. 2, 3 a 15, sklepy po zániku sýpek zbyly v usedlostech čp. 9, 18, 20 a 34. Krovky jsou u jarovských příkladů jednoduché, o jedné stolici podpírající středu hambalků a se zavětrováním dvojicí pásků. Pavlače, obvykle zřízené na podélné straně, mají v některých případech sloupky bohatě vyřezávané. Mnohdy jde o jediný doklad výzdoby jinak ryze účelově řešených staveb. Ve výjimečných případech jsou sýpky umístěny přímo nad povrchem terénu, pouze jsou mírně zvýšeny, aby docházelo k odvětrávání prkenné podlahy (Jarov čp. 42).

Recenzovaný odborný článek vznikl na základě institucionální podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace poskytované Ministerstvem kultury (VO 5. Nemovité památky).

Obr. 15: Borek u Kozojed (okres Plzeň-sever), usedlost čp. 5, roubená patrová sýpka s pavláčkou, pohled od jihovýchodu, stav 2021.

Obr. 16: Radějov (okres Plzeň-sever), usedlost čp. 1, roubená patrová sýpka s pavláčkou, pohled od jihovýchodu, stav 2024.

MGR. ALENA AUBRECHTOVÁ; MGR. KAREL FOUĐ;
TOMÁŠ KAREL; STANISLAV PLEŠMÍD, DiS.
NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV,
ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVÍŠTĚ V PLZNI,
PREŠOVSKÁ 7/171, 306 37 PLZEŇ
AUBRECHTOVA.ALENA@NPU.CZ,
FOUD.KAREL@NPU.CZ,
TOMAS.KAREL@NPU.CZ,
PLESMID.STANISLAV@NPU.CZ

POZNÁMKY

- 1) Fotografickou dokumentaci lidové architektury severního Plzeňska od počátku 60. let 20. století realizovalo Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody v Plzni. Z jeho popudu zpracovávala instituce SÚRPMO Praha (arch. Jaroslav Vajdiš) v 70. letech 20. století dokumentaci několika staveb v Jarově (realizováno v rámci rozsáhlého projektu tzv. inventarizace lidové architektury). Jednalo se o roubené sýpky usedlostí čp. 1, 2, 13 (správně 12), 21 a 22. Kromě popisu staveb elaborát obsahuje jejich zaměření (půdorys přízemí a patra, řez) a také několik fotografií (Vajdiš 1970–1975).
- 2) Stropní trám patra (první od západu) je zhotoven z kmene smýceného v zimní sezóně 1831/1832, sedmý trám odspodu jižní stěny patra je zhotoven z kmene smýceného v zimní sezóně 1834/1835 (Kyncl 2024).
- 3) Transfer realizoval regionální badatel a zakladatel Muzea severního Plzeňska Josef Vorel. Stavba je dnes součástí soukromého rabšteiného miniskanzenu.
- 4) V přízemí jižní stěny byl pátý trám odspodu zhotoven z kmene, který byl pokácen již v roce 1779, ostatní odebrané vzorky pocházejí ze dřeva těženého v zimní sezóně 1783/1784 (Kyncl 2024).
- 5) Dva z celkem pěti vzorků se nepodařilo datovat, ostatní (borovice, smrk) pocházejí z prvků zhotovených z kmenů pokácených v zimní sezóně 1826/1827, resp. 1828/1829 (Kyncl 2024).
- 6) Vzorky odebrané v přízemní části severní stěny pocházejí z trámů, které byly zhotoveny z kmenů pokácených v letech 1713 až 1714. Další vzorky byly odebrány z trámů v patrové části a z prvků krovu. Tyto konstrukční prvky byly zhotoveny ze dřeva těženého v letech 1718 až 1719 (Kyncl 2024).
- 7) Vzorky odebrané ze západní stěny se nepodařilo datovat, naopak tomu bylo u krovu a stěny mezi komorami (Kyncl 2024).
- 8) Sýpka je díky dendrochronologickému průzkumu datována do 80. let 18. století, roubená část starého obytného stavení do 70. let 18. století (Kyncl 2022).
- 9) Sýpka je díky dendrochronologickému průzkumu datována na samý začátek 40. let 18. století (Kyncl 2019).

PRAMENY A LITERATURA

- Bukačová, I. – Foud, K. – Karel, T. – Křemenák, J. 2002: Lidová architektura. Okres Plzeň-sever. Plzeň.
- Foud, K. 2000: Stavebně-historický průzkum a památkové vyhodnocení území památkové zóny lidové architektury Jarov. Archiv NPÚ ÚOP v Plzni, rkp.
- Foud, K. 2001: Roubené patrové sýpky s pavláčkou v oblasti severního Plzeňska. Příspěvek k poznání stavebních dějin venkova českého západu, in: Dějiny staveb 2001, Plzeň, s. 47–52.
- Foud, K. – Karel, T. 2004: Vesnické památkové rezervace a zóny a krajině památkové zóny v Plzeňském kraji. Plzeň.
- Kyncl, T. 2019: Žebnice čp. 31, sýpka. Dendrochronologické datování vybraných konstrukčních prvků. Archiv NPÚ ÚOP v Plzni, rkp.
- Kyncl, T. 2021: Jarov čp. 14, stodola u rybníka. Dendrochronologické datování vybraných konstrukčních prvků. Archiv NPÚ ÚOP v Plzni, rkp.
- Kyncl, T. 2022: Dobříč čp. 9, dům a sýpka. Dendrochronologické datování vybraných konstrukčních prvků. Archiv NPÚ ÚOP v Plzni, rkp.
- Kyncl, T. 2024: Jarov čp. 1, jižní sýpka; Jarov čp. 2, sýpka; Jarov čp. 4, sýpka; Jarov čp. 12, sýpka; Jarov čp. 14, sýpka; Jarov čp. 21, sýpka.; Jarov čp. 40, dům. Dendrochronologické datování vybraných konstrukčních prvků. Archiv NPÚ ÚOP v Plzni, rkp.
- Vajdiš, J. 1970–1975: Inventarizace památek vesnické architektury v Západočeském kraji. SÚRPMO Praha. Archiv plánové dokumentace NPÚ ÚOP v Plzni, rkp.

ZUR DATIERUNG DER BLOCKBAUSPEICHER IM DORF JAROV IM BEZIRK PILSEN-NORD

Zu den charakteristischen Zeichen der Dorfbaukunst der nördlichen Pilsner Gegend in Westböhmen zählen die Blockbauspeicher mit der kleinen Galerie (Pawlatsche). Sie sind in der größten Menge im Dorf Jarov (Bez. Pilsen-Nord) erhalten. Man führte in ihnen jüngst die

Obr. 17: Radějov, usedlost čp. 18 (dříve čp. 3), roubená patrová sýpka s pavláčkou, pohled od jihovýchodu, stav 2020.

Obr. 18: Žebnice (okres Plzeň-sever), usedlost čp. 30, roubená patrová sýpka s pavláčkou, pohled od severozápadu, stav 2018.

dendrochronologische Datierung durch, deren Ergebnisse der vorliegende Beitrag herbeibringt. Den ältesten Bau datieren die im Winter 1718/19 (d) geschlagenen Bäume, aus denen die Balken hergestellt sind. Der jüngste Kornspeicher wurde gegen Mitte des 19. Jahrhunderts erbaut.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Jarov (Bez. Pilsen-Nord), Dorfkern. Reambuliertes (1872) Original der Mappe des Stablen Katasters, 1839. Blaue Punkte – die im Text erwähnten Objekte; rs – Blockbauspicher; rk – Blockbaukammer; rst – Blockbauscheune; ch – Stall; rd – Blockhaus; zs – gemauerter Kornspeicher (Zentralarchiv für Geodäsie und Kataster).

Abb. 2: Jarov, Bauernhof Nr.-Konskr. 1, Blick vom Dorfplatz von Westen zu. Rechts – der zweigeschossige Blockbauspicher, in der Einfahrtstorachse in der Hofraumtiefe hinter dem Gebäude der Blockbauspicher mit gemauertem Erdgeschoss, Zustand 2024 (alle Fotos K. Foud, falls nicht anders angegeben).

Abb. 3: Jarov, Bauernhof Nr.-Konskr. 1, zweigeschossiger Blockbauspicher mit kleiner Galerie (Pavlatsche) in der südwestlichen Partie des Hofes, Ansicht von Osten, Zustand 2024.

Abb. 4: Jarov, Bauernhof Nr.-Konskr. 2, zweigeschossiger Blockbauspicher mit kleiner Galerie, Ansicht von Süden, Zustand 2015.

Abb. 5: Jarov, Bauernhof Nr.-Konskr. 2, der an den zweigeschossigen Blockbauspicher von Südosten angeschlossene Schuppen. Der Schuppen wurde nach

Rabštejn nad Střelou (Rabenstein, Bez. Pilsen-Nord) transloziert (Foto J. Vajdiš, 1970, NPÚ ÚOP /Nationalinstitut für Denkmalpflege/ in Pilsen, Archiv).

Abb. 6: Rabštejn nad Střelou, der einstige Schuppen beim Kornspeicher des Bauernhofs Nr.-Konskr. 2 in Jarov, nach Rabštejn transloziert und zum Bewohnen adaptiert (Foto J. Gryc, 1988, NPÚ ÚOP in Pilsen, Archiv).

Abb. 7: Jarov, Bauernhof Nr.-Konskr. 2, zweigeschossiger Blockbauspicher samt dem Schuppen (Bauaufnahme und Zeichnung J. Vajdiš, 1970, NPÚ ÚOP in Pilsen, Archiv).

Abb. 8: Jarov, Bauernhof Nr.-Konskr. 12, zweigeschossiger Blockbauspicher, ursprünglich mit einer kleinen Galerie ausgestattet, Ansicht von Norden (Foto J. Vajdiš, 1970, NPÚ ÚOP in Pilsen, Archiv).

Abb. 9: Jarov, Bauernhof Nr.-Konskr. 12, zweigeschossiger Blockbauspicher mit anliegendem Schuppen (Foto J. Vajdiš, 1970, NPÚ ÚOP in Pilsen, Archiv).

Abb. 10: Jarov, Bauernhof Nr. 12, zweigeschossiger Blockbauspicher mit anliegendem Schuppen (Bauaufnahme und Zeichnung J. Vajdiš, 1970, NPÚ ÚOP in Pilsen, Archiv).

Abb. 11: Jarov, Bauernhof Nr.-Konskr. 21, zweigeschossiger Blockbauspicher, Ansicht vom Dorfplatz zu, Zustand 2024.

Abb. 12: Jarov, Bauernhof Nr.-Konskr. 21, zweigeschossiger Blockbauspicher, Hof (Nordwest-)Seite mit kleiner Galerie, Zustand 2015.

Abb. 13: Jarov, Bauernhof Nr.-Konskr. 21, Blockbauspicher (Bauaufnahme und Zeichnung J. Vajdiš, 1970, NPÚ ÚOP in Pilsen, Archiv).

Abb. 14: Jarov, Bauernhof Nr.-Konskr. 22, zweigeschossiger Blockbauspicher mit kleiner Galerie, Ansicht von von Nordwesten, Zustand 2024.

Abb. 15: Borek (bei Kozojedy, Bez. Pilsen-Nord) Bauernhof Nr.-Konskr. 5, zweigeschossiger Blockbauspicher mit kleiner Galerie, Ansicht von Südosten, Zustand 2021.

Abb. 16: Radějov (Rading, Bez. Pilsen-Nord), Bauernhof Nr.-Konskr. 1, zweigeschossiger Blockbauspicher mit kleiner Galerie, Ansicht von Südosten, Zustand 2021.

Abb. 17: Radějov, Bauernhof Nr.-Konskr. 18 (früher Nr.-Konskr. 3), zweigeschossiger Blockbauspicher mit kleiner Galerie, Ansicht von Südosten, Zustand 2021.

Abb. 18: Žebnice (Bez. Pilsen-Nord), Bauernhof Nr.-Konskr. 30, zweigeschossiger Blockbauspicher mit kleiner Galerie, Ansicht von Nordwesten, Zustand 2018.

(Übersetzung J. Noll)

DOPLNŮJÍCÍ ZJIŠTĚNÍ K RANĚ NOVOVĚKÉMU STAVEBNÍMU VÝVOJI SAMOTY HARAZIM U RÁJOVA NA ČESKOKRUMLOVSKU

FILIP FACINCANI – FRANTIŠEK IŠA

Additional Findings on the Early Modern Building Development of the Harazim Solitary Homestead near Rájov in the Český Krumlov Region

The paper builds on the results of the recent research about the Late Renaissance granary of the Harazim Homestead in South Bohemia. It focuses on a fragmentarily preserved building that was incorporated into this granary at the time of its construction around 1600. Based on the newly acquired dendrodates, it is likely that structural and dating relationships between these two structures can be established.

Keywords: vernacular architecture – dendrochronology – Český Krumlov Region – Kouty area

Príspevek rozširuje výsledky průzkumu pozdně renesanční sýpky jihočeské venkovské usedlosti Harazim. Věnuje se torzálně dochovanému objektu, který byl do sýpky v době její výstavby kolem roku 1600 inkorporován. Doplněny jsou i výsledky archivní rešerše.

Klíčová slova: lidová architektura – dendrochronologie – Českokrumlovsko – oblast Kouty

<https://doi.org/10.56112/pp.2024.2.05>

V předminulém sešitu *Průzkumů památek* vyšel článek o stavebním vývoji předbělohorské sýpky samoty Harazim na Českokrumlovsku.¹⁾ V její hmotě i v jejím exteriéru jsou patrné reliktů zděných i dřevěných konstrukcí menšího objektu, který předcházal výstavbě sýpky. Po otištění uvedeného článku se podařilo z dochovaného torza krovu staršího objektu odebrat vzorky a podrobit je dendrochronologické analýze.²⁾ Na základě získaných výsledků a sledování majetkového pozadí držitelů statku nyní upřesňujeme datační interval vzniku obou objektů.

POZŮSTATKY ZANIKLÉHO OBJEKTU

Podrobnější popis a dokumentaci stavebních konstrukcí obsahuje předchozí článek. Na tomto místě stačí zopakovat jen základní skutečnosti. Předpokládáný rozsah zaniklého objektu, který kdysi stával v prostoru severovýchodního nároží sýpky a jihozápadní části obytného stavení, lze vymezit pomocí několika torzálně dochovaných konstrukcí. Půdorysně jej vymezuje především valeně klenutý sklep z lomového kamene, jehož klenba na svém líci nese stopy po širokých fošnách bednění. Podélné (severojižní) obvodové zdi objektu, do nichž je valená klenba zapřena, byly ze statických důvodů vyzděny v tloušťce

80 cm. Naproti tomu méně namáhaný jižní úsek obvodové zdi je tlustý pouze 60 cm.³⁾

V nadzemní části, kde se terén výrazně svažuje směrem k severu do dvora, lze severozápadní nároží zaniklého objektu spojit se zakončením zdi mezi předsíní sýpky a západním přístavkem obytného stavení nad zmíněným sklepem, jež na něj konstrukčně navazuje a lícuje s rubem jeho zdiva.⁴⁾

Jihozápadní omítané nároží zaniklého objektu je dobře čitelné na interiérové straně východní obvodové zdi dnešní sýpky, kde se v severní třetině její délky nachází spára dosahující až do úrovně podlahy patra sýpky. Omítaný povrch nároží zřetelně zabíhá do hloubi zdi sýpky. Na opačné straně této zdi se v náznacích propisuje zaniklá jižní zeď objektu, jehož průběh v dnešním exteriéru dokládá především pás základového zdiva. Ten vychází od jihozápadního nároží v hmotě východní stěny sýpky a pokračuje od ní cca 4 m východním směrem až do míst, kde se před jižním průčelím obytného stavení podařilo mělkou sondou zachytit předpokládané jihovýchodní nároží zkoumaného objektu. Od něj základy kolmo uhýbají pod obytné stavení.⁵⁾

Z dřevěných konstrukcí zaniklého objektu se zachovaly reliktů krovu, jehož západní pata byla zazděna při výstavbě sýpky – při pohledu z interiéru sýpky je z něj zřetelná dvojice krokví. Průzkum dutiny endoskopickou kamerou dále upřesnil, že se v síle východní obvodové zdi sýpky a v intervalu mezi těmito krokvemi zachovala také pozednice a část vazného trámu. Severní z krokví je viditelná v destruovaném zdivu severovýchodního koutu prvního patra sýpky, čelo jižní krokve pak zhruba v rovině podlahy téhož patra. Jižní úsek východní obvodové zdi sýpky byl tedy na spáru přizděn k jihozápadnímu nároží dnes zaniklého objektu, který však v době výstavby sýpky nadále plnil svoji funkci. Kdyby menší z objektů již neměl po výstavbě sýpky fungovat, lze předpokládat, že by nedošlo k zazdění jeho krovu, ale demontáži a recyklaci dřevěných konstrukčních prvků.

Z uvedených nálezových situací vyplývá, že z nadzemní části zaniklého objektu se prokazatelně dochovala pouze jeho západní obvodová zeď, kterou půdorysně vymezuje jednak severozápadní nároží navazující na rub zdiva sklepa a pak spára v místě omítaného jihozápadního nároží ve hmotě východní obvodové zdi sýpky. Zbytky krovu udávají výšku zdiva zaniklého objektu. Na základě dosavadních poznatků lze říci, že zaniklý objekt měl obdélný půdorys, severojižní orientaci a korunu zdiva přibližně ve výšce podlahy patra současné sýpky (cca 3 m).

DENDRODATA

V únoru 2024 odebral Tomáš Kynel ze dvou zazděných krokví vzorky pro dendrochronologickou analýzu, z nichž se datum smýcení podařilo určit pouze u jižní dochované krokve. Ke skácení jedle pro její výrobu došlo někdy po roce 1595. Přestože máme k dispozici pouze jediné datum, je třeba jej porovnat se sadou dat získaných dendrochronologickým průzkumem konstrukčních prvků vlastní sýpky. Ke smýcení stromů pro jejich zhotovení totiž došlo ve zhruba stejné době – konkrétně se jedná o parapet západního okna v prvním patře (1593–1595), 3. stropní trám od východu v přízemí (1592+) a severní krokev 1. vazby od

východu krovu sýpky (1599 l).⁶⁾ Ostatní datované prvky sýpky pocházejí ze stromů skácených v prvních letech 17. století. Její výstavbu můžeme poměrně bezpečně klást do prvního desetiletí 17. století.

SOCIÁLNÍ KONTEXT KOLEM ROKU 1600

Cenné interpretační vodítko poskytuje i výzkum majetkového pozadí držitelů dvora v námi sledované době. Poměrně detailní vhled do něj poskytuje souvislá řada dochovaných pozemkových knih.⁷⁾ Jejich obsahem se již zabývala archivářka Anna Kubíková, na kterou navázala Jolande Minářová.⁸⁾ Obě však některé pro nás důležité finanční detaily zápisů nesledovaly.

Nejstarší zápis o dvoře se váže k roku 1538, kdy zemřel jakýsi Severa a zanechal po sobě vdovu Dorotu a tři nedospělé děti – Brikcího, Annu a Markétu. Výsledek provedeného ocenění dvora bohužel příslušný zápis neuvádí, a tak s jistotou víme pouze to, že tehdejší hodnota usedlosti převyšovala na něm váznoucí závazky o 62 kop grošů míšenských (dále kgm či gm) a že pozůstalá vdova hodlala na statku dále hospodařit. Následně, nejpozději roku 1546, se k ní na statek zřejmě přiřadil jistý Jiřík (Jíra), který po statku získal i příjmy Severa a začal závazky splácet.⁹⁾ Již roku 1559 však Jiřík Severa prodal „*dvůr s městištěm*“¹⁰⁾ i *uším právem*“ za 300 kgm svému bratrovi Harazimovi (od roku 1563 uváděn jako Erazim), po němž dvůr získal své dnešní pojmenování. Také on přijal po stavení příjmy Severa. Avšak ani výše uvedená tržní cena neodráží v úplnosti tehdejší hodnotu dvora. Jiřík si totiž při prodeji vymínil nejen právo na dvoře do sv. Jiří [1559?] bydlet a chovat čtyři krávy (plánoval totiž postavit si v roce 1561 vlastní chalupu), ale především si vyhradil doživotní užívání celé řady pozemků.¹¹⁾ Fakticky tak za Erazima došlo k dočasnému zmenšení výměry dvora, což asi příliš nepřálo nové výstavbě, ale s ohledem k jeho dobré platební morálce při splácení to vyloučit nelze.

Po Erazimově smrti dvůr v roce 1569 převzal jeho syn Jíra Severa. Odhadní cena dvora tehdy dosáhla 372 kgm a na novém majiteli zůstalo ke splacení ještě 205 kgm dluhů a 83 kop 30 grošů míšenských (dále gm) podílů jeho matky Důry a bratra Jakuba.¹²⁾ Než však došlo ke splacení těchto závazků, zemřel v roce 1575 i Jíra a dvůr převzal jeho syn Václav Severa. Při té příležitosti byl dvůr (bez tří koní, jež se měly zaplatit Šafíkovi z Krumlova) oceněn na 400 kgm a vázlo na něm celkem 174 kop 20 gm dluhů i 225 kop 40 gm podílů Václavovy matky Anny a sourozenců Káci, Mariany, Vincka a Matouše.¹³⁾ S ohledem k minimálnímu rozdílu odhadních cen a rostoucímu zadlužení statku nesdílíme předpoklad A. Kubíkové, že by za Jíry Severy došlo k rozšíření a zlepšení hospodářství dvora.¹⁴⁾

Díky tomu, že Václav Severa na *dvoře nad Rájovem* hospodařil až do své smrti v roce 1620, tedy neuvěřitelných 45 let, dokázal do roku 1603 splatit veškeré dluhy, které na jeho hospodářství z minulosti vázly. Je příznačné, že zvláště v závěru splácení složil ročně i více než předepsanou splátku, tzv. vejrunek, ve výši 12 kgm ročně. Roku 1596 tak Václav nad vejrunek přidal ještě 9 kop 27 gm Perníkovi z Domoradic jako doplatek nároku po jeho ženě Káče. V roce 1603 dokonce složil v hotovosti 46 kop 6 gm, aby doplatil veškeré zbývajcí dluhy.¹⁵⁾

Po úmrtí Václava Severy († 1620) byl statek oceněn na 500 kgm a začal zde hospodařit jeho starší syn Pavel. Ten navzdory složitosti hospodaření za třicetileté války do roku 1633 splatil dědický podíl 250 kgm svého bratra Urbana, který se roku 1621 zakoupil na jiném dvoře.¹⁶⁾ Dodejme, že Pavel zřejmě žil až do roku 1640, neboť v září následujícího roku se vdova po něm provdala za jistého Jiřího z Velislavic (Jörg von Weißlowitz) a cena statku se při té příležitosti odhadovala na 560 kgm.¹⁷⁾

Z naznačeného přehledu majetkových poměrů plyne, že obecně nejprůhodnější podmínky pro stavební úpravy a rozšiřování dvora o další objekty panovaly v období, kdy zde hospodařil Václav Severa. Přesněji doba po roce 1596, kdy si již mohl dovolit splácet výrazně větší částky, než musel. Tomu odpovídají i výsledky výše zmíněného dendrochronologického datování.

INTERPRETACE

Nálezové situace dokládají konstrukční předěl mezi zaniklým objektem a dnešní sýpkou, doložený přizdřením jižního úseku východní obvodové zdi sýpky k jihozápadnímu nároží menšího objektu na spáru. Zděné konstrukce objektů tedy nevznikly ve stejné době, resp. ne v rámci jedné stavební fáze. Na druhou stranu výsledky dendrochronologické analýzy dokládají, že dřevěné konstrukce obou objektů vznikly buď v těsné posloupnosti, nebo dokonce téměř současně.

Za dnešního stavu poznání se tedy nabízejí dvě interpretace popsané situace. Buď zde sledujeme pouze technologickou přestávku, změnu stavebního projektu, popř. velmi krátké pozastavení výstavby, kdy obě stavby vznikly ve velmi těsné časové návaznosti. Soudě podle výsledků dendrochronologických analýz by tak oba objekty od sebe dělilo maximálně deset let. Tato hypotéza se nám ovšem nezdá pravděpodobná. Problematická je totiž především skutečnost, že jihozápadní nároží zaniklého objektu bylo v době výstavby sýpky omítnuté, což vcelku vylučuje představu o standardní technologické přestávce. Svědčí naopak spíše pro větší časový odstup mezi oběma stavbami, resp. hovoří pro to, že menší a starší z objektů stál blíže neurčenou dobu samostatně. Zřejmě se jednalo o původní sýpku, resp. obecně hospodářský objekt sloužící ke skladovacím účelům. Pravděpodobně finanční disponibilita Václava Severy umožnila před rokem 1600 zahájení výstavby nové, větší a reprezentativní sýpky, která byla ke staršímu objektu přistavěna. Za pravděpodobnější považujeme možnost, že dendrochronologicky datovaný krov staršího objektu vznikl současně s výstavbou mladší sýpky, ovšem na starším objektu. Tuto možnost snad podporuje i povaha a průběh polygonální korunní římsy západního úseku obvodového zdiva menšího stavení. Materiálovou povahu římsy nelze bez destruktivního průzkumu určit, stejně tak její tvar není natolik datačně choulostivý, aby šel přesněji časově zařadit. Zdá se ovšem jednoznačné, že osazení římsy nebylo současné s vyzdřením koruny obvodového zdiva zaniklého objektu, protože jižní úsek koruny zdiva, krytý dnešní sýpkou, nenese žádné stopy po jejím osazení, či ulámání. Římsa tak musela vzniknout až po výstavbě dnešní sýpky. Zcela hypoteticky by šlo její osazení vztáhnout právě ke konstrukci nového

krovu (1595+), kdy by vznikla pouze na viditelném úseku obvodového zdiva.

Hmota zaniklého objektu je stále zřetelná na mapách z 1. poloviny 19. století, kde je průběžně zachycen obdélný objekt mezi sýpkou a obytným stavením, podélnou osou postavený v severojižním směru. Tento fakt ovšem koliduje s nálezy na krovu obytného stavení. To bylo, společně se sýpkou, silně rekonstruováno v 60. letech 19. století a dále pak v 1. třetině 20. století¹⁸⁾ – druhotně použitá západní krokev 7. vazby od jihu dnešního vaznicového krovu byla ale dendrochronologicky datována do přelomu let 1736/1737.¹⁹⁾ Na základě historických map, nálezových situací a této datace předpokládáme, že obytné stavení vzniklo ve své dnešní hmotě v průběhu 18. století. Jižní štítová zeď domu kontinuálně probíhá až k severovýchodnímu nároží sýpky. V době svého vzniku tak musela zákonitě kolidovat s hmotou zaniklého objektu. Ať je doba výstavby jižní štítové zdi domu jakákoliv, zdá se být doba jejího vzniku datem *ante quem* pro zánik krovu menšího objektu. Jeho zakreslení na mapách z 1. poloviny 19. století s tímto není v rozporu – lze se domnívat, že mapování nezachycují celý objekt, ale pouze objem valeně klenutého sklepa, dříve zastřešeného, a ve dvoře se ze dvou třetin své délky uplatňujícího jako plně přízemní stavba.

Nejnovější nálezy otevírají další otázky ohledně komplikovaného stavebního vývoje hodnotné venkovské usedlosti Harazim. Zděné konstrukce menšího a dnes pouze torzálně dochovaného objektu vznikly již před výstavbou dnešní sýpky. Jeho krov však byl zhotoven (téměř) současně s výstavbou sýpky.

Za čas a laskavost děkujeme Janu Boučkovi a Tomáši Kynclovi.

MGR. FILIP FACINCANI – NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ

ÚSTAV, ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVNÍSTĚ
STŘEDNÍCH ČECH V PRAZE, SABINOVA 5,
130 00 PRAHA 3 A GENERÁLNÍ ŘEDITELSTVÍ,
VALDŠTEJNSKÉ NÁM. 3, 118 00 PRAHA 1
FACINCANI.FILIP@NPU.CZ

MGR. FRANTIŠEK IŠA – NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ

ÚSTAV, GENERÁLNÍ ŘEDITELSTVÍ, LILIOVÁ 219/5,
110 00 PRAHA 1. ISA.FRANTISEK@NPU.CZ

POZNÁMKY

- 1) F. Facincani, Renesanční sýpka samoty Harazim u Rájova na Českokrumlovsku, Průzkumy památek XXX, č. 2, 2023, s. 43–53.
- 2) Odběry a analýzu provedl Ing. Tomáš Kyncl, DendroLab Brno.
- 3) Zesílení úseků pouze dvojice zdí, do kterých se opírá pata valené klenby, není nic neobvyklého.
- 4) F. Facincani, o. c. v pozn. 1.
- 5) Tamtéž.
- 6) K první etapě dendrochronologického průzkumu blíže F. Facincani, o. c. v pozn. 1.
- 7) Státní oblastní archiv (dále SOA) Třeboň, oddělení Český Krumlov (dále odd. ČK), Velkostatek Český Krumlov (dále Vs ČK), sig. I 5AU 82, inv. č. 79–86, soubor pozemkových knih panství bývalého cisterciáckého kláštera Zlatá Koruna (1521–1779). Z nich se námi sledované doby týkají první čtyři pozemkové knihy inv. č. 79 (1521–1570), 80 (1571–1600), 81 (1598–1673) a 82 ([1604] 1631–1674).
- 8) A. Kubíková, Samota Harazim nad Rájovem – historický kamínek v dějinné mozaice, Výběr, Časopis pro historii a vlastivědu jižních

Čech 37, č. 1, 2000, s. 50–52; J. Minářová, Dějiny Zlaté Koruny. Zlatá Koruna, Plešovice a Rájov v proměnách staletí. České Budějovice 2013.

- 9) SOA Třeboň, odd. ČK, Vs ČK, sig. I 5AU 82, inv. č. 79, s. 7 a 263. A. Kubíková mylně chápala roku 1538 zesnulého Severu a Jiříka (Jíru) Severu jako jednu a tutéž osobu (A. Kubíková, o. c. v pozn. 7, s. 51). Ziskávání příjmů po stavení, tedy tzv. jména po chalupě, patřilo v této době (nejen) v jižních Čechách k vcelku běžným jevům. Mimo jiné proto, že pro vrchnostenské úředníky byla důležitější jednoduše evidence usedlosti, k níž se vázaly platy, práva i povinnosti, než jejího aktuálního držitele. J. Pleskalová, Jméno po chalupě, in: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová edd., CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny, dostupné online: https://www.czechency.org/slovník/JMÉNO_PO_CHALUPĚ.
- 10) Městištěm se chápalo jakékoliv (např. stavbami) vymezené místo, tedy parcela či stavební pozemek. P. Nejedlý a kol., Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2012, dostupné online: <https://madla.ujc.cas.cz>.
- 11) Jmenovitě si ponechal: Klínek pod cestou vedle Strakovy louky, druhý Klínek z druhé strany louky, louku Trávník Na Borku až k břehu (břežině), dědinu pod struhou a z dědiny Na Borku měl brát užitek pouze z jednoho palouku a vyklučit (vyplanit) zde křoví. Po Jiříkově smrti měly pozemky opět připadnout ke dvoru. SOA Třeboň, o. c. v pozn. 9, s. 27–28.
- 12) Tamtéž, inv. č. 80, s. 340–341.
- 13) Tamtéž, s. 362–364.
- 14) A. Kubíková, o. c. v pozn. 7, s. 51.
- 15) SOA Třeboň, o. c. v pozn. 9, inv. č. 80, s. 362–364; inv. č. 81, s. 592–593.
- 16) Tamtéž, inv. č. 81, s. 593–594.
- 17) Tamtéž, inv. č. 82, s. 23.
- 18) F. Facincani, o. c. v pozn. 1.
- 19) Viz pozn. 6.

LITERATURA

- Facincani, F. 2023: Renesanční sýpka samoty Harazim u Rájova na Českokrumlovsku, Průzkumy památek XXX, č. 2, s. 43–53.
- Kubíková, A. 2000: Samota Harazim nad Rájovem – historický kamínek v dějinné mozaice, Výběr, Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 37, č. 1, s. 50–52.
- Minářová, J. 2013: Dějiny Zlaté Koruny. Zlatá Koruna, Plešovice a Rájov v proměnách staletí. České Budějovice.

PRAMENY

Státní oblastní archiv Třeboň, oddělení Český Krumlov, Velkostatek Český Krumlov, sig. I 5AU 82, inv. č. 79–82.

INTERNETOVÉ ZDROJE

- Nejedlý P. a kol., Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2012–, heslo městiště, dostupné online <https://madla.ujc.cas.cz> [5. 10. 2024].
- Pleskalová, J., Jméno po chalupě, in: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová edd., CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny, dostupné online https://www.czechency.org/slovník/JMÉNO_PO_CHALUPĚ [5. 10. 2024].

DIE ERGÄNZENDEN FESTSTELLUNGEN ZUR FRÜHNEUZEITLICHEN BAUENTWICKLUNG DES WEILERS HARAZIM BEI RÁJOV IM BEZIRK ČESKÝ KRUMLOV

Der Beitrag erweitert die Ergebnisse der Untersuchung des spätere-
naissancezeitlichen Kornspeichers vom südböhmischen Bauernhof
Harazim (*Harasdin*, Gem. Rájov/Rojau, Bez. Český Krumlov/Böhmisch
Krumau), die jüngst in der Zeitschrift Průzkumy památek (Bd. XXX,
Hft 2) veröffentlicht wurden. Er widmet sich dem als Torso erhaltenen
Objekt, das in die Masse des Speichers in seiner Bauzeit gegen
1600 einbezogen wurde. Man hat auch die Ergebnisse einer Archiv-
recherche ergänzt.

(Übersetzung J. Noll)

RECENZE

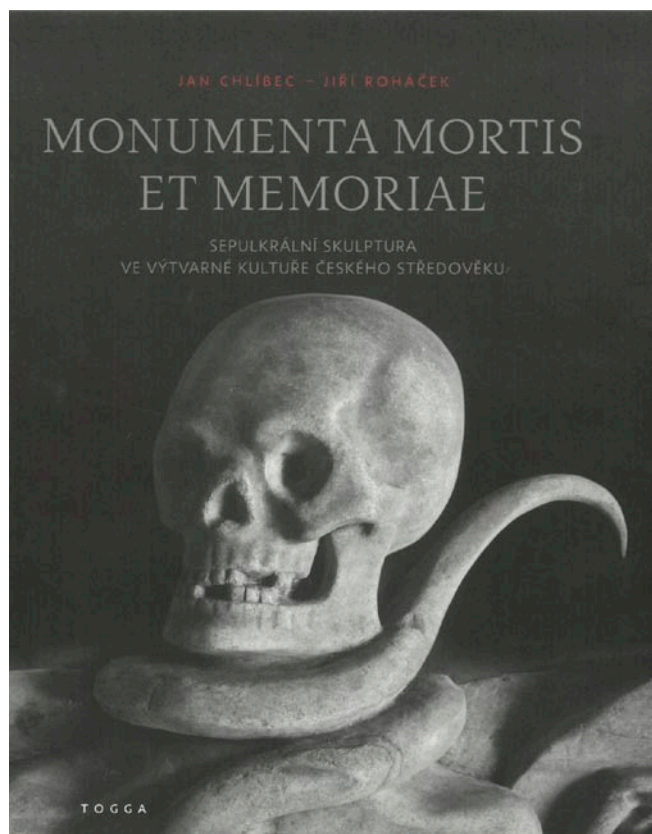
JAN CHLÍBEC – JIŘÍ ROHÁČEK, MONUMENTA MORTIS ET MEMORIAE. SEPULKRÁLNÍ SKULPTURA VE VÝTVARNÉ KULTUŘE ČESKÉHO STŘEDOVĚKU

Vydala Togga, Praha 2022, 464 s.; ISBN 978-80-7476-201-7.

Monografie s umrlcem na deskách je svým způsobem mementem. Uzavírá bohatou bibliografii loni tragicky zesnulého Jiřího Roháčka, předního českého epigrafa a výrazné osobnosti Ústavu dějin umění AV ČR. K jeho velkým zásluhám patří dlouhodobé organizování konferencí Epigraphica et Sepulcralia, konaných od roku 2000 a doprovázených stejnojmennými sborníky. V badatelském tandemu s Jan Chlípem působil dlouhodobě, průsečíkem jejich zájmu se staly právě středověké sepulkrální památky, a zvláště kamenosochařská díla z jagellonské doby. Výzkumnému projektu, jehož hlavním výstupem je recenzovaná kniha, předcházelo větší množství společných publikací. Vedle řady materiálových a syntetických článků je třeba konkrétně zmínit knihu *Sepulkrální skulptura jagellonského období v Čechách. Figura a písmo* (2011) a její o 13 let mladší anglickou mutaci. Čerstvá monografie na tuto publikaci úzce navazuje nejen celkovou koncepcí, ale i metodickým přístupem.

Recenzovaná kniha sestává ze dvou hlavních částí. Z čtvrtiny ji tvoří výkladové kapitoly, zbývající stránky zabírá katalog veškerých známých českých kamenosochařských sepulkrálií z širokého časového rozpětí od románského období po přelom jagellonské a habsburské epochy. Výklad je rozdělen na dva oddíly. Autorem úvodních kapitol, věnovaných uměleckohistorickým a kulturněhistorickým aspektům pojednávaných artefaktů, je Jan Chlíbaec. Jiří Roháček připojil jejich úzce specializovaný rozbor z pohledu epigrafika.

Výklad Jana Chlípce není snadné žánrově charakterizovat, osciluje mezi dílčími esejistickými úvahami a (nenaplněnou) snahou o syntetické uchopení. Už samo pořadí jednotlivých kapitol postrádá logický klíč. Z široké problematiky kultury umírání a vzpomínání si autor vybírá určitá témata, kterým věnoval bližší pozornost už v minulosti. V podstatě recykluje své předchozí texty. Tento přístup je v zásadě legitimní, kdo ale očekává od aktuální knihy syntetické uchopení problematiky (avizované jejím podnázvem), bude zklamán. Výklad začíná nástinem reflexe náhrobní skulptury v literárních a historiografických spisech počínaje středověkem a konče 19. stoletím. Samostatná kapitola je věnovaná zmínkám o náhrobcích v českých středověkých cestopisech. Jako další v pořadí je poněkud nelogicky zařazen esej o utrakvistické kritice náhrobků v 15. století. Poté následuje obecná stať o principech rozmístění náhrobků v kostelích a o jejich prostorových vazbách k ostatním komponentám interiérového vybavení a výzdoby. Navazuje kapitola o typologii a symbolice výzdoby náhrobků. Samostatná kapitola je věno-

vána specifickému typu pozdně středověké sepulkrální skulptury, a sice expresivnímu ztvárnění rozkládajícího se těla, které působilo jako memento pomijivosti člověka.

Závěrečná kapitola Chlípceva výkladu, nazvaná *Výtvarná stránka českých středověkých náhrobků*, je nejobsaáhlejší a jako jediná dodává knize náboj syntézy. V ní autor postupuje chronologicky, když podává vývojový nástin kamenosochařských sepulkrálií. Výklad však není příliš konzistentní. Autor jde do hloubky věci jediné v případě jagellonské éry. Co se týče přemyslovského a lucemburského období, bez jasné koncepce jen opakuje obecnější vývody a dílčí postřehy předchozího bádání (těží hlavně z publikací Dany Stehlíkové). Soubor památek hodnotí chaoticky, když ve výkladu nahodile přeskakuje mezi hodnocením naprosto běžných šlechtických náhrobníků a špičkových sochařských prací (např. přemyslovských tumb ze Svatovítské katedrály). Zahraniční analogie jsou v případě sochařských prací z přemyslovského a lucemburského období jen stručně připomenuty. Bylo by záhodno, kdyby autor české zeměpanské pohřební monumenty

blíže komparoval se srovnatelnými artefakty ve středoevropském kontextu – a využil přitom aktuální bohatou evropskou literaturu. Pak by se vyjevilo, nakolik jsou v daném prostoru výjimečné, nebo naopak standardní. Místo toho autor opakuje letité glosy Kláry Benešové, Karla Stejskala a Dany Stehlíkové. Rovněž v případě pozoruhodných řad opatských náhrobníků, které pocházejí z oseckého a ostrovskeho kláštera, by bylo zapotřebí provést důkladnou komparaci těchto souborů desek ve středoevropském měřítku.

S doslova odbytým rozbořem sepulkrálií z lucemburského období ostře kontrastuje bližší pozornost, již autor věnuje památkám z jagellonské epochy. Tyto poměrně důkladně přeshraničně komparuje, což se týká hlavně náhrobníků z jižních a jihozápadních Čech. Je to pochopitelné, protože jde o díla namnoze zapadající do výrazného stylového okruhu sepulkrální kamenosochařské tvorby s ohniskem v rakouském a bavorském Podunají. Není důvod nedůvěřovat autorovým závěrům, když řadu z těchto prací interpretuje jako importy z bavorských a rakouských dílen. Obdobně těsné přeshraniční vazby shledává v případě šlechtických pohřebních monumentů ze severozápadních Čech. Jejich blízké analogie nepřekvapivě pocházejí ze Saska.

Chlíbcovy výkladové kapitoly přinášejí jen málo nových informací. Většinu svých stěžejních zjištění a interpretací autor už publikoval. Nad rámec svých předchozích prací jde hlavně v kapitole nazvané *Černá smrt a sepulkrální skulptura*. V ní se zaměřuje na sochařská díla typu *transi*, což jsou mrtvolky zpodobené v silném stupni rozkladu a roztočivně prolezlé plazy a obojživelníky. Ukázkovým příkladem je tumba Jana Hasištejnského z Lobkovic, instalovaná v presbytáři konventního chrámu františkánského kláštera v Kadani. Autor předpokládá, že tvořila jeden celek se sochou znázorňující zesnulého v živoucí podobě. Tou by měla socha rytíře, která je dnes umístěna stranou od tumbky. Původně měla být osazena bezprostředně nad tumbou. Tuto hypotézu autor zdůvodňuje pomocí analogií z rakousko-bavorského Podunají.

Když se Jan Chlíbec pohybuje na poli výzkumu sepulkrální skulptury jagellonské doby, jeho výklad je zajímavý a do značné míry i přesvědčivý. Silnou stránku představuje komparace s analogiemi z rakouského a bavorského prostředí. Autor však čtenáře nepřestává iritovat tím, jak si při výkladu často a místy i vulgárně vyrovnává účty se svými názorovými oponenty. Jeho nepřítelem číslo jedna je historik umění Aleš Mudra. Je legitimní, když je kritika formulovaná ostře a adresně, ostatně některé Chlíbcovy interpretace znějí přesvědčivěji než Mudrovy. Nicméně čtenář si o odborné úrovni diskutujících dokáže učinit obrázek sám a vysoké badatelské renomé Aleše Mudry není o nic méně zasloužené než Chlíbcovo. Jedovaté výpady pouze znejasňují podstatu kritické diskuse, na niž do velké míry závisí badatelský pokrok.

Co se týče slabých stránek Chlíbcova výkladu, nepřesvědčivě působí jedna z hlavních tezí recenzované knihy, a sice ta, že umělecký vývoj české sepulkrální skulptury byl ve 2. polovině 15. století silně zbrzděn utrakvistickou věroukou. Autor upozorňuje na nízkou výtvarnou úroveň českých náhrobníků, přičemž do kontrastu staví tvorbu rakouských a bavorských dílen. Při argumentaci operuje

hlavně výtkami dobových vysokých duchovních představitelů strany podobojí, namířenými proti okázalým pohřebním monumentům. Představy teologů však byla jedna věc a dobová praxe věc druhá. Ostatně sám Jan Chlíbec své závěry silně podřívá tím, když zmiňuje (nedochované) náhrobní monumenty vysokých představitelů utrakvistické církve v čele s arcibiskupem Janem Rokycanou. Aby byly autorovy vývody věrohodné (takto znějí jako pouhé domněnky), bylo by zapotřebí tezi o zbrzděném vývoji (kvůli husitské revoluci) prověřit skutečně důkladnou komparací – všemi geografickými směry, a nikoli jen do Podunají. Nedozvíme se třeba vůbec nic o tom, zdali byl výtvarný vývoj sepulkrální skulptury v sousedním katolickém Slezsku (příp. na Moravě) oproti Čechám pokročilejší, nebo stejně zbrzděný.

Absence geograficky symetrické komparace je největším nedostatkem Chlíbcovy tradiční umělecko-historické metody. Čechy byly v pozdním středověku součástí širšího svazku zemí, a právě k tomuto geografickému kontextu je třeba přihlížet, mají-li být vývody založené na stylové analýze produktivní. Je absurdní, když autor často zmiňuje různé příklady z Itálie či Francie a zcela opomíjí rozsáhlý pramenný fond z mnoha středoevropských regionů – nejen ze Slezska a z Moravy, ale třeba i ze středního Německa.

Ani v nejnovější knize Jan Chlíbec nedokázal vykročit ze svých vydupaných badatelských cestiček. Na výpravách těmito směry kdysi přinesl leccos zajímavého, v současnosti ale už jen paběrkuje. O to je smutnější, když si renomé kazí obskurně formulovanými výpady vůči svým badatelským oponentům, kteří se pokoušejí otevírat nové obzory. Dost možná se nezřídka unáhlují ve svých závěrech, ale o nic větší měrou než Jan Chlíbec, který sám sebe považuje za neomylného znalce široké problematiky. Přízeň čtenáře si nezískává ani tím, jak dopodrobna upozorňuje, kdy jako první učinil to které zjištění na poli výzkumu sepulkrální skulptury. Málokterý koryfeje v řadách historiků umění je (byl) stejně ješitný a domýšlivý.

Kapitoly z pera Jiřího Roháčka představují náročnou lekturu. Nikoli stylem psaní, nýbrž tématem, které je vysoce specializované. Autor ze dvou úhlů detailně sleduje vývoj nápisů na sepulkrálních památkách. Vedle paleografických aspektů si všímá i formulačního úzu nápisů.

Nejhodnotnější částí knihy je jednoznačně katalog. Čítá 260 hesel. Bezpochyby není úplný, stejně jisté ale je, že doplňků nebude mnoho. Případné výtky budoucího bádání k textové složce jednotlivých hesel budou ve většině případů spíše marginálního rázu. Otázkou je, zdali bylo v možnostech autorů pořízení (zajištění) kvalitnější fotografické dokumentace. Některé snímky jsou výborné, co se týče nasvícení. Mnohé jiné jsou ale spíše pracovního rázu. Přitom přenosná a lehce nastavitelná světla představují v dnešní době finančně poměrně dostupný prostředek.

Recenzovaná kniha bude po generaci sloužit jako užitečná příručka díky katalogovému oddílu. Její výkladové kapitoly však vzbuzují nemalé rozpaky. Působí na mě jako torzo syntézy, přičemž za hlavní nedostatek považuji absenci systematické komparace české sepulkrální skulptury v celkovém středoevropském kontextu.

JAN KYPTA

KRISTINA UHLÍKOVÁ (ED.), MĚSTSKÝ CHRÁM SV. VAVŘINCE VE VYSOKÉM MÝTĚ

Vydalo Artefactum, Praha 2022, 480 s.; ISBN 978-80-88283-80-5.

Autorský kolektiv monografie vysokomýtského kostela čítá šest jmen. Čtveřici badatelů, kteří dlouhodobě působí v Ústavu dějin umění AV ČR, doplňují dvě historičky z regionálních institucí. Kniha je koncipována v první řadě jako podrobný nástin stavebního vývoje chrámu a proměn jeho výzdoby a vybavení. Mnohé další aspekty jeho dějin, postihnutebné hlubším studiem písemných pramenů (např. liturgický provoz, aktivity bratrstev, zbožná nadání, úcta k světcům), jsou opomenuty, příp. jen nahodile a stručně připomenuty. Z vykreslovaného obrazu kostela tedy poněkud uniká jeho důležitá úloha v sociální síti městské komunity. Tyto limity se týkají hlavně oddílu kapitol o raně novověkých dějinách chrámu. Naopak v kapitolách o rozsáhlých regotizačních úpravách jsou to právě interakce městských a církevních představitelů, co tvoří osnovu výkladu.

Jistá tematická jednostrannost monografie vysokomýtského chrámu vynikne hlavně při komparaci s obdobnými publikacemi, jejichž autoři se pokusili uceleněji představit dějiny velkých městských kostelů. Pro srovnání se nabízí především kolektivní monografie *Katedrála sv. Mikuláše v Českých Budějovicích* (2015). Tato publikace dobře ukazuje, jaký badatelský potenciál, co se týče písemných pramenů, stále skýtá vysokomýtský kostel jakožto hlavní ohnisko spirituality místní komunity a jedno z významných pojetí lokálních a regionálních sociálních vazeb. Po koncepční stránce podobným vzorem provázané analýzy písemných a hmotných pramenů může být kniha *Městský farní kostel ve středověkých Čechách. Trhové Sviny 1280–1520* (2011), byť záběrem nepřesahuje do raného novověku.

Třežba publikace o vysokomýtském kostele nahlíží jeho dějiny hlavně optikou historiků umění, její vznik lze jedinečně uvítat. Představuje totiž vzácný přírůstek do stále tristně krátké řady monografií velkých městských chrámů. Desítky památek obdobného významu stále čekají na bližší pozornost historiků a historiků umění. Ostatně v dosavadních třiceti ročnících *Průzkumů památek* napočítáme v úhrnu jen minimum článků, které se věnují architektuře městských kostelů, příp. jejich vybavení a výzdobě.

Nepřekvapuje, že nejdelší kapitola knihy o vysokomýtském kostele pojednává o středověkém stavebním vývoji. Současnou podobu chrámu totiž stále určují konstrukce z lucemburského období, které jsou ovšem do značné míry přetvořeny regotizačními zásahy. Pozdně středověké a raně novověké konstrukce zanikly při velkém požáru města roku 1774 a v důsledku rozsáhlé regotizační přestavby v poslední čtvrtině 19. století. Jak postupovala výstavba trojlodního chrámu s polygonálně uzavřeným presbytářem a s dvojicí západních věží, detailně nastiňuje Dalibor Prix. Jeho představa, podložená suverénním přehledem o středoevropské gotické architektuře, se v mnoha dílčích ohledech liší od závěrů dosavadního bádání, a to jak při rozlišování gotických stavebních subfází, tak při jejich dataci. Autor výstavbu chrámu, jehož kompletní dispozice vznikla v lucemburském období, dělí do čtyř etap. Podle je-

Městský chrám sv. Vavřince Kristina Uhlíková (ed.) ve Vysokém Mýtě

ho představy nejprve vznikl presbytář spolu s jižní sakristií (první etapa), poté přibyla jižní zeď plánovaného trojlodí spolu s dvojicí západních věží (druhá etapa), následovala výstavba bazilikálního trojlodí se severní předsíní (třetí etapa) a nakonec došlo na výstavbu severní boční kaple, přiléhající k předsíni (čtvrtá etapa). Celý tento stavební proces autor datuje do 40. až 90. let 14. století.

Dalibor Prix při rekonstrukci postupu výstavby chrámu do velké míry vychází z poznatků zaznamenaných v historické literatuře. Vzhledem k současnému stavu chrámu je totiž namnoze odkázán na zprávy a nákresy badatelů a architektů působících během regotizační přestavby. Formulace dávných autorů i jejich dokumentace mají pochopitelně daleko k dnešním standardům práce stavebních historiků, jedná se tedy o pramen, který sám o sobě vyžaduje interpretaci, nemluvě o možnostech nekolidérného výkladu nejen textů, ale i (silně schematických a dost možná i stylizovaných) nákresů. Je tedy možné, že budoucí bádání zaujme k některých Prixovým závěrům kritické stanovisko. Autorovy vývoody se ale v zásadě jeví jako solidní východisko budoucí diskuse, protože dokážeme sledovat jednotlivé argumentační kroky. Při pohledu na silně regotizovaný chrám se ale nelze ubránit skepsi nad současnými poznávacími možnostmi. Dalibor Prix si však tyto pochybnosti příliš nepřipouští. Nejen co se týče relativní, nýbrž i absolutní datace gotických stavebních subfází. Mírný údiv vzbuzuje kupříkladu autorova datace výstavby severní kaple do pouze čtyřletého inter-

valu (1390–1393). Vzhledem k absenci jiných opor zbývá jako jediné datační východisko stylová analýza architektonických prvků. V případě vysokomýtského chrámu je ale důvěra v tyto znalecké (komparatistické) úsudky silně poznamenána skutečností, že většina autentických kamenických článků zanikla při regotizační přestavbě. Bude zajímavé sledovat, jestli se časem podaří potvrdit, nebo naopak korigovat Prixovu představu o absolutní dataci jednotlivých stavebních subfází. V závěru kapitoly o středověkém vývoji chrámu se autor věnuje stavebním úpravám z jagellonského a raně habsburského období. V tomto směru je veškerá diskuse odkázaná na historickou dokumentaci, např. co se týče nedochované pozdně gotické klenby severní lodi.

S obsáhlým rozbořem středověkého stavebního vývoje je místy úzce propojena navazující kapitola Heleny Dáňové o výzdobě a vnitřním zařízení kostela ve středověku a na počátku novověku. Dochovaných artefaktů, o nichž autorka pojednává, je poskrovnu. Zčásti to jsou prvky, které představují (resp. představovaly) součásti architektury kostela. Z předhusitského období pocházejí malé zbytky sochařské výzdoby dvou honosných portálů. Objeveny byly při regotizačních úpravách v druhotném umístění. Autorka se při jejich hodnocení přidrží dřívějších závěrů Ivo Hlobila. Z pozdně středověké vývojové fáze chrámu, započaté jako obnova po velkém požáru v roce 1461, se dochovaly jednotlivosti, které jen matně přibližují podobu interiéru na konci středověku a na počátku novověku. Do kategorie zdobených architektonických prvků spadá fragment pastoforia. Na některém ze zmizelých oltářů stála dřevěná socha Madony z doby kolem roku 1500. Zvláštní pozornost zasluhuje cínová, bohatě zdobená křtitelnice, zhotovená v roce 1499 v kutnohorské dílně Ondřeje Ptáčka. Autorka věnuje pozornost i několika kusům liturgického náčiní, u kterých ale většinou nelze s jistotou určit, zda pocházejí ze svatovavříneckého kostela. Blíže se věnuje mimořádnému artefaktu, jehož původ z místního kostela není zpochybňován. Jedná se o luxusní kasuli zdobenou plastickou výšivkou; datována je do doby kolem roku 1500. Stavební historiky zaujme dvojice gotických dveří s kovaným pláštěm a dochovanými původními zámky. V mýtském kostele se v překvapivě mizivém počtu dochovaly artefakty sepulkrálního a memoriálního rázu, pocházející ze středověku a raného novověku. K obecně vzácnějším dokladům patří figurální (fragmentárně dochovaný) náhrobník šlechtice ze 14. století. Zemřelý je na něm znázorněn jako stojící rytíř ve zbroji s mečem a štítem.

Poměrně krátká kapitola Kristiny Uhlíkové pokrývá stavební dějiny kostela od 16. do poloviny 19. století. Výklad je založen hlavně na výpovědi písemných a obrazových pramenů. Z výraznějších stavebních konstrukcí, které zanikly při regotizaci chrámu, stojí za pozornost dvoupatrová hudební kruchta v prostoru mezi západními věžemi. Její podobu zachycuje historická fotografie. Středobodem kapitoly je velký požár v roce 1774, který značně poškodil stavbu kostela i jeho vybavení. Autorka popisuje následnou obnovu, která musela reagovat na vážné statické poruchy obvodového zdiva a degradaci či přímo destrukci klenby. Cennou sondu do vybavení kostela v barokním období předložila Jana Oppeltová, která nastiňuje

výpovědní možnosti inventářů ze 17 až 19. století. Svůj výklad doprovodila edicí inventáře z roku 1677.

Co se týče širšího komparativního studia, jednu z nejprínosnějších kapitol knihy sepsal Štěpán Vácha. Zabývá se vnitřním zařízením kostela před jeho zásadní regotizací. Předmětem autorova výkladu jsou hlavně (ne)dochované barokní oltáře a další části vybavení. Základní představu, jak vypadal interiér kostela v době mezi ničivým požárem roku 1774 a regotizací započatou v roce 1875, poskytují obrazové prameny. Vedle několika detailních kreseb místního umělce Josefa Šembery lze při studiu využít i soubor fotografií, zachycujících různá zákoutí trojlodí i presbytáře. Štěpán Vácha, specialista na barokní umění, se blíže zabývá oltáři a kazatelnou, které byly během regotizace odstraněny ze svatovavříneckého chrámu a poté instalovány ve vysokomýtském kostele Nejsvětější Trojice a v několika okolních venkovských kostelích. Na Váchovu kapitolu bezprostředně navazuje edice inventáře kostela z roku 1752, kterou připravila Jana Oppeltová. Poté následuje samostatná, Štěpánem Váchou sepsaná kapitola o nejvýznamnějším uměleckém díle současného interiéru chrámu, jímž je Bradlův obraz Nanebevzetí Panny Marie, umístěný na hlavním oltáři. Mimořádně cenný obraz spolu s oltářem ovšem není původní součástí mobiliáře městského kostela. Celek v roce 1783 zakoupila vysokomýtská obec z tehdy rozprodávaného vybavení konventního chrámu čerstvě zrušeného cisterciáckého kláštera v Sedlci u Kutné Hory. Za kapitolou o Bradlově obrazu navazuje exkurz opět ve formě edice kostelního inventáře, tentokrát z roku 1790. I tuto edici připravila Jana Oppeltová.

Stěžejní kapitolu knihy, a sice o regotizační přestavbě, sepsala Kristina Uhlíková. Autorka detailně sleduje průběh stavebních prací i širší souvislosti takto náročného podniku, detailně se zabývá organizací stavebních prací i způsoby financování náročného podniku. V roli stavitelů se vystřídaly známé osobnosti. Dnešní podoba chrámu vzešla z návrhů Františka Schmoranze st., který zároveň dohlížel na realizaci hlavní etapy stavebních prací. Ve vedení přestavby ho vystřídal Josef Mocker. Kristina Uhlíková upozorňuje na jejich rozdílné názory na zachování (resp. využití) některých gotických prvků a konstrukcí. Josef Mocker např. kritizoval skutečnost, že během přestavby nebyl vzat v potaz nález druhotně použitých fragmentů gotického portálu. Podle jeho mínění se na základě objevených článků měl změnit návrh podoby novogotického hlavního portálu. Z pera editorky knihy vzešla i kapitola o nové výzdobě a vybavení regotizovaného chrámu. Vedle pseudogotických dřevěných a kamenných oltářů zaujmou pozornost hlavně bohaté nástěnné malby, vzniklé podle návrhů Karla Vítězslava Maška.

Kapitoly Kristiny Uhlíkové jsou po faktografické stránce dosti přínosné, autorka svůj výklad podložila důkladnou archivní rešerší. Zcela však rezignovala na komparaci, která by zásadně proměňnou architekturu a výzdobu kostela zasadila do dobových uměleckých proudů. Zatímco Dalibor Prix snáší desítky a desítky nejruznějších analogií k jednotlivým gotickým architektonickým prvkům i dispozici kostela, přičemž se rozhlíží do všech koutů střední Evropy (až to vzbuzuje otázky, jestli je tento přístup na stránkách dané knihy účelný), Kristina Uhlíková se o tradiční stylovou komparaci nepokusila ani ve

východočeském kontextu. Rozdíl autorských přístupů snad nemůže být kontrastnější, přitom přebohatá secesní výmalba interiéru ke komparaci a uměleckohistorickému hodnocení přímo vybízí. Proto působí paradoxně, když je v knize prezentováno velké množství analogií pro středověkou architekturu kostela, která je dnes téměř k nepoznání setřena regotizační přestavbou.

Výklad o regotizaci chrámu a souvisejících úpravách jeho interiéru uzavírá kapitola Štěpána Váchy o dobovém sporu o opětovnou instalaci barokního oltáře s Brandlovým obrazem do presbytáře. Zatímco církevní představitelé prosazovali jeho nahrazení relativně nízkým pseudogotickým oltářem, o opětovnou instalaci barokního oltáře se zasazovali představitelé městské správy v čele s energickým starostou. Jejich úsilí bylo naštěstí úspěšné. Zástupci církve byli proti, protože jim vadila skutečnost, že barokní oltář zastíní okna s novými vitrážemi.

Jako samostatný blok kapitol je do knihy vložen nástin historie vysokomýtského děkanství, koncipovaný hlavně z hlediska dějin církevní správy. Autorka tohoto bloku, Věra Slavíková, stručně pojednává i o finančním zajištění

děkanství a vývoji patronátních práv. Středověkou etapu zcela vynechala, novověké a moderní dějiny probrala dosti letmo. Nejvíce se věnuje biografiím jednotlivých děkanů, které uvádí v chronologicky řazeném pořadí. Po tomto výčtu duchovních správců následuje kapitola Kristiny Uhlíkové o zvonici (vybudované v 80. letech 16. století) a v ní zavěšených zvonech.

Byť jsou jednotlivé etapy dějin vysokomýtského kostela pojednány značně různorodým způsobem, kniha jako celek představuje zásadní obohacení výzkumu velkých městských chrámů. Monografii ale citelně schází komparační uměleckohistorické zhodnocení vývojové fáze z doby historismů. Tento nedostatek je tím nepochopitelnější, že monografie vznikla na půdě Ústavu dějin umění AV ČR.

Závěrem je třeba ocenit zdařilou grafickou úpravu knihy, která dává vyniknout bohatému a velice cennému obrazovému doprovodu. Monografie je vybavena větším množstvím vysoce kvalitních snímků ze současné doby. Ocenění zasluhují i četné reprodukce historických snímků a stavebních plánů, podle kterých probíhala regotizace.

JAN KYPTA

REDAKČNÍ POZNÁMKA

Počínaje tímto ročníkem nebudeme v tištěné podobě publikovat bibliografickou rubriku Z odborného tisku. Rešerši literatury na téma průzkumů památek ale neukončujeme, příslušná bibliografie, která je dílem širšího kolektivu spolupracovníků, bude od letošního roku přístupná už pouze na webových stránkách časopisu (www.pruzkumypamatek.cz).

Zpracování je podpořeno úkolem DKRVO Prezentace výsledků výzkumu a vývoje NPÚ a podpůrná vědecká činnost pro výzkumné a vývojové pracovníky (99H3021160).

Nabídka titulů vydaných Národním památkovým ústavem, územním odborným pracovištěm středních Čech v Praze

Tituly z naší produkce si můžete objednat a pouze přímo zakoupit na adrese: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech, Sabinova 5, pošt. schr. 45, 130 11 Praha 3, e-mail: nesmerakova.hana@npu.cz, tel. 724959208 (publikace nezasíláme), nebo na webové adrese www.npu.cz/e-shop. Zde při zasílání poštou se k ceně publikací připočítává poštovné. Publikace naleznete také v prodejně a infocentru NPÚ Na Perštýně 12, Praha 1.

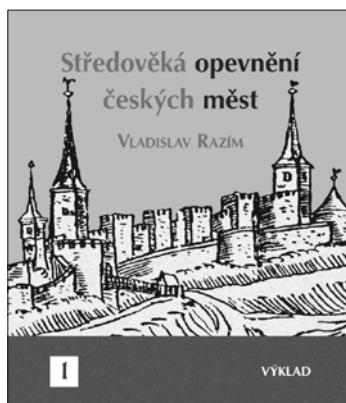
Středověká opevnění českých měst, 1. díl, Výklad **Vladislav Razím**

Praha, NPÚ ÚOP SČ, 2022, 496 s., bohatá obrazová dokumentace, ISBN 978-80-88339-12-0 1 250 Kč

Do rukou čtenáře se dostává první díl knihy, kterou Národní památkový ústav vydával z praktických důvodů postupně v letech 2019–2022 (3. díl – katalog pro území Moravy a Slezska 2019, 2. díl – katalog pro území Čech 2020, 1. díl – výklad – systematický souhrn 2022).

První díl přináší souhrnné kapitoly, které se zabývají základními, nejdůležitějšími tématy výzkumu středověkých městských opevnění. Po úvodu, který se věnuje hlavně postupům a stavu výzkumu, následují kapitoly o úlohách opevněných měst v průběhu středověku, o vývoji a struktuře středověkých měst ve vztahu k jejich hradbám, o stavební podobě a vývoji jednotlivých součástí opevnění, o výstavbě hradeb a jejich obraně, o otázkách provenience a místě českých městských opevnění v evropském středověku. Nechybějí ani krátké přehledy o postupném zániku městských opevnění v průběhu 16. – 19. století, o zásadách památkové péče od poloviny 19. století dodnes a o potřebách dalšího zkoumání. Všechny kapitoly jsou doprovázeny bohatými obrazovými přílohami různého druhu a původu, které se doplňují se zobrazeními katalogových děl a v neposlední řadě poskytují také srovnání se zahraničním materiálem.

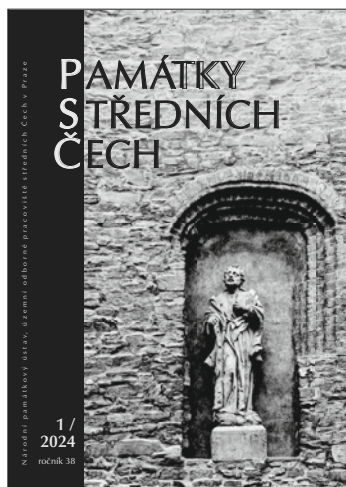
Knihla se pokouší splatit dlouhodobý badatelský dluh, který vynikal zvláště při srovnání s bohatou historií výzkumu a prezentace středověkých hradů. Je určena především zájemcům o historická města a středověkou fortifikační architekturu, může však být přitažlivá i pro další milovníky historie a jejich hmotných odkazů.

Památky středních Čech 1-2024

Praha, NPÚ ÚOP SČ, 2024, 100 s., ISSN 0862-1586 100 Kč

Jana Pařízková Čevonová – Jindřich Záhorka: Budova arciděkanství při kostele sv. Bartoloměje v Kolíně; Karel Kibic ml. – Vladimír Jakub Mrvík: Kostel sv. Bartoloměje v Bylanech, jeho chórová věž a hřbitovní areál; Filip Facincani – Kryštof Loub: Fara v Popovicích. Stavební proměny objektu motivované jeho hospodářskou a duchovní-správní rolí; Lukáš Slabý: Hrad Valdek na přelomu 19. a 20. století – proměna zřícenin hradu v romantickou středověkou kulisu; Vojtěch Láška: Radějovice, Sulice – svazky úvozu a další stopy starých cest v kontextu památkové péče o krajinu ve středních Čechách; Pavel Kroupa: Triptych sochaře Aloise Maxe Kroupy na radnici v Mělníku, Markéta Hanzlíková: Záchrana areálu tzv. „Satranova“ vodního mlýna ve Vepřku, Jana Berková: EUROPA NOSTRA 2023 – Významné ocenění obnovy parostrojního pivovaru v Lobči.

Václav Mencl: Dějiny evropské architektury III. **Helena Soukupová, ed.**

Praha, NPÚ ÚOP SČ ve spolupráci s PÚ SR, 304 s., bohatá obrazová dokumentace, ISBN 978-80-88339-10-6 1 000 Kč

Po předchozích dvou dílech vychází třetí svazek Menclových Dějin evropské architektury obsahující Středověké umění evropského Západu. Začíná karolínskou renesancí a uměním ottonským s podtitulem Polarita moci ve svaté říši římské (9.–10. století) a pokračuje Uměním románským s upřesněním Svítání z Cluny (11.–12. století). Císař Karel Veliký († 814) programově navázal na univerzitu západofranciské říše a na antické umění. Od té doby Řím spoluručuje středověký vývoj. Mencl sleduje proměnu antické formy na Karlových falcích, dvojpolární bazilice i v novém uspořádání kláštera. V 10. století se aktivuje kult hmoty a magie krypt, staví se opevněná hradiska. Krypty s radiálními kaplemi tvoří zárodek budoucích katedrálních chórů. Autor si všímá rozdílnosti vývoje ve Francii a v Německu. Zatímco ve franské říši Ota I. Veliký (936–973) usiluje o renesanci impéria, vývoj ve Francii je odlišný. Nový impuls zde přinesla reforma vzešlá z burgundského kláštera v Cluny. Hmotná chrámu se stala zdrojem duchovní energie, roste hloubkové usměrnění k oltáři a snaha o tektonické proclenění. Odlišné systémy krajů tvoří strukturu, rodí se nový románský sloh. Dvanácté století dovršilo, co předchozí začalo. Mencl analyzuje charakteristické prvky Burgundska, Auvergne, Poitou, Akvitánie i Provence, které osobně poznal, a zjišťuje, že ke gotice směřuje pouze Burgundsko a Normandie, která ovlivnila vývoj v Anglii. Ve Španělsku se uplatnil silný vliv Francie, v Itálii a na Sicílii se střetávají antické prvky s byzantskými a arabskými. V Německu se dál staví dvojpolární domy, ze švábského kláštera v Hirsau se však šíří reforma opřená o clunyské hnutí. Přehled uzavírá architektura Dánska a Norska. Autentičnost díla přibližují Menclovy půdorysné analýzy, kresby a autorské fotografie.

Památky středních Čech 1-2024

Praha, NPÚ ÚOP SČ, 2024, 116 s., ISSN 0862-1586 100 Kč

Alfréd Schubert – Jan Veselý: Nové poznatky a o stavební historii starého zámku v Hořovicích; Alena Nachtmannová: Měšťané v kostele, kostel ve městě. Kostel sv. Bartoloměje v Rakovníku a je-ho historický vývoj v kontextu městského života od středověku do poloviny 19. století; Filip Facincani – Jan Zavřel – Vladimír Žáček: Zdroj kamene pro portály městských bran v Berouně; Jan Kypta – Jiří Marounek: Nově zjištěná tvrziště na Kolínsku; Josef Velfl – Jan Pešta: Ševčinský důl v Příbrami-Březových Horách. Příspěvek k 10. výročí od prohlášení za národní kulturní památku; Otakar Hrdlička: Huť Barbora v Jincích; Vojtěch Láška: Kostelní Lhota – vítěz Evropské ceny obnovy vesnice 2024; Vojtěch Láška: Staré cesty v krajině – teorie, a co praxe?; Ladislav Janouch: Ohlédnutí za restaurátorskými pracemi akad. sochaře Davida Janoucha ve středních Čechách; Vít Jesenský: Letošní jubilanti. Dita Roubíčková ed.: Památky středních Čech v odborném tisku (rok 2023).

